

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

241841

13

C

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA
INSTITUT ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
CLASSIS II: PHILOLOGIA ET LITTERAE

ZBORNİK INŠTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPISJE

TRADITIONES

ACTA INSTITUTI ETHNOGRAPHIAE SLOVENORUM

13

1984

LJUBLJANA

1984

TRADITIONES

ZBORNİK INŠTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPISJE
PRI SLOVENSKI AKADEMIJI ZNANOSTI IN UMETNOSTI

ACTA INSTITUTI ETHNOGRAPHIAE SLOVENORUM
AB ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA CONDITI

UREJA

MILKO MATIČETOV

REDIGIT

MILKO MATIČETOV

IZHAJA ENKRAT LETNO — QUOTANNIS SEMEL EDITUR

ISN SAZU, NOVI TRG 3/III, YU-61001 LJUBLJANA

NAROČILA — PRAENOTATIONES: BIBLIOTEKA SAZU, NOVI TRG 5/I,
YU-61001 LJUBLJANA, P. P 323, TEL. (061) 331-021

IZDAJE

INŠTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPISJE

PUBLICATIONES

INSTITUTI ETHNOGRAPHIAE SLOVENORUM

A. DELA — OPERA

- (1) Ivan Grafenauer: Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu (*Zusammenfassung: Slowenische Sagen von Matthias Corvinus*). Ljubljana 1951, 262 pag. din 5.—
- (2) Josip Dravec: Glasbena folklor Prekmurja (*Summary: Musical Folk-Lore of Prekmurje*). Pesmi — Songs. Ljubljana 1957. LIX + + 399 pag. din 14.—
- (3) Alpes Orientales (I) Acta primi conventus de ethnographia Alpium Orientalium tractantis, Labaci 1956. Ljubljana 1959. 200 pag. + + XII tab. din 10.—
- (4) Milko Matičetov: Sežgani in prerojeni človek (*Zusammenfassung: Der verbrannte und wiedergeborene Mensch*), Ljubljana 1961, 277 pag. din 24.—
- (5) Niko Kuret: Zljsko štehvanje in njegov evropski okvir (*Résumé: La quintaine des Slovènes de la Vallée de Zilia [Gailtal] et son cadre européen*). Ljubljana 1963. 212 pag. din 23.—
- (6) Zmaga Kumer: Balada o nevesti detomorilki (*Summary: The Ballad of the Bride-Infanticide*). Ljubljana 1963. 126 pag. din 19.—

SLOVENSKA AKADEMIA ZNANOSTI IN
ACADEMIA SCIENTiarUM ET ARTIUM SLOVENICA

TRADITIONES 13, 1984

BARRETI DE TRADITIONE IN LITERARIS VITAE
CLASSIS DE PHILOSOPHIA ET LINGUA

INSTITUTUM ZA SLOVENSKU JEZIKOSLOVENSKE

TRADITIONES

ACTA INSTITUTI ETHNOGRAPHICI SLOVENICORUM

LJUBLJANA

1984

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
CLASSIS II: PHILOLOGIA ET LITTERAE

ZBORNİK INSTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPIŠJE

TRADITIONES

ACTA INSTITUTI ETHNOGRAPHIAE SLOVENORUM

13

1984

LJUBLJANA

1984

+ 241 841

UREDIL
MILKO MATIČETOV

REDEGIT
MILKO MATIČETOV

241841

25 -02- 1985

0-785

SPREJETO NA SEJI
RAZREDA ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 19. APRILA 1984
IN NA SEJI PRDSEDSTVA
DNE 6. JUNIJA 1984

Tiskano s subvencijo Raziskovalne skupnosti Slovenije

PO DVAJSETIH LETIH

Ivan Grafenauer
v Københavnu
28. avgusta 1959
med kongresom
**International Society
for Folk-Narrative
Research** v Kielu
in Københavnu, 19.—29. 8. 1959.
(To društvo je na svoji
skupščini septembra 1964
v Atenah izvolilo
Ivana Grafenauerja
za častnega člana.)

Foto: M. Matičetov

Dne 29. decembra 1964 se je izteklo življenje akademika prof. dr. Ivana Grafenauerja, ustanovitelja in prvega predstojnika Inštituta za slovensko narodopisje SAZU. V zborniku tega inštituta za leto 1984 ne smemo mimo te obletnice, ne da bi spregovorili vsaj nekaj besed.

Od smrti Ivana Grafenauerja do danes je postumno izšlo precej njegovih spisov, izmed katerih so za nas pomembnejši: »Spokorjeni grešnik« (SAZU, 1965), Slovensko-hrvaška ljudska pesem »Marija in brodnik« (SAZU, 1966), Problematika pripovedke-balade z motivom stave na ženino čistost (Narodna umjetnost 4, Zagreb 1966), Über die Stellung des kärntnerslowenischen Volksliedes: zum Volkslied der übrigen Slowenen (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 62, Klagenfurt 1967—1968), Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva (MD v Celju 1973), Nekaj o značaju našega narodnega pesništva (Traditiones 3, 1974), Delo menihov sv. Benedikta in sv. Bernarda za staro slovensko književnost (I. Grafenauer, Literarno-zgodovinski spisi, 1980). Od treh Grafenauerjevih del, ki so shranjena v arhivu našega inštituta (gl. Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva, str. 309), bomo morali najprej izdati predelano »Lepo Vido«, za njo pa še »Mlado Zoro«.

Leto dni po Grafenauerjevi smrti je glasilo Zveze društev folkloristov Jugoslavije Narodno stvaralaštvo — Folklor na predlog v zvezo včlanjenega Slovenskega etnografskega društva nasloвило »Memoriae Ioannis Grafenauer« svojo številko 15—16 (Beograd 1965), ki so zanj zbrali gradivo in jo uredili Z. Kumer, N. Kuret in M. Matičetov. Naš nekdanji honorarni sodelavec A. Bolhar (gl. str. 191—194 tega zbornika) pa je spominu Ivana Grafenauerja posvetil zbirko Peklenski boter in druge slovenske pravljice, natisnjeno pri MD v Celovcu leta 1972.

V dveh desetletjih, odkar je prof. Ivan Grafenauer odšel od nas, se je Inštitut za slovensko narodopisje organizacijsko nekoliko razširil. Na novo je nastala (1972) sekcija za materialno kulturo. S 1. januarjem 1972 pa je prišel v sklop inštituta — kot njegova Sekcija za glasbeno narodopisje — dotlej samostojni Glasbeno narodopisni inštitut. Grafenauer sam tega sicer ni dočakal, med snovanjem Komisije/Inštituta za slovensko narodopisje pa je to predvidel. V ti zvezi čutim dolžnost jasno povedati, da vsaj s strani Ivana Grafenauerja in njegovega inštituta »nameram o priključitvi« leta 1952—1953, to je v času »medvladja« pri GNI, niso »botrovali« nobeni »osebni in prestižni interesi«, kakor bi se kljub omejitvam z »morda« in z drugimi pogojniki dalo sklepati iz čustveno obarvanih in zamegljenih formulacij v brošuri Ob 50-letnici ustanovitve Folklornega inštituta (ZRC SAZU, ISN, Ljubljana 1984, str. 10). »Utoniti v anonimnost«: kako neupravičen je bil ta strah kolegov etnomuzikologov, kažeta ne samo dva mednarodna simpozija, ki ju je že po vključitvi v ISN priredila sekcija (1972 v Škofji Loki in 1983 v Piranu), ampak tudi najnovejše praznovanje (z razstavo, z že omenjeno brošuro in s simpozijem oktobra 1984) 50-letnice Folklornega inštituta, katerega delo nadaljuje Glasbeno narodopisna sekcija ISN ZRC SAZU.

Združeni v večjem kolektivu, v večji in močnejši družini, da je le složna — če si smem sposoditi misel prof. Ivana Grafenauerja — bomo laže kos svojemu zahtevnemu in odgovornemu delu; z znanjem in umskimi darovi posameznih članov »družine« pa se bomo mogli tudi uspešneje braniti pred nepredvidenimi viharji in si medsebojno pomagati v vseh mogočih težavah.

Naše Traditiones, ki so nastale iz praktičnih potreb slovenske narodopisne stroke osem let po smrti Ivana Grafenauerja, seveda nadaljujejo njegovo delo (prve štiri razprave tega letnika npr. ko da bi nastale nalašč za kakšen Grafenauerjev spominski zbornik, vendar so se znašle skupaj čisto naključno!), nikakor pa ne izključujejo drugih tem in tudi prijemov ne predpisujejo nikomur, odprte so za vse in za vsakogar, ki ima kaj tehtnega povedati.

V Ljubljani, 26. novembra 1984.

Milko Matičetov

TRIDELNI OSMEREC V SLOVENSКИH
IN DRUGIH SLOVANSКИH LJUDSKИH PESMIH

Valens Vodušek

V dediščini slovenskih ljudskih pesmi ima verzni model tridelnega osmerca neko posebno mesto. Prvič zato, ker ga je mogoče najti med indoevropskimi le pri slovanskih narodih, razen nekaj nemških izposoj pod slovanskim vplivom, kar bomo posebej navedli pozneje. Drugič je to za verzifikacijo, kot bomo videli, pravzaprav najzahtevnejši verz, nima pa vzorca nikjer niti v antiki, niti v klasični rimski dobi, in — kolikor smo mogli zaenkrat ugotoviti — niti v srednjeveški latinski poeziji. Pač obvisi oko tuintam v cerkvenih himnah ali tudi v zbirki *Carmina Burana* iz srede 13. stoletja na dozdevnem iskanem osmercu; tako npr. v ambrozijanski binškošni himni iz druge polovice 4. stoletja:

1. Veni, Creátor Spíritus,	(4) Accénde lumen sénsibus,
mentem tuórum vísita,	infúnde amórem córdibus,
imple supérna grátia	infírma nostri córporis
quae tu creásti péctora.	virtúte firmans pérpeti.

Po normalnih besednih naglasih bi bili verzi v prvi kitici že zelo blizu osmercem, ki jih iščemo: v oči bije v celotni pesmi skoro dosledna notranja delitev verzov z ločnico pred zadnjimi tremi zlogi. Podobne delitve je pač poznala že klasična rimska doba, sicer ne v umetni poeziji, temveč v popularnih in recimo ljudskih pesmih, ki so jih prepevali ljudje ob razposajenem praznovanju Saturnalij ali pa tudi sicer rimsko-keltski vojščaki. A kar se tiče zgoraj navedene pesmi, pokažejo naslednje kitice, da gre le za sedmerce z anakruzo (gl. zgoraj 4. kitico). Očitno velja tu še v visokem srednjem veku antično pravilo, da je lahko poudarjen le dolgi vokal oz. da je veljal v poeziji za dolgega tudi sicer kratki vokal, če sta mu sledila dva soglasnika (z določeno omejitvijo).

Ljudska pesem, ki takih pravil ali omejitev na splošno ne pozna, zahteva na drugi strani drugačne omejitve za **pevsko rabo**: to so predvsem pri večini slovanskih narodov notranje delitve takorekoč vseh verzni modelov, ki niso prevzeti od tujih sosedov, na dva ali tri sestavne dele. Rekli smo: za pevsko

rabo.¹ Potemtakem torej skoraj ni mogoče, da bi bil tridelni osmerek kak posnetek iz umetne poezije, saj ta s tako delitvijo verzov nima kaj početi in se zato ni spuščala v take ljudske verzifikacije. Kot izjemni slovenski primer naj navedemo Prešernovo pesem *Nezakonska mati*, kjer je le del čistih tridelnih osmercev, v drugih pa so vrinjeni dodatni polnilni zlogi. Ob tem primeru naj zaradi jasnosti predstavimo zgradbo tridelnega osmerca: osem zlogov je razdeljeno na tri skupine 3/2/3; vmesne, od nas pridejane pokončne črte pomenijo meje, prek katerih naj besede oz. besedne skupine ne prehajajo. Temu naj dodamo še osnovno akcentno formulo tega verza: **a-n-n/ a-n/ a-n-n** ali skrajšano **ann/an/ann**, pri čemer predstavlja »a« poudarjeni (akcentuirani), »n« pa nepoudarjeni zlog. V ta resnično tesni oklep naj se razporedijo besede, da bodo dale skupaj smiselno pomensko enoto. Štirizložne besede so torej tu praviloma neuporabljive. Kot praktični primer naj citiramo tretjo kitico Prešernove pesmi s čistimi osmerci, kjer so zaradi nazornosti razmaknjene tri zlogovne skupine:

On, ki je	sam bil	ljubi moj,
on, ki je	pravi	oča tvoj,
šel je po	svetu	Bog ve kam;
tebe in	mene	ga je sram. ²

I. Delitev verza: pomen in uporaba. Nomenklatura.

Gornja slika razmaknjenih verzni delov nas nikakor ne sme zavesti, da bi tolmačili te razmake, uporabljene samo zaradi nazornosti v zgradbi, kot kakršnokoli — najsibo še tako majhno — prekinitev v verzu, recimo pri recitaciji pesemskega besedila ali enako pri petju. Kakšen tak pojav je skrajno redek v ljudski pesmi in še to le na enem mestu. Zato so izrazi *premor*, *odmor*, *oddih* ipd. v taki zvezi — kot jih srečamo tuintam celo v strokovni folkloristični literaturi³ — napačni in nesmiselni, ter poleg tega zavajajo v napačne predstave.

Za take ustoličene meje med sestavnimi deli verza se nam zdi v mednarodni rabi najbolj ustrezen izraz dieréza: po grškem *diáiresis* (= »ločitev, (raz)delitev«) iz glagola *diáiréō* = »jemljem narazen, razstavljam, delim, razčlenjam.«⁴ Pri tem

¹ Izvir tega pojava v ljudski pesmi in razlog zanj sta zavita v starodavno meglo. Mogoča je domneva, da je za preproste, literarno neizobražene ljudske pevce na ta način lažja, ker je preglednejša, sama verzifikacija in tudi orientacija pri petju.

² Kako pa druge Prešernove verze z »napakami« (dodatnimi zlogi ipd.) preoblikujejo ljudski pevci po svojem občutju za tridelni osmerek in tako prilagodijo vso pesem za petje, gl. Zmaga Kumer, *Prešernova »Nezakonska mati« — ljudska pesem*. Muzikološki zbornik IV, Ljubljana 1968, 138 sl.

³ Glede terminologije v tem pogledu vlada tudi med etnomuzikologi velika nejasnost. Ukrajinski znanstvenik Hošovskij uporablja v tej zvezi (v delu navedenem na strani 12) stalno izraz *cezura*; v knjigi *Pesem slovenske dežele* Z. Kumer je na straneh 83–85 kar naprej govora o »premorih« (v angleškem povzetku na str. 139 je iz tega nastala *cezura*), čeprav je iz notnih primerov v obeh delih in pri poslušanju (posnetkov) pesmi jasno razvidno, da česa takega v resnici sploh ni.

⁴ V narekovajih citirani tekst gl. Anton Dokler, *Grško-slovenski slovar*, Ljubljana 1915, 177.

naj nam bo dovoljeno, da pristavimo navedenim pojmom še izraz *razmejitvev*, ki je nujno spojen s pojavom delitve verza. Za samo mejo med dvema deloma verza pa predlagamo kot najustreznejši izraz *ločnica* namesto izraza *razloka*, ki ga navaja Slovar slovenskega knjižnega jezika pri geslu diereza.⁵ Ob tem naj poudarimo še enkrat, da je ločnica le analitičen pojem: ob péti ljudski pesmi je za poslušalca neslišna in nevidna za navadnega bralca pri branju pesemskega besedila.

Kaj pa v praksi pomenijo take delitve verzov, je najbolje prikazati na konkretnem primeru. Prekmursko-porabska plesna pesem *Marko skače*, ki je pri nas splošno znana, spada med precej redke slovenske primere pesmi v t. i. junaškem ali epskem desetercu 4/6 z akcentno formulo **anan/ananan**. Pri epskih pesmih, ki jih poje guslar ob spremljavi gusel, steče vsak tak verz gladko od začetka do konca, saj pravzaprav drugače tudi ne bi bilo mogoče ob tolikšnem številu verzov, ki gredo včasih v stotine ali celo v tisoče. Pri t. i. lirskih pesmih pa je slika praviloma drugačna:

Marko skače, Marko skače po zelenoj trati,
aj-aj- ajajaj, po zelenoj trati.

V taki obliki kitice, ki je tudi drugod po Jugoslaviji najpogostejša, se torej skupina prvih štirih zlogov samostojno ponovi in se potem zopet brez premora ali oddiha nadaljuje z drugim delom verza s šestimi zlogi. V drugi zvočni vrstici kitice se vsakič najprej vrine notranji pripevni vložek, ki se zveže s ponovitvijo drugega dela verza. Šele po končani prvi zvočni vrstici se torej lahko pojavi kratek oddih, kolikor ga dovoljuje ritem pesmi; ob precej hitrem tempu navedene plesne pesmi pa lahko pevci odpojo celo kitico tudi na en dih.

Taka notranja delitev verza na dva ali tri dele torej omogoča v péti pesmi razširjenje zvočne vrstice s ponovitvijo enega ali drugega dela verza, ne da bi se s tem prekinil v petju tok celotnega verza oz. zvočne vrstice, saj je vendar pogoj za take ponovitve zahteva, naj besede ali besedne zveze v vsakem delu verza ne prehajajo preko ločnic. Drugič pa razmejitvev verza na dele omogoča tudi, da se vrinejo med dele verza krajši, včasih pa tudi daljši refranski vložki; razumljivo je, da do tega lahko prihaja le v pesmih, ki ne vsebujejo ponovitev verznihi delov. Toda takih vložkov je v slovenskih pesmih nasplošno (tj. tudi pri drugih verznihi modelih) zelo malo.⁶ Med našimi pesmimi v tridelnih osmer-

⁵ Sámó pojasnilo tega gesla v SSKJ se nam zdi pomanjkljivo in celó vprašljivo vsaj glede na ljudsko pesem, ker razlaga dierezo kot »odmor«. Za izraz *razloka* (očitno izpeljan od glagola »razločiti«), ki ga je pri nas uvedel Anton Sovre, pa je menil dober poznavalec slovenskega jezika, Božo Vodušek, da nasprotuje vsem pravilom slovenskega besedotvorja. Izraz *ločnica* pa že sicer uporabljamo npr. za mejo večnega snega in še v drugih podobnih primerih.

⁶ Tega ne smemo zamenjati s štirivrstičnimi kiticami v pesmih z zgradbo M-N-R-N, ki jih je pri nas tudi razmeroma malo: znaka M in N simbolizirata dva po besedilu različna verza v prvih dveh zvočnih vrsticah; v tretji nastopi refren (R) v celi njeni dolžini, v zadnji pa se ponovi drugi verz. Tu torej ne gre za dele verzov, temveč za celotne zvočne vrstice, ki praviloma vsebujejo po en verz.

cih smo doslej naleteli na en sam tak primer v Prekmurju,⁷ ki se pa glasi skoro enako kot ista pesem v hrvaškem Zágorju:

Hodva si sejat bajžolka,
hodva si sejat, *luba draga*, bajžolka.

Toda zato je na Slovenskem med vsemi slovanskimi ljudstvi največ primerov pesmi v tridelnem osmercu s ponovitvami verznihi delov.⁸ Prav nasprotno pa je npr. v Makedoniji: take ponovitve so zelo redke, enako redke so tudi pesmi z »golimi« osmerci. Velikanska večina pesmi je posejana z refrenskimi vložki med verznihi deli. Ti vložki so najpogosteje dvoizložni npr. *lele, mori, džanum, džanam*; A včasih so zvočne vrstice tako prenasičene z vmesnimi refreni, da je že kar težko razločiti osnovno pesemsko besedilo.

II. Izvir tridelnega osmerca

Ker poznajo v ljudskih pesmih ta osmerec skoro vsi slovanski narodi⁹ in pravzaprav samo oni, v nekaterih primerih celo s popolnoma enakimi ali zelo podobnimi melodijami na velike razdalje, smemo sklepati na njegovo precej davno skupno-slovansko poreklo, podobno kot smo to dokazovali o posebne vrste petercu (**annan**) v naši razpravi *Arhaični slovanski peterec-deseterec v slovenski ljudski pesmi*.¹⁰ Na tem mestu moramo dopolniti, česar takrat nismo posebej omenjali, da se namreč tudi ta kratki peterski verz praviloma deli na dva dela 3/2 z akcenti **ann/an**, a tam navedeni slovenski primeri se te nekdanje stroge razmejitev že večinoma niso več držali. Veliko bolj konservativno hrvaško kajkavsko območje je to pravilo nekoliko dosledneje uresničevalo, posebno v obrednih pesmih, kot npr. v citiranem delu navedeni jurjevski pesmi z dolgo verigo *patilogij*:¹¹

Ovo se klanja zeleni Juraj, *kirales*;
Zeleni Juraj, zeleno drevce, *kirales*;
Zeleno drevce (v) zelenoj hali, *kirales*;
Zelenoj hali, jukuni kapi, *kirales*; itd. (gl. Š 4988).

Ob tem je naenkrat viden zelo močan skupni element v sami zgradbi (dvo-delnega) peterca **ann/an** in tridelnega osmerca **ann/an/ann**: slednji je zgradbi

⁷ Gl. Dravec 1957, št. napeva 136.

⁸ Valentin Vodnik je moral imeti svojčas precej polna ušesa takih osmerskih pesmi, pač z Gorenjskega, da je po lastnih besedah sam »zložil pesem po narodnih« (gl. Š 1032 z op.): »Tekica teče — pòd gorò, pòd gorò, — Jegla ji bliska — pòd bradó, pòd bradó...« itd. Morda bi se dalo iz tega posredno sklepati, da je moral tudi Prešeren v mladosti večkrat slišati ritem tridelnega osmerca, da ga je enkrat še sam poskusil. *Nezakonska mati* pač spada v zgodnjo dobo njegovega pesnikovanja.

⁹ Beloruskega gradiva je bilo na voljo premalo za raziskavo. Pač tesen stik s Poljsko dopušča domnevo, da se tam pojavlja ta verz, a bržkone v skromnejši frekvenci, podobno kot v Ukrajini. Velikoruska pesem pa večinoma sploh ne sloni na doslednem silabičnem sistemu z enakim številom zlogov v verzih. O tridelnem osmercu v Gruziji gl. op. 13.

¹⁰ Slovenski Etnograf XII, 1959, 187 sl.

¹¹ Tako križno povezavo med verzí smo v omenjeni razpravi napak imenovali *anáfora*.

peterca samo dodal še zadnje tri zloge. Ta sorodnost pa ni le teoretična; peterec je verz, ki v večvrstičnih kiticah praviloma nastopa skupaj z osmercem, večkrat tako, da kot prvi začenja kitico, drugi jo končuje. Na Slovenskem nam je doslej znan en sam tak pesemski tip (prim. Š 6543—48):

*Lepa si, lepa, roža Marija,
tebe časti vsa nebeška družina.
Angelci lépo pojejo,
tebe, Marija, hvalijo.*

V hrvaških pesmih iz Zágorja je podobno menda tudi en sam tak primer, vrh tega tudi samo v prvi kitici: *Češi me, češi, — mamica moja, — né buš me dugo česala* (Žganec 1950, št. 620). Pač pa je nekaj malega primerov, da za peterci šele končni refren navzame osmersko obliko, npr.: *Pótoči Ivan — zlatnu jabúku*. R: *Lépo je íme Márija* (cit. zbirka št. 559 in podobno še 629 in 652). Pravih pesemskih kombinacij obeh vrst verzov pa je najti precej več pri drugih južno- in zahodno-slovanskih narodih, največ pri Slovaki in Poljaki.

Oba ta verzna modela sta si, kot vse kaže, tudi genetično v zvezi, čemur se glede na njuno zgradbo pravzaprav ni čuditi. V naši nazpravi o tem »petercu-desetercu« smo omenili (str. 192 op.) tudi njegovo izredno visoko frekvenco v Litvi, tako da bi ga takrat že morali točneje imenovati kot balto-slovanskega. Naše sedanje pričakovanje tridelnega osmerca tam pa se ni izpolnilo; edino, kar je spominjalo nanj npr. v zelo obsežni zbirki iz jugovzhodne Litve (*Četkaskaitė 1981*), je bila dvovrstična pesem s po enim petercem in dodanim trizložnim pripevom (gl. **notni prim. 1.**). V drugi zbirki s 177 notnimi primeri iz

1.

LITVA

Oi so-dai, so- dai, le-liu-moj. Da ma-ni ža-lie - ji, le-liu-moj.

severovzhodne Litve (*Slavjunas 1972*), ki nam je na voljo v ruskem prevodu uvoda in pesemskih besedil, smo našli dva primera,¹² v bistvu podobna navedenemu. Pod št. 104 je enovrstična dvoglasna pesem v treh taktih. Napev zgornjega glasu obsega en peterec + trizložni pripev; ločnici med vsemi tremi deli zvočne vrstice sta tu obenem taktnici: »Gir-dziu, pra-/gè-re,/li-lia-va.« Spodnji glas pa istočasno poje same refrenske zloge v treh skupinah, ritmično skladno z zgornjim napevom in torej v obliki tridelnega osmerca: *Li-liai li-/liu-te,/li-lia-va*. Pesem št. 123 se v zgradbi vrstice s pravkar navedeno popolnoma ujema v »zgoranjem« glasu, le pripev s 14 zlogi v drugem glasu ubira ritmično svoja pota.

¹² Še v novejšem času so precej redke pesemske zbirke s kazali o strukturi besedil in melodij, zato pa je v zbirkah z več sto pesmimi brez takih kazal iskanje težavno in dolgotrajno.

Nepredviden »napredek« se pa pokaže v pesmi št. 125: ta se celó začneja z refrenom v obliki tridelnega osmerca *solo*, šele potem se začne pravo besedilo pesmi, vendar v dvodelnem osmercu 4/4. A vse te tri ali štiri pesmi so le kapljica v morju med vsemi drugimi.

Z druge strani pa vendar lahko vse take drobne pojave razlagamo kot prve poskuse razširitve dvodelnega peterca, kot prvo seme za tridelni osmerek, seme, ki pa v Litvi ni pognalo cveta. Razcvetelo se je to šele na sosednjem Poljskem. Tako razlago lahko podkrepimo z vlogo tridelnega osmerca v Ukrajini, ki predstavlja po našem doslejšnjem znanju vzhodno mejo, dokoder se je ta osmerek razširil.¹³ V zbirki iz Podkarpatske Ukrajine (*Hošovskij 1968*) je od 262 pesmi osem takih, ki imajo zvezo s tridelnim osmercem (št. 1, 28, 62, 63, 137, 138, 170, 196), toda od teh jih je kar šest, pri katerih je ta zveza le posredna, enako kot pri navedenih litovskih primerih. V pesmi št. 138 npr. (gl. **notni primer 2**) je v

2.

Umerenno bystro, $\text{♩} = 108$ UKRAJINA

Pryj-šly za Mar'-koū tro-e sva-ta-či, oj Mar'-ko,

go-vo-ry zna-my, z ko-ljad-nyč-ka-my, ty-hen'-ko.

prvi vrstici za drugim petercem trizložni pripev; vso drugo vrstico pa zavzema daljši pripev, v katerem je drugi peterec nekako podaljšan v osmerek. Ob tem naj opozorimo na pogostno, če ne že prevladujočo spremembo v ritmu dvodelnega peterca v Ukrajini nasploh: iz zgradbe **ann/an** nastane »trohejsko« izravnana **anana**, kar srečamo večkrat tudi v slovaških, le sem in tja v čeških in poljskih pesmih. Zdi se, da obema tema narodoma »daktilski« ritem ne ugaja preveč, prav v nasprotju recimo s Češko in (južno) Poljsko, ki sta v tem pogledu najbližji Sloveniji. A da se vrnemo k ukrajinskim pesmim: vseh osem zgoraj navedenih spada med obredne koledarske (novoletne kolede ali pa *vesnjanke*, tj. pomladne obredne pesmi), večkrat prepletene s palilogijami, ki so torej ohranile precej starinske oblike. A tudi iz te starodavne setve se očitno ni razraslo prav veliko cvetja. V precej obsežni zbirki *Lira Surma* (*New York*

¹³ Ob že skoro končani tej razpravi nas je presenetil članek D. K. Bardave-
lidzeja, *K izučeniju drevnejših stihotvornyh form v knjižici Problemy folklor*,
Moskva 1975, 191 sl. Avtor navaja na str. 197, da je (akademik) »G. V. Cereteli do-
kazal, da ima gruzinska osmerozložna verzifikacija s svojima dvema ritmičnima struk-
turama — 5 + 3 (8) in 4 + 4 (8) — nedvomno analogijo v indoevropski verzifikaciji.«
Iz te kratke omembe je razvidno s prejšnjimi razlagami o temeljni vlogi osmerca (brez
ožje označbe — V. V.) v Gruziji, da tridelni osmerek (5/3) sega tam časovno daleč nazaj
v preteklost. Žal je večina tam navedene literature dostopna le v gruzinščini.

1956)¹⁴ so med 400 ljudskimi pesmimi le štiri te vrste (str. 176, 236, 429, 480), torej točno 1 %, kar je zelo skromno.

Relativna frekvenca nekega verznege modela v določenem celotnem pesemskem repertoarju pa najbolj nazorno pokaže tudi razlike med posameznimi narodi ali tudi posameznimi pokrajinami istega naroda. V tem pogledu se posebno pri Južnih Slovanih lahko ugotovi precej ozka povezanost med petercem 3/2 in osmercem 3/2/3: kjer je razmeroma večji odstotek pesmi v teh starinskih petercih, tam je višji tudi skupni odstotek pesmi v tridelnem osmercu in iz njega izvedenih metričnih modelih. Absolutno najvišji odstotek takih osmerskih pesmi sploh — 39,6 % — ima severozahodna Bolgarija (*Stoin 1928*), v petercih 12,7 %; zatem pride na vrsto Makedonija (*Firfov 1962*): v osmercih 27,2 %, v petercih 13,3 %. Nasprotno pa sta ta dva odstotka npr. v zahodni Slavoniji (*Stepanov 1971*) 1,8 in 1,3, ali v Bosni-Hercegovini (*Rihtman 1974*) 1,1 in 1,1. Med Zahodnimi Slovani pa je najbogatejša na tridelnih osmercih s »potomstvom« Češka (27,36 %).

III. Glasbeni metro-ritmični modeli tega osmerca, njihov razvoj in razkroj

Za uvod naj bo kratko pojasnilo k temu poglavju, kjer bo prišlo do raznih ritmičnih, pa tudi metričnih modelov. Ritem v melodiji pesmi lahko zapišemo tudi brez not, kar je lahko bolj razumljivo tudi za neglasbenike. V ta namen uporabimo že znana črkovna simbola **a** in **n**, za ritem pa taktne (namesto dosedanjih ločnice) in osminko kot ritmično enoto; vsak znak v takem črkovnem zapisu naj torej pomeni osminko. Če pa za nekim znakom dodamo piko, pomeni to podaljšanje za eno enoto; če torej predstavlja npr. **a** osminko, potem je »**a.**« četrtinka, »**a..**« četrtinka s piko in »**a...**« polovinka. To že zadostuje za ritmične zapise pesmi iz najstarejše ugotovljive razvojne faze. Kasneje bomo morali uporabiti še črtico »-« kot znak za osminko pavzo, z dodano piko »-.« pa za četrtinsko.

V pesmih tridelnega osmerca nastopata očitno že v najstarejšem obdobju dva temeljna, med seboj zelo različna ritma. Glede na dva »daktila« v zgradbi verza se zdi najnaravnejši **ternarni** (tridobni) ritem, predstavljen najustrezneje v okviru 3/8 takta. Seveda se da takih osem zlogov razvrstiti tudi v okvir **binarnega** (dvodobnega) ritma, ki pa se zdi za take verze bolj oglat in okornejši v primerjavi z gladko tekočimi »daktili« v tridobnem ritmu; edino umesten za osmerce v dvodobnem ritmu je zapis v 2/4 taktu, v katerem en takt obsega vrednost štirih osmink.¹⁵ Naj torej predstavimo obojno ritmizacijo v najstarejši obliki v dveh ritmičnih zapisih pod pesemskimi besedili:

¹⁴ Ta zbirka, s podnaslovom *Velykyj zbirnyk Ukrain's'kyh pisen'*, z dodatkom nekaj umetnih pesmi na koncu, je po predgovoru ponovljena 2. izdaja zbirke, ki je izšla l. 1951 v Kijevu pri Državnem izdajateljskem zavodu. Namenjena je v tujini živim Ukrajincem.

¹⁵ Mnogi avtorji oz. uredniki predpisujejo pri teh osmercih v objavah 4/4 takt pri dvodobni in 6/8 takt pri tridobni ritmizaciji, kar pa ne ustreza niti pravim zlogovnim poudarkom niti pregledni razdelitvi verzih delov.

I-1 3/8 Stari Vah, stara Váhinja — mela sta hčerke, hčerke dve.

a n n / a.n / a n n / a n n / a.n / a n n //¹⁶

I-2 2/4 Piper po- poška :kápeše:, dragi mi Stojnu :ápeše:.

a.n n/ a.n/:a n n.:/ a.n n/ a.n. / :a n n.://¹⁷

Naj na tem mestu takoj omenimo zanimiv psihološko-antropološki pojav glede na izbiro enega od obeh ritmov. V Sloveniji ti osmerci v tridobnem ritmu visoko prevladujejo nad onimi v dvodobnem, skoro v razmerju 4 : 1, če štejemo vse ustrezne zapise ali posnetke od začetka 19. stoletja do recimo l. 1961; relativno največ dvodobnih najdemo v Prekmurju. V hrvaškem Zágorju — tj. severno in vzhodno od Zagreba — sta obe vrsti ritma po frekvenci čisto izenačeni, če upoštevamo zelo obširno zbirko V. Žganca s skupno 1130 pesemskimi melodijami. Med temi je tridelni osmerec z vsemi razvojnimi potomci zastopan v približno 135 pesmih, kar znese skoro 12 odstotkov celotnega pesemskega repertoarja. To je precej več od ustreznih približno 3,5 odstotkov v slovenskih pesmih. Vzhodno in južno od kajkavske Hrvaške pa sploh frekvenca tega osmerca strmo pade, npr. na 2,9 odstotka v Slavoniji, v okolici Đakova;¹⁸ obenem začne na splošno v pesmih prevladovati do 90 odstotkov dvodobni ritem, kar povzročijo najštevilnejši »trohejski« verzi kot šesterec (prvotno 4/2), sedmerek 4/3, dvodelni osmerec 4/4, deseterek 4/6, ter še enajsterek 4/4/3 in »trinajsterek« 4/4/5, ki bi ga pravzaprav pravilneje šteli kot distihon osmerca in peterca. Vse to posebno velja za dinarski pas od Bosne do Črne gore. Položaj

¹⁶ Iz arhiva GNI: 0-11.170, Ihan, Gorenjsko. Gl. **notni prim. 3.**

3.

Zmerno SLOVENIJA

Sta-ri Vah, sta- ra Va- hi- nja me- la sta hčer- ke, hčerke dve.

¹⁷ Đorđević 1931, št. 225, Strelac (Piro), Srbija. Gl. **notni prim. 4.**

4.

$\text{♩} = 112$ SRBIJA

Pi- per po- poš- ka ka- pe- še, ka- pe- še,
dra- gi mi Stoj- nu a- pe- še, a- pe- še.

¹⁸ Stepanov 1971 (od 137 pesmi 3 osmerci 3/2/3 in 1 deveterek 4/2/3).

v ožji Srbiji kaže zbirka V. Đorđevića iz l. 1931 s skupno 544 pesemskimi melodijami. Frekvenca tridelnih osmercev precej naraste na 18 odstotkov v vzhodnem delu, ki meji na Bolgarijo, tj. vzhodno od Južne in Velike Morave; v osrednjem delu je za polovico nižja. Vendar je od skupno 79 takih pesmi samo pet v tridobnem ritmu (št. 55, 142, 212, 379, 426). V Makedoniji, s frekvenco 22 do 25 odstotkov vseh pesmi, tudi močno prevladujejo ti osmerci v dvodobnem ritmu. V Dalmaciji je — po zbirki V. Berse iz l. 1944 — razmerje med izrazitim enim ali drugim ritmom 18 : 12 (oz. 3 : 2) v korist dvodobnega. Vse to kaže na globoko vsajeno, lahko rečemo prirojeno razliko v ritmičnem občutju in ugodju, kar prihaja na dan v ritmičnem izražanju v pesmih, pri enem ali drugem narodu, večkrat tudi pri raznih pokrajinah istega naroda. Prav tridelni osmerek je s svojo dvojno, med seboj se izključujočo, ritmično ponudbo najbolj zgovorno in zanesljivo merilo za te razlike.

Zgoraj navedena starinska ritmična modela imata oba dve šibkejši lastnosti, ki sta v nadaljnjem razvoju nekako silili k popravkom. Na eni strani je to t. i. tekoča trizložna ritmična kadenca z naglasom na predpredzadnjem zlogu in končujoča se z dvema nenaglašenima zlogoma. Pri kiticah, ki so pri tem osmercu v Jugoslaviji praviloma samo dvo- ali trivrstične, tak sklep verza pravzaprav ni motil v sredini kitice, pač pa so ga očitno kasneje občutili kot nezadovoljivega na koncu kitice kot samostojne glasbene enote. Kdaj se je to spremenilo, ne vemo; poznamo le naslednjo razvojno stopnjo z novo ritmično obliko končne kadence in obenem ugotavljamo, da so se ohranili do včeraj ali danes le redki primeri starinskega tekočega sklepa kitice.¹⁹ Ker za dvodobni ritmični vzorec te vrste ni bilo dobiti pravega slovenskega primera, smo posegli po srbskem, tudi tam redkem (gl. ritmični zps. I-2). A v tej pesmi je že rešena druga »šibka« glasbena lastnost tridelnega osmerca: v prvotni ritmizaciji obsega ta verz v glasbeni frazi le tri takte, kar pa je tudi v ljudski pesmi pri večini evropskih narodov bolj redek pojav. V umetni glasbi namreč je po recimo klasični glasbeni teoriji H. Riemanna veljalo do konca 19. stol. dvotaktje kot osnovna glasbena celica in štiritaktje kot norma za glasbeno frazo. Ljudski pevci pa so brez sleherne teorije najbrž čutili v tritaktju izjemno glede na visoko prevladujočo štiritaktno frazo pri pesmih z drugačnimi verzi. Navedeni srbski primer kaže, kako se da tudi tridelni osmerek spraviti v štiritaktno »normo« enostavno s ponovitvijo enega od treh verznihi delov, v tem konkretnem primeru zadnjih treh zlogov. Vendar kljub tej prilagoditvi ostane še vedno odprto vprašanje zadovoljivega končnega ritmičnega sklepa v kitici.

Še preden pa je v tem pogledu prišlo do zadovoljive rešitve, se je zgodila pomembna sprememba v čelnem »daktilu« dvodobno ritmiziranega osmerca: takoj za prvim (poudarjenim) zlogom, ki ga v glasbi tu praviloma predstavlja četrtnika, se vrine en dodatni zlog tako, da se četrtnika razstavi na dve osminki.

¹⁹ Poleg dveh primerov, navedenih v ritmičnem zapisu I-1 in v zps. II-b na str. 16, so v slovenskih pesmih znani doslej še naslednji: SLP-1, 39/2 (Mrtvaška kost); 0-5005 Ravnica, Prim. (Lani-letos); 0-8593 Barje-Ljubljana (Prva ura te noči); 0-9840 Bistrica na Zilji, Kor. (Lačen sem, lačen); J. D r a v e c 187/185 Trnje, Prkm. (Zrasla mi je kópriva); M 34.138 Ihan, Gor. (Mlinar in smrt); 0-4675 Trebnje (?), Dol. (Jejte klobase).

Iz osmerca nastane tako nova oblika verza, deveterec s formulo 4/2/3 in naglasi **anan/an/ann.**

II-a 2/4 Oj ko by-m ja znala, ščo ty mij, postelila-m bym ti fartuh svij.
 a n a n / a. n. / a n n. / a n a n / a. n. / a n n. //²⁰

II-b 2/4 Skóčila je Žiška s kámena, vidila je Jančeka zdáleka; itd.
 a n a n / a. n. / a n n. / a n a n / a. n. / a n n. //²¹

Pojav dodatnih t. i. polnilnih zlogov v verzih je splošno evropski, poznajo ga tudi germanska in romanska ljudstva (nem. Versfüllung, franc. remplissage). Rodi se iz doslej nepojasnjene težnje ljudskih pevcev, da skušajo z dodatnimi zlogi zasesti v glasbeni frazi vsa mesta, ki imajo daljšo ritmično vrednost od osnovne tako, da npr. pri prevladujočih osminkah v melodiji razstavijo četrтинke — vsaj nekatere —, kjer se pojavljajo, v dve osminki, ali podobno pri prevladujočih četrтinkah v napevu polovinko v dve četrтinki. Če pride do dodatnih zlogov le tu in tam brez reda v pesmih oz. verzih, je to storjeno takorekoč le iz zadrege pevca, kar pa je čisto nekaj drugega kot stalna oblika novega verza. Pravzaprav je skrivnosten tak razvojni mehanizem, da se na isti način pojavijo omenjeni deveterci pri vseh slovanskih narodih, ki poznajo tridelne osmerce, enako, čeprav brez medsebojnih pevskih stikov, saj jih ločijo razdalje

²⁰ Hošovskij 1968, št. 137, Podkarpatska Ukrajina. Gl. **notni prim. 5.**

5.

Ne speša, ♩ = 116 UKRAJINA

Oj ko bym ja zna-la, ščo ty mij,
 po-ste-ly-la-m bym ty far-tuh svij.

²¹ Dravec 1956, melodija 261, Melinci, Prekmurje. Gl. **notni prim. 6.**

6.

♩ = 103 SLOVENIJA

Sko-či-la je Žü-ska ska-me-na, vi-di-la je
 Jan-če-ka zdá-le-ka. Ne po-ve-dal Jan-ček
 ma-le-ri, ki sen nó-coj spa-la s ká-ta-ni.

več sto ali tudi tisoč kilometrov. Mogoča bi bila domneva, da je do tega prišlo že v skupno-slovanskem zametku, toda tudi nadaljnje spremembe pri tem osmercu v kasnejših razvojnih fazah se zgodijo večinoma povsod enako. Povsod se tudi le manjši del osmercev v dvodobnem ritmu spremeni na ta način.

Spričo naše privrženosti tridobni ritmizaciji je na Slovenskem le manjše število takih devetercev, npr.: *Bog je ustvaril / zemljo /, zemljico, / zemljico* (O-1134 Vransko, Svatska zdravica); *Svét Florján je / zjutrej / zgođej vstow* (O-8233 Ihan, Kolednica za Florjanovo); *Mamca je ro- / dila / hčerke tri* (O-10.513 Pacinje p. Ptuj) in še nekaj takih, druge so se pa že bolj modernizirale z dodano anakruzo na začetku, ne držijo se več ločnic in so pomešane v naslednjih besedilih z osmerci ipd. Na zahod Slovenije ti deveterci niso prodrli, na jugu, v Beli krajini pa so jih deloma prinesli s seboj Uskoki iz Bosne, Hercegovine ali Črne gore. Tako je npr. balada o srcu, iztrganem mladeniču iz prsi (Š 167), tam izvorno v tridelnih osmercih v tridobnem ritmu: *Visoko / nébo / kíňčano*; v Predgradu pa jo pojó obredno ob plesu 27. decembra ob zimskem kresu po stari šegi, prinešeni od Uskokov, v deveterski obliki: *Póbelélo / pole / z óvcamá* (gl. SLP-1, 23/11 in 12 ter opombo str. 142). Vendar imajo ti in taki deveterci na Slovenskem že večinoma novo ritmično kadenco, o kateri je govora v naslednjem odstavku, vsaj ob koncu kitice, večinoma pa že ob koncu vsakega verza.

Kdaj in kje se je pojavila prvič nova ritmična kadenca pri teh osmercih in tudi devetercih 4/2/3, je nemogoče reči. Dá se le ugotoviti, da jo najdemo enako v vseh slovanskih deželah, ki poznajo tridelni osmerek, in da se z njo začenja nova razvojna faza, iz katere je ohranjeno ali na novo ustvarjeno povsod, ne le na Slovenskem, največ pesmi. V čem obstoja ta novost? Prejšnji tekoči sklep v enem samem taktu, bodisi /ann/ v tridobnem, oz. /ann./ v dvodobnem ritmu, se po novem razdeli na dva takta z novim končnim naglasom /a.n/a./ oz. /a.n./a.-./, in na ta način zadovoljivo upočasni, ustavi in sklene večkrat precej hitri tok zlogov ob koncu kitice ali kasneje ob koncu vsake zvočne vrstice. Z razdelitvijo treh zlogov ob koncu na dva takta pa se tudi prejšnja tritaktna zvočna vrstica podaljša v štiritaktno. Tako sta odpravljeni obe »slabosti« starinske ritmizacije osmerca v petju, ki smo ju prej omenjali.

Nova razvojna plast pa se pravzaprav deli — po že mimogrede naznačenem — na dve stopnji. Najprej se nova kadenca očitno uporabi samo na koncu dvo- ali trivrstične kitice. To je mogoče sklepati že iz tega, ker je v tej skupini nagrmađeno veliko število slovenskih osmerskih pesmi, in sicer v tridobnem ritmu, pri čemer pa so prva oz. prva in druga zvočna vrstica še zmeraj »po starem« samo tritaktne in torej na razpolago za ponavljanja zadnjih treh zlogov v verzih. Slovenskih pesmi te vrste je okoli 152, od tega s ponavljanji verzih delov okoli 92 (od 30 pesemskih tipov); na Hrvaškem jih je s ponavljanji v Zágorju po zbirki *Žganec* 1950 16 (št. 660—666 z variantami), brez ponavljanj pa jih ni najti, ker so na ustreznem mestu (št. 511—520) vse zvočne vrstice ali z novo ali pa s staro kadenco. Zanimivo pa je po zbirki *Bersa* 1944 med 32 dalmatinskimi osmerskimi (3/2/3) pesmimi 7 takih s ponavljanji v tridobnem ritmu, ki so tudi po melodijah popolnoma podobne slovenskim (št. 110, 197, 206, 284, 415, 419, 446). Pesmi, ki bi spadale v to skupino, drugod nismo našli. Težko je bilo celo dobiti primer v dvodobnem ritmu, ki bi spadal v to

prvo skupino z novo kadenco. Pesem *Sadio Paja vinograd* iz Srbije (Đorđević 1931, št. 334) se poje enako tudi na Hrvaškem in v Beli krajini, na isto melodijo pa na Slovenskem največkrat *Lépo mi poje črni kos* in tudi ta enako na Hrvaškem (gl. Žganec 1950, št. 428-a in -b). Zato naj sledi tu samo ritmični zapis:

III-1 2/4 Sadio Paja vinograd, sadio Paja vinograd, oj vinograd, oj vinograd.
a.nn/ a.n./a n n.—./ a.nn/ a.n./a n n' n / a n n' n /a.n/ a.n//

Ker smo že enkrat rekli, da je zgradba kitice v tridelnih osmercih pri južnih Slovanih z malimi izjemami dvo- ali trivrstična, naj sedaj dodamo, da je pri Zahodnih Slovanih taka kitica precej redka, norma je tam štirivrstična kitica. Taka kitica ima pa pri Poljaki, Slovaki in deloma Čehi, v nekaterih pesmih posebno zanimivo zgradbo, ki bi nekako sodila v to razvojno plast, o kateri govorimo: samo prva in četrta zvočna vrstica imata novo kadenco in sta torej štiritaktni. Tako tvorita nekak okvir za srednji dve, ki sta pa »po starem« tritaktni in zato ritmično trdneje med seboj povezani (recimo 4—3—3—4); besedilo pa obstoja iz samo dveh verzov, od katerih se vsak ponavlja, kar daje torej takole sliko: M M—N N (gl. **notni primer 7.**, *Slovenské spevy I*, 1972,

7.

SLOVAŠKA

V pit- vo- re o- ral, v pe- ci sial,
v pit- vo- re o- ral, v pe- ci sial, pred pe- cou mlá- til,
v pe- ci vial; pred pe- cou mlá- til, v pe- ci vial.

št. 259). Naj pripomnimo, da take kitične zgradbe — tudi v drugih pesmih — Južni Slovani nasplošno ne poznajo, pač pa je na Slovenskem nekaj pesmi v šestercih, predvsem »daktilskih« **ann/ann**, ki imajo v kiticah s samo dvema verzoma tudi analogno ritmično zgradbo, npr. v pesmih *Ncój je pa lép večer — jútri še lépsi dan*, ali *V klóšter bi ráda šla — pá že prepóžno je*, in po »trohejsko« v prekmurski *Vsí so vénci béili*. Ker so take pesmi doma predvsem v severnih delih Slovenije, nemške pesmi pa take kitične zgradbe ne poznajo, ni izključeno, da je to odsev kakšnega nekdanjega stika z Zahodnimi Slovani.

Predvsem pa je treba v tej skupini poudariti neko znamenito melodijo, ki je razširjena po vsej Sloveniji, od Bele krajine do koroške Kanalske in tudi Mežiške doline, pa čez Prekmurje vse do porabskih Slovencev na Madžarskem,

8.

SLOVENIJA

Pr - va je ur - ca te no - či, ko se Ma - ri - ja
ve - se - li, ko se Ma - ri - ja ve - se - li.

razsejana je pa na kakih 20 pesemskih tipov, skupaj z več kot 60 variantami (gl. **notni primer 8.**, iz Matene pri Igu, O-4021). Na drugi strani najdemo to melodijo **popolnoma enako** pri Čehih, Lužiških Srbih in Poljaki, toda nikjer tako široko razprostranjeno v pesemskih tipih in po površini ozemlja kot na Slovenskem. Za vzorec naj bo češka (gl. **notni primer 9.**, *Erben 1880*, št. 48),

9.

Moderato

ČEŠKA

Co pak ti na - ši dě - la - jí, že se nám že - nit
ne - da - jí, že se nám že - nit ne - da - jí.

ki ji je čisto enaka, razen kake nepomembne malenkosti, lužiško-srbska (*Haupt-Schmaler I*, 1841, št. 324) in poljska (*Sobieski 1955*, št. 43). Da je ta melodija izvirno plesna, se da sklepati po enoglasni instrumentalni zaigri pri Erbenu, pa tudi po enakem lužiško-srbskem besedilu. Očitno predvsem od Čehov so jo pred več stoletji prevzeli še Nemci, kar pri tako vzorno grajeni in — lahko rečemo — udarni melodiji ni čuda. O tem smo govorili že v komentarju pri pesmi *Marija ziblje Jezusa* (SLP-2, str. 55), kar tukaj le dopolnjujemo. Naj tu popravimo tamkajšnjo navedbo poljske melodije kot »variirane«, ker smo v drugi zbirki našli popolnoma enako; tudi lužiškosrbske takrat še nismo poznali. Nemškim prevzemom pa naj dodamo še zbirko *Elisabeth Marriage 1902* »aus der Badischen Pfalz«, ki prinaša pod št. 204 isto melodijo, kot da bi bila prevzeta iz češke zbirke, z vasovalskim besedilom in v opombah navaja variante, ki gredo do Alzacije in na sever do Porenja.

Slovenske variante, od katerih jih je le nekaj melodično nekoliko odmaknjenih, se od zahodnoslovanske melodije razlikujejo le v tem, da nimajo zna-

čilnih ponavljaj končnih treh zlogov v verzih, razen dveh (gl. SLP-1, *Mlinar in smrt* 46/16; M-32.118, *Jagrič in Micika*). Toda to ima svoj poseben razlog. Taka ponavljanja »daktilov« v tridobnem ritmu dajejo namreč pesmi nekaj poskočen značaj, kot se je nekoč neka pevka sama izrazila. S presenečenjem pa smo sami ugotovili, da se taka ponavljanja najdejo le v ljubezenskih, šaljivih, pivskih, svatbenih, plesnih, nikakor pa ne npr. v nabožnih ali sploh po vsebini besedila resnejših pesmih.

O ponavljanju verznihi delov v teh osmerskih pesmih je treba dodati še nekaj podatkov. Najštevilnejša so skoro v vseh deželah tega osmerca ponavljanja končnih treh zlogov. Ponavljanje prvih treh zlogov, ki pravzaprav deluje bolj kot anticipacija, je najti zelo, zelo redko, npr. v makedonski pesmi (*Firfov* 1962, št. 74): *Ti li be, ti li be sinok ná voda?*, ali v slavonski (*Stepanov* 1971, št. 79) z nenavadno zgradbo: (enogl.) *Kićeno*, (dvoql.) *kićeno nebo zvjezdama*, — *nebo zvjezdama*. Razen še treh srbskih (*Đorđević* 1931, št. 110, 191, 492) so to edine te vrste, ki smo jih srečali doslej. Tu moramo omeniti še posebne vrste anticipacije verznihi delov v pesmih, kjer nastopata skupaj peterca 3/2 in osmerek. Takih pesmi je največ na Poljskem, kjer prevladuje zgradba kitice 5—5—5/3, 5—5—5/3, kar nekateri štejejo kot štirivrstičnost, ker sta prva peterca skupaj po številu 10 zlogov bližja po dolžini osmercu (ki ga tu zaznamujemo kot 5/3). Vendar se nam zdi pravilneje šteti tako kitico kot šestvrstično, ker sta po dva peterca vedno rimana ali vsaj asonirana; in končno imamo tudi na Slovenskem precej pesmi s kombinacijo daljših in krajših verzov. V takih kiticah pa včasih drugi peterca že anticipira besedilo prvih pet zlogov naslednjega osmerca. Za primer navedemo krajšo svatbeno slovaško pesem (*Slov. spěvy* II, št. 17) s kitico 5/3, 5—5/3: *Lecela pava, lecela, — a zlate pira, a zlate pira tracula*. Na področju Jugoslavije imamo le tu in tam kakšen tak redek primer, npr. v Srbiji (*Đorđević* 1931, št. 492) z vmesnim pripevnim vložkom *lele*: *Zaspala Boja, zaspala Boja, lele, kraj mora*. Tako makedonsko pesem gl. spodaj v notnem primeru 10.

Posebej moramo omeniti še eno vrsto ponavljanja, ki pa je čisto slovenska posebnost in je nismo — razen enega osamljenega srbskega primera²² — našli nikjer drugje; to je ponavljanje osrednjih dveh zlogov v osmercu, kar smo lahko ugotovili kar pri sedmih pesemskih tipih, ki jih tu označujemo s številkami pri Štreklju. Pripomnimo pa naj, da so starejši zapisovalci pesmi in tudi Štrekelj sam izpuščali vsa ponavljanja in je pri Štreklju včasih to omenjeno le v opombi pod črto. Ti pesemski tipi so: (Š 1023) *Tički po luftu, luftu letajo*; (Š 1441) *Kduo te bo lubuv, lubuv, lubica*; (Š 1697) *Kadar mi dékle, dékle umrla bo*; (Š 1761) *Tistmu k se dremlja, dremlja, naj gre spat*; (Š 2280) *Van sem bva nunca, nunca kvoštarska*; *Lani sem plela, plela rožmarin*;²³ (Š 2361) *Šla bom na goro, goro visoko*; (Š 3531) *Lubca, sem lačen, lačen, daj mi kaj*. — Pravcati

²² Đorđević 1931, št. 249, Toplice: Verz *Sóldat mi prode kroz selo* ima šele pri ponovitvi v 2. zv. vrstici ponovitev *prode, prode*.

²³ Zbirka iz hrvaškega Zágorja (Ž g a n e c 1950) prinaša pod št. 632 to isto pesem: *Lani sem plela, plela rožmarin — a letos plejem, plejem sam pelin*, ki pa je brez dvoma prišla tja iz Slovenije. Pesemski tip »Lani — letos«, ki ima na Slovenskem izredno veliko variant, je s to izjemo na Hrvaškem neznan.

»nestvor« pa je pesem iz Savinjske doline (O-1715), ki si je naprtila kar dve vrsti ponavljanj hkrati in s tem preskočila celo v pettaktne fraze: *Kdorkolj pod milim, milim Bogom živi, živi itd.*

Druga stopnja v tej razvojni plasti pomeni, da je že vsak verz zase opremljen z novo ritmično kadenco, kar daje takole ritmično obliko:

v tridobnem ritmu — **ann / a.n / a.n / a.-/**
v dvodobnem ritmu — **a.nn / a.n. / a.n. / a.-/**

Toda taka osamosvojitve verzov — oz. melodičnih vrstic, razširjenih v štiritaktne fraze —, ki so ločeni med seboj s pavzami, ima tudi svoje senčne strani. Kot je videti iz zgornjega ritmičnega prikaza, osmerek s tem izgublja svoj ritmični mik, saj mu je ostal le še en sam »daktil«, deveterec 4/2/3 pa celó navzame popolnoma »trohejski« ritmični potek **anan/ a.n. /a.n. / a.-. /**.

Preden spregovorimo o drugih posledicah teh sprememb za nadaljnji razvoj pri osmercih, je treba omeniti, da s to razvojno plastjo časovno nekako sovпада tudi sprememba v melodiki naših osmerskih napevov, čeprav za neglasbenika ni opazna na prvi pogled. Rezija s svojo arhaično glasbeno kulturo je pokazala in dokazala, da so časovno davno prej, preden se je v Evropi v umetni in ljudski glasbi uveljavila sedemtonska durovska ali molovska lestvica, obstajale melodije samo s štirimi ali petimi toni (brez poltonov) v lestvici, s strokovnimi izrazi **tetratonika** in **pentatonika**. V teh dveh sistemih so se že v Reziji porajale skokovite akordične melodije z velikim tonskim obsegom do oktave, na Slovenskem pa pozneje še čez oktavo. In take melodije so se ohranile tu in tam do danes, največ na odročnih obmejnih območjih (Soška dolina, Kostelsko, Prekmurje, Porabje) in po hribih oz. pod njimi. In taka melodija je tudi ona »znamenita« (notna primera 8. in 9.), čeprav z nekaj malega »lepotnimi« napakami. Med drugimi jih je pri nas in enako posebno na Poljskem nekaj s čisto pentatoniko (gl. **notna primera 10. in 11.**), še druge pa so prevzele že nova durovska oblačila, ohranile pa akordično melodiko in v njej *pentatonizme*, kot je krstil romunsko-francoski etnomuzikolog C. Brailoiu melodične okrete, tipične za pentatoniko. Vdor durovskega vpliva na ljudsko pesem pri nas pa domnevamo v dobi reformacije in protireformacije, ko so bili tuji nabožni pesemski vzorci v prevodih močno politično orožje. Kar smo rekli o pentatoniki in pentatonizmih, velja v precejšnji meri tudi za kajkavsko Hrvaško. V Srbiji, Bosni, Črni gori in deloma v Makedoniji, kjer se durovski sistem pojavlja le sporadično, veljajo drugi tonalni sistemi, predvsem pa t. i. ozka melodika z gibanjem od tona do sosednjega tona, z redkejšimi večjimi intervali in razmeroma ozkim tonskim obsegom v napevih, največkrat samo do kvinte. Take melodije pa so nam precej tuje; če imajo v osmercih še pogosto melizme tj. cele verige lahko zapetih tonov na en sam zlog, so seveda še bolj oddaljene od slovenskih. V Bolgariji, predvsem severozahodni, pa je v pesmih nasplošno tudi nekaj tetra- in pentatonike, bolj redko tudi v Makedoniji, oboje v t. i. **do-pentatoniki** (kot pri nas), za razliko od **la-pentatonike**, ki vodi razvojno v mol in ki prevladuje na Madžarskem ter okoli Rodopskih gora v Bolgariji. Osmerca s pentatoniko v makedonskih virih nismo našli, pač pa z akordično melodiko, ki je zelo podobna

10.

Protegnato MAKEDONIJA

De-voj-ka maj-ka, de-voj-ka maj-ka češ-la- še, le le,
de-voj-ka maj-ka, de-voj-ka maj-ka ple-te-še.

naši (gl. **notni primer 10.**, tudi z anticipacijo prvih petih zlogov v obeh vrsticah; *Firfov 1962, št. 189*). Za vzorec pesmi z novo ritmično kadenco v vsakem verzu pa naj služi pentatonska iz Mekinj pri Kamniku v dvodobni ritmizaciji (*M 24.097*, tudi *SLP-1, 61/9*; gl. **notni primer 11.**)

11.

$\text{♩} = 100$ SLOVENIJA

Ker- mu se dre- mle, naj gre spat,
ka- kor je sto- riw An- zel mlad.

Pravkar navedena pesem je zaradi samo dvovrstične kitice redek primer. Ritmično osamosvojeni verzi namreč nekako silijo v štirivrstičnost kitice. Dva sama verza se zdita premalo, zato si pomagajo take pesmi pri nas in pogosto tudi pri Zahodnih Slovanih bodisi z dodanim dvovrstičnim pripevom, bodisi pri nas s trikratnim ponavljanjem prvega verza, čemur sledi šele na koncu drugi verz, ali pa se besedilo samo razširi na štiri verze. Najimenitnejša taka slovenska pesem je ona z začetkom »Teče mi, teče vodica« ali »Teče mi voda in šumlja« poleg še drugih (Š 1497 sl.) z nekakim središčem na Štajerskem s tretjino vseh izredno številnih variant, in je po našem vedenju doslej edina res vseslovenska ljudska pesem, ugotovljena z zapisi in posnetki v vseh osmih slovenskih pokrajinah, pa še med Slovenci na Koroškem v Avstriji in v Porabju na Madžarskem. To pa je obenem lepa počastitev za tridelni osmerek na Slovenskem.

Ritmična oblika osmercev z novimi ritmičnimi kadicami kaže torej že prevladujoči »trohejski« značaj (gl. ritmično shemo na strani 21). To pa so morali

instinktivno čutiti ljudski pevci in v nekaj pesmih so prilagodili temu še začetni »daktil« **ann** tako, da so ga spremenili v »trohej« z anakruzo **n/an**. Na ta način nastane npr. iz osmerske pesmi *Vsé je vesélo kár živi, kár živi* sedmerska z anakruzo, ker pa so zaradi nove kadence s pavzo zelo otežkočena sedaj ponavljanja zadnjih treh zlogov, morajo biti tu stlačena v novo vrstico: *Vse je vesélo, kár živi, — kár živi, — kár živi*. Tako spremenjenih je v teh pesmih več od polovice variant. Isti pojav je zaslediti sem in tja tudi v zahodnoslovanskih deželah, pogosto pa pri Lužiških Srbih. Toda to ni (samo) posledica tujega, recimo nemškega vpliva, prav isto se pojavlja pri več pesmih v Makedoniji. Tamkajšnja tudi drugod zelo znana, ritmično zanimiva osmerska pesem *Biljana plátno béleše* se npr. v zbirki *Firfov 1962, št. 224 in 317* v obeh variantah spremeni v ritmično »dolgočasne« sedmerce z anakruzo **n/a.n/a.n/a.n/a.**: *Biljana plátno bélešé*. O podobnih pojavih pri nas in drugod smo že svojčas govorili na drugem mestu²⁴ in tam navajali tudi tako pretvorbo v sedmerce s posebnim ritmom, tj. z menjavo tridobnega in dvodobnega takta, pač zaradi zelo podobnega glasbenega metra. Tu naj le dodamo, da je dandanes precejšen del osmerskih pesmi slišati pri nas tudi v taki predrugačeni ritmični obliki in sicer predvsem v zahodnem delu Slovenije.

Za nadaljnje spremembe v ritmični podobi tridelnega osmerca, ki bi jih lahko imenovali napol razvoj napol razkroj, je bila soodgovorna nova ritmična kadenca, ki je v obliki **a. n/a.-** odprla novo past ali skušnjavo za polnilne zloge, ki so to priložnost seveda prej ali slej izrabili. Na ta način je nastal nov metrični model, nove vrste deveterec:

3/8 **ann /a.n / ann/ a.-**

2/4 **a.nn/ a.n./ a.nn/ a.-.**

Kot je razvidno iz te sheme, je postal ta deveterec nekako protiutež prejšnjemu osmercu z »novo« ritmično kadenco, saj ima na začetju nov »daktil« in s tem paralizira prejšnji, skoro že »trohejski« značaj osmerca. A ne samo to. Če pozorno pogledamo shemo, se nam naenkrat pokaže neka simetrija med prvo in drugo polovico verza: saj to sta »daktilski« peterec **ann/a.n** in »daktilski« četve-rec **ann/a.**, torej dvojica, ki jo dobro poznamo kot najpogostejšo pri naših alpskih poskočnicah! Takrat se nam je posvetilo nekaj, na kar sploh nismo mislili ob začetku naših raziskav. Naslednje gradivo je to misel vse bolj potrjevalo, kot se bo pokazalo kasneje.

Sedaj imamo torej opraviti že z dvema devetercema in v enem naslednjih odstavkov se jim bo pridružil še tretji, ki je prav tako izpeljan iz našega osmerca. Kako naj jih jasno in enostavno ločimo med seboj? Naj na tem mestu opravičimo in pojasnimo naše znake za ritmične in številčne zlogovne formule, ki so morda komu odveč. Če imamo opraviti v tej raziskavi z več tisoč pesmimi in melodijami — ali recimo v kakšnem arhivu z več desettisoči primerov — in hočemo dobiti točen pregled nad njimi (npr. kasneje tudi s pomočjo računalnika), moramo vsako strukturo (npr. verza, melodične vrstice, kitice in ne samo prvega verza ipd.) natanko definirati in tudi čim krajše in jasno označiti, da se

²⁴ Vodušek 1968, 303—313.

izognemo daljšim in velikokrat premalo točnim opisom. Pri oznakah za poudarjene in nepoudarjene zloge se nam zdi nepojmljivo in anahronistično, da literarna poetika na univerzah in narodopisni inštituti uporabljajo še vedno nerodne antične znake za dolge in kratke vokale oz. zloge ali predlagajo nepregledne znake z akcenti ali brez akcentov, ki se jih je domislil svojčas nemški literarni teoretik A. Heusler, in vse to petdeset let zatem, ko je francoski znanstvenik Paul Verrier (*Le vers Français, I—III*, Paris 1930—1932) uporabil za to preprosta črkovna simbola *a* in *i* (= inaccentué), odkoder smo to prevzeli mi s ponašenjem nerodnega in nesimpatičnega *i* v tej zvezi v *n*. Ali bo morda avtoriteta P. Verriera zadostovala za premislek o tem? Za številčne zlogovne formule, ki naj predstavljajo zgradbo verza in njegovih sestavnih delov pa smo se morali domisliti preprostega tiskarskega sredstva, ki naj loči »trohejske« od »daktilskih« tvorb: za prve, ki jih je povsod več, naj velja normalni pokončni tisk, za »daktilske« pa ležeči. Tako npr. pomeni 3 »daktil«, 4 = »daktilski« četverec (ann/a), 5 = »daktilski« peterec (ann/an) itd. Seveda ostane še vedno nekaj tvorb, ki se ne dajo čisto preprosto označiti ali pa bi potrebovale še dodatnega znaka; v čeških pesmih se npr. kar pogosto, v poljskih pa le redko, pojavlja na glavo obrnjeni »daktilski« peterec (v ritmu *a.n/ann*), ki ga moramo seveda označiti razstavljenega 2/3 ipd.

Za novi deveterec, ki ga torej lahko označimo s formulo 3/2/4 ali tudi kar 5/4, na Slovenskem nismo našli pesemskega primera, ki bi vseskozi v kitici uporabljal ta metrični model. Podobno je tudi na kajkavskem Hrvaškem, kjer smo le ugotovili en tak primer (*Žganec 1950, št. 556*): *Káj si napráviu, stari starján? — Sé si zapráviu, sé si zapíu, — s kím pa buš k létu štibru platíu?* Ob ponovnih vdorih polnilnih zlogov v model čistega osmerca, na Slovenskem tudi ob vdorih tujih verzih modelov, ki jih drugje v Jugoslaviji prej niso poznali, izgublajo ljudski pevci posluš za ločnice in zgradbo prvotnega osmerca ali izgublajo tudi disciplino za uporabo nekega enotnega metričnega modela v vseh verzih. Obenem je opaziti, da postajajo pesemska besedila vse gostobesednejša, ker se ne morejo zadovoljiti več npr. z lakonsko strnjeno pripovedjo stare balade (*gl. SLP-1, 39/15*), ki pa se je v ljudskem petju ohranila živa do danes; v desetih čistih osmercih 3/2/3, od katerih se vsak trikrat ponavlja in ustvarja zase že kitico, je povedana vsa zgodba in le zadnji verz v sili zaradi štirizložne besede prestopi prvo ločnico:

1. Fantič je hodiw daleč v vas.	6. Kmalu boš ležaw tudi ti!
2. Tjakač čez britof žegnani.	7. Komaj se j stóriw beli dan,
3. Srečala ga je ena kost.	8. fantič je biw na pare djan.
4. Fantič jo sune iz nogó.	9. Stresla ga j huda mrzlica,
5. »Kaj me boš suvaw, fantič ti!	10. ki se imenúje smrtnica.

Glede metričnih nepravilnosti govorimo tu seveda le o pesmih, ki so dokumentirane z magnetofonskimi posnetki in ki se v njih dá kontrolirati besedilo točno od začetka do konca. Nepravilnosti v starejših pesemskih zapisih, ki jih je polna Štrekljeva zbirka, so pa predvsem zagrešili zapisovalci, ki so si dali besedila le pripovedovati, mnogi od njih pa so jih tudi svojevoljno spreminjali.

V srbskih in makedonskih pesmih pa sploh ni prišlo več do deveterca 5/4, kakor tudi ne do naslednjih dveh razvojnih oblik osmerca, ki so se pojavile v velikem številu predvsem le pri Čehih, Slovakah in Poljaki. Pri slednjih je tudi relativno največ pesmi v omenjenem devetercu. Za vzorec gl. **notni primer 12.**, ki je obenem v čisti pentatoniki.²⁵ Srbske pesmi so se še naprej — sodeč

12.

POLJSKA

Pe-wien mło-dzie-niec wy-je-chał w świat, zo-sta-wił
 dziew-cze, jak ró-ży kwiat, co-raz smut-niej-szy
 był dta niej dzien, z dziewczy-ny tyl-ko po-zo-stat cień.

po zbirki *Dordević 1931* — oklepale čistega osmerca in poleg tega še deveterca 4/2/3, ki je pa v Makedoniji redek. Tu navajajo pregledi metričnih modelov (*Firfov 1962, str. 15–16; Firfov 1959, str. 179 sl.*) poleg pesmi v čistih osmercih tudi več ali celó precej pesmi, v katerih tak osmerci le prevladuje, medtem ko imajo drugi verzi bodisi naključne polnilne zloge ali pa so pesmi pomešane z drugačnimi verzi (npr. sedmerci ali celó dvodelnimi osmerci 4/4 ipd.).

Novo sklepno formulo deveterca 5/4, ki se glasi v dvodobnem ritmu **a.nn/a.-**, radi prevzamejo tudi deveterci 4/2/3 sem in tja pri nas,²⁶ večkrat pa v zahodno-slovanskih deželah. Tako nastane spet nov verzni model, deseterec 4/2/4 v ritmu

2/4 **anan/ a.n./ a.nn/ a.—**.

Zaradi le precej omejenega števila takih pesmi, ta deseterec ne igra kake pomembne vloge, vendar nastavi v predzadnjem taktu spet novo vabo za nenasitljive polnilne zloge, ki se hitro lotijo četrтинke »a.« in jo razdrobijo v dve osminki. S tem pa nastane neka prav kuriozna situacija, na katero dolgo sploh nismo bili pozorni. Iz desetereca 4/2/4 zraste enajsterec 4/2/5:

2/4 **anan/ a.n./ anan/ a.—**.

²⁵ Stoinski 1964, št. 404.

²⁶ Npr. začetek pesmi *Sveti nam, sveti, beli dan* (0-6501): *Vi-sóke so ne-besa/, temna je/ noč, — prišla bo Ma-rija, pri-lžgala bo/ luč.*

Iz »daktilskega« četverca torej nastane »trohejski« peterec, ki ima že kar značaj samostojnega verza. In če bi pri tej simetrični zgradbi enajsterca štel vsako njegovo polovico zase, dobimo distihon »trohejskega« šesterca in peterca, ki ga poznamo iz mnogih pesmi pri nas in drugod. Le ritem prvih šest zlogov in drugi verzi v kitici lahko odločijo, da je to en sam verz.

Na Slovenskem poznamo zaenkrat eno samo tako dvovrstično pesem iz Prekmurja (*Dravec 1956, št. mel. 225/97*), ki ima kot prvi verz ta enajsterec, drugi pa je v vseh treh kiticah deseterec 4/2/4: 1. *Draga moja / boTRA, / ote vi domou, [kaj] / vášega / móža / glava bo- / lí. 2. Kurva njem je / máti /, naj ga li bo- / lí / jáš pa li / néiden / fčasik do- / mou. 3. Pinteka si / sprosim /, pila njega / bom, / góslare si / nájmlen, / plésala / bom.* Zgradbo enajsterca 4/2/5 ima tudi nekaj čeških in slovaških pesmi, za katere prvotno nismo sumili, da gre za poznega potomca tridelnega osmerca. Pač pa ga v hrvaškem kajkavskem gradivu nismo našli. Vendar je v zbirki *Žganec 1950* pet pesmi s končno klavzulo **a.nn/a.**—: št. 545 v devetercu 5/4 (*Zora je, zora, beli je dan, — dá se Marija véseli k nam*); št. 648 in 649 a, b, c pa so se znašle med enajsterci z dvema pesemskima tipoma, ki si od osrednjega »troheja« odščipneta eno osminko za anakruzo k sledečemu »daktilskemu« četvercu, in bi ju pravzaprav morali označiti s formulo 4/2ⁿ/4 (*Tiček lépo / peva, na / vejki sedí; Lani sem se / ženil, još / mali sem bil*).

Prav ob koncu vseh naštetih metamorfoz tridelnega osmerca pa pade pred navalom polnilnih zlogov še zadnja, dotlej nedotakljiva trdnjava v osmercu: osrednji »trohej« **a.n** v tridobnem ritmu, ki ga polnilni zlog spremeni v »daktil« **ann**. Ta sprememba seveda povzroči nastanek dveh novih metričnih oz. treh ritmičnih modelov:

- 1-a **ann/ ann/ ann** deveterec 3/3/3 ali krajše 6/3 v tritaktju
- 1-b **ann/ ann/ a.n/a.** deveterec 3/3/3 ali 6/3 v širitaktju
- 2 **ann/ ann/ ann/a.** deseterec 3/3/4 ali 6/4

Takoj je treba pripomniti, da so pri vseh treh novostih udeleženi v velikanski večini samo še Čehi, Slovaki in Poljaki. Od Južnih Slovanov je nekaj tega opaziti samo še pri Slovencih. Vodilna sila pri tem so pa Čehi po množini pesmi v teh novih modelih. Na mestu pa je tu še ena pripomba. Pri omenjenih treh zahodnoslovanskih narodih je po frekvenci vodilni verz šesterec, in sicer večinoma v »daktilski« obliki posebno pri Čehih. Pri teh tudi prevladuje v 80 odstotkih pesmi tridobni ritem, pri Poljakih nekaj manj; nasprotno pa gospoduje pri Slovakih do 95 odstotkov dvodobni ritem, podobno pa tudi v poljski pokrajini Oravi, ki meji na severno Slovaško.

A da se povrnemo k naštetim trem novim modelom: prvonavedenega deveterca je razmeroma malo celó na Češkem, 8 od skupno 800 melodij. Sam na sebi očitno ne more zgraditi kitice, zato pa se združi v nekako dvostičje ali z »daktilskim« sedmercem (*ann/ann/ann—ann/ann/a.*), ali pa z »daktilskim« osmercem (*ann/ann/ann/—ann/ann/an*), kar daje ponovljeno, v obeh primerih štirivrstično kitico, npr.:

*Jedna je / cestička / k Táboru /, druhá je / od Tábo-/ra;
já tam tou / cestičkou / nepudu /, já bych tam / zablouði-/la.*

(*Erben, št. 198*)

Vse take pesmi pa so na Češkem pravzaprav le osamljene štirivrstičnice. Vendar že iz tega deveterca, kakor tudi iz deveterca 6/3 in deseterca 6/4 odseva pripadnost k tridelnemu osmercu v tem, da se precej strogo držijo prvotnih ločnic.

Zanimivo je, da ta redki deveterec poznamo tudi na Slovenskem, prav tako le v nekaj redkih primerih, prav tako v obeh »dvostišjih« in prav tako v osamljenih štirivrstičnicah, npr.:

*Kar so me mamca navadili, tisto navado jes mam,
mamca so puabiče lubili, jas pa dekliče rad mam.*

(Š 1049)

ali:

*Mamca, oj dajte dva krajcarja, da si bom drumelco kupu;
drevi pa pojdem k svoj ljubci u vas, da ji bom mawo zadrumulow.*

(M-23.207)

Drugonavedenega deveterca v štiritaktju (z novejšo ritmično sklepno kadenco) je v čeških pesmih precej več kot predhodnega v tritaktju, v Erbenovi zbirki 26 primerov. Poleg štirivrstičnih kitic s štirimi deveterci ali s ponovljeno dvojico deveterca in sedmerca pa se v polovici primerov pojavljajo petvrstične: za dvema devetercema sledita dva krajša verza v »daktilskih« petercih ali četvercih, zadnjo vrstico pa tvori zopet deveterec ali pa celó že deseterec (gl. **notni primer 13**, *Erben št. 702*).

13.

Moderato ČEŠKA

Už se mně ta lá-ska zru-ši-la, kte-rá mě
naj-ví-ce těž-si-la! Kdy-bych sto let
ži-va by-la, žá-dné-mu chlapci bych ne-vě-ři-la.

Na Slovenskem pa ne poznamo pesmi, ki bi se recimo v vseh kiticah enotno držala takega deveterskega vzorca. Celó za metrično enotno prvo kitico je morda edini primer pesem z začetkom *Marija bi rada na ohcet šla* (SLP-2, 77/7), (gl. **notni primer 14**), v devetercih z anakruzami in z »daktilskim« sedmercem z anakruzo v zadnji vrstici. Ta notni primer prinašamo kot vzorec, kako ista

Giusto, $\text{♩} = 192 - 200$

Ma-ri ja bi ra-da na o-hcet šla, pa j-ni-ma kdo var-va-ti
pa j-ni-ma kdo var-va-ti Je-zu-sa, zve-

Je-zu-sa,
-li-čar-ja cevga sve-ta.

melodija lahko zajame tudi drugačne verze z manj zlogi, ki se recimo nedisciplinirano s strani pevcev pojavljajo tu in tam. Tretja kitica te pesmi se npr. začenja z dvema »trohejskima« sedmercema (z anakruzo) *Marija je na ohcet šla, nazaj se je ozirala*. V notnem primeru se ta možnost naznači s črkanim lokom vezajem nad dvema tonoma, ki se torej lahko zapojeta tudi na en zlog.

Zaenkrat smo navedli tu samo večkitične pesmi z »dolгими« verzi deveterci, ki so večinoma brez anakruz. Vendar spadajo v to skupino presenetljivo tudi enokitične štirivrstične poskočne pesmi z metrično strukturo n_5-n_4 , n_5-n_4 ,^{26a} v katerih razpade deveterec 5/4 na dva osamosvojena »kratka« verza, »daktilski« peterec in »daktilski« četverec, oba večinoma z anakruzo. Te vrste štirivrstičnice pa na Slovenskem visoko prevladujejo (z 52,4 % in 1174 primeri) med »zaljubljenimi« poskočnicami pri Štreklju (gl. *Vodušek 1960, str. 62*). Da take poskočnice in tudi vse druge, zgrajene s kombinacijami kratkih »daktilskih« verzov 4, 5 in 6, v resnici spadajo med potomstvo tridelnih osmercev, čeprav se npr. peterci večinoma že ne držijo več prvotne ločnice 3/2, še bolj prepričljivo dokazujejo štirivrstičnice s kombinacijami 6—4 oz. 6—6—6—4 itd. (brez anakruz), ki imajo nesporno poreklo v »daktilskem« desetercu 6/4 (gl. spodaj na str. 29). S tem pa se seveda izredno visoko dvigne tudi na Slovenskem relativna frekvenca tridelnega osmerca skupaj z njegovimi izpeljavami.

Na tem mestu je prava priložnost tudi za nekaj podatkov o te vrste pesmih pri **Lužiških Srbih** po zbirki *Haupt-Schmaler I, 1841*, ki torej prikazuje stanje sredi prejšnjega stoletja. Glede na njihov narodnostni položaj je pesemska slika pri njih razumljivo precej drugačna kot recimo pri Čehih, Slovaki ali Poljaki. Njihove pripovedne pesmi kažejo npr. v prvih sto primerih prav relativno najpogostejše gornje deveterce (v dvovrstičnih kiticah), ki pa so na isto melodijo večkrat pomešani z deseterci 6/4, sem in tja pa tudi s čistimi osmerci 5/3 (npr. št. 47, 55, 56, 57, 73, 74). Vseh takih pesmi je skupno 32. Poleg

^{26a} Dvignjeni »n« pred številko pomeni anakruzo.

tega pa so v več pesmih ti osmerci spremenjeni v sedmerce z anakruzo, čeprav kaže besedilo čisto osmersko zgradbo, npr. št. 29, 43, 60, 78, 92. Nekaj pesmi, ki se začenjajo v čistih osmercih, se že po nekaj verzih ali kiticah razširijo vse do konca v deveterce in deseterce (št. 45, 63, 75). Kakih osem pesmi v prvi stotici primerov pa je že precej dosledno v desetercih 6/4 (št. 1, 3, 4, 14, 24, 26, 27, 30). Tamkajšnja splošna slika metrične (ne)discipline oz. neobčutljivosti pevcev spominja na podoben oblikovni razkroj teh osmercev in njihovega pomenstva na Slovenskem. Za vzorec tega razkroja pri nas naj navedemo še zelo zgovorni pesemski fragment o Godecu pred peklom (SLP-1, 48/29), ki ima v prvem verzu še osmerek 5/3, v drugem pa kar takoj deseterec 6/4: *G^uo^dac ze-lg^uode / prav lə/p^u, l: dē se je / strⁱesu vās / črni pə-/kú*. V naslednjih dveh kiticah pa se pojavijo še drugačni verzi, eden med njimi gostobesedno preobložen celó nasilno podira zgradbo melodije.

Za konec nam ostaja še deseterec 6/4: **ann/ann/ann/a.**, ki je precej pomemben tudi za slovenske pesmi. Njegovo pravo kraljestvo je na Češkem kjer je v zbirki Erbena od 800 melodij kar 72 pesmi zgrajenih na njem. To je svojevrsten rekord v primeri s 46 pesmimi čistega osmerca 5/3 ali 5/3; doslej je namreč ta osmerek po številu pesmi v vseh deželah visoko presegal število pesmi v drugih metamorfozah osmerca. Če sedaj seštejemo na Češkem vse pesmi z osmercem in njegovimi bolj ali manj ustaljenimi metamorfozami, dobimo 195 pesmi ali 24,37 %, tj. skoro četrtno vsega pesemskega repertoarja. To je zelo visok odstotek, ki se da npr. v Jugoslaviji primerjati edino z Makedonijo. Na Slovaškem in Poljskem je ustrezní odstotek nižji, vendar še vedno pomemben. Po zbirki *Slovenské spevy I* je za Slovaško to 9,3 %, za Poljsko pa po zbirki *Sobieski 1955* 10,34 % in po južnopoljski zbirki *Stoinski 1964* 13,44 %. Zanimiva pa je tudi primerjava med Češko in Slovaško glede preferiranega ritma v te vrste pesmih: na Češkem prevladuje tridobni ritem z 86,15 %, na Slovaškem pa dvodobni ritem s 94,69 % pesmi.

Ta zahodnoslovanski deseterec 6/4 pa je — enako kot na strani 28 omenjeni deveterec 5/4, ki predstavlja zvezo »daktilskega« peterca in četverca — izredno pomemben za razjasnitev nekaterih odprtih vprašanj glede vzhodnoalpskih poskočnic. O teh smo svojčas napak sklepali, da je Avstrija njihova »prava domovina«, kjer je večina dežel preplavljena s »poskočnim« ritmom v tej ali oni obliki. V naši razpravi o alpskih poskočnih pesmih v Sloveniji (*Vodušek 1960*) smo na str. 76 nakazali še nerazjasnjena vprašanja, predvsem tudi o izviru njihovega ritma, ki ga Nemci označujejo kot *Ländlervers*. Citirali smo razpravo C. Rottera,²⁷ ki sklepa na precej pozen pojav tega v Avstriji in sicer najzgodneje v začetku 16. stoletja, sklepa pa tudi na tuj, romanski ali slovanski izvir. Omenili smo še domnevo Ivana Grafenauerja, da se je metrum poskočnega ritma razvil v Vzhodnih Alpah pod vplivom slovenskega etničnega elementa na tem ozemlju. Poudarili smo poleg tega že takrat, da bo treba posebej raziskati v okviru poskočnic in drugih pesmi v takem ritmu skupini s kitičnimi shemami 6—6—6—4 in 6—5—6—5, ki da sta močno razširjeni tudi v češki in moravski ljudski pesmi.

²⁷ C. Rotter, *Der Schnaderhüpfel-Rhythmus, Vers- und Periodenbau des ost-älpischen Tanzlieds*, Berlin 1912, 17.

Če sedaj pogledamo v zahodnoslovansko delavnico, ki je iz tridelnega osmerca pripeljala po nekaj razvojnih metričnih oblikah do deseterca 6/4, lahko sledimo, kako je poleg starega peterca 3/2 prišlo do »daktilskega« četverca 3/1 ali 4 in kasneje še do šesterca 3/3 ali krajše 6, in kako je omenjeni četverec postal tudi samostojen verz poleg peterca in šesterca. Tu so se torej ustvarile tiste metrične oblike, ki jih srečavamo v vzhodnoalpskih poskočnih pesmih, le da je nemška norma, ki večino verzov začinja z anakruzo, to pridejala še četvercu in petercu; šesterec 6 pa se je izkazal imun za tak dodatek in večkrat tudi peterci in četverci, kadar so v zvezi z njim.

Zgovorna pa je tudi kitična zgradba pri desetercu 6/4 na Češkem (in podobno, le v manjšem številu tudi na Slovaškem in Poljskem). Štirivrstične kitice s samimi deseterci niso pogoste; gl. npr. *Erben 1866* št. 263, 300, 317, 382, 416, 463, 480. Najpogosteje se začinja pesem z dvema šesterema, ki jima sledi deseterec: 6—6—6/4; precej pesmi je, v katerih se ves ta prvi del metrično ponovi, kar daje pravzaprav šestvrstično kitico. Redko se zgodi, da prevzameta začetno vlogo dveh šestercev dva četverca 3/1 (št. 248) ali dva peterca 3/2 (št. 389). Večkrat pa omenjenemu prvemu delu sledi drugi z dvema četvercema in sklepnim desetercem: 6—6—6/4, 4—4—6/4 (gl. **notni primer 15**, *Erben* št. 236).

15.

ČEŠKA

Andante

Kaž- dý se nám dí- ví, kdo nás spo- lu vi- dí,
kam je se ta na- še lá- ska dě-

- la? O- de- šla pryč, ne přij- de

víc, za ho- ry, za le- sy za- le- tě- la.

Večkrat tudi se tak drugi del spoji z začetnima dvema desetercema v prvem delu, dvojico v drugem delu pa poleg četvercev in petercev prevzameta tudi dva šesterca: 6/4—6/4, 6—6—6/4.

Če primerjamo s temi oblikami zahodnoslovanskih deseterskih pesmi s skupino II slovenskih poskočnic (v naši omenjeni razpravi na str. 62) 66—64, 66—44, 64—64 itd., vidimo, da so te poskočnice po zgradbi popolnoma enake prvim delom onih pesmi. Podobne deseterske pesmi, tudi z daljšimi kitičnimi zgradbami ob uporabi krajših verzov (četvercev, petercev, šestercev), imamo enako pri nas na Slovenskem, npr. *Dékle v zelénemu vrtu stoji — fantič gre mimo pa se ji smeji: »Trgaj mi rožice, — delaj mi pušelček, — če si še dékle za mé.»* Skupino III naših poskočnic 65—65, 55—65 itd., ki so vse tudi brez anakruz, najdemo tudi predvsem v več desetinah čeških pesmi s štiri-, šest- ali tudi osemvrstičnimi kiticami. Slovenska »delavnica« na izpeljankah tridelnega osmerca je torej precej enaka zahodnoslovanski. Razlika je npr. le v tem, da Češka ni razvila poskočnic, dasi ima nekaj malega enokitičnih pesmi, ki vsebujejo samo osamosvojene »kratke« verze: 4—4,6—6,4—4 (Erben, št. 2, 27) in 4—4,5—5,4 (št. 396, 408, 409). Na Slovenskem pa je bilo l. 1900 veliko manj pesmi v »dolgih« verzih omenjenega deveterca ali deseterca, zato pa izredno visoko število poskočnic — okoli 2500 v korpusu Štreklja — in še manjše število večkitičnih pesmi z isto strukturo, s čemer se tudi Slovenija izkaže kot »velesila« tridelnega osmerca in njegovih izpeljav, z več kot 30 % celotnega pesemskega repertoarja pri Štreklju.

IV. Sklep

V zadnjem, najdaljšem poglavju te razprave smo spremljali razvojne ritmične oblike samega tridelnega osmerca 3/2/3, bodisi v tridobnem, bodisi v dvodobnem glasbenem ritmu, in potem nadaljnje metrične in ritmične spremembe pod vplivom polnilnih zlogov v razne deveterce, deseterce in en enajsterec. Kot najštevilnejše in najpomembnejše za pesemski repertoar srednje Evrope so se izkazale take razvojne izpeljave iz osmerca v tridobnem glasbenem ritmu, in sicer pri treh slovanskih ljudstvih z visoko prevladujočim takim pesemskim ritmom, t. j. pri Čehih, Poljaki in Slovencih. Pri tem smo nepričakovano prišli do pomembnega odkritja: deveterec 5/4 (*ann/a.n./ann/a.*) in deseterec 6/4 (*ann/ann/ann/a.*) sta se pokazala kot doslej neznan in dolgo iskani izvir t. i. poskočnega (plesnega) ritma v Vzhodnih Alpah, za katerega so na nemškem območju sami Nemci domnevali romansko ali slovansko poreklo. Poleg navedenih dveh »dolgih« verzov so se pri omenjenih treh narodih istočasno razvili tudi osamosvojeni »daktilski kratki« verzi, ki recimo sestavljajo ona dva »dolga« verza: peterec *ann/a.n.*, četverec *ann/a.* in šesterec *ann/ann*, s katerimi so v raznih kombinacijah sestavljene štirivrstične alpske poskočnice.

Kako pa je ta poskočni ritem, bodisi v obliki obeh omenjenih »dolgih« verzov s Češke na severu, bodisi v obliki slovenskih poskočnic z juga pronical na nemško oz. nemško-avstrijsko vzhodnoalpsko območje, in kakšne pesemske zgradbe v tem ritmu so se tam predvsem uveljavile, bi bilo mogoče razvideti šele na podlagi celotnega pesemskega gradiva vseh avstrijskih dežel, ki je sicer zbrano v tamkajšnjih deželnih arhivih, pa razen Koroške doslej v večjem obsegu žal sploh še ni objavljeno.

Viri — Literatura — Kratice

- Bersa 1944 = Vladoje Bersa, *Zbirka narodnih popevaka* (Iz Dalmacije). Zagreb 1944.
- Četkaskaite 1981 = Genovaite Četkaskaite, *Dzuku Melodijos, Vilnius 1981*.
- Dravec 1957 = Josip Dravec, *Glasbena folklor Prekmurja. Pesmi*. Ljubljana 1957.
- Đorđević 1931 = Vladimir R. Đorđević, *Srpske narodne melodije* (Predratna Srbija), Beograd 1931.
- Erben 1886 = Karel J. Erben, *Prostonárodní české písne a rikadla*. Nové vydání.² V Praze 1886.
- Firfov 1959 = *Makedonski muzički folklor. Pesni II*. Muz. red. Živko Firfov i Metodija Simonovski, red. teksta R. St. Prodanov. Skopje 1959.
- Firfov 1962 = *Makedonskite melografi od krajot na XIX. vek*. Red. Ž. Firfov i M. Simonovski. Skopje 1962.
- GNI = Arhiv Glasbeno narodopisnega instituta, Ljubljana, od 1972 vključenega v Inštitut za slovensko narodopisje SAZU.
- Haupt-Schmaler 1841 = *Volkslieder der Wenden in der Ober- und Nieder-Lausitz*, hsg. von L. Haupt und J. E. Schmaler. (Leopóld Haupt a Jan Ernst Smoler, Pjesnički hornych a del'nich Lužiskich Serbow). I: 1841, II: 1843.
- Hošovskij 1968 = V. Hošovskij, *Ukrainskie pesni Zakarpatja*, Moskva 1968.
- M-OO.OOO = Magnetofonski posnetki (transkripcije) GNI.
- Mika-Chybiński 1957 = Emil Mika, Adolf Chybiński, *Pieśni Orawskie*. (Kraków 1957).
- O-OO.OOO = Zbirka Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi (z melodijami), 1906—1914.
- Rihtman 1974 = Cvjetko Rihtman, *Zbornik napjeva narodnih pjesama Bosne i Hercegovine I: Dječje pjesme*. Sarajevo, ANU, grada XIX, 1974.
- Slavjunas 1972 = Z. Slavjunas, *Sytartines*. Mnogogolosnye pesni litovskega naroda. Leningrad 1972.
- Sobieski 1955 = Marian Sobieski, *Pieśni ludowe Warmii i Mazur*. (Kraków 1955).
- Slovenské spevy I, II, (III) = *Slovenské spevy*. Druhé doplnené, kritické a dokumentované vydanie. Spracoval Ladislav Galko. Bratislava 1973.
- SLP-1 = *Slovenske ljudske pesmi-1*, Pripovedne pesmi. Ured. Z. Kumer, M. Kumer, Milko Matičetov, Boris Merhar, Valens Vodušek, Ljubljana 1970.
- SLP-2 = *Slovenske ljudske pesmi-2*, Legendarne pesmi. Ured. Z. Kumer, M. Matičetov, V. Vodušek. Ljubljana 1981.
- Stepanov 1971 = Stjepan Stepanov, *Narodne pjesme iz Gornjana i Potnjana*. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knjiga 44. Zagreb 1971, 283—421.
- Stoin 1928 = Vasil Stoin, *Narodni pesni ot' Timok' do Vita*. Sofija 1928.
- Stoinski 1964 = Stefan Marian Stoinski, *Pieśni Zywieckie*. (Kraków 1964.)
- Vodušek 1958 = Valens Vodušek, *Neka zapažanja o baladnim napevima na području Slovenije*. Rad V. kongresa SUFJ 1958 u Zaječaru i Negotinu. Beograd 1960, 109—118.
- Vodušek 1959 = Valens Vodušek, *Arhaični slovanski peterec-deseterec v slovenski ljudski pesmi*. Slovenski etnograf 12, Ljubljana 1959, 181—202.
- Vodušek 1960 = Valens Vodušek, *Alpske poskočne pesmi v Sloveniji*. Rad VI. kongresa SUFJ na Bledu 1959. Ljubljana 1960, 55—78.
- Vodušek 1968 = Valens Vodušek, *Anakruza v slovenski ljudski pesmi*. Rad XII. kongresa SUFJ v Celju 1965. Ljubljana 1968, 303—313.

Žganec 1950 = Vinko Žganec, *Narodne popijevke Hrvatskog Zagorja*. Napjevi.

Žganec 1971 = Vinko Žganec, *Etnomuzikološka studija za knjigu Narodne popijevke Hrvatskog Zagorja*. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knjiga 44. Zagreb 1971, 5—236.

Zusammenfassung

DER DREITEILIGE ACHTSILBLER IN SLOWENISCHEN UND ANDEREN SLAWISCHEN VOLKSLIEDERN

Die Mehrzahl der slawischen Nationen kennt bei vers-metrischen Modellen, welche in ihren Volksliedern vorkommen, die Teilung in zwei oder drei Teile, die relativ selbständig sind und entweder frei wiederholt werden können oder zwischen ihnen (bei Südslawen) kürzere Binnenrefrains eingelegt werden können. Deshalb sollen Wortgruppen die Grenzen (Diäresen) zwischen den einzelnen Teilen nicht übertreten. Bei solchen Bedingungen ist der dreiteilige Achtsilbler $3/2/3$ für die Versifizierung wohl der schwierigste Vers, der in Europa nur bei slawischen Nationen vorkommt, ausser einer einzigen Melodie (s. Notenbeispiel 9, oder auch Erk-Böhme Nr. 980), die unter slawischem Einfluss auch in das deutsche Volkslied eingedrungen ist. Von nicht indoeuropäischen Völkern muss man Georgien (Grusien) erwähnen, wo dieser Achtsilbler seit je eine grosse Rolle spielt.

Bei der Frage nach dem Ursprung eines solchen Achtsilblers zeigt sich seine enge genetische Verbindung mit dem alten balto-slawischen Fünfsilbler $3/2$, dem am Ende ein Daktylus angehängt wird, also $3/2/3$, zuerst offenbar nur in der Form eines dreisilbigen Refrains (Litauen, Ukraine). Der eigentliche Achtsilbler entsteht jedoch in voller Blüte bei den West- und Südslawen. Unterschiede zwischen einzelnen Nationen oder auch zwischen verschiedenen Regionen derselben Nation gibt es in der relativen Häufigkeit solcher Lieder in einem bestimmten gesamten Liedrepertoire, wobei besonders Bulgarien, Mazedonien, Slowenien und Böhmen hervortreten, wie auch in der Wahl zwischen einem vorherrschenden ternären oder binären Rhythmus, was besonders charakteristisch für das rhythmische Empfinden eines Volkes ist (ternär: Polen, Böhmen, Slowenien, Nordwest-Kroatien zur Hälfte; binär: Slowakei, engeres Serbien, Mazedonien, Ukraine).

Im längsten Kapitel folgt eine Detailanalyse der verschiedenen metrischen Entwicklungsformen des Achtsilblers, die durch Versfüllungen, eine neue rhythmische Schlusskadenz und wieder neue Versfüllungen entstehen und einheitliche neue Versmodelle darstellen: drei Arten der Neunsilbler $4/2/3$, $3/2/4$, $3/3/3$; zwei Arten der Zehnsilbler $4/2/4$, $3/3/4$ und ein Elfsilbler $4/2/5$. Einige von diesen Entwicklungsformen erscheinen bei allen West- und Südslawen, einige weitere nur bei Westslawen, Slowenien und Nordwestkroatien. Zu den letzteren gehören als Endprodukte der Entwicklung der Neunsilbler $3/2/4$ mit der Formel » $3/8$: ann/a.n/ann/a.« und der Zehnsilbler $3/3/4$ » $3/8$: ann/ann/ann/a.«, wobei »a« eine akzentuierte und »n« eine nichtakzentuierte Silbe bedeutet. Neben diesen zwei Langversen, von denen der erste besonders häufig in Polen und bei den Lausitzer-Sorben, der zweite aber in grosser Zahl in Böhmen auftritt, werden zugleich drei selbständige »daktylische« Kurzverse entwickelt, die eigentlich Bestandteile der beiden Langverse sind: der Fünfsilbler »ann/a.n«, der Viersilbler »ann/a.« und der Sechsilbler »ann/ann«. Diese Kurzverse werden bei den Westslawen mit ganz wenigen Ausnahmen nur in den 5- oder 6-zeiligen Strophenliedern zwischen die Langverse eingeflochten (vgl. Notenbsp. 13 und 15). Solche mehrstrophige Lieder mit kombinierten Lang- und Kurzversen wurden auch in Slowenien entwickelt, doch überwiegen hier in einer ganz grossen Anzahl — Štrekelj's Corpus, 1895—1923, enthält etwa 2500 Stück — kurze vierzeilige »Tanz«-Liedchen mit erwähnten Kurzversen in verschiedenen Kombinationen, die sich in drei Hauptgruppen einordnen

lassen: 5—4, 6—4 und 6—5. In der grössten ersten Gruppe beginnt jeder Vers mit einer Anakruse, in den anderen zwei Gruppen gibt es in der Regel so etwas nicht. Bei solchen Kurzversen werden auch die seinerzeit strengen Diäresen nicht mehr eingehalten.

Somit ist der slawische Ursprung des deutsch-österreichischen Schnaderhüpfel-Rhythmus bewiesen, wie ja von der deutschen Seite seinerzeit schon C. Rotter selbst auf einen fremden, romanischen oder slawischen Ursprung geschlossen hat. Wie dieser Rhythmus mit Langversen vom Norden (Böhmen) her, und mit Kurzversen in den Tanzliedern vom slowenischen Element im Süden ins deutschsprachige Gebiet hinein sickerte, könnte man erst aus dem gesamten deutsch-österreichischen Material Schliessen, welches — ausser Kärnten — bisher noch nicht im grösseren Umfang veröffentlicht wurde.

BALADA O ROKOVNJAČU MATJONU

Z m a g a K u m e r

Ljudska pesem ohranja včasih spomin na zgodovinska dogajanja, o katerih zgodovinopisje molči ali jih le na kratko odpravi, ker pač niso usodno vplivala na potek svetovne zgodovine, čeprav so morda boleče prizadela prebivalstvo neke dežele. Nasprotno lahko hitro zapade pozabljenju kaj zelo pomembnega ali sploh ne izzove odmeva v ljudski pesmi, če se ljudstva ni neposredno dotaknilo ali je bilo pretežno časovno vezano, tako da v njem ni ničesar takega, kar bi moglo biti zanimivo samo po sebi, recimo kot zgodba. Tako v slovenski ljudski pesmi npr. ni ostalo domala ničesar o turških napadih, čeprav so bili v svojem času nadloga, ki je grozila uničiti naše dežele. Nič boljše niso odrezali rokovnjači, čeprav so dolgo dobo ustrahovali nekatera območja Slovenije. Z vidika celotne zgodovine slovenskega naroda je bilo rokovnjaštvo resda epizoda, ki jo novejše zgodovinopisje le omenja, ko ugotavlja, da je v skrivaštvu vojaških obveznikov in »v splošnem slabem položaju našega kmeta (obubožanje, izguba zemlje itd.) treba iskati vzroke za rokovnjaštvo, ki je bilo tudi v predmarčni dobi zelo razširjeno. Rokovnjači so napadali graščake in drugo „gospodo“ pa tudi bogate kmete, medtem ko so radi pomagali revnim kmetom, bajtarjem in podobnim.«¹ Potemtakem bi pričakovali, da bodo zapustili v ljudstvu prijazen spomin, da jih bo v svojih pesmih predstavljalo kot junake, ki so si prizadevali poravnati socialne krivice. V resnici pa je še tisto malo, kar imamo, odklonilno do rokovnjačev.

Vsiljuje se primerjava s pesmimi o hajdukih, ki jim je južnoslovansko pesemsko izročilo enako naklonjeno kot drugim junakom pripovednih pesmi, ne glede na to, kaj sodi o njih zgodovina. Po mnenju srbskih zgodovinarjev so namreč hajduki nasledniki srednjeveških cestnih roparjev in je hajduštvo ohranilo ta značaj še za turškega gospodstva, tako da je težko ugotoviti, kdaj in kako začenja postajati izraz ljudskega odpora proti družbenemu pritisku in gospodarskemu izžemanju ali celo kot izraz osvobodilnega boja proti narodnemu sovražniku. Čeprav je bilo razširjeno po vseh južnoslovanskih deželah pod turškim jarmom, je bilo vendar od dežele do dežele drugačno.²

¹ Zgodovina Slovencev, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979, 431.

² Npr. R. S a m a r d ž i ć v članku Hajduci, objavljenem v 3. knj. Jugoslavenske Enciklopedije, Zagreb 1958, 652—654.

Zdi se, da je na podobo hajdukov v ljudski pesmi vplivalo novejšo obdobje, ko so iz navadnih razbojnikov že postajali borci zoper nasilje in za svobodo. Slovensko rokovnjaštvo takega razvoja ni doživelo, ker so bile pač razmere drugačne in je bilo ljudstvo pretežno prepuščeno napadom od vseh strani, ker se oblasti ni posrečilo narediti red in zagotoviti ljudem mirno življenje.

Na Goriškem so se ob koncu 16. stol. pojavili pobegli kaznjenci iz Benečije ter z drznimi napadi vznemirjali meščane in kmete. Po tridesetletni vojni so bile po notranjskih gozdovih trume odsluženih vojakov, ki so napadali hiše in potnike.³ Zaselek blizu Postojne se pač ne imenuje kar tako Ravbarkomanda.⁴ Dolenjsko so prizadevali napadi iz Vojne krajine, ki je bila v 16. stol. ustanovljena za obrambo proti Turkom, postala pa izhodišče roparskih napadov, ko so v 17. stol. ponehali vdori turških čet. Te roparske trume, ki so se skrivale po žumberških, poljanskih in snežniških gozdovih, so imenovali hajduke in njihovega poglavarja harambašo. Radi so se shajali v cerkvah na samotnih krajih, žumberški recimo v cerkvi sv. Miklavža v šentjernejski župniji. Kajpak so iz takih cerkvic tudi odnesli, kar se je dalo.⁵ Odlomek pripovedne pesmi, ki je bil zapisan na Sinjem vrhu nad Vinico v Beli krajini, je morda spomin na napade teh hajdukov. Pesem govori o »senjanih«, ki so s svojim harambašo sklenili zateči se pred hudo uro v »cerkev sv. Mikula« in zaradi mraza razsekati za kurjavo »stolce i svečnike«.⁶ V 17. in 18. stol. je hajduštvo posebno cvetelo. Vlamljali so povsod, kjer so slutili kaj plena. Šele sredi 19. stol. se je posrečilo zatreti hajduške roparske pohode.⁷

Po Gorenjskem so od konca 17. stol. strašili rokovnjači, ki so se jih ljudje tako bali, da jih niso upali prijavljati oblasti. Sicer pa so imeli rokovnjači svoje zaupnike, ne samo »po trgih in vaseh med denarja pohlepni berači, posli in gostilničarji«, marveč »celo med biriči in uradnimi slugami«. Seveda je vprašanje, ali ni marsikateri sodeloval z njimi iz strahu pred maščevanjem. Tisti, ki za to niso vedeli, so se čudili rokovnjaški vsevednosti in so jih imeli za čarovnike, ki se znajo narediti nevidne.⁸ Morda ni vse res, kar so si ljudje pripovedovali o njih grozodejstvih in je prišlo tudi v uradna poročila, enako pa bi bilo daleč od resnice, če bi gledali v njih nekakšne socialne revolucionarje, ki da so dajali revnim, kar so prej vzeli bogatim. Pri revnih ni bilo kaj vzeti, ropali pa so predvsem zase. Kdor podnevi, ko so njih ženske beračile, ni dovolj ali nič dal, je to občutil ponoči, ali pa so mu iz maščevanja zažgali dom. »Zato pa so kmetje rajši plačevali in dajali ‚prostovoljno‘, kar so zahtevali od njih.«⁹ Prav zato jim je bilo težko priti do živga. Potikali so se zlasti po gozdovih v okolici Kamnika, Brda, Smlednika, Vrhnike, Kranja, Radovljice,¹⁰ pa tudi onkraj Karavank in okrog Solčave. Nekateri rokovnjaški poglavarji so znani po imenu in ob koncu 19. stol. so še živeli potomci nekdanjih rokovnjačev, od

³ J. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1912, 1085.

⁴ Krajevni leksikon Slovenije 1, Ljubljana 1968, 259.

⁵ Gruden, 1085—86.

⁶ S = K. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, I—IV. Ljubljana 1895—1923, št. 253.

⁷ Gruden, 1086—88.

⁸ J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda. Najnovejša doba, Celje 1928, 249.

⁹ Mal, 251.

¹⁰ Mal, 250.

katerih se je dalo zvedeti, česar niso znali povedati stari ljudje, čeprav so tega ali onega rokovnjača sami poznali ali vsaj o njem slišali. Tako je ob koncu 80. let 19. stol. pripovedoval Josipu Benkoviču o rokovnjaškem življenju 86-letni Egidij Naglič, takrat »edini še živeči dejanski rokovnjač na Kranjskem«, »dober znanec Velikega Groge«. Njegove pripovedi je z drugimi podatki vred J. Benkovič objavil v Domu in svetu 1890 v več nadaljevanjih z naslovom »Črtice o rokovnjačih«. Iz njih povzemamo, kar se zdi pomembno za razumevanje pesemskega izročila.

Rokovnjače so v različnih krajih različno imenovali. Najbolj znana imena so: rokovnjači, rokomávhi, rokomávsi in rokóvníki. Po Notranjskem so jim rekli plájšarji ali plajšúrji, ker so imeli temne dolge plašče. Bili so stopnjema urejena tajna družina moških in žensk vseh stanov, ponajveč sestavljena iz vojaških begunov ali doslužnih vojakov, ubeglih jetnikov in siromakov z roba oz. z dna človeške družbe. Poglavar je imel nad njimi neomejeno oblast in kdor se je enkrat pridružil rokovnjačem, jih ni mogel več zapustiti. Če bi bili zasumili, da se hoče izneveriti, bi ga bili spravili s sveta. Tudi vsakršno izdajstvo ali ovadbo sodišču, ki bi jo bil kdorkoli zagrešil, so kaznovali s smrtjo. Novince so najprej primerno izšolali, morali so prestati preskušnjo in so dobili posebno rokovnjaško ime.¹¹ Med seboj so se sporazumevali s tajnim jezikom, ki so ga imenovali »plintovska špraha« (po nem. blind = slep, Sprache = jezik). Bil je mešanica slovenskih, nemških in italijanskih besed s spremenjenimi končnicami, raznih spakedrank in skovank z novim pomenom. Ker so pri sodnih zasliševanjih odgovarjali v tem svojem jeziku, je bilo sodišče prisiljeno sestaviti za sodnike slovarček rokovnjaških besed. Benkovič navaja iz njega najpogostejše izraze in objavlja za zgled rokovnjaške govornice besedila iz starih zapiskov. Vmes je tudi nekaj pesmi, ker so jih rokovnjači baje veliko imeli.¹²

V hiše so prihajali z veliko gorjačo v roki in potrkali z njo ob tla, nakar je bilo treba vprašati, kaj želijo. Ponavadi so zahtevali živež, včasih tudi obleko. Nastopali so posamez ali v skupinah, podnevi ali ponoči.¹³ Občasno so se zbirali ponoči v zelo oddaljenih gozdovih na nekakšne zборе, ki so jih imenovali »kurjavščice« (ker so zakurili ogenj), na njih poročali poglavarju o dotedanjih podvigih in kovali načrte za nove. Nato je bila ob ognju veselica — »finfranje« (finfrati = kuriti).¹⁴

Prvi po imenu znani rokovnjaški poglavar je bil neki Kljukec, doma iz vasi Jama pri Kranju. O njem poroča že Valvasor.¹⁵ Menda je bil član »reda modrecev« (»Prudenten-Orden«), tatinske družbe, ki je delovala v Nemčiji. Valvasor je verjel, da so bili vodje te družbe z vragom v zvezi, da so se znali narediti nevidne in so jih zato redkokdaj ulovili. Benkovič domneva, da je treba začetke rokovnjaštva na Slovenskem iskati prav v tej zvezi, češ da je bilo med njimi veliko Nemcev. Bili pa so tudi Italijani, Madžari, Hrvati in deloma Čehi, pa je zato rokovnjaški jezik taka mešanica. Po Benkoviču je bilo

¹¹ J. Benkovič, Črtice o rokovnjačih (: Dom in svet 1890, 19).

¹² Benkovič, 115—117, po natisu v Slov. narodu 8, Ljubljana 1875 št. 121 in 122.

¹³ Benkovič, 19, 20.

¹⁴ Benkovič, 21.

¹⁵ J. W. Valvasor, Ehre des Herzogthums Krain, 2. knj., Ljubljana 1689, 119 sl. Benkovič ga navaja v izvirniku in slovenskem prevodu na str. 52—54.

središče rokovnjaškega območja »ob kranjsko-štajarsko-koroški meji nad izvirkom Savinje in Kamniške Bistrice, pod ‚Sedlom‘ ali ‚Jermanovimi vrati‘«. Podružnice pa so bile »za Korošce na planinah nad Črno in Železno Kapljo, za Štajarce v gorah nad Solčavo in Gornjim Gradom in za Kranjce v ‚Udnem borštu‘ poleg Kranja.« Rokovnjači so se pojavljali na vseh sejnih tega območja, na božjih potih in cerkvenih shodih, skratka tam, kjer se je dalo v gneči krasti.¹⁶

Najbolj oblastni so bili rokovnjači v prvi polovici 19. stol., ko je prebivalstvo zaradi dolgotrajnih vojsk, slabih letin in velikih davščin zelo obubožalo. Po deželi so se potikali vojaški ubežniki (vojaška služba je tedaj trajala čez 10 let!), ki so morali poiskati zavetje prav pri rokovnjačih, če niso hoteli priti v roke vojaški oblasti. V času francoske okupacije se najbrž ni zmeraj vedelo, ali so napadalci francoskih vojaških blagajn, ki so jih s spremstvom tvorili skozi Črni graben, rokovnjači ali navadni domačini, sovražni tuji gosposki. Znano je, da je bila l. 1810 pred vojnim sodiščem v Ljubljani razprava proti 32 kmetom iz Št. Ožbolta, Trojan in sosednjih krajev, ki da so v Črnem grabnu umorili francoske častnike. Vsi razen šestih so bili obsojeni na smrt.¹⁷

Po letu 1820 nastopi obdobje velikih rokovnjaških poglavarjev, ki so se imenovali Veliki Grog, Dimež in Črni Jurij. Iz tega časa je skoraj v vsaki farni kroniki vpisan kakšen cerkven rop.¹⁸ L. 1841 se je množici kmečkih mož in fantov posrečilo zajeti blizu neke gostilne na Brniku rokovnjaško tolpo, jo premagati in zvezane rokovnjače odpeljati na sodišče v Mekinje. Leto dni je bil mir pred rokovnjači, ob obletnici pa so spet začeli rogoviliti. Pastirčka, ki je izdal rokovnjaško shajališče, je poglavar Črni Jurij v samotnem gozdu razpel za roke in noge med dva kola nad velikim mravljščem, kjer so ga čez nekaj dni našli napol mrtvega in vsega razjedenega.¹⁹

L. 1843 je poslal tedanji komendski župan prošnjo samemu cesarju, katerega roti, naj vendar kaj ukrene, da bi mogli ljudje živeti varno, brez strahu za imetje in življenje. Dunajska vlada se je zganila in na mnogih krajih so so začeli »lovi na rokovnjače«. Brž ko je bilo nekaj uspeha, je vsa vnema popustila, rokovnjači pa spet zdivjali. V okolici Vodice je l. 1850 od februarja do junija petkrat gorelo, v Komendi je aprila tega leta zgorelo devet hiš in trinajst drugih poslopij, iz okolice Škofje Loke so poročali o trumah roparjev, večinoma vojaških begunov. »Novice« so takrat pisale, da je treba v deželi uvesti žandarje. Res so jih poklicali in do novega leta 1854 so deželo očistili rokovnjačev. Njih konec so pospešile tudi razprtije med rokovnjaškimi tolpmami, tako da so drug drugega ovajali.²⁰

Imena nekaterih rokovnjačev, poglavarjev in žensk, ki so z njimi živele in ropale, so se ohranila v sodnih zapisnikih s konca rokovnjaške dobe. Od tistih, ki so se skrivali v Udnem borštu, je bila neka družina Logar »najstarejša in najslavnejša med rokovnjači«, poleg Gregorja Sedlarja »Malega Groge«. Član te skupine je bil tisti Egidij Naglič, ki se je na starost zaupal Benkoviču. Za nekatere druge rokovnjače iz kamniške okolice so znana tudi njihova zanimiva

¹⁶ Benkovič, 54, 81, 82.

¹⁷ Benkovič, 147 sl.

¹⁸ Benkovič, 148.

¹⁹ Benkovič, 150, 151.

²⁰ Benkovič, 151—153, 218—221.

rokovnjaška imena, npr. Anton Klobučar je bil »Klávára«, Anton Nograšek »Kušmiha«, Josip Mihevec »Némergar«, Boštjan Koch »Gofelštehar« itd. Dragocen pomočnik jim je bil »Slepi Matjon«, star po letih, toda močan orjak, ki je kot kamniški mestni berač prinašal tovarišem novice.²¹

Ključke ali Hudi Ključek, ki ga omenja Valvasor, se je v resnici imenoval Janez Košir. Menda je ok. 1630 hodil v šolo v Celovcu, se izučil ranarstva, potem postal postopač in vodja tolpe ter so se ga ljudje bali kot črnošolca, zmožnega čarovnjak. Rokovnjačil je po Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Ko se je nekoč s svojimi tovariši sprl in dva ustrelil, je oblastem sporočil, da bo pustil rokovnjaštvo, če mu zagotovijo pomilostitev. Dotlej so ga namreč zaman lovili. Izročilo pravi, da so mu res odpustili kazen, da se je vrnil domov, odprl v vasi Jama krčmo, se 1680 oženil in zaslovel kot ranocelnik.²²

Tudi o življenju kasnejših »slavnih« rokovnjačev obstaja nekaj podatkov. Črni Jurij, s pravim imenom Jurij Bobek, se je rodil v Vrhpolju pri Kamniku ok. 1790. S svojima rojakoma Tomažem Rakom in Matejem Pircem je najprej tihotapil tobak s Hrvaškega. Ko so jih nekoč zasledili žandarji, je Jurij dva pobil, druge prepodil in s tovarišema pobegnil. Toda nekdo jih je ovadil, pa so žandarji prišli ponje na dom. Jurij je nevarnost opazil in za nekaj časa izginil iz kamniške okolice. Ko se je vrnil, je postal rokovnjač in si privzel za prijatelja in pomočnika nekega Matjóna s Šenturske gore pri Cerkljah. Izročilo trdi, da sta zagrešila veliko hudih zločinov ter se znala drzno in spretno umikati, da ju niso mogli prijeti. Nazadnje ju je dosegla »roka pravice«. Prvi je bil ujet Matjón in obsojen na vešala. Za njim so dobili še Jurija, ga obsodili na smrt, potem pa pomilostili na 21 let ječe. Ko jih je odsedel, se je vrnil v Vrhpolje, opustil rokovnjaštvo, postal gozdni čuvaj in hkrati beračil. Ljudje so se ga še zmeraj bali, vendar pa radi poslušali, ko je pravil svoje rokovnjaške zgodbe. Umril je l. 1869.²³ Njegova žena je bila Urša »Čangriža«, ki pa menda ni bila dovolj rokovnjaška. Zato je mesto poglavarice zavzela neka Jera z Bleda, z rokovnjaškim imenom »Nona«. S tatvinami si je bila pridobila veliko imetje, a izgubila vse, ko ji je l. 1853 nekdo iz maščevanja zažgal hišo v Kamniku. Umrila je l. 1857.²⁴

Grozljiv sloves je dosegel Gregor Hrastar, znan kot »Veliki Grog«, rojen 1761 v Ljubljani kot nezakonsko dete nekega vojaka in dekleta iz kamniške okolice. Okrog 20 let star je postal vojak, bil 8 let za bobnarja pri grenadirjih, večkrat pobegnil pa se spet vrnil. Vojskoval se je v Italiji, v bitkah pri Veroni in Bassanu. Potem je bil ujet in odpeljan v Francijo. L. 1812 se je udeležil Napoleonovega pohoda v Rusijo, ostal nekaj časa na Poljskem in tako prebil v vojaški suknji polnih 29 let. Ko se je vrnil domov, skoraj 50-leten, mu kajpak dela ni bilo mar in je kot toliko drugih odsluženih vojakov zašel med rokovnjače. Na starost je skoraj oslepel in umrl l. 1855 kot berač na Trsteniku.²⁵

²¹ Benkovič, 277—278.

²² Benkovič, 83; Gruden, 108 sl.

²³ Benkovič, 276 sl.

²⁴ Benkovič, 278 sl.

²⁵ Fr. Pernè, Trstenik. Prispevek k zgodovini župnij v ljubljanski škofiji. Ljubljana 1903, 24—26. — Veliki Grog je prišel tudi v slovensko literaturo po romanu Rokovnjači, ki ga je začel pisati Josip Jurčič in dokončal Janko Kersnik. O pojavu rokovnjačev na Slovenskem in podobnih družb drugod prim. opombe Mirka Rupla v sedmi knjigi Jurčičevih zbranih del, Ljubljana DZS 1956, 281—332, zlasti 282—284.

Na Štajerskem je sredi 19. stol. rogovilil Gregor Prenk iz Doba, znan z imenom »Kranjski Tone«. O njem so pripovedovali, da je l. 1849 napadel noseče deklo Mico Hafner, da bi jo umoril in se napil krvi nerojenega deteta, ker bi s tem pridobil sposobnost delati se nevidnega. L. 1851 so ga prijeli in je bil obsojen na 15 let ječe. Na Pohorju je »deloval« tudi neki Havranek, o katerem so trdili, da je ukradel dečka, ga ubil ter skuhal in pojedel njegovo srce in jetra, da bi postal neviden. L. 1882 je bil zajet in ubit.²⁶ Nasilna smrt je bila večkrat usoda rokovnjačev. Tako je slavni Dimež, s pravim imenom Franc Sicherl, skupaj s svojim pomočnikom Mlakarjem zgorel ob požaru opekarne v Trzinu l. 1862.²⁷

Navedeni podatki iz življenja rokovnjačev kažejo, da so bili to ljudje, ki so iz različnih vzrokov izgubili smisel za redno delovno življenje ali ga zaradi usodnih okoliščin nikoli niso imeli. Prijale so jim drzne pustolovščine in nevarnosti polno življenje na robu urejene človeške družbe, zunaj zakona in zoper njega. Morda jih je mamila tudi slast junačenja in dražljiva zavest, da se jih družabno veljavnejši in premožnejši ljudje bojijo, da jih imajo nekako v oblasti. Ropanje jim je bilo le poseben način preživljanja. Ker ima strah velike oči, so jim ljudje najbrž pripisovali več, kot so zares zagrešili (ali vsaj hujše zločine) in celo zmožnosti, ki jih niso imeli. Resno so verjeli, da so si — vsaj nekateri — na zločinski, grozljiv način pridobili zmožnost čaranja in da jim zato ni mogoče priti do živlega, ker se naredijo nevidne. O Črnem Juriju pravi izročilo, da se je na starost sam hvalil s čarovnijami.

Vse to je treba imeti pred očmi, če hočemo razumeti vsebino pesmi o Matjonu, ki je edina slovenska rokovnjaška balada. Druge pesmi, v katerih se pojavlja tak ali drugačen hudodelec, ne spadajo mednje. Npr. balada o smrti razbojnikove žene (Š 99—100, prim. tudi 209) ima za vsebino tragedijo dekleta, ki se mora po volji staršev omožiti v tujo, daljno deželo z neznancem, ne da bi vedela, da je razbojnik. To se ji razkrije, ko ji pobije vso družino, da od žalosti umre.²⁸ Pesem o skesanem hudodelcu (Š 699—702) se nanaša na »laškega tihotapca«, 19-letnega Dominika iz druge polovice 18. stol., ki je pri savskem mostu pod Radovljico umoril nekega Felža iz Most pri Žirovnici in bil zato usmrčen. V Majarjevem zapisu iz Roža je Dominik izrecno imenovan in tudi Radovljica, kjer je bil obsojen. O obsojenem Juriju (Š 704), omenjenem v odlomku, ki ga je bil zapisal Caf v Framu, se sploh ne ve, kaj je zagrešil. Pesem o cerkvenem roparju (Š 704) pa je precej starejša.²⁹

Balado o rokovnjaču Matjonu je prvi zapisal neznanec ok. 1838, brez melodije, in je bila objavljena v Glonarjevih Starih žalostnih (Ljubljana 1839, 196).³⁰ Za njim jo je z melodijo zapisal Franc Kramar v Vinjem pri Dolskem

²⁶ J. P a j e k, Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev. Ljubljana 1884, 211.

²⁷ Krajevni leksikon Slovenije 2, Ljubljana 1971, 108.

²⁸ Z. K u m e r, Skladnosti in razlike v južnoslovanskih variantah balade o razbojnikovi ženi (: Narodno stvaralaštvo — Folklor 7: 25, Beograd 1968, 52—60).

²⁹ Gl. op. 39.

³⁰ Po zapisu v Ms. 434 rokopisnega oddelka Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

na Gorenjskem.³¹ Pela mu jo je Katarina Zupančič pd. Živčkova Katra (1860 do 1918). Ta varianta je popolnejša, medtem ko prvi manjka začetek. Čeprav njena melodija ni znana, domnevamo, da je morala biti dvodelna (morda s ponovitvijo 2. zvočne vrstice), ker je besedilo mogoče smiselno deliti na dvovrstične kitice.³² Varianti se vsebinsko dopolnjujeta, kar naj pokaže vzporedno pisano besedilo:

Vinje, 1910

?, 1838

1. Leži, leži bela cesta
odi Krajna da Medvud.	
2. Po cest je prajngov jen mvad
Matjončk,
oj Matjonček, ravbarček.	
3. Srečava ga je žena,
žena, kə je bva noseča.	
4. Preləpo ga je prosiva,
de b je biv pustu živet.	
5. Matjonček ni nač porajtov,
vbogo ženo je gori djav.	
6. Pod prsmi kleči mvada hčerka
in ročice gor drži.	...Mlada hči je v nji klečála,
je ročice gor deržala,
kakor ta mat popred.
7. Matjonček se je biv prestrašu,
je pustu ženo tam na cest.	Kaj je še storil hud razbojnik,
hud razbojnik Matijon?
8. Pa je šov tjekej na gmajnco
vbojga pastirčeka lovit.	Šel je po zeleni gmajni,
kjer so pasli pastirčiki.
9. Za peté ga j biv vobesu,
za peté je vobesu ga,	Vjel je eniga pastirca
jen v mravliše ga je perbil.

³¹ GNI O 7270 v arhivu GNI (= Sekcija za glasbeno narodopisje pri Inštitutu za slovensko narodopisje Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti). V opombi opozarja Kramar na Benkovičeve Črtice. Pesem je bila v izvorniku, z nemškim prevodom in s kratkim komentarjem objavljena v zbirki Walterja Scherfa, *Räuber- und Landknechtslieder*. Frankfurt a. M., Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, Nr. 10.

³² V Ms. 434 in Starih žalostnih je besedilo pisano zdržema in so narejeni odstavki po vsebini, kot so pač pripovedne pesmi včasih objavljali, ne upoštevajoč melodijo, čepravno pripovednih pesmi ljudje nikoli niso deklamirali. Tu navajamo pesem po rkp. izvorniku, a deljeno na kitice.

10. da ni mogòv živet ne vmreti,
mogle so ga mravle snest.

Čez tri dni je peršel k njemu,
pastirček je še živ bil.

Žilce so mu še trepale,
ampak oči že ni imel.

Ob eno bukev ga trikrat vdaril,
de je pastirček mertev ostal.

Kaj je še storil hud razbojnik,
hud razbojnik Matijon?

V čevlih je tudi nosil
to presveto rešnjo kri.

11. Tri rihte so ga lovile,
pa ga niso mogle vjet.

12. Kriška rihta ga je vjela,
kriška rihta vjela ga.

13. Za spovdnika so mu dali
ta-narmvajšiga kopvana.

14. Vseh grehov se je spovedov,
ta veči tri zamovčov biv.

Potem so Matijona vjeli
in ga k smerti rihtajo.

Tud so mu spovdnika dali,
de b se on spovedal bil.

Te male grehe je povedal,
ampak te velke je zatajil vse.

Čez tri dni je on nazaj peršel
spet k svojmu spovedniku.

Zame ni treba moliti,
tud ne brati svetih maš,
sim ferdaman na vekomej.

Kader se sveta maša bere,
hudič iz mene kožo dere,
ta čas jest največ terpim.

Spovednik je njega prašal:
kaj more bit za en uržah to.

Matijon mu je odgovoril:
Uržah je pa le-ta,

kjer sim te velke grehe zatajil,
te male sim povedal vse.

15. Pa se ni tega spovedov:
vbogo ženo gori djav.

De sim jest ženo umoril
jen sim ji rajtal vzeti dete mlado.

16. Tud se ni tega spovedov: Jen sim vjel pastirca,
vbojga pastirčka vobesu biv. sim ga v mravlišu perbil.
17. Tud se ni tega spovedov; Jen de sem v čevlih nosil
v čevleh nosu sveto host. to presveto rešujo kri.
18. An cahn vam bom jest zapustu,
de bo žihr vsak vrjev!«
19. Na mizo je roko povožu,
miza je pregoreva skoz!³³

Skladnost obeh variant ni naključje. Po ugotovitvah V. Voduška³⁴ je prvo varianto zapisal najbrž Emil Korytko v krajih na območju trikotja Dob—Mengeš—Trzin, torej ne daleč od Vinj. Verjetno je pesem tam nekje tudi nastala, v bližini rokovnjaškega ozemlja. Čeprav ni starejša od kakšnih 150 let, je vendar zložena v slogu starejših pripovednih pesmi. Izražanje je jedrnato, brez nepotrebne besedičenja, zgodba se začne z značilnim uvodnim verzom (»Leži, leži bela cesta«). Izrazita je uporaba števila tri: Matjon je zagrešil tri hudodelstva, pastirčka je šel gledat čez tri dni, lovile so ga tri rihte in tri dni po smrti se je prikazal spovedniku. Oblikovno pa je besedilo ohlapno, ker ni pisano po petju. To velja enako za starejšo varianto kot za Kramarjevo, saj vemo, da si je dal besedilo narekovati in melodijo pisal po prvi kitici, nato pa na čistopisu zaznamoval morebitne spremembe v naslednjih, kakor si je zapomnil ali mislil, da bi moralo biti.³⁵ Kljub temu je nekaj verzov v obeh variantah tako pravih, da moremo določiti verzni obrazec, ki je distih trohejskega osmerca in sedmerca, značilnega za novejšo slovenske balade.³⁶ Pri tem pa so kitice vendar le dvovrstične, čemur ustreza dvodelna, osemtaktna melodija. Po Kramarjevem zapisu sodeč je morala pevka peti zelo počasi, sicer ne bi bil na začetku zapisa postavil oznake »Patetico«. Melodija učinkuje starinsko kljub širokim intervalom, vsaka polovica se v loku vzpenja in pada ter se giblje pretežno v obsegu kvinte:^{36a}

³³ Na tistih mestih, kjer je Kramar z apostrofom ali kako drugače zaznamoval polglasnik, pišemo ə, sicer pa puščamo besedilo, kakor ga je Kramar zapisal.

³⁴ V obsežnem rkp. komentarju h kopiji Ms. 434 v arhivu GNI, str. 2 in 5.

³⁵ To se vidi iz opombe pri vsakem zapisu: »Pela in narekovala...«.

³⁶ V. V o d u š e k, Neka zapažanja o baladnim napevima na področju Slovenije (: Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Zaječaru i Negotinu 1958, Beograd 1960, 109 do 118, posebno 110).

^{36a} Kramar je — najbrž zaradi počasnega petja — pisal melodijo v 4/4 taktu in zaradi tega prišel na koncu navzkriž z verznim ritmom. Zdi se, da je ustrežneje pisati 2/4 in namesto četrtink osminke, s premaknitvijo taktic na koncu pa doseči skladnost besedila in melodije.

Rokovnjaštvo sicer ni bilo samo slovensko družbeno zlo 19. stol., saj se navezuje na razbojništvo v nemškem Porenju in sosednjih deželah (»Prudenten-Orden«) 17. stol., torej na evropski pojav, vendar naša balada ne govori o rokovnjaštvu nasploh, marveč se nanaša na resnične osebe iz resničnega domačega okolja in na resnične dogodke. »Junak« pesmi ni katerikoli Matjon, pač pa nedvomno tisti s Šenturske gore pri Cerkljah, ki je bil pomočnik Črnega Jurija, in obešen v 30. letih prejšnjega stoletja, vsekakor pred 1838, ko je bila pesem prvič zapisana. Se pravi, da je morala nastati nekako v tistem času, razen če bi bilo ime Matjon vnešeno v takrat že obstoječo starejšo balado. Ker se je rokovnjaštvo posebno razmahnilo po 1820, ni verjetno, da bi bila nastala pred tem letom. Če smo rekli, da se pesem nanaša na resnične dogodke, to še ne pomeni, da bi bil moral opisana grozodejstva narediti prav Matjon, marveč da niso izmišljena, ker so takšna ljudje rokovnjačem zares pripisovali, zlasti kolikor so bila v zvezi s čarovnijami. Po tem, kar je doslej znano o rokovnjačih, je bil šele Kranjski Tone obtožen, da je napadel nosečnico, torej že po usmrtitvi Matjona, ker se obtožba nanaša na leto 1849. Toda vera v čarovno moč krvi nerojenega otroka je prastara, saj je kri v ljudskem verovanju mnogih narodov sedež življenja in duše.³⁷ Obstaja vera, da se je mogoče z zavžitjem srca nerojenega otroka narediti nevidnega.³⁸ Če je bil tega obtožen Kranjski Tone, je mogoče, da so še druge rokovnjače sumili podobnih zločinov. Grozodejstvo nad pastirčkom je po izročilu zagrešil Črni Jurij, Matjonov poglavar, kot kazen za ovadbo, zato jo je bilo lahko naprtiti Matjonu. Da bi bila mera polna — trije zločini! — je prišla v pesem še oskrumba hostije, motiv, ki ima korenine v srednjeveškem izročilu. V srednjem veku so čarovnij z oskrunjenimi hostijami oz. sv. rešnje krvjo dolžili najprej Saracene, pozneje pa Jude. Celo med slovenskimi legendarnimi pesmimi se je ohranil spomin na to. Cafov zapis iz Framu (Š 519) namreč vsebuje pripoved, da je morala mlada krščanska dekla prinesiti svojemu gospodarju »mlademu zamorčiču« (tj. Saracenu ali Mavru) od obhajila hostije in sv. rešnje kri. V zapisu Ravnikarja-Požencana (Š 703) pa je bil neki Čurežev Jaka obdolžen, da je iz cerkve ukradel tri hostije in jih prodal Judom. Govorice, da so Judje zbadali in rezali posvečene hostije, ki so potem zakrva-vele, so se v 15. stol. širile tudi po Avstriji in po Slovenskem. Še l. 1495 so avstrijski deželni stanovi na shodu v Mariboru z vso resnostjo obdolžili Jude onečaščenja hostij in umorov otrok, katerih kri da so potem rabili pri svojih obredih. Zato so stanovi zahtevali izgon Judov iz avstrijskih dežel. Cesar je zahtevi ugodil in so se morali Judje naslednje leto izseliti iz Koroške in Štajerske, pozneje pa še iz Kranjske.³⁹

Prizorišče v naši baladi tudi ni brez podlage. Matjon »pranga« (= hodi, potuje) po cesti od Kranja do Medvod. Ob tej cesti blizu Mavčič in Praš leži vas Jama, kjer je živel rokovnjač Hudi Kljukec. »Kriška rihta«, ki je Matjona ujela, pomeni sodišče na gradu Križ pri Komendi, ki je imelo pravico krvnega sodstva. Od druge polovice 16. stol. je bil na gradu tudi sedež kamniškega de-

³⁷ Prim. Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend, I: A-I, New York 1949, 148 sl.

³⁸ Prav tam, 526 sl.

³⁹ I. Grafenauer, Zamorci in zamorske deklice v narodnih legendah. I. »Sveta hostija onečaščena« (: Dom in svet 51, Ljubljana 1939, 343—349).

želnega sodišča. Pozneje sta bili ločeni, vislice za obe sodišči pa so ostale na Križu.⁴⁰

Srednjeveški motivi v baladah ne pomenijo vedno, da je vsa pesem srednjeveška. Balada o Matjonu zagotovo ni. Če je skrunjenje hostije in umor nosečnice v čarovne namene v njej omenjeno, pomeni to le, da je vera v take čarovnije bila v času nastanka balade še živa, da se je obdržala daleč v novi vek in so jih brez pomislekov pripisovali rokovnjačem pred komaj poldrugim stoletjem, pa ne samo preprosti ljudje, marveč uradna sodišča. Podrobnost, da ima Matjon v eni varianti v čevljih hostijo, v drugi pa sv. rešnje kri, ne pomeni razlike, saj gre v drugi varianti najbrž za krvavečo hostijo. Kljub temu, da sta varianti po zapisu za 70 let vsaksebi, se vendar vsebinsko kar do potankosti ujemata.

Spričo tega, da je bilo rokovnjaštvo za dolgo dobo nadloga, ki je na precejšnjem delu Slovenije noč in dan zaposlovala misli ljudstva, jim zbujala skrbi, strah in nejevoljo, bi pričakovali, da bo imela večji odmev v pesemskem izročilu, povzročila nastanek večjega števila pesmi. Balada o Matjonu dokazuje, da ustvarjalna moč na začetku 19. stol. še ni usahnila, da izražanje še ni zvedenelo in se čustveno poplitvilo, da je dvovrstična kitica še zadoščala in dvodelna melodija imela še veljavo. In vendar je kot spomin na prestano gorje ostala ali nastala ena sama balada! Recimo, da so bili žrtve rokovnjačev samo premožni, ki jih revni niso marali in so jim torej privoščili nesrečo. Potem bi pesmi pač lahko prikazovale ropanje rokovnjačev kot pravično kazen. Zgledi za to so bili. Pomislimo samo na balado o mlinarju in smrti ali o gospodu, ki se spremeni v psa. Zagotovo tudi ni manjkalo dramatičnih dogodkov, zlasti ker so rokovnjačem pripisovali čaranje. Toda ali ni podobno s turškimi napadi, s kmečkimi upori? Turek je resda stopil na mesto španskega kraljiča ali mladega Zamorčiča v srednjeveških baladah, naravnost o turških ropih in požigih pa je v pesemskem izročilu komaj kaj. Srd nad samopašno grajsko gospodo je v baladah sicer dobil svoj izraz, ne pa tudi sami punti, kajti domneve, da sta tista dva verza v nemški pesmi (Le vkup, le vkup, le vkup, / le vkup uboga gmajna) odlomek puntarske pesmi, vsaj njen refren, ni mogoče dokazati. Morda je rešitev uganke v tem, da so ustvarjalcem oz. pevcem ljudskih pesmi bližje splošnočloveške snovi, ker niso toliko časovno ali krajevno vezane, da jih ne bi mogli presaditi v drugo okolje ali prestaviti v drug čas. Saj vidimo recimo pri štajerskih spominskih pesmih, da so se daleč naokrog razširile takrat, ko so jim odpadle podrobnosti, pomembne in razumljive le v kraju nastanka, in je od opisa enkratnega dogodka ostala navadna, vsakomur zanimiva zgodba.⁴¹ Podobno kot utonejo v pozabo pesmi, ki so vezane na šege, brž ko se šega opusti, tako izginejo iz spomina pesmi o izjemnih dogodkih ali osebah iz okolja, ki je (ali je postalo) pevcem tuje. Kaj bi recimo danes s pesmimi o kralju Matjažu ali Mladi Bredi? Še zmeraj pa slišimo peti balado o nevesti detomorilki, o hudobni mačehi, o uboju na vasovanju itd. Če je Kramar še l. 1910 lahko zapisal balado o rokovnjaču Matjonu, jo je zato, ker so nepismeni Živčkovi Katri pesmi pomenile pravo in skoraj edino duševno hrano. Razen tega sta vasi Kamnica, kjer je

⁴⁰ Krajevni leksikon Slovenije 2, Ljubljana 1971, 187; P. U r a n k a r, Na bregovih Bistrice, 1938, 70.

⁴¹ Z. K u m e r, Fekonja. Primer prevrstitve mrliške pesmi v pripovedno. (: Slovenski etnograf 16/17, Ljubljana 1964, 115—132).

bila rojena, in Vinje, kjer je živela, blizu rokovnjaškega območja. Pesmi, ki jih je pela Kramarju, se je naučila od staršev, za njihovega življenja pa je rokovnjaštvo še cvetelo. Seveda je morala imeti veselje do pripovednih pesmi, sicer si jih ne bi bila toliko zapomnila.⁴²

Balada o rokovnjaču Matjonu se torej nanaša na resnične osebe in dogodke, je odmev rokovnjaštva na Slovenskem, hkrati pa ne opis resničnih Matjonovih dejanj. Matjon je v njej predstavnik rokovnjačev in pesem je upesnjen spomin na rokovnjaška hudodelstva, ki jih ljudje niso imeli za navadne zločine. Spravljali so jih v zvezo z nadnaravnim, to pa je dajalo pripovedovanju o njih podobno grozljivo privlačnost kot zgodbe o strahovih ali današnje filmske srhljivke. Če bi bili Slovenci bolj epski in bi bil imel kateri od rokovnjačev zmožnost zlaganja pesmi, bi bil v našem izročilu tudi kakšen »hajduški cikel«. Tako pa je edini spomin na dve stoletji trajajoče rokovnjaštvo ena sama pesem — balada o rokovnjaču Matjonu.

Zusammenfassung

DIE BALLADE VOM RÄUBER MATJON

Im Volkslied bewahrt sich die Erinnerung auch an solche geschichtliche Ereignisse, die von den Historikern gar nicht oder nur kurz erwähnt werden, obwohl sie für ein Volk oder Gebiet folgenschwer sein konnten. Dagegen kann etwas Bedeutendes schnell vergessen werden, wenn sich das Volk nicht davon berührt fühlte oder wenn das Ereignis zu sehr zeitlich gebunden war und nichts enthielt, was zum Erzählen lockte. So blieben im slowenischen Volkslied die Türkeneinfälle ohne grossen Widerhall und das Toben der Räuber sog. rokovnjači, liess fast keine Spuren. Die neuere Geschichtschreibung meint zwar, die Räuber plünderten die Reichen und halfen den Armen, sie wären also ähnlich positive Erscheinung wie die Hajduken der Balkanslawen. Es scheint jedoch, dass die Hajduken, welche anfangs nur Nachfolger von mittelalterlichen Strassenräubern waren, erst dann positiv gewürdigt wurden, als sie sich zu Kämpfern gegen die türkische Unterdrückung und für die Freiheit verwandelt hatten. In Slowenien waren die Verhältnisse anders, das Volk war seit dem 16. Jh. den Einfällen verschiedener Räuberbanden ausgesetzt: im Westen strichen in den Wäldern ausgediente Söldner und entflozene Sträflinge herum, in die südlichen Gebiete drängten von der Vojna krajina her Räuberbanden, die aus den Uskokten, Türken u. A. zusammen gestellt waren. Im Gebiet Gorenjsko, nördlich von Ljubljana, machten seit dem Ende des 17. Jh. die rokovnjači die waldigen Gegenden unsicher. Das Volk fürchtete sie sehr, weil jegliche Mitteilung den Obrigkeiten schwere Racheakte zu Folge hatte. Noch zu Ende des 19. Jh. lebten einige ihrer Nachfahren oder ältere Leute, welche sie gekannt haben. Es kam vor, dass von einem ehemaligen rokovnjač wichtige Angaben über ihr Leben und Wirken gesammelt und publiziert werden konnten. Die Verf. nahm daraus, was sie zum Verstehen der behandelten Ballade für nötig hielt.

Der Inhalt der Ballade vom Räuber Matjon (aufgezeichnet erstmals um 1838, das zweite Mal 1910 mit der Melodie) beruht nämlich auf dem wirklichen oder wirklichkeitstreuen Hintergrund. Matjon war Helfershelfer des berühmten Räuberhauptmanns Jurij Bobek genannt Črni Jurij (= Schwarzer Georg), wurde um 1835 festgenommen und zum Galgentod verurteilt. In der Ballade schreibt man ihm drei Verbrechen zu: er sollte eine schwangere Frau ermordet, einen Hirtenknaben über dem Ameisenhaufen erhängt und die hl. Hostie bzw. das hl. Blut in den Schuhen getragen haben. Drei Gerichte verfolgten ihn, das Gericht von Križ nahm ihn fest und ver-

⁴² Z. Kumer, Pesem slovenske dežele. Maribor 1975, 118 sl.

urteilte. Vor der Hinrichtung beichtete er alle kleinen Sünden, verschwieg aber seine drei Verbrechen. Nach drei Tagen erschien er seinem Beichtvater und beichtete noch diese drei, weil er ihretwegen verdammt und vom Satan gepeinigt war. Zur Bekräftigung seiner Aussage legte er seine Hand auf den Tisch und die Tischplatte brannte durch.

Die Verf. stellte sich die Frage, was an dieser Geschichte wahr sein könnte. Die Ermordung schwangerer Frauen wurde den rokovnjači vorgeworfen, weil man glaubte, durch das Trinken von Blut ungeborener Kinder erlangte man die Gabe, sich unsichtbar machen zu können und eben das wurde den rokovnjači zugemutet. Ihre »Allwissenheit« und schnelles Handeln wussten sich die Leute nicht anders als eine Folge der Zauberei zu erklären, in Wirklichkeit aber beruhte das an vielen Spitzeln, die sie hatten. Tatsächlich wurde eines solchen Verbrechens der Räuber Gregor Prenk, genannt Kranjski Tone, 1849 beschuldigt. Einen Hirtenknaben erhängte über dem Ameisenhaufen Matjons »Vorstand« Črni Jurij selbst aus Rache, da er den Unterschluß der Räuber verraten haben sollte. Das dritte Verbrechen, das Tragen der hl. Hostie in den Schuhen, geht auf mittelalterliche Hostienschändigung durch die Juden zurück. Der Aberglaube von solchen, der Magie dienenden Taten hielt sich eben noch bis in das 19. Jh. Weil das Zaubern den Räubern zugemutet wurde, konnte dieses Motiv in die Ballade eingenommen werden.

Die einzige slowenische Ballade über die rokovnjači, obwohl kaum 150 Jahre alt, wurde noch im alten Stil verfasst und auch der Form nach (zweiteilige Melodie im Ambitus der Quinte, zweizeilige Strophe) der älteren Volksliedüberlieferung angepasst. Obwohl Matjon eine geschichtliche Person ist, scheint er doch nicht der eigentliche Held der Ballade zu sein. Er steht da als Vertreter des Räubertums der rokovnjači und die Ballade ist eine Verdichtung des Andenkens an jene angstvolle Zeit.

Prvo posvetovanje vzhodnoalpskih narodopiscev v Ljubljani se je končalo 28. marca 1956 z ekskurzijo na Gorenjsko (Gostče—Škofja Loka—Vrba—Bohinj, glej Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje SAZU I/1, oktober 1956, str. 3—4). Nekje na ti poti je neznan fotograf (najbrž Robert Wildhaber, ker ga na sliki ni!) takole ujel udeležence (od leve proti desni): Milovan Gavazzi, Leopold Kretzenbacher, Ivan Grafenauer, Gaetano Perusini, Marija Jagodic, Giuseppe Vidossi, Milko Matičetov, Evel Gasparini, Emilijan Cevc, Zmaga Kumer in Valens Vodušek.

PESMI O MARKU (KNEZU, KRALJEVIČU...) NA SLOVENSKEM

Milko Matičetov

Marko — Marka, Markec ipd. — je na slovenskih jezikovnih tleh bolj kot »Kraljevič« znan kot »Knez« ali pa kar samo z atributom »Mladi«, ki pogosteje spremlja ženske junakinje (Mlada Breda, Mlada Vida, Mlada Zora idr.).

»Kraljevič« je očitno prišel k nam v novejšem času z »Uskoki«, »Vlahi« ipd., kakor pač kje imenujejo pred Turki z juga na sever prebegli živelj štokavskega govora in pravoslavne ali katoliške vere. Nekaj pesmi o Kraljeviču Marku je pri nas doslej izšlo v šestdesetih letih prejšnjega stoletja (v zapisu J. Kobeta iz prve polovice stoletja) in na začetku našega stoletja (v Šašljevih Bisernicah) — vse iz Bele Krajine.

V svojem rojstnem kraju na Górenjem Krasu, koder so se bili prav tako naselili ubežniki z juga (Noviči, Jurce, Stojkoviči itn. — zaradi raztresene in maloštevilne naselitve so že zdavnaj asimilirani), sem pred dobrimi štirimi desetletji našel dva na parodično struno ubrana drobca pesmi o Kraljeviču Marku:

*Kraljevičev Marko
goni svinjo starko —*

in

*Kraljevičev Marko
je trujno vince pil,
meni nič ni dal —
naj se piše v rit!¹*

Podčrtal bi »trujno vince«, dobesedno treh vrst (trojno) vino, ki pa je v tem kontekstu ali besedna igra, hote izkrivljeno rujno vince, ali pa navadna substitucija za morda že ne več razumljeno besedo »rujno«. Kot vemo, parodije nastajajo iz nekakšnega tihega odpora do splošno razširjenih besedil iz vsakdanje rabe. Parodično žilico so od nekdanj zbudali molitveni obrazci (npr. »Očenaš — kruh je vaš«; »Amen — glavo pod kamen...«), himne, legendarne

¹ Lastna zapisa iz druge polovice tridesetih let.

pesmi (gl. v SLP I 48, kako so zasukali Godca pred peklom: »Sv. Sintilawdić — an šel po ny potycki — je sritel dvi šćeryci — te šlo tej dvi lesycki«). Navedeni kraški parodiji posredno dokazujeta, da so na Górenjem Krasu ne še tako dolgo tega morale biti znane tudi prave pesmi o Kraljeviču Marku, ki pa jih žal nihče ni zapisal.

Kraškemu podobno parodično razpoloženje poznamo z Dolenjskega, kjer je Levstik 1858. vpletel v pogovor s čateškim fajmoštrom Kobetom med drugim tole:

»Tudi pri Laščah, ... ni tega še dosti let, ko smo večkrat čuli srbske pesmi. Res, da jih niso peli domači ljudje, ampak Beli Kranjci — Laščánje so jim djali Kostélci — ki so hodili s tovari v Ljubljano po kramo. Nabralo se jih je osem, deset, pa tudi več. Konjšči so šli pred njimi, možje pa za njimi, prepevaje Kraljeviča Marka. Oponašali so jih otroci:

*»Kraljeviča majka,
zelenega pajka!«*

In marsikrat je v smehu kateri poskočil za njimi. Dan danes pa ti možje blagó le raje vozijo, in zdaj v kratkem jih več nisem videl toliko zbranih, da bi v tovaršiji peli.«²

Drugače, ne kot »Kraljevič«, ampak kot »Marko«, »Marko mlad«, »Mladi Marko«, »Markec« in »Knez Marko« pa je naš junak izpričan malone v vseh slovenskih pokrajinah. V novi izdaji korpusa »Slovenskih ljudskih pesmi« (SLP), katerega prva knjiga je izšla (z letnico 1970) pod konec leta 1971, se Marko pojavlja v dveh pesemskih tipih. Pod št. 10 je prišel tip »Marko prodan in ogo-ljufan«, v enem samem primerku, ki je bil zapisan nekje na Gorenjskem že pred letom 1838 in ga je imel v rokah tudi Prešeren. Neposredne paralele za to slovensko pesem se nam še ni posrečilo najti, precej sorodnih črt pa jo veže na stare hrvaške in srbske pesmi: od zapisa Petra Zrinjskega iz leta 1663, mimo Erlangenskega rokopisa 1720, dubrovniškega rokopisa 1758 in Vukovih dveh zapisov iz ust trgovca iz Bosne in Tešana Podrugovića, prav tja do dveh zapisov v zbirki Matice Hrvatske.

Pod št. 11 pa smo v korpusu SLP uvrstili pesemski tip »Marko pobije turške goste«, katerega kratka vsebina je takale: Marko in njegova žena (sestra) Lenčica (Alenka, dekle turškega rodu) zagledata daleč na polju kot megla gosto sapo turških konj in se domenita za rešilno zvijačo. Marko se skrije, Alenka pa po njegovem naročilu reče Turkom, da ga ni doma, jih povabi v hišo, lepo pogosti, upijani in jim pobere orožje. Tedaj Marko plane iz skrivališča in pokonča vse Turke, samo enemu prizanese, da bi mogel poročati doma o dogodku.

Ko so šle v tiskarno zadnje korekture, smo poznali 10 variant, katerim bi danes mogli dodati še eno. Pri tem pesemskem tipu je mikavna že podoba njegove časovne in prostorske razsežnosti. Posamezne variante so bile zapisane v takemle zapovrstju: na Dolenjskem v Ribnici pred 1819; na Štajerskem je ena (neznana v izvirni podobi) morala priti že 1825—27 v roke P. Dajniku, da jo je — sicer prenarejeno — lahko dal v zbirko »Pozvetne pesmi med slovenskim na-

² Popotovanje iz Litije do Cateža. Levstik, ZD 4, 1954, 33.

rodom na Štajerskem 1827«; na Gorenjskem so najdaljšo izmed vseh slovenskih variant imeli v rokah Ravnikar-Požencan, Prešeren, Korytko in Vraz, ki so jo vsi po malem popravljali ali »izboljševali«; sledijo spet tri štajerske variante: iz ok. Radgone pred 1834, iz Biša na Pesnici med 1831—1839, iz ok. Frama 1845; s Koroškega — in sicer z Bistrice in iz Drašč v Ziljski dolini — premoremo kar pet zapisov: najstarejšega dolgujemo M. Majarju (1856—1857—1869 do 1875), najmlajšega R. Hrovatinu 1952 (vmesne tri sta prispevala J. Wang ok. 1900 in O. Dev pred 1909). Za Koroško imamo zraven tega srečo, da od tam poznamo tudi nekaj melodij; ker so v SLP I pod t. 11 objavljeni kar trije melogrami, pogledajmo tu v presnetku še neobjavljenega Hrovatinovega iz leta 1952:³

(♩=66)

Tur- če pod gra- dam dir- ja- ja, po
 Mar- ke kne ze ba- ra- ja pa Mar- ka kne- za
 dou- ma ni, je šu na go- ra vi- so- ka.

*Turče pod gradam dirjaja,
 po Marke Kneze baraja;
 pa Marka Kneza douma ni,
 je šu na gora visoka.*

*Je šu na gora visoka,
 noj tən zasučē sabelca;
 pa vəl je suče, vəl uəršči,
 pər špiku ogən uən gori.*

Gorenja Bistrica v Ziljski dolini.

Pela: Janez Pipp, »stari Galauč«, 74 let, in Zótlarju Mihal.

Zapisal dr. Radoslav Hrovatin 11. 8. 1952.

Po čudnem naključju pa je do naših dni ostal skrit — med rokopisi ljudskih pesmi iz Vrazove zapuščine v Zagrebu — odlomek, ki mu moramo nameniti nekaj več prostora. Najprej si oglejmo presnetek v naravni velikosti (1 : 1):⁴

³ Izvirnik svojega koroškega zapisa mi je dr. R. Hrovatin ljubeznivo posodil za kongres folkloristov v Kruševu (udeležil se ga je tudi sam) in za objavo, do katere namesto v zborniku kongresnih predavanj prihaja šele danes.

⁴ Zagrebška Nacionalna i sveučilišna biblioteka hrani to Vrazovo gradivo pod signaturo Ms. R 4031/II. Po opozorilu zagrebške bibliotekarke Eve Bezičeve (leta 1968) so v Glasbeno narodopisnem inštitutu dali izdelati mikrofilm; direktor GNI dr. V. Vodušek mi je najprej ljubeznivo pokazal ta tekst, da sem ga mogel vključiti v svoje kruševsko predavanje, nazadnje pa še posodil posnetek za izdelavo tukajšnjega faksimila.

5)

Maska

(Je besie od besniewkoga)

Koji velika skala biju hrad,
 i hutor u hrad se hre Masko mlady.
 Na zentra zhuda vselajala,
 Anu sta uloj chodjela.
 Iste sta ta na se wysoke hude,
 To malo skro my udypna.

+ Na mlada chtig Elenjica
 Gypa šurka chtigjica.

86

Tako Elenjica pravi:

Ja kot mohla je ta po pojy.

"To zakoj je to, no zakoj je to?"

Njanlej ba byl ste mohle isto?

N tako je rekhal se mlady, Masko:

"Jan je nizna nim mohla."

Ty šurky Nonjowi rajtinajo.

Njan šu hrejs k'nan u hrejs.

Koj šuca keda pridajo.

Glede izvirnega besedila izpod peresa I. I. Sreznjevskega ne vemo, ali je kje ohranjeno. Kar imamo pred sabo, je Vrazov prepis in le-temu smo pač dolžni posvetiti vso skrb, saj nam nadomešča (izgubljeni?) izvirnik. Oglejmo si najprej besedilo v diplomatični transkripciji:

Marka

(Iz Rezie od Srezniewskoga)

[str. 83]

- (1) Stojí welika skala bjily hrad,
 - (2) Nutor u hrad si hre Marko mlady
+)
 - (5) Sta zutra zhuda wstajala,
 - (6) Anu sta ukoj chodjila
 - (7) Štje šla ta na te wysoke lynde
 - (8) To malo okno my udiüaüa
-
- (3) +) Na mlada chtjy Elenjica
 - (4) Ljypa türska chtjerjica

[str. 84]

- (9) Tako Elenjica pravi:
- (10) Ta host mohla je ta po pojy
- (11) No zakoj je to, no zakoj je to?
- (12) Njankoj bo tyl zte mohle ito? —
- (13) N tako je rekal te mlady Marko:
- (14) I tan je nizna nim mohlá,
- (15) Ty türski konjówi rájtinajo.
- (16) Njan tu hrejo k nän u höst.
- (17) Koj türci kada pridajo —

Junakovo ime — Marko — nam je kajpada omogočilo takojšnjo povezavo s pesmimi istega tipa SLP 11. Ob očitni sorodnosti gorenjske variante št. 1 s tem odlomkom pa se nam vsiljuje zelo pomembno, ključno vprašanje: kakšno je razmerje med gorenjskim in rezijanskim besedilom. Pri zadnjem lahko ugotovimo, da je precej nerodno in da v njem — z izjemo 3 vrstic (3, 5, 12)⁵ — ni najti nobene od metričnih shem, navadnih v rezijanski ljudski poetiki. Nadrobna primerjava z raznimi oblikami gorenjske variante pa je pokazala še nekaj več, nekaj nepričakovanega: skoraj popolno ujemanje med tekstom v rezijanščini in redakcijo (Prešernovo), kakor je bila objavljena v Vrazovi zbirki *Narodne pesni ilirske* leta 1839. Prinašamo vzporedno obe besedili, da se vsakdo lahko prepriča na lastne oči, kako je s stvarjo. K bolj ali manj zadeti obnovitvi rezijan-

⁵ Vendar se je tu najbrž samo naključilo tako, da so nastali spontano trije »verzi« v Reziji najpogostejšega pesemskega tipa.

skega besedila (v desnem stolpcu) je prispevala svoj delež tudi redakcija gorenjske variante iz Vrazovih NPI:

Vrazove NPI, 1839

Stoji silna skala, beli grad,
notri se zhaja Marko mlad,
in mlada Alenčica,
lepa turska devojčica.
Sta zjutraj zgodaj vstajala, 5
veselo se zprehajala, —
šla sta na ganke visoke,
odperat line široke.
Tako Alenka govori:
»Gosta megla po polj' leži — 10
no kaj je to? kako je to?
Kaj, Marko, kol iz tega bo?«
Tako je rekú Marko mlad:
»Tam ni obene megle znat, 15
le turski konji tak sopó,
ki k meni v gostje zdaj gredó.
Ko Turki pridejo pod grad...

Sreznevskij 1841

Stoji velika skala, bili grad,
nutor w grad si gre Marko mladi,
na mlada hčy Elenjica,
lipa türska hčericica.
Sta zutra zguda wstajala
anu sta ukoj hodila.
šče šla ta na te vysoke lynde,
to malo okno my udiwala.
Tako Elenjica pravi:
»Ta gost(a) mogla je ta po pojy,
no zakoj je to, no zakoj je to?
Njan koj bo tyl s te mogle ito?«
Itako je rekal te mladi Marko:
»Itan je ni zna(t) nine mogle,
ty türski konjóvi rájtinajo,
njan tu grejo k nán w göst.
Koj Türcki kada pridajo — —

Naj nam bo misel na samostojno rezijansko varianto pesemskega tipa št. 11 še tako pri srcu, moramo pošteno priznati, da je ni moč prav z ničimer podpreti. Kdor pozna življenje živega pesemskega izročila, bo potrdil, da je taka skladnost po naravni poti širjenja pesmi nemogoča. Spet in spet se je namreč pokazalo, da celo isti ljudski pevec ne more dvakrat enako zapeti nobene pripovedne pesmi iz svojega repertoarja, ne da bi pri tem prišlo do raznih sprememb tudi v številu in razvrstitvi verzov.⁶ Tembolj je potemtakem neverjetno ujemanje od vrstice do vrstice v zgoraj navedenem zgledu, ko naj bi šlo za tekste ne morda iz dveh bližnjih vasi, ampak celo iz dveh regij, ki sta med sabo precej narazen — z Gorenjskega in iz Rezije. Za ta čudni pojav bo treba poiskati drugačno razlago.

Vse se mi tako zdi, da je Sreznevskij na poti po severozahodnih slovenskih krajih imel s sabo⁷ drobno Vrazovo knjižico *Narodne pesni ilirske 1839* in da se je v Reziji z njo v roki lotil svojevrstnega eksperimenta: prenesti v rezijanščino — kajpada s pomočjo kakega domačina (morda tedanjega plevana Buttola ali enega od njegovih dveh kaplanov) — kranjsko »davorijo« Marka (NPI 12—15). Pri tem ga je bržkone vodila takale misel: če so prejšnji slovanski popotniki iz Rezije prinašali kot zgled tamkajšnje govornice brez koncepta napaberkovano leksikalno gradivo, očenaš in še ta ali oni verski tekst, si je sam prizadeval pri-

⁶ Ne da bi hodili po zglede kam daleč, bo zadostovalo pogledati v prvi knjigi SLP opombe k nekaterim rezijanskim variantam tipa št. 5: Kralj Matjaž rešen iz ječe.

⁷ Posredno potrdilo, da je I. I. Srezn. le nosil s sabo »na teren« nekaj literature, ki bi mu mogla priti prav, vidim v pismu Hanki (ČCM 15, 1841, 343): obžaluje, da nima pri sebi Dobrovskega »Slavina« in zato ne more preverjati njegovega pisanja s tem, kar sam videva.

ti tudi do kakšnega posvetnega teksta. Odtod med drugim besedilo ljudske literične pesmi, ki je izšla septembra 1841 v Pragi,⁸ in zraven tega v rezijanščino ad hoc prevedeno osrednjeslovensko besedilo. Ker mu pa zadnje ni šlo gladko od rok, je že pri 17. vrstici odnehal in odstopil Vrazu, kar je bil naredil.

S tako hipotezo je lepo pojasnjena tudi prozaičnost prevedenega teksta, kjer je prevajavec to, kar je bilo v izvirniku izrečeno v izbranem pesniškem jeziku, povedal — od vrstice do vrstice — z vsakdanjimi rezijanskimi besedami ali parafrazami. Saj ni, da bi tudi rezijanščina ne imela svojega pesniškega jezika (z ustaljenimi formulami, metaforičnim izražanjem ipd.),⁹ le da tu nikakor ni pričujoč. Zraven tega pa je tudi pomanjkanje oz. izguba določenih — nekdanj splošnoslovenskih — besed v rezijanščini gotovo delala prevajavcu težave. Poglejmo nekaj zgledov:

Za besedno skupino gost, gostje, gostovati ipd. ni izpričan rezijanski adekvat, zato imamo pri Srezn. 1841 *göst* (v. 16), z nevarnostjo zamenjave z gozdom. *Sprehajati* (v. 6) je še kar ustrezno prev. z »okoli hoditi«, prav tako *silna* z »velika« (v. 1), *line* z »malim oknom« (v. 8) ipd. Za konje, ki »sopó« (v. 15), se je našlo podobno nadomestilo kot v nekaterih redakcijah: *rájtnajo* = »jezdijo«, le da so tam to smiselno Turki in ne »türski konjóvi« kot pri Sreznjevskem. Ker nerodnosti izvirnikov nikoli ni moč zlahka odpraviti, rade udarijo na dan v prevodih, pa drugače ni šlo niti v naši 12. vrstici: »Kaj, Marko, kol iz tega bo?« Srezn.: »Njan koj bo *tyl* s te mogle ito?« Redakcija Štrekelj 40 ima sicer domiselno, vendar samovoljno rešitev: »... Marko moj...« Čisto napačnega prevoda je bila deležna beseda »zjutro« (v. 5): prav bi bilo »pojütreh«, ker rez. *zútra* pomeni »jutri«. In nazadnje še ugotovitev, da je bila gorenjski Alenčici (v. 3) prizadejana težka krivica: duhovska oseba, vajena vpisovati v matrike imena v italijanski podobi, je Sreznjevskemu sugerirala formalno sicer pravilno, vendar izrazito nedomačo, nerezijansko obliko »Elenjica« — iz ital. Elena. Vedeti pa je treba, da v Reziji celo še danes pogosto srečamo žensko ime Jela, Jelica, uradno povsod vpisano kot Elena. V rezijanskih ljudskih romancah pa dosledno nastopa samo — Línčica (gl. SLP I, t. 5, str. 30—51). To je hči turškega kralja, »Línčica Turkinčica«, ne lutka ampak samozavestna ženska, ki pripravi in tudi osebno vodi zapleteni pobeg iz Turčije čez Donavo na Ogrsko in je celo sam Matjaž v strahu pred njo... Če bi Rezijani res imeli pripovedno pesem o Marku, bi tudi njegova družica ne bila nobena bleda »Elenjica«, ampak krepka Línčica!

Primerjava z Vrazovim rokopisom bi v moji transkripciji tuintam pokazala odmike, ki so se mi zdeli nujno potrebni, če naj bo vsaj približno podan rezijanski izgovor. Tako je npr. Vraz preveč radodaren z dvoustničnim *w* in ga piše tam, kjer ni upravičen (velika, wysoke), medtem ko drugod namesto njega dá kar *u* (ustajala, u hrad-ipd.). Glede $h < g$ sem to vprašanje pri sebi rešil tako, da dosledno pišem *g* po izgovoru v Bili, pripadnikom drugih rez. vasi pa je prepuščeno, da izgovor sami prilagajajo domači izreki (*gh*, *h*, ali celo \emptyset). V 8. vrstici je bilo prvotno udiäüa (= odprla), z dostavkom še enega *u* med *i* in *a* pa je nastala nedovršna oblika udiüaüa (udiwala = odpirala, pri čemer drugi *u* — v

⁸ I. I. Sreznjevskij, *Zprawa o Reziancech*. In: ČČM 15, 1841, 343.

⁹ Nekaj začasnih informacij o njem gl. v predgovoru k mojim *Rožicam iz Reziije*, Ljubljana 1972.

Reziji nemogoč — pomotoma ni bil popravljen). Naš predlog za branje 14. vrstice je nastal ob naslonitvi na Prešernovo redakcijo; Vraz je zadnjo besedo prvotno najbrž imel napisano kot *moglé*. Seveda bi nam tudi tu še kako prav prišel izvornik Sreznovskega.

Tako smo nehoti zadeli ob vprašanje, na čigav rovaš gre kaj. Na isti strani kot začetek *Marka* (85) je v zagrebškem rokopisu Vrazov prepis še ene rezijanske pesmi iz zbirke Sreznovskega: lirična pesem z naslovom *Rezijska*.¹⁰ Le-ta nam vsaj deloma omogoča kontrolo, komu kaj pripisati, saj na srečo premoremo tudi besedilo, kakor ga je redigiral in objavil (brez Vrazovega »sodelovanja«) sam Sreznovskij.¹¹ Iz te objave se med drugim lepo pokaže, da Srezn. sploh ni rabil *w*, zelo pridno pa *y*: vyčijr, vydiyt' (Vrazov »prepis«: wyčjer, wydytj). Na drugi strani pa je Vraz, ki v lastnih zapisih (*Pěsme Rezijske*. SE 16—17, 1964, 206 sq) ne loči *g* od *h* (oboje piše s *h*: hlawa, zbuhan, družeha ipd.; hodiwa, skühala, lepíh ipd.), prevzel od Sreznovskega pod češkim vplivom nastalo razločevanje med *h* (< *g*: hrad, zhuda, mohla) in *ch* (chodjila, chtjerjica, htjy; zadnje pri Vrazu zastopano le v gen.: ščeré, pl. ščerí).

Vendar bodi filologije dovolj, saj smo nemara zajadrili že kar predaleč proč od slovenske pesmi o Knezu Marku, Mladem Marku ipd., in sicer samo zato, da bi spodbili veljavo samostojne variante rezijanskemu besedilu *Marka*, ki ni drugega kot poskus, vaja, filološka igra jezikoslovca. Če je ta nesojena »varianta« ostala na mrtvem tiru in ni prišla ne v Štrekljevo zbirko ne v naše SLP osemdeset let kasneje, ni nič tragičnega, saj bi se drugače morali lotiti ne-ljube operacije in uvrstitve preklicati!

*

Matija Majar, ki je prišel na dan s prvim koroškim odlomkom o Marku, je ob svoji prvi objavi podčrtal: »Tukaj je on znan samo ko knez.« Vendar je ta prilastek, skupen vsem koroškoslovenskim variantam, prav do najnovejše Hrovatinove iz leta 1952, izpričan tudi zunaj Koroškega, in sicer že ob koncu 18. stoletja. Leta 1791 je Linhart v drugi knjigi svojega *Poskusa zgodovine Kranjske*^{11a} zraven sledov besede knez v toponomastiki opozoril še na nekaj: »Daher gehört auch ein altes Lied *od Marka Kneša*, welches in Krain unter dem Volke gesungen wird.« Ko pa je v *Lublanski Novicah* 1798 št. 5 (17. prosenca) spet omenjena »ena stara pesem od Marka Kneza«, seveda ne gre več za izvorno pričevanje, saj je Vodnik tu le prosto povzemal navedbe iz Linhartovega *Poskusa*. Katero »stara pesem« pa je Linhart imel 1791 konkretno v mislih, žal,

¹⁰ Vraz posestrimi Dragojili 12. 7. 1841: Sreznovskij mi je pustil v Ljubljani pri Prešernu pismo s sporočilom, da je na poti po Koroškem, »u Rezijskom (Val di Resi u Mletačkom), u Goričkom i Vipavskom... kod Slovenah u onih krajinah mnogo klasovah nakupio, koje će kad se vrati u Zagreb meni priobćiti« (*Děla Stanka Vraza*, 5, Zagreb 1877, 231). Tudi ta pesmica in »Marka« spadata očitno med omenjene »klase«.

¹¹ Gl. op. 8. Vendar so se v to objavo prikradle tudi prepisne (tiskarske?) napeke, pač zaradi nepoznavanja rez. narečja, npr. *ty bou* (= tyhon, tēhon; v Vrazovem prepisu *by-hon* = byhon).

^{11a} A. Linhart, *Versuch einer Geschichte von Krain*... 2. Laibach 1791, VII, 227, op. 66. — V slovenskem prevodu (A. Gspan in N. Gspan-Prašelj, Ljubljana 1981, 250) se stavek glasi: »Sem sodi tudi stara pesem od Marka Kneša, ki jo poje ljudstvo na Kranjskem.«

ne vemo. Glede prilastka *knez* je kajpada moč sklepati, da nekoč ni bil omejen samo na Koroško in Gorenjsko.

V drugačni povezavi, ob drugem junaku je posebej opozoril nanj prof. E. Seemann leta 1957 v razpravi o dotlej neobjavljeni kočevski baladi »Ugrabitve med plesom«. ¹² Med drugim ga je tudi junakovo ime — *Knesn Jure* — spodbujalo k misli na prevzem te baladne snovi iz slovanske ali, natančneje, iz slovenske soseščine, kjer je »knez« doma. Zraven že omenjenega Knesa J. prof. Seemann navaja za osebnost, ki je postala »skoro tipična« v bogati kočevski baladni zakladnici (pojavlja se v različnih zvezah), še tele imenske oblike: *Knesal-Jüre*, *Knesha Jure*, *Knesei Jure*. Zaradi priznane arhaičnosti kočevskega pesmskega izročila je ta kočevski Knez po svoje zelo zgovoren, čeprav ni v direktni zvezi z našim Markom.

Na Majarjevo izjavo iz leta 1869 (ob koroški varianti Štrekelj 46 = SLP 11/6), češ da je ta pesem bila v obredni funkciji (peli naj bi jo vsako leto »na žegen« brž po maši na semanem prostoru pred cerkvijo, pod lipo ali na trati, in menda tudi na svatbah), je treba gledati z določeno rezervno, ker o tem poroča samo on, pa še on se je na to »spomnil« šele ob ponovnem pisanju o plesu pod lipo (1857) in ne od vsega začetka. ¹³ Sodbo istega avtorja o napevu te pesmi, ki da je »vrlo vesel in popotnica (Marsch)«, pa seveda prepuščam za to poklicanim.

Na morebitno vprašanje, ali gre pri slovenskem »Knezu Marku« (»Mladem Marku« ipd.) za isto osebo kot pri »Krali Marku«, »Kraljeviču Marku« ipd. drugih južnoslovanskih narodov in neslovanskih sosedov ali sostanovavcev, ¹⁴ odgovorjam brez obotavljanja: da!

Naš domači *Knez Marko*, *Mladi Marko* ipd., razširjen celo onkraj sedanjih državnih mejâ med našimi rojaki v Avstriji, pa je pri nas seveda starejši od *Kraljeviča* Marka, ki je prišel k nam v goste šele takrat, ko so se v strahu pred Turki zatekli na naša tla bratje z one strani Kolpe, Snežnika in »Čičkih gora«.*

¹² E. Seemann, *Entführung unterm Tanze*. Eine unveröffentlichte Gottscheer Ballade. In: Jahrbuch d. österr. Volksliedwerkes 6, 1957, 177. — Sama pesem ponatisnjena tudi v *Gottscheer Volkslieder* I (gl. našo op. 14), Nr. 59.

¹³ Več o tem gl. v mojem sestavku *Prezrta objava devet ziljskih pesmi z vtisi I. I. Sreznvskega ob reju pod lipo, zbijanju soda ipd.*, poglavje o ziljskem reju pod lipo, Slavistična revija 32/4, 1984, op. 15 a (v tisku).

¹⁴ K Albancem je prišel kar v dveh oblikah: k Toskom na jugu očitno z madežonskim posredovanjem, saj mu je ime »Marko Krali«; za prevzem med Gegi na severu, kjer je znan kot »Kraljeviču Marku«, pa so bili posredniki Srbi. (S podatkom o albanskih poimenovanjih mi je v Kruševu prijazno postregel prof. Šefqet Pllana iz Prištine.) Med kočevskimi Nemci se je »Kralobitscho Marko« znašel kot protagonist balade z incestnim motivom. Prim. *Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien* 4. Berlin 1959, Nr. 72. 6, str. 8. — *Gottscheer Volkslieder I, Volksballaden*. Herausgegeben von R. W. Brednich und W. Suppan. Mainz 1969, Nr. 100: Die wiedergefundene Schwester. (Zapisano leta 1907 v vasi Graflinden / Knežja lipa).

* Podlaga temu spisu je predavanje na kongresu Zveze društev folkloristov Jugoslavije v Kruševu 8. septembra 1972, le da je avtor deloma spremenil prvotno besedilo, potem ko je prišel do spoznanja, da »zapis« I. I. Sreznvskega iz Rezije ni nova varianta, ampak prevod gorenjske variante.

Zusammenfassung

DIE MARKO-(FÜRST, KÖNIGSSOHN... M.)-LIEDER BEI DEN SLOWENEN

Auf slowenischem sprachlichen Gebiet sind mehrere erzählende Lieder aufgefunden worden, in denen Marko als Königssohn (Kraljevič), als Fürst (Knez) oder ganz einfach als der Junge Marko (Mladi Marko) auftritt. Das Attribut »Königssohn« ist für Marko in Slowenien relativ das jüngste. Die Marko-Lieder wurden wahrscheinlich von den Flüchtlingen aus dem serbokroatischen Gebiet mitgebracht, als sie sich vor den Türken zurückgezogen hatten, sich unter Slowenen ansiedelten und teilweise assimiliert wurden. Alle bei uns aufzeichneten Lieder von Kraljevič Marko stammen aus Weisskrain, vom südöstlichen Rand des slowenischen Gebiets, wo die serbokroatische Besiedlung am dichtesten ist und am widerstandsfähigsten war. Verf. fügt zwei Liedfragmente vom Karst hinzu, wo Kraljevič(ev) Marko nur in einem parodistischen Kontext erwähnt wird, ähnlich wie in Levstik's Bericht aus Unterkrain (1858).

Die Lieder, in denen der Held nur Marka, Markec, Mladi (Jung-) Marko oder Knez (Fürst) Marko heisst, sind jedoch relativ älter, sie stammen aus der Zeit vor der Ankunft der serbokroatischen Zuzügler in Slowenien. Im ersten Band der Ausgabe Slowenischer Volkslieder (Slovenske ljudske pesmi, 1970) ist nebst Typus Nr. 10 (Marko verkauft und betrogen — ein einziges Lied) auch Typus Nr. 11 (Marko erschlägt die türkischen Gäste — 10 Lieder) interessant, weil er in allen Teilen des slowenischen Gebiets bekannt war, sogar im Gailtal in Oesterreich, von wo bereits 3 Melodien vorhanden sind, die vierte (eine Aufzeichnung von Dr. R. Hrovatin 1952) wurde dem vorliegenden Beitrag beigelegt. In den slowenischen Varianten aus dem entlegensten Nordwesten tritt Marko stets als Fürst (Knez) auf. Ein derartiges Lied (Ena stara pesem od Marka Kneza) erwähnte schon V. Vodnik in der Zeitung Lublanske novize (17. 1. 1798). Die deutschen Gottscheer aber bedachten mit dem Attribut Knez einen Liedhelden namens Jure, der als Knesal, Knesei, Knesha, Knes Jure »im Gottscheer Volkslied schon fast zu einer typischen Persönlichkeit geworden war« (E. Seemann, siehe Anm. 12). — *Korrekturzusatz:* V. Vodnik fand die Erwähnung »eines alten Liedes von Marko Knes« bei A. Linhart (Versuch usw., 1791 — S. Anm. 11 a).

Abgesehen von der relativen Datierung der slowenischen Marko-Lieder gilt es allerdings für alle, dass die Anregung vom selben Helden ausgegangen war wie in den Liedern der restlichen südslawischen Völker und ihrer nicht-slawischen Nachbarn oder Miteinwohner. Marko ist den Albanern bekannt (Marko Krali, Kraljeviqe Marku), er ist zu den Deutschen in die Gottschee eingedrungen (Gottscher Volkslieder I. Balladen. Mainz 1969, Nr. 100).

In einem längeren Exkurs weist Verf. besonders darauf hin, dass der bisher unveröffentlichte Text aus dem Nachlass von Stanko Vraz in Zagreb, einer von Vraz besorgten Abschrift des (verlorenen?) Originals aus der Feder des Dozenten der Petersburger Universität I. I. Sreznevskij keine neue Variante darstellt, sondern nur als philologisches Experiment, als Versuch einer Uebersetzung der Redaktion Fr. Prešeren's vom Lied »Marko« aus der Sammlung von St. Vraz Narodne pesni ilirske (1839, S. 12) zu werten ist.

VLOGA LJUDSKEGA PLESA V ŽIVLJENJU SLOVENSКИH IZSELJENCEV

Mirko Ramovš

Vloga plesa je bila v vaški skupnosti pomembna, saj je ples spremljal človeka v večini navad življenjskega in koledarskega ciklusa (svatba, pust, pomladni prazniki, ljudski in cerkveni prazniki, skupno delo). Seveda sta se obredni in družabni element med seboj stalno prepletala in je končno slednji sploh prevladal. Ples kot obred je postal omejen le na nekatere navade ob svatbi in še to le v določenih predelih Slovenije, kot so Koroško, Prekmurje in Štajersko. Ples je bil vedno osrednji del vaškega družabnega življenja, tesno pa je bil povezan tudi z delovanjem fantovskih skupnosti, saj je bila priprava plesa navadno v njihovih rokah. Plesišče je bilo javni prostor, vaška tribuna, kjer so bile šaljivo razglašene slabosti in skrivnosti posameznikov, tam se je srečevala mladina, se spoznavala in bila tudi izpostavljena kritičnim očem soseske. V okolju vaške skupnosti se je tako mogel razvijati plesni repertoar, ki so ga posamezniki glede na svoje sposobnosti bolj ali manj obvladali.

Glede na to bomo tudi skušali določiti vlogo ljudskega plesa v življenju slovenskih izseljencev. Izseljevanje se je v Sloveniji začelo že v prejšnjem stoletju in je doseglo višek v obdobju pred prvo svetovno vojno, se pravi v času, ko je bil ljudski ples slovenskemu človeku še dovolj živ. Generacija tega časa je bila tudi glavni posredovalec ljudskih plesov našim zapisovalcem. Glede na to bi pričakovali, da se je tradicija ljudskega plesa med izseljenci obdržala. To nase predvidevanje pa ne ustreza resnici. Odhod v tujino je namreč toliko natrgal vez s skupnostjo, da je moralo plesno izročilo slej ko prej zamreti. Naši ljudje so bili sicer s srcem in spomini še zmeraj doma, vendar so prišli v drugo okolje, srečali so se s povsem drugimi navadami, ki so se jim morali nujno prilagajati. Zato je bilo skoraj nemogoče, da bi ples obdržal v njihovem življenju enako vlogo kot v stari domovini. Težave so nastopile tudi na zabavah, kjer jim znanje njihovih plesov ni dosti koristilo. Zato se plesa niso udeleževali ali pa so se morali učiti plesov, ki so bili v novem okolju v navadi. Edina plesa, ki sta jim bila znana od doma, sta bila valček in polka, a še ta se je npr. v Ameriki stilno močno razlikovala od slovenske. Po domače so se zabavali le, če se je zbrala večja družba rojakov, seveda pod pogojem, da je bila večina iz istih krajev in da so imeli med seboj godca-rojaka. Take priložnosti so bile največ-

krat svatbe, ki so v danih možnostih še ohranjale del tradicionalnih domačih navad, od plesov pa vsekakor povštertanc in ples z metlo.

Ko so se izseljenci v tujini eksistenčno ustalili in aklimatizirali, so se začeli tudi povezovati v društva. Ta so bila ustanovljena po domačih vzorih, vendar prilagojena potrebam življenjskega stila novega okolja. V okviru teh društev se je vnaprej razvijalo vse kulturno in družabno življenje, v katerem plesne prireditve niso bile najmanj pomembne. Plesna zabava je bila največkrat osrednja zabavno-družabna prireditev, na kateri so se izseljenci, sicer raztreseni daleč naokrog, srečevali, tu so se sklepala med mladimi poznanstva, ki so bila mnogokrat odločilna za zakonsko zvezo. Kot nadaljevanje tradicije prvih plesov je treba omeniti clevelandske plesne, na katerih so se prvič javno predstavila za zakon zrela dekleta. Razumljivo je, da plesni repertoar razen polke in valčka ni vseboval ničesar tradicionalnega. Prav polko pa so kot slovenski narodni ples naši izseljenci v Ameriki zelo popularizirali in glasbeno dokaj profesionalno razvijali (F. Jankovič). Po drugi svetovni vojni, ko zlasti v Zahodni Evropi raste zanimanje za ljudske plesne in ustanavljajo plesne skupine, zasledimo podobne težnje tudi pri slovenskih izseljencih. Pojavljajo se prve folklorne skupine, ki pa v svojem programu nimajo pravih ljudskih plesov, ampak jih večinoma same ustvarjajo na osnovi glasbenih in vsebinskih motivov slovenskih ljudskih pesmi. Šele zadnjih dvajset let se repertoar teh skupin zboljšuje v prid zvestobi izročilu, deloma zaradi dostopne literature, deloma pa zaradi strokovnega izpopolnjevanja vodij v matični deželi. Vendar je bil namen kljub programskim slabostim dosežen in obstoj teh skupin upravičen. Noša in ples sta postala bistvena simbola slovenstva. Z nastopi teh skupin se je popularizirala dejavnost Slovencev v posameznih mestih, često je bila zaradi lepote plesov in noš deležna občudovanja, s čimer je rasel ugled naših ljudi, s tem pa njihova samozavest in ponos. Člani folklorno-plesnih skupin so že otroci in vnuki izseljencev, ki navadno ne znajo več materinega jezika, prav sodelovanje pri skupini pa v njih krepi željo po spoznavanju domovine prednikov, njene kulture in jezika, kakor tudi ponos nad pokolenjem. Nekatere teh skupin v Ameriki so dosegle že skoro profesionalno raven in žanjejo na svojih gostovanjih velike uspehe.

Kakšna je vloga ljudskega plesa v življenju današnjih začasnih izseljencev — zdomcev? Ti so večji del povojna generacija, ki jim je tradicionalni ples znan le še z odra v izvedbi folklornih skupin, v plesni zabavi doma in na tujem pa najbrž skoraj ne čutijo razlike, še posebej če ljubijo moderno pop glasbo. Ljudski ples goje le folklorne skupine društev zdomcev, da z njim nastopajo na proslavah in drugih prireditvah, saj z njim najbolj neposredno predstavljajo domovino. Razen tega pa glasba in ples gledalce čustveno bolj prizadeneta kot gola beseda. Vendar sodelovanje pri skupini ni omejeno zgolj na željo po nastopanju, ampak bolj izvira iz nuje po tesnejših stikih z rojaki, s katerimi se lahko pogovore, jim potožijo o svojih težavah in med petjem in plesom pozabijo na domotožje. Zato članom skupin ni žal za izgubljeni čas, ne za denar, ki ga porabijo za vožnjo na vaje in izdelavo noš, katere si ponekod celo sami šivajo. »Udejevanje pri slovenskem kulturnem društvu 'France Prešeren' nam je dalo zopet volje do življenja, saj so srečanja vsako nedeljo popoldne res zelo prijetna in nam pomenijo veliko,« poudarja oče zdomske dru-

žine na Švedskem. Te besede potrjujejo pomembno vlogo folklornih skupin v življenju zdomcev, saj sodelovanje v njih utrjuje narodno zavest in jih odvrča od odtujevanja. Zdomci ustanavljajo tudi otroške skupine, saj se otroci igraje navežejo na domače izročilo in je zato tudi domovinska vzgoja lažja, razen tega pa pogosti stiki preprečujejo, da bi otroci zanemarili materin jezik. Zdomec iz Nemčije ugotavlja: »Veste, v tujini smo vsi Slovenci veliko bolj narodno zavedni, kot pa doma. Tu moraš biti zaveden, če nočeš utoniti v tujem morju.« Seveda je program teh skupin dokaj heterogen. Vodje so večinoma nekdanji člani folklornih skupin v domovini, zato je kvaliteta programa odvisna predvsem od njihovega strokovnega znanja. Pomagajo si tudi s plesno literaturo, magnetofonskimi posnetki plesov, včasih jih obiše tudi kak strokovnjak iz domovine.

Pomudimo se zdaj še ob vlogi plesa pri izseljencih iz rezijanske doline. Rezija je ohranila svoj tradicionalni ples do danes. Rezijan se rodi plesalec in veselje do plesa ter ljubezen do citire nosi v sebi vse življenje. Kljub temu, da se mnogo izseljujejo, bodisi za stalno ali sezonsko in se po svetu srečujejo z različnimi oblikami kulturnega in zabavnega življenja, jim domači ples še vedno pomeni najvrednejše. O pustu ali šmarni maši se vračajo domov, ne samo zaradi obiska domačih, ampak tudi in morda predvsem zato, da se naslišijo citire in naplešejo. Ples je del njihovega bistva, ki jim ga tuje okolje in tuje navade niso mogle izkoreniniti ali spremeniti. Zato tudi na tujem, če le morejo, plešejo ob zvokih citire in brunkule po rezijansko. Dandanes jim plošče s posnetki njihove glasbe to tem bolj omogočajo. Morda je njihova neprilagodljiva, vase zaprta narava vzrok za tako navezanost na izročilo. Ples v življenju Rezijanov ni zgolj zabava, z njim izražajo svoje razpoloženje in čustvovanje, svojo dušo, to pa jim omogoča tudi sama prvobitna oblika plesa in značaj glasbe. Zdi se, da ljudski ples drugih Slovencev take moči ni imel oz. je nima več, ker že dolgo ni bil več njihovo avtohtono izročilo, ampak že prevzeto, zato ga je bilo toliko lažje opustiti. Rezijanom pa je nepokvarjen plesni izraz ohranila njihova večstoletna izoliranost od matičnega naroda in sosedov.

Iz te bolj shematično orisane vloge ljudskega plesa v življenju slovenskih izseljencev in zdomcev bi mogli ob koncu skleniti:

1. S preselitvijo na tuje, je novo okolje spremenilo način življenja, s čimer so bile plesu kot sestavnemu delu življenjskih in koledarskih navad izpodrezane korenine. Ples postane zgolj zabava. Tradicionalni plesni repertoar stare domovine je bil v takih okoliščinah pozabljen prej kot doma, čeprav se je v močnejših izseljenskih skupnostih še ohranjal, včasih celo v tradicionalni vlogi (svatbe).

2. Ko se izseljenci organizirajo v društva, postane zlasti po drugi svetovni vojni ljudski ples predmet dejavnosti izseljenskih kulturnih društev. Tak odrsko prirejeni ples postane eden od znakov nacionalne pripadnosti, z njim izseljenci nastopajo celo zunaj svojih okvirov. Postane tudi eden izmed bistvenih faktorjev pri vzgoji narodne zavesti in spoznavanju kulture matičnega naroda.

3. Pri začasnih izseljencih-zdomcih pomeni gojiti in prikazovati ljudski ples posredovati košček domačnosti in tako ohranjati stik z domovino. Sodelo-

vanje v folklorni skupini pomeni tudi beg pred odtujevanjem in osamelostjo. Skupine skušajo v svoje vrste pritegniti predvsem mladino, s čimer bi jo vsaj delno odtegnili kvarnim vplivom tujega okolja.

4. Od Slovencev so le Rezijani tudi v izseljenstvu ohranili svoj tradicionalni plesni izraz. Vzrok za to je vsakoletno vračanje domov ob praznikih, neprilagodljivost tujim navadam in seveda prvobitnost plesa, ki se mu Rezijan, če zasliši citiro, ne more upreti, pa naj bo kjerkoli.

Zusammenfassung

DIE ROLLE DES VOLKSTANZES IM LEBEN SLOWENISCHER AUSWANDERER

Zusammenfassend könnte von der Rolle des Volkstanzes im Leben slowenischer Auswanderer und Gastarbeiter folgendes gesagt werden:

1. Mit der Übersiedlung in ein fremdes Land wurde durch die neue Umwelt die Lebensweise verändert, wodurch dem Volkstanz als Bestandteil des Brauchtums im Lebens- und Kalenderzyklus die Wurzeln unterschritten wurden. Der Tanz wandelt sich zu blosser Unterhaltung. Das überlieferte Tanzrepertoire der alten Heimat wurde unter solchen Umständen schneller vergessen als es zuhause der Fall wäre, obwohl er sich in zahlmässig stärkeren Gemeinschaften der Auswanderer noch einige Zeit hielt, zeitweilen sogar in der überlieferten Rolle (im Hochzeitsbrauchtum).

2. Als bei den Auswanderern die Vereine entstanden waren, wurde der Volkstanz besonders nach dem zweiten Weltkriege in den Wirkungskreis der Kulturvereine einbezogen. Der auf diese Weise szenisch arrangierte Tanz wurde zum Zeichen der nationalen Zugehörigkeit, die Auswanderer traten damit vor dem fremden Publikum auf. Er wurde auch einer der wesentlichen Faktoren bei der Erziehung zum nationalen Bewusstsein und zum Kennenlernen der Kultur der eigenen Nation.

3. Bei den Gastarbeitern bedeutet die Pflege der Volkstänze und das öffentliche Auftreten mit ihnen das Vermitteln des Heimatlichen und das Aufrechterhalten der Beziehungen mit der Heimat. Das Mitwirken in einer Volkstanzgruppe bedeutet auch die Abwehr vor Verfremdung und Verlassenheit. Die Gruppen bemühen sich besonders, die Jugend herbeizuziehen, damit sie wenigstens teilweise den verderblichen Einflüssen der fremden Umwelt entzogen sein würde.

4. Nur die Resianer haben von allen Slowenen allein in der Auswanderung ihr Traditionelles Tanzgut erhalten. Eine Ursache dafür könnte darin gesehen werden, da sie jährlich zu verschiedenen Festen nach Hause zu kommen pflegen, ihre nicht anpassungsfähige Natur und auch das Elementare im Volkstanz, dem ein Resianer, als er die Geige hört, nicht widerstehen kann, sei er wo immer in der Welt.

VAŠKA SKUPNOST V RATEČAH

Anka Novak

Rateče, vas ob tromeji Jugoslavija—Italija—Avstrija, so etnološka postojanka, ki ji v širšem gorenjskem prostoru pripada posebno mesto. Čeprav so že v preteklosti Ratečani dokazovali dovolj posluha za nove kulturne impulze, ki so prinašali spremembe v njihovo gospodarsko, družbeno in kulturno življenje, so vendarle v veliki meri vztrajali tudi pri domačem izročilu. Prav zato so Rateče veljale in veljajo v določeni meri še danes kot otok, ki živi svoje življenje. K temu so deloma prispevale razdalje, ki so jih ločile od sosedov. Do bližnjega Podkórena je za uro hoda, prav toliko do Bele peči, s katero so bili pred prvo vojno gospodarsko pa tudi upravno povezani — delili so si skupno železniško postajo, vas je spadala tudi pod belopeško pošto območje. Še v večji meri kot razdalje do sosedov je vplivala na specifični način življenja vaščanov njihova upravna samostojnost. Imeli so svojo srenjsko skupnost, svojo občino in svojo župnijo. Na teh temeljih je rasla izredno močna zavest lokalne skupnosti, ki jo Ratečani tudi v novih družbenih pogojih in novih organizacijskih oblikah dovolj živo izkazujejo. V zvezi z dvolastniškim statusom gospodarjev (večje površine rateškega gospodarskega prostora so zdaj na italijanski strani) se je vse do danes ohranila tudi stara srenjska skupnost gospodarjev, ki upravlja skupni svet za mejo, med drugim tudi še živo planino pod Mangartom. Zavest pripadnosti lokalni skupnosti je bila tako izrazita, da je še v obdobju pred drugo vojno imela pomembno mesto tudi lokalna endogamija. V družbeni kulturi je dalje imela pomembno vlogo družinska in sorodstvena skupnost s pietetnim odnosom do prednikov in njihovega izročila. Sosednji Korénci in Boróvci (ime za domačine iz Kranjske gore) so pojmovali Rateče — pred nekaj desetletji v večji meri kot danes — kot nekaj tujega, samosvojega. »Ratečanom smo pa Ogrí ali pa Cigani rekli,« so mi pripovedovali domačini v sosednjih vaseh. Otroci so zmerjali otroke iz Rateč z »rateškimi žoki«; žoki so domače obuvalo, spleteno iz domače volne in obšito s svinino, ki jih najbolj vztrajne domačinke še vedno izdelujejo, pred poldrugim desetletjem pa je bilo to značilno moško in žensko obuvalo za delovni dan.

V župnijski kroniki je J. Lavtižar, ki je okrog pet desetletij služboval v Ratečah, zapisal, da je »novejšim iznajdbam odprla pot v to konservativno vas posebno železnica«, zgrajena leta 1870. Pa vendar se je že pred tem odpirala domačinom pot v svet. Rodovi, zlasti revnejših Ratečanov so si iskali zasluzke

kot rudarji v rudniku v Rablju. Tedenske migracije rudarjev so poživiljale pred zgraditvijo železnice pot v štiri ure in pol oddaljeni »Rajbel«. Po zgraditvi železnice so se do Trbiža vozili z vlakom, naprej pa še dve uri pešačili do rudnika. Visoke številke 60, 100 so navajali pripovedovalci v ilustracijo številčnosti rateških mož in fantov, ki so bili pred prvo vojno zaposleni v rudniku. Na strehi hiše št. 36 je kovan visok nastavek v podobi rudarskega emblema. Tudi tovarna verig v Beli peči je pred prvo vojno zaposlovala okrog dvajset domačinov, nekateri si tam iščejo zaslužek še danes. Rateče spadajo torej med kmečka naselja na Gorenjskem, ki so se že zgodaj vključila v nekmečke dejavnosti. Bela peč je bila tržišče, kamor so Ratečanke nosile prodajat presežke svojih pridelkov. Stike vaščanov z zunanjim svetom je poživiljala romarska pot na Sv. Višarje, tudi še kasneje, ko je stekla železnica. Veliki letni živinski sejmi v Beljaku in Podkloštru so privabljali rateške gospodarje vse do prve vojne; po zgraditvi železnice so se tržišča preusmerila na gorenjsko stran.

Pri graditvi svojih domov Ratečani niso zaostajali za svojimi sosedi. Tudi tu najdemo primere reprezentativnih kmečkih hiš iz gotskega in poznogotskega obdobja. Po velikih požarih leta 1888 in leta 1905 so tesno sledili vzorom sodobnega oblikovanja v stavbarstvu, obnovili so hiše po merilih in okusu tedanjega časa. Še danes so Rateče kot celota lep spomenik stavbarskega oblikovanja z značilnimi likovnimi prvimi historizma in kmečke secesije. Tudi na področju družbene kulture so domačini potrjevali dovolj posluha za uvajanje novosti. Leta 1897 so ustanovili Gasilsko društvo, zgradili gasilni dom, na začetku stoletja so se organizirali v zadrugo, leta 1925 ustanovili Mlekarsko zadrugo zgradili sirarno s prostorom za kulturne prireditve, ki so se s tem preselile iz gasilnega doma in župnišča. Turizem na rateških tleh sega s svojimi začetki že v obdobje pred prvo vojno, ko so izletniki iz sosednje Kanalske doline hodili k Belopeškim jezerom. Že pred prvo vojno je na tem svetu podjetnik Jalen zgradil hotel in žago; danes je to onkraj meje. Sredi dvajsetih let začno Rateče bolj in bolj privabljati letoviščarje. Že leta 1930 so imeli svoje Turistično društvo in tri leta kasneje tudi svoje Planinsko društvo. Po zgraditvi skalalnice v Planici leta 1934 je turistična dejavnost dosegla svoj razcvet. V poživitve te dejavnosti so po drugi vojni prirejali tudi turistične prireditve z oživiljanjem domačega izročila: dvakrat Ovčji rej v Planici in Kmečko ohcet, kjer so pokazali med drugim tudi svečano prevažanje nevestine bale s »komorami«, kakor imenujejo vozove s tovari bale. Tako imenujejo tudi sveženj posteljnine z vezeninami, na poseben način zložen na skrinji, ki so jo vozili z balo. Svečano prevažanje nevestine bale s »komorami« je bilo v navadi pred drugo vojno, nazadnje pa so jo tako vozili nevesti še leta 1947. S tem v zvezi naj omenimo, da so bile prav rateške neveste zadnji konsumenti poslikanih skrinj v kmečkem okolju na Gorenjskem. Zadnji slikar gorenjskih kmečkih skrinj Martin Horvat, p. d. Mauerčk iz Kranjske gore, je zadnjo skrinjo za Ratečanko signiral z letnico 1931.²

¹ M. N a t e k, Prispevek h geografiji Zgornje Doline, Geografski zbornik VIII, 1963, str. 382.

² A. N o v a k, Poslikano pohištvo v Dolini, SE XXIV, Lj. 1970—1971, str. 35.

Naborniki — »regruti« iz Rateč pred prvo vojno. Sedem (regrutov) rateških fantov je šlo hkrati na »štelungo«. Potrjena sta bila le dva, ostalih pet je moralo po stari navadi oddati svoje šopke in krivce fantoma, ki sta bila potrjena k vojakom; na klobuku in prsih nosita vse krivce in šopke nepotrjenih tovarišev. List na klobuku je potrdilo, da je fant potrjen.

O fenomenu rateške noše je napisana obsežna razprava.³ »Narodna noša je pri moških izginila, ženske pa se še držijo domačega blaga in lepih domačih vzorcev. Pozimi marljivo predejo in pleto. Raševina iz volne in preje ima še vedno svojo pravico...« je zapisal Lavtizar na začetku stoletja. Ratečanke so dolgo vztrajale pri domači noši, čeprav so ob koncu stoletja nosile tudi »gosposke gvante«, kakor so poimenovala oblačila iz industrijskega blaga, krojena po novi modi. Ohranjala se je ob živi domačeoobrtni dejavnosti, ob platnarstvu in suknarstvu, ki je polno živelo še v obdobju med obema vojnama pa tudi še dobro desetletje po zadnji vojni.⁴ Zasedranost v avtarkični miselnosti je bila gibalo teh dejavnosti, tudi ob novejših ponudbah tržišča; preprosto po načelu, da je škoda izdatkov za nekaj, kar moreš narediti sam. Pa tudi cenili so domače blago. Zalogo domačega platna — »prtà«, ki jih je pripeljala s seboj nevesta, je čuvala kot vrednost, pa tudi kot vrednoto, dar iz domače hiše, kot delo domačih ženskih rok. Svitki — »štuklci« domačega platna, domače vezene, noša in poslikane skrinje prehajajo še vedno kot dragocena darila — poročna

³ M. Makarovič, Govorica noše ob primeru Rateč v Zgornji savski dolini, Pogledi na etnologijo, 1978, str. 197—235. — N. Kuret, Praznično leto Slovencev II, 1967, str. 66.

⁴ A. Novak, Domače tkalstvo v Gornjesavski dolini, SE XVI—XVII, str. 246—256.

ali zapuščinska v last mlajšim svojcem in sorodnikom, še vedno v največji meri po ženski liniji. Ta darila pojmujejo kot posebno obliko potrjevanja družinske in sorodstvene skupnosti. Ženska, ki je pred dobrimi dvajsetimi leti odstopila nošo za muzej, je prosila, naj tega nikomur ne povemo, ker bi jo sicer vsi postrani gledali. Prizadeto so vaščanke hodile pobirat na odpadno smetišče dele domače noše, ki jo je nekdo zavrzel.

V taki družbeni in kulturni klimi je razumljivo odmerjeno primerno mesto tudi negovanju starih šeg. Kljub velikim družbenim in gospodarskim spremembam potrjujejo Ratečani svojo kulturno identiteto tudi na ta način. Ob »pranganju«, prazniku Rešnjega Telesa, ko se vije skozi vas procesija, zagrnejo svoje hiše v zelenje. Postavijo ob stene velike veje, okna okrase z vezeninami, cvetjem in kipi. Devet dni pred božičem nosijo Marijo po hišah — »hodijo molit k Mariji«. Devet hiš je v Ratečah, ki imajo skupen kipec sv. Družine. Lastništvo se prenaša na sorodnice. Devet večerov se seli kipec v te hiše, vsak večer ga sprejme druga lastnica. Ženske in otroci — pa le deklice — ga spremljajo.

V Ratečah so se do danes ohranile tudi druge šege iz zimskega cikla. Miklavževanje in novoletno koledovanje sta šegi, ki jih ohranja pri življenju fantovska skupnost. Dokler je bilo več podmladka, je pripadala pravica sodelovanja v Miklavževih in koledniških obhodih samo »regrutom« — fantom, ki so šli naslednje leto k vojakom. Sprejema mlajših v fantovsko skupnost niso spremljale posebne oblike iniciacije; skupnosti so pripadali po opravljenem naboru — »štelungí«. Pred prvo vojno so si mladeniči vabila za nabor zataknili za klobuk, ko so šli v nedeljo v cerkev, vsem na znanje, da je prišel njihov čas. Z listki za klobukom so šli posedet v gostilno. Zbiranje na vasi, posedanje v gostilni je bilo namreč mladeničem pred naborom prepovedano. Po prvi vojni se tega niso več tako trdno držali. Poslej so jih starejši fantje le »postrani gledali«, če so se jim pridružili zvečer »na gorici«,⁵ kjer so se zbirali k večerni pesmi. Tako je bilo še do druge vojne. Zbirali so se navadno proti koncu tedna, »stopili na gorici v karé in zapeli«. Da je bila gorica zbirališče fantov, poje tudi pesem:

*Na garica bom stopu,
kagà se bom bau,
tri krive perese
za kóbak bom djau.⁶*

Pesem aludira prav gotovo na pravico do zbiranja na gorici, ki je pripadla fantu po opravljeni »štelungí«. Še pred drugo vojno je bilo v navadi, da so fantje večer pred naborom hodili k dekletom po šopke. Na nabor so hodili s šopki iz nageljna, roženkravta in rožmarina in obvezno je vsak nabornik imel zataknjeno za klobukom tudi pero divjega petelina. Objeti prek ramen so v široki vrsti odhajali na nabor, peli, ukali, odkrivali klobuke in harmonika jih je spremljala. Na Jesenicah so morali potrjenim — »taublih« so jim rekli, nepotrjeni — »škarte« kupiti šopke iz suhih rož in krivce so morali skriti ali pa

⁵ A. Novak, Kmečka naselja in stavbarstvo v Dolini, vodnik po razstavi, Kranj 1973. — A. Novak, Kmečka naselja v Dolini, Snovanja VIII, št. 1, Kranj, 1974, str. 14.

⁶ A. Novak, TZ 1959, Arhiv Gorenjskega muzeja v Kranju.

Nabornika — »regruta« iz Rateč pred prvo vojno; levo Kajžar Franc, v. Kopačarjev, rojen 1890, desno Matjaž Janez, rojen 1889, v. Krevtov. Nosita zraven svojega šopka in krivca tudi vse šopke in krivce rateških fantov, ki so bili z njima na naboru, pa so jih izvrgli. Na klobuku imata tudi pripeta lista — dokaz, da sta bila potrjena.

so jih dali potrjenim, da so si jih zataknili za klobuk. Po dva krivca so imeli tako zadaj za klobukom. To je bil dogodek za vso vas. »Zdaj pa še ne vemo ne, kdaj gredo na štelungo,« je domačinka opozorila na spremembo v današnjem času. Poprej Ratečanov in fantov iz sosednjih vasi nikoli niso hkrati vabili na nabor, ker so se radi stepli. Tudi vina na ta dan gostilničarji niso smeli točiti. Pa so se ga naborniki vseeno vselej nabrali, še iz skodelic so jim ga gostilničarji dajali — »na šverc«.

S pravico prirejanja Miklavževih in koledniških obhodov, ki jo je poprej dajala vaška skupnost regrutom, jim je hkrati priznavala tudi posebno mesto v svoji sredini. Zdaj se tega ne drže več, zdaj sodelujejo pri tem fantje različnih starosti. Domačini vseh generacij so še tesno povezani s svojimi šegami, ob njih se kot skupnost potrjujejo. Priseljence pri tem puščajo ob strani. Posebno »kolédvovci« pomenijo domačinom nepogrešljivo sestavino v praznovanju novega leta: »To je imenitno, da voščijo novo leto! Koledvovci gredo v vsako hišo. Bi bili užaljeni, če bi jo obšli.«

Miklavževi sprevodi so bili poprej veliki. Parkeljnov je bilo včasih tudi po dvajset, zadnja leta še po deset do petnajst, nazadnje le še sedem — zato, ker »nimajo več kozuhov«. Poprej so imeli vaščani kompletan kostum za Miklavža z zlato palico vred; uničen je bil v prvih letih po drugi vojni. Potlej so si oblačila za Miklavža in dva angela sposojali v župnišču. Parkeljni nosijo ovčje kožuhe z navzven obrnjeno dlako, na glavi pa kape ali »obličja« iz kosmate ovčje kože — bele, črne, šekaste, z našitim dolgim rdečim jezikom, ušesi, nekateri imajo zgoraj našite rogove in šibe imajo v rokah. Miklavževanja Ratečani ne

prirejajo na Miklavžev večer, ampak osmega decembra zvečer. Ob šestih zvečer krene sprevod na pot, ki je določena. Začno v vzhodnem delu vasi. Najprej gredo na postajo, od tu na potoke in nato nazaj po glavni vaški poti mimo cerkve sv. Duha, zavijejo v kajžarsko ulico Za Kravnjekom, pridejo na gorico, od tu gredo na Žalje, obidejo severozahodno obrobje vasi Za ruti, se spuste do mostu čez Trebiže, obhodijo »Šrajtengase«, del naselja, ki se je tu razvilo po regulaciji Trebiže, nato gredo mimo cerkve sv. Tomaža v »gaso«, kakor imenujejo ulico, ki povezuje cerkev sv. Tomaža in osrednji vaški prostor, nato čez »Razpetje« ob zgornjem koncu gase nazaj na gorico, kjer se obhod konča. Fantje naprosijo starejšega domačina, da hodi z njimi na čelu sprevoda, nosi »waterno« in zvoni pred hišami s cerkvenim zvončkom. Mož z waterno ni maskiran. Njegova naloga je, da pri durih vpraša, če sme sprevod v hišo. Če je hiša zaklenjena, vedo, da ne smejo naprej. Miklavževanje je v Ratečah priljubljena oblika ljudskega gledališča, ki se ga veselijo stari in mladi. Zbirajo se po hišah in čakajo na prihod sprevoda; pravijo, da gredo »molit k Miklavžu«. Zdaj se tako zbirajo le otroci in starejši, poprej pa so hodile čakati Miklavža tudi dekleta. Tudi po dvajset ljudi se je zbralo v kakšni hiši. Z Miklavževimi sprevodi so bile združene družabne igre, zabava pa tudi obračuni. Dekleta so parkeljni lovili po hiši, jih stiskali, mazali z globinom, kakšna je bila tudi tepena, če je imel kdo iz sprevoda jezo nanjo. Tudi z moškimi, ki so se jim tako ali drugače zamerili, so ob tej priložnosti obračunali. Lani so prvokrat napravili Miklavževanje za najmlajše v cerkvi. Vse je kazalo, da z domačim obhodom ne bo nič. Negodovali so starejši, češ da bodo otroci prikrajšani, otroci pa so se kujali in grozili, da tudi v cerkev ne bodo več šli, če Miklavž ne bo več po hišah hodil. Darila, ki jih pri obhodu delijo otrokom, fantje sami kupijo. Zložijo denar in nakupijo bonbone, piškote, pomaranče, poprej pa so kupovali orehe, rožiče, fige, od doma prinesli jabolka; ti so morali biti, če nič drugega ni bilo. Dve dekleti nosita darila v koših na koncu sprevoda.

Stroške, ki jih imajo fantje za nakup daril za otroke, dobijo povrnjene ob novem letu, ko hodijo po hišah »koledvat«. Na Silvestrovo zvečer se zberejo in obhodijo vas. Pri vsaki hiši postojte pred durmi in zapojejo svojo pesem:

*Oj, tega leta noviga,
oj, tega rojstva božiga!
Nocoj se je en kral rodil,
k'je čez vse tri krale biu.*

*Na unem kraj črné goré
ena svitla zvezda gori gre.
Še viši je prhajala,
svetlejši je zahajala.*

*Oj živijo, oj živijo,
oj, tega leta noviga!⁷*

⁷ A. N o v a k , Novoletni koledniki v Ratečah, Kmečki glas 1984, št. 2.

Gospodinja pride na prag in jim izroči klobaso, po novem tudi že denar. Koledniki še voščijo zdravje pri ljudeh in pri živini pa dobro letino in gredo k naslednji hiši. Nobene hiše, kjer žive domačini, ne spuste. Le če so kdaj kakšno žaljivo darilo dobili, so tako hišo naslednje leto obšli.

Ko koledrovci končajo z obhodom, zavijejo v domačo gostilno ali pa na dom katerega izmed njih, kjer se gostijo z nabranimi klobasami in denarjem. Kolikor hiš je bilo v vasi, toliko klobas so nabrali v vrečo. Nekaj jih prodajo, da imajo za pijačo.

Skupnost fantov in deklet je dajala svoj pečat tudi šegam spomladanskega cikla. Pred drugo vojno so na pustni večer prihajali po dekleta in jih peljali s seboj v gostilno na ples. Za veliko noč pa so prišli k dekletom po pirhe. Dekleta, ki so za pusta obsedele doma, čeprav bi šle rade na ples, so metaforično pojasnjevale fantom, zakaj jim niso pripravile pirhov: »Naše kure o pustu niso nič muzke slišale.« Na gorici so potlej fantje sekali nabrane pirhe.

Skupnost fantov in deklet je imela in ima še danes svoj delež v ženitovanjskih šegah. Deloma se pri tem opira na starejše izročilo, v novih gmotnih in družbenih pogojih pa so se razvile tudi nove oblike potrjevanja te skupnosti. »Šranganje« na poti k poroki je v Ratečah še vedno v navadi. Odkar le »potihem« vozijo balo, je seveda odpadlo šranganje, ki je bilo sestavni del svečanega prevažanja bale. Zdaj šrangajo le še, ko gredo k poroki. Še v zadnjem desetletju so nazadnje šrangale rateška dekleta ženinu, ki se je priženil na drug dom. Po stari tradiciji je bilo namreč v Ratečah v navadi, da so fantu, ki se je priženil na drugi dom v domači vasi ali pa ven iz vasi, zaprle pot dekleta. Svatom so napravile zaporo na poti z rdečimi volnenimi franžastimi rutami, ki so jih povezale v daljši niz. Za to priložnost so se oblekle v »rateške kiklece«, ki so jih sicer nosile za nedeljske popoldneve, in bele predpasnike iz domačega prta. Fantje navadno zaprejo pot »ohcetnim« s »štokom«, daljšim kosom debla, ki ga žagajo. K tej ali oni šrangi spada miza, pokrita s prtom, na njej je postavljena steklenica vina in kozarci. Ne da bi šranganje nadrobno opisovali, se tokrat zadovoljujemo z opozorilom, da je v Ratečah še zmerom živo in da so izdatki ženina, ki mora plačati »šrango«, zdaj visoki, saj je najvišji dosegel skoraj milijon in pol starih dinarjev. Poprej so fantje denar zapravili v gostilni, dekleta pa so ta denar največ dale v cerkev.

Pri vključevanju v fantovsko skupnost nismo ugotovili posebnih obredov. Tudi sicer ta skupnost ni bila ukrojena v kakšne formalne okvire. Vodstvena vloga je — tudi ob šranganju — tako v fantovski kot v dekliški skupnosti — vselej spontano pripadala najaktivnejšim. Pred drugo vojno je bila svatba v Ratečah prireditev, ki je zbliževala ne samo sorodnike mladoporočencev, ampak vso vas. Svatovske pojedine so Ratečani prirejali, kar pomni, v domačih gostilnah. Svatom so se pridružili vaščani — mladi in stari, fantje in dekleta; sedeli so s svati celo v istem prostoru, le pri drugi mizi, z njimi so plesali; treba je bilo le, da so sami poravnali, kar so v gostilni zavžili. Po drugi vojni so taka svatovanja opustili.

V zadnjih dveh desetletjih pa se je razvila nova oblika vključevanja domačinov v ženitovanjski cikel, katere nosilca sta fantovska in dekliška skupnost. V navadi je, da na soboto pred poroko povabi ženin fante iz vasi na fantovščino, nevesta pa v drugo gostilno dekleta na dekliščino. Povabljeni zbe-

rejo denar in kupijo darila, fantje za ženina, dekleta za nevesto. Izdatki na teh pojedinah niso majhni; povablencem strežejo s kotleti, tudi jagnje spečejo na ražnju. Za darilo pa fantje tudi odštejejo precej denarja, saj kupujejo ženinu tudi pralni stroj, hladilnik in podobna dražja darila. S tem se oddolžijo za visoke zneske, ki jih plača ženin ob šranganju in za pogostitev na fantovščini. Vse to je izraz sodobnih družbenih in gmotnih pogojev in novih norm, ki jih je sprejela skupnost mladih.

V takih pogojih, ko so mladi ob svojem zaslužku tudi gmotno bolj samostojni in so se v odnosu do uživanja hrane in pijače uveljavile nove norme kot odsev nove, potrošniške miselnosti, se je v zadnjih dveh desetletjih uveljavila tudi navada, da pripravi fant pred odhodom k vojakom slovo v obliki zakuske. Na določen dan povabi svoje vrstnike v domačo gostilno Žerjav ali pa v Ilirijo. Slovo ob odhodu k vojakom, pri katerem je poprej sodelovala vsa vas, ne samo muzikant s harmoniko, je zdaj omejeno na skupnost fantov in sorodnikov. Poprej so vaščani na durih stali, ko so s harmoniko spremljali fanta na postajo »pa vekali smo«. Zdaj pa se razen od svojih vrstnikov obvezno poslovijo fantje pred odhodom na vojsko le še od svojih sorodnikov; »vsak mu še kaj stisne«, denarna darila so ob takih priložnostih kar izdatna.

Zusammenfassung

DIE DORFGEMEINSCHAFT IN RATEČE

Rateče, ein Dorf an der dreifachen Grenze zwischen Jugoslawien, Italien und Österreich, ist eine ethnologische Lokalität, der von unterschiedlichen Blickpunkten eine besondere Stellung gebührt. Obwohl schon in vergangenen Zeiten die Dörfler hinreichend Gehör für neue Kulturimpulse zeigten, die Veränderungen in ihr ökonomisches, soziales und kulturelles Leben brachten, haben sie dennoch bis in den heutigen Tag rege auch an ihrer heimischen Überlieferung festgehalten. Seinen Anteil daran hat ihr ausserordentlich starkes Bewußtsein der Zugehörigkeit zu ihrer Lokalgemeinschaft, doch auch die Verwandtschaftsgemeinschaft mit ihrem pietätvollen Verhältnis zu den Vorfahren und ihrer Überlieferung.

Der vorliegende Beitrag vermittelt einige Niederschläge der traditionellen Gesellschaftskultur, die sich bis heute erhalten hat, vor allem jedoch die Funktion, die in dieser Kultur die Gemeinschaft der Jugendlichen innehat. Eingehender werden zwei Bräuche aus dem Winterzyklus beschrieben — das Feiern des St. Nikolaustages und das Neujahrssingen.

Das Recht zur Veranstaltung von St. Nikolaus- und Neujahrssängerumzügen am Silvesterabend stand vor dem Zweiten Weltkrieg nur den »Rekruten«, den im folgenden Jahr zum Militär einrückenden Burschen, zu. Jetzt gilt diese Regel nicht mehr. Sie hatten ihre eigenen Kostüme für den Nikolaus und die Engel, jetzt leihen sie sich zu diesem Zweck die Gewänder in der Kirche aus. Die Krampusse sind mit zottigen Schafpelzen bekleidet, auf den Köpfen tragen sie ebensolche zottige Kappen oder Masken mit angenähten Ohren, einer langen Zunge, einige auch mit Hörnern, und in den Händen tragen sie Ruten. Die Geschenke, die sie in den Häusern den Kindern bescheren, kaufen die Burschen selbst. Die damit verbundenen Auslagen erhalten sie zu Neujahr zurückerstattet, da sie von Haus zu Haus Neujahrssingen gehen. Die Neujahrssänger bleiben vor jedem Haus stehen — »man wäre beleidigt, wenn sie es übergingen.« Sie bleiben vor der Haustür stehen, singen ein Neujahrslied, wünschen den Menschen und dem Vieh Gesundheit und die Hausfrau beschenkt sie mit einer Wurst, neuerdings auch schon mit Geld. Nach dem Umzug werden im Dorfwirtshaus die gesammelten Gaben verschmaust, einige Würste auch verkauft, und der Erlös wird untereinander je nach dem Anteil verteilt, den der einzelne früher für den Ankauf der Geschenke für die Kinder beigesteuert hat.

MODA

Angelos Baš

Pojem, ki se imenuje moda, so doslej raziskovali filozofi, ekonomisti, sociologi, psihologi, etnologi idr. Spoznanja teh raziskav so kar številna. Poglavitna od njih izbirajo, povzemajo in presoajo naslednje vrstice, ki so torej zvečine raziskovalno poročilo. Ker pa je to poročilo prispeval etnolog, je napisano negibno tako, da obravnava predvsem tiste ugotovitve o modi, ki so poučne (tudi) v etnološkem pogledu.

I

Beseda moda (iz lat. *modus* = mera, meja, pravilo, način) se je uveljavila v Franciji (*la mode*) v 15. stoletju in je pomenila najnovejši način oblačenja. Ko je od prve polovice 17. stoletja naprej postajal vpliv francoske mode v Evropi čedalje večji, se je z njim razširjala tudi ta beseda.¹ V nemških in avstrijskih deželah ni izpričana pred 1620, v Italiji ne pred 1643.² (Kdaj se je prvič pojavila na Slovenskem, še ni ugotovljeno.) Pozneje je dobila beseda moda bistveno širši pomen.

O pojmu mode je bilo od druge polovice 19. stoletja do današnjih dni napisanih precej del, tehtnih in manj tehtnih. Med njimi je temeljne narave raziskava G. Simmla. Ta je na začetku našega stoletja opredelil poglavitne prvine mode s tolikšno bistroumnostjo, da so poznejša preučevanja v najboljšem primeru le dopolnjevala njegova spoznanja, sicer pa so jih tako ali drugače ponavljala.

Po Simmlu je moda »posnemanje nekega danega vzorca in zadostuje s tem potrebi po socialni opori . . . Nič manj pa ne zadovoljuje potrebe po razločevanju, težnje k diferenciaciji, spremembi, ločevanju. Slednje dosega po eni strani s spremembami . . ., po drugi strani pa še bolj energično s tem, da so mode« vselej razredne mode ali mode družbenih plasti, da se »mode višje plasti razločujejo od mod nižje plasti in jih višja plast opušča v tistem trenutku, ko si jih začenja

¹ L. K r e m p e l, *Die deutsche Modezeitschrift*, München 1935, str. 4 d; I. P e t r a s c h e c k - H e i m, *Die Sprache der Kleidung*, Wien 1966, str. 21; S. W a l t h e r, *Die Mode im Spiegelbild gesellschaftlicher Verhältnisse*, v: *200 Jahre Mode in Wien*, Wien 1976, str. 5.

² I. P e t r a s c h e c k - H e i m, na nav. mestu.

prilaščati nižja plast. Tako ni moda nič drugega kot ena od posebnih življenjskih oblik, ki združuje v enotnem ravnanju težnjo po socialnem izenačenju in težnjo po individualnem razločevanju in spremembi.³

Nadrobneje. Pri višjih skupinah prebivalstva povezuje moda enake ali izenačene in tako ločuje te skupine od nižjih. Ali drugače: temeljni funkciji mode sta povezovanje in ločevanje. Nižjim ali preprostejšim skupinam prebivalstva, ki se hočejo v družbi povzpeti, se »lahko to še najprej posreči na območjih, ki so podrejena modi, saj so ta najbolj dostopna za zunanje posnemanje.« Kolikor bliže so si višje in nižje skupine prebivalstva, toliko več je tega posnemanja pri nižjih in toliko več je hlastanja po modnih novostih pri višjih skupinah. Denarno gospodarstvo pomembno pospešuje ta proces, kajti predmeti mode so še posebej dostopni vsakomur, če le ima denar.

Kakor hitro neko modo praviloma sprejmejo, se pravi, kadar skorajda vsi ravnajo tako, kakor so spočetka ravnali edinole posamezniki, tedaj ta moda ni več moda. Nastati mora nova moda. Vsaka moda se torej izničuje s svojo splošno uveljavitvijo. Ljudje pa se vedejo ob vsaki modi tako, kakor da bo trajala precej dolgo ali vsaj dlje časa, kakor bo trajala v resnici.⁴

Po navedenem povzetku Simmlove opredelitve o modi je prav mikavna ugotovitev, da je malone pol stoletja pred njim A. Globočnik pri nas jedrnato označil sklepni del v razvoju vsakokratne (oblačilne) mode v tistem času in prišel v načelu do enakega spoznanja kakor Simmel. L. 1859 beremo v Novicah: »... gospóda, modo' opusti, kadar jo začne posnemati tudi hišna in kuharica, in ko se šega tako pritepe celó med kmete, med katerimi nazadnje konec vzame.«⁵

Če so poznejše raziskave praviloma sprejele Simmlovo opredelitev o poglavitni vsebini mode, tj. da mode razmejujejo zgornje družbene plasti od drugih in da se razvije potem, ko neka moda zajame tudi te, druge družbene plasti, nova moda, je treba k temu, kot nakazano, dodati, da so se nekatere zadevne pritrditve izoblikovale na podlagi lastnih preučevanj in v manjšem ali večjem obsegu spopolnile Simmlovo opredelitev. — W. Troeltsch soglaša s to opredelitvijo, hkrati pa poudarja kot značilnosti mode njeno kratkotrajnost in iracionalnost, prisilo, ki jo izvaja, in pa okoliščino, da ima moda samo izjemoma kaj skupnega s smotrnostjo. In sodi, da se s podrejanjem modi zabrisujejo razločki med družbenimi plastmi v življenjskem slogu in potemtakem tudi v kakovosti in smeri povpraševanja.⁶

S. R. Steinmetz ob soglašanju s Simmlom natančneje razlaga njegovo opredelitev (oblačilne) mode pri t. i. strogo stanovskih družbah. V teh se (obla-

³ G. Simmel, *Philosophie der Mode* (= *Moderne Zeitfragen* 11), Berlin 1905, str. 8 d, 13.

⁴ G. Simmel, nav. delo, str. 9 d, 11 d, 15, 36.

⁵ A. Globočnik, *Ženske šalobarde v »obročih«*, v: *Novice gospodarske, obertniške in narodne*, Ljubljana 14. 9. 1859, št. 37, str. 290. — V zvezi s to Globočnikovo označbo naj ne manjka podatek F. Kienerja, *Kleidung, Mode und Mensch*, München—Basel 1956, str. 142, po katerem so v višjih družbenih plasteh marsikje podarjali svoje obleke, ki niso več popolnoma ustrezale sodobni modi, služinčadi, ki jih je potem nosila še v naslednjem obdobju vsakokratne mode. Marija Antoinetta je npr. dokaj hitro nehala nositi svoje obleke, saj jih je služinčad dobivala, še preden je zajela takratna moda drugo preprostejše prebivalstvo.

⁶ W. Troeltsch, *Volkswirtschaftliche Betrachtungen über die Mode*, Marburg 1912, str. 10 d.

čilna) moda pri najvišjem stanu ni mogla spreminjati samo zavoljo posnemanja nižjega stanu, kajti stanovi so bili med seboj zelo strogo ločeni. Zato so si bogatejša mesta v poznem srednjem veku oblikovala (oblačilno) modo v marsičem brez zgledevanja po višjih stanovih. (Oblačilna) moda se je lahko docela uveljavila tedaj, ko se je zrahljal stanovski red.⁷

Med izvirnejšimi raziskovalci, ki se strinjajo s Simmlovo opredelitvijo mode,⁸ naj imenujemo še F. Kienerja, ki pripominja, da vpliva dandanes na hitrost modnih sprememb ne le kar največja razširitev posameznih mod, temveč pogosto tudi majhna trajnost modnih izdelkov⁹ (kar pa je samo gospodarski nasledek modnih zakonitosti), R. Barthesa, po katerem so izviri mode »aristokratski obrazci«, sodobna moda pa »množični pojav«,¹⁰ in H. Bausingerja, ki sodi, da postane neka moda prava moda šele takrat, ko jo splošno sprejemajo.¹¹

Najpoučnejše je Simmla dopolnil R. König. Prav kakor Steinmetz natančneje razlaga (oblačilno) modo v stanovskih družbah, nato pa oblikovanje in posnemanje mode. Hotenje po ločevanju, ki ustvarja modo, nastaja tudi iz neke »prvobitne radovednosti«. Kajti odprtost človeka do tega, kar je novo, je eden od pogojev za modno ravnanje, to pa pomeni, da se rojeva moda tudi iz nagona, ki ga imenujemo radovednost.

Posnemanje mode izvira iz zavisti, častihlepja in prizadevanja po izenačenju z uglednejšimi; slednji dejavnik je v naravi družbenega človeka. Posnemanje (enakih ali višjih) poteka edinole v okviru že obstoječih socialnih povezav in ne ustvarja socialnih odnosov, temveč le krepi in izraža obstoječe socialne odnose. König razločuje v modi njeno »socialnopsihološko strukturno obliko« in pa njene različne in spremenljive vsebine. In v vsaki modi ugotavlja kot njene členitve razne tokove (nem. Modelaune, angl. fad), ki so še kratkotrajnejši, saj trajajo največkrat samo nekaj tednov, in so pogosto omejeni le na določene družbene skupine in ne vplivajo kaj bolj na siceršnje vedenje.¹²

Kljub vsej pomembnosti Simmlove opredelitve o poglavitni vsebini mode in soglašanjem, ki jih je bila deležna, je ta opredelitev pomanjkljiva v naslednjem. Simmel ni ne zadosti natančno ne zaokroženo ali pojmovno določil tudi še predmeta mode. Resda je kot modna območja omenil največkrat obla-

⁷ S. R. Steinmetz, *Mode*, v: A. Vierkandt (izd.), *Handwörterbuch der Soziologie*, Stuttgart 1931, str. 391.

⁸ Npr. R. Bossle, *Grundlagen der Modeforschung*, Oberursel 1959, str. 25, 40, 50; I. Petrascheck-Heim, nav. delo, str. 25; I. Weber-Kellermann, *Mode und Tradition*, v: *Populus revisus* (= *Volksleben* 14), Tübingen 1966, str. 25; O. König, *Kultur- und Verhaltensforschung* (= dtv 614), München 1970, str. 172.

⁹ F. Kiener, nav. delo, str. 140 d, 143 d.

¹⁰ R. Bart (Barthes), *Sistem mode*, v: *Marksizam i strukturalizam*, Beograd 1974, str. 174.

¹¹ H. Bausinger, *Volkskunde*, Berlin und Darmstadt b. l., str. 249; isti, *Zu den Funktionen der Mode*, v: *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* LXVIII/LXIX, Basel 1972/73, str. 25, 27; isti, *Identität*, v: H. Bausinger — U. Jeggle — G. Korff — M. Scharfe, *Grundzüge der Volkskunde*, Darmstadt 1978, str. 227, 238. — Prim. A. Burghardt, *Soziologie der Mode*, Wien 1979, str. 4, 7.

¹² R. König, *Macht und Reiz der Mode*, Düsseldorf-Wien 1971, str. 23, 33 d, 70, 98 d, 119 d, 122 d, 127 d, 135. — Navedeno delo povzema in razvija prejšnje Königove raziskave o modi: *Die Mode in der menschlichen Gesellschaft*, v: R. König — P. W. Schuppisser, *Die Mode in der menschlichen Gesellschaft*, Zürich 1958, str. 101 d; isti, *Kleider und Leute* (= Fischer Bücherei 822), Frankfurt am Main 1967, 173 str.

čilno modo, poleg tega pa vernost, znanstvene interese, družabne oblike, estetske presoje, vedènje, pohišstvo in oblike umetnosti.¹³ Vendar iz njegove obravnave ni razvidno, ali je s tem izčrpal seznam modnih območij, kakor tudi ni razvidna zaokrožena ali pojmovna opredelitev o predmetu mode.

Nekoliko dlje segajo v tem pogledu nekatere druge raziskave o modi. F. T. Vischer je še pred Simmlom opredelil modo kot »splošen pojem za določen kompleks oblik kulture, veljavnih v nekem času«. ¹⁴ Prav tako še pred Simmlom je W. Fred ugotovil, da je od dunajskega kongresa naprej postal »vsaj v mestih skorajda vsak življenjski in umetnostni izraz z javnim okusom odvisen« od mode. Prej se je tudi beseda moda nanašala le na to, kar so imeli ljudje na sebi, medtem ko je odtlej obsegala prav tako določene prvine likovne umetnosti, pohišstvo, orodja, barve, knjige, igre, plese ipd. Izdelki, ki so bili podrejeni modi, so postajali z industrijo čedalje številnejši.¹⁵

Manj jasno opredeljuje predmet mode M. von Boehn, ki uvršča na modno torišče »vsa območja duha in umetnosti«. ¹⁶

Steinmetz ne določa predmeta ali območij mode natančneje ko Simmel, saj tudi pri njem ni razvidno, ali šteje oblačilno, pohištvno in umetnostno modo za edina modna območja ali pa obstajajo poleg teh tudi še druga, morda manj pomembna modna območja. Vendar je Steinmetz v zvezi s tem opomnil, da se »značilne poteze (mode) najizraziteje kažejo« v ženski oblačilni modi; »tempo in prisila mode sta na drugih (modnih) območjih dosti manjši«. ¹⁷ Walther sodi, da lahko moda rabi »na vseh življenjskih območjih, v umetni obrti, pohištvu in stanovanju prav kakor pri človekovih usmeritvah do najrazličnejših problemov in dejstev«. ¹⁸ In Bausinger sodi, da obsega moda poleg oblačenja tudi druga območja »vsakdanje kulture«; poleg oblačilne mode posebej omenja pohištvno, stavbeno in jezikovno modo.¹⁹

Najbolj polno pa je opredelil predmet mode König. Po njegovem je moda »splošna socialna institucija, ki zajema in oblikuje vsega človeka«. Moda je »univerzalno kulturno oblikovalno načelo, ki lahko zajema in preoblikuje ne le vse človekovo telo, temveč tudi vse njegove izrazne načine«. Toda moda ni slog, temveč je lahko le del in obdobje nekega sloga. Kajti slogi »prežemajo kulturo v vseh njenih izrazilih in zato potrebujejo dlje časa, da se popolnoma izoblikujejo . . . , potem pa« se ohranjajo z veliko vztrajnostjo.²⁰

Če dandanes Barthes enači modo z oblačilno modo, ki je torej po njegovem edino modno območje, je s takšnim stališčem prav nenavadna izjema med sodobnimi raziskovalci mode.²¹ (Oblacilno modo v ožjem pomenu besede oprede-

¹³ G. Simmel, nav. delo, str. 10 d, 16, 18, 20, 23, 26, 35 d.

¹⁴ F. T. Vischer, *Mode und Cynismus*, Stuttgart 1879, str. 102.

¹⁵ W. Fred, *Psychologie der Mode*, Berlin 1904, str. 2 d.

¹⁶ M. von Boehn, *Bekleidungskunst und Mode*, München 1918, str. 78.

¹⁷ S. R. Steinmetz, nav. delo, str. 390. — M. von Boehn, na nav. mestu, šteje oblačilno modo za najvidnejše modno območje.

¹⁸ S. Walther, na nav. mestu.

¹⁹ H. Bausinger, *Identität*, str. 228, 241.

²⁰ R. König, *Macht und Reiz der Mode*, str. 25 d, 33. — Gl. o slogih tudi S. R. Steinmetz, nav. delo, str. 390.

²¹ R. Bart (Barthes), nav. delo, str. 161. — V Franciji npr. že L. Maigrón, *Le romantisme et la mode*, Paris 1911, str. 95 d, 139 d, ni omejeval mode zgolj na oblačilno modo, temveč je prišteval k modnim območjem tudi pohišstvo, arhitekturo in določeno izrabo prostega časa.

ljuje A. Burghardt kot časovno omejeno povpraševanje pri razmeroma velikem delu vsakokratnega prebivalstva po čisto določenih oblačilnih delih; njen n drobnejši predmet pomenijo predvsem kroj, vrsta materiala, barv in t. i. modnih dodakov [accessoires] kakor tudi določene kombinacije oblačilnih sestavin.²² K predmetu oblačilne mode v širšem pomenu sodijo poleg tega tudi še pričeska, nakit in določene telesne značilnosti.)

Naposled je treba v tukajšnjih izvajanjih o opredelitvi mode povedati še tole. Steinmetz s svojo opredelitvijo »Moda je periodična sprememba v slogu in je bolj ali manj prisilne narave«²³ v poglavitem soglaša s Simmlom. V navedeni opredelitvi kar najbolj zgoščuje pojem mode, in sicer v dve prvini, v spremembo in prisilo. Bausinger pa gre še naprej in nedvomno tudi predaleč, ko vidi v »hitri spremembi pravo značilnost mode«.²⁴ Ta sodba je enostranska in ne upošteva tudi socialnih funkcij mode.²⁵ Drugo prvino v Steinmetzovi opredelitvi je natančneje izrazil König. Prisila ne velja le za samo spremembo mode, temveč prav tako za ravnanje v okviru nove mode. Prisili k spremembi v slogu sledi prisila k prilagoditvi novi slogovni stopnji.²⁶ Ob modni prisili nakazuje P. R. Hofstätter ustrezne kazni v družbenem ugledu.²⁷ In kolikor manj so socialne strukture enakovrstne, toliko manjša je modna prisila ali, z drugimi besedami, toliko lažje se uveljavi neka nova moda.²⁸

II

a) Moda in gospodarstvo sta med seboj tesno povezana. Gospodarstvo resda ne ustvarja mode; to ustvarja, kot je bilo razloženo, modno ravnanje, ki sta Simmel in König opredelila njegova izvira. Brez takšnega modnega ravnanja ne bi mogle tudi najbolj vabljuje ponudbe gospodarstva povzročiti nenadnih sprememb v vedanju večjega števila ljudi. Zato je v vsaki modni ponudbi blaga ostanek »čiste špekulacije«. Kajti sprememb v modnem ravnanju ni mogoče predvidevati; poleg tega modno ravnanje tudi izbira in je pri tem izpostavljeno raznovrstnim vnanjim vplivom. Vsekakor pa sodobna množična proizvodnja s svojo izredno spremenljivo in široko ponudbo blaga na vseh območjih pospešuje spremembe v modi oziroma modni razvoj (König).²⁹

Po Troeltschu izraža moda v gospodarskem pogledu vsakokratni okus pri porabnikih ali v povpraševanju.³⁰ Moda potemtakem spodbuja proizvodnjo, vendar z avoljo svojih preusmerjanj včasih škoduje določenim industrijskim pano-

²² A. Burghardt, nav. delo, str. 12. — Gl. o tem tudi F. K i e n e r, nav. delo, str. 138; H. B a u s i n g e r, Identität, str. 221 (»... agentura, ki organizira hitro spremembo norm okusa pri oblačenju...«).

²³ S. R. S t e i n m e t z, nav. delo, str. 390.

²⁴ H. B a u s i n g e r, Identität, str. 228; gl. tudi i s t i, Volkskunde, str. 135.

²⁵ Prim. A. B u r g h a r d t, nav. delo, str. 27.

²⁶ R. K ö n i g, Macht und Reiz der Mode, str. 43.

²⁷ P. R. H o f s t ä t t e r, Einführung in die Sozialpsychologie, 3. izd., Stuttgart 1963, str. 61. — Gl. o tem tudi M. v o n B o e h n, nav. delo, str. 78; A. B u r g h a r d t, nav. delo, str. 9.

²⁸ Gl. H. B a u s i n g e r, Volkskunde, str. 251.

²⁹ R. K ö n i g, Macht und Reiz der Mode, str. 72 d.

³⁰ W. T r o e l t s c h, nav. delo, str. 10.

gam, zato pa koristi drugim. A tudi industrija pomembno vpliva na modo, toda edinole tako, da z velikimi količinami blaga kar najbolj povečuje porabo in ustvarja možnosti za pogostne nove nakupe. Samo s slednjega stališča se zanima industrija za modne spremembe, saj te vabijo h kupovanju, četudi marsikdaj brez prave potrebe, določeni nakupi pa sprožijo zopet nadaljnje nakupe. Kupovanje omejujeta denar, ki je porabnikom na voljo, in modno ravnanje, kakor je o njem bila beseda. Še posebej pa vpliva industrija na modo s konfekcijo. Ta je po Steinmetzovi oceni povzročila največji prevrat v modi, kajti s konfekcijo so postale najnovejše mode splošneje dostopne, čeprav v cenejšem materialu.³¹

Konfekcija in druga podobna industrijska proizvodnja je zadnja in najvišja stopnja v izenačevanju okusa ali tudi gospodarskega izraza mode. V modernem kapitalizmu izdelujejo v mestih zlasti obleko in stanovanjsko opremo kakor katero koli drugo blago. Izenačevanje okusa (v okviru vsakokratne mode) je po W. Sombartu »na splošno . . . posledica celotnega gospodarskega razvoja« v kapitalistični družbi.³² Tedaj je postalo mogoče zadovoljevati težnjo nižjih družbenih plasti po posnemanju okusa, kakršen je v višjih družbenih plasteh, tako kot še nikoli prej. Odslej je v tehničnem in denarnem pogledu mogoče posnemati skorajda vse.³³

Tehtno izenačevanje v oblačenju v prvi polovici 19. stoletja ugotavljata v nadrobnejših preučevanjih E. Nienholdt, ki sodi, da se v tistem obdobju začena »splošno izenačevanje v oblačenju«,³⁴ in B. Deneke, ki povzema nekatere druge raziskave in sklepa, da izginjajo okoli 1840 pokrajinske posebnosti v oblačenju (zunaj območja t. i. ljudske noše).³⁵

Po drugi strani pa tudi moda, kot je bilo rečeno, pomembno vpliva na gospodarstvo. Sombart jo je označil kot »najljubšega otroka kapitalizma . . . izraža njegovo posebnost kakor malo drugih pojavov v družbenem življenju.«³⁶ Z navedeno označbo se strinja Bausinger in jo parafrazira, ko pravi, da v vrsti gospodarskih panog zagotavlja samo moda s svojimi hitrimi spremembami, ki nenehno porajajo nove potrebe, »nepretrgano ali povečano proizvodnjo«. Te, temeljne ugotovitve ne spreminja tudi dejstvo, da so »modna gibanja pogosto pognjena v proizvodne krize ali jih celo sprožijo.«³⁷

Poleg proizvajalcev tvegajo z modo tudi porabniki. Če se neka moda ne uveljavi v polni meri, če se prezgodaj neha³⁸ ali če se sploh ne uveljavi, so na škodi tudi porabniki, ki so si omislili takšno blago. Ti sodijo na splošno v višje družbene plasti, kajti njihovi pripadniki lahko tvegajo kaj takega dosti bolj kakor tisti iz nižjih družbenih plasti. Po Bausingerju je to poglavitni, čeprav ne

³¹ S. R. Steinmetz, nav. delo, str. 390 d, 393.

³² W. Sombart, *Wirtschaft und Mode*, Wiesbaden 1902, str. 6.

³³ W. Sombart, nav. delo, str. 22.

³⁴ E. Nienholdt, *Kostümkunde*, Braunschweig 1961, str. 132.

³⁵ B. Deneke, *Einleitende Vorbemerkung*, v: *Frankfurter Modenspiegel* (vodnik po razstavi), Historisches Museum Frankfurt am Main 1962, str. 8. — Težnjo novejših mode po izenačevanju v mednarodnem merilu ugotavlja W. Troeltsch, nav. delo, str. 13.

³⁶ W. Sombart, nav. delo, str. 23.

³⁷ H. Bausinger, *Identität*, str. 228; gl. tudi P. R. Hofstätter, na nav. mestu.

³⁸ Gl. o tem za proizvodno območje A. Burghardt, nav. delo, str. 47.

edini razlog, da sprejemajo modne novosti veliko hitreje v višjih družbenih plasteh³⁹ kakor zunaj njih, kjer sprejemajo novo modo takrat, ko se je ta zanesljivo uveljavila. Pri uveljavljanju mode ustreza gospodarstvu razmeroma počasnejši tempo, ki zagotavlja, da bodo šle modne ponudbe dlje časa v prodajo.⁴⁰

In še nekaj. Vsaka modna novost precej stane. Kdor ne sledi čisto novi modi ali ne uporablja drugih izdelkov podobne vrste, kupuje bistveno ceneje, če počaka na razprodaje. Popusti cen pri razprodajah grejo na račun tistih, ki kupujejo prej.⁴¹ Cenejši so prav tako izdelki, ki jih moda zelo hitro spreminja, ker bi si jih sicer težje privoščili tudi v višjih družbenih plasteh.⁴²

b) Moda se hitreje spreminja oziroma modni razvoj je hitrejši v bogatih kakor v revnih družbah⁴³ ali moda se hitreje spreminja v družbah, ki se razvijajo hitro, kakor v družbah, ki se razvijajo počasi.⁴⁴ Naj to resnico natančneje razložimo s t. i. demonstrativno porabo, kakor jo je prenicljivo preučil T. Veblen.

Njegova zadevna spoznanja se glasijo v povzetku takole. Za pridobitev ugleda ne zadostujeta samo bogastvo in moč. Oboje je treba tudi pokazati, kajti spoštovanje se izkazuje šele njuni pojavnimi oblikami. Po tem vodilu določeni ljudje ne porabljajo le dosti več, kakor je potrebno za življenje, temveč se njihova poraba tudi posebej ravna po kakovosti blaga. Takšna poraba boljšega blaga dokazuje bogastvo, medtem ko spričuje manjša in manj kakovostna poraba nasprotno razmere. Ali: ugled se pridobiva z demonstrativno porabo dragocenega blaga.⁴⁵ Demonstrativna poraba je večja in terja več izdatkov v mestih ko na deželi. V mestih je veliko več spodbud za porabo ko na deželi, te spodbude pa zvišujejo povprečno raven demonstrativne porabe, tako da je zanjo v mestih potrebno več denarja ko na deželi.⁴⁶ Da bi bila demonstrativna poraba dodobra učinkovita, se mora zdeti odvečna ali potratna. In samo po sebi se razume, da je demonstrativna poraba nerazdružno povezana z modo in njenimi spremembami oziroma razvojem.⁴⁷ Veblen ugotavlja, da traja neka moda najmanj časa tam, kjer se je najbolj uveljavilo vodilo demonstrativne porabe.⁴⁸

Naj z dvema primeroma neposredneje pokažemo povezavo demonstrativne porabe in mode. Napoleon si je zelo prizadeval, da bi bil njegov dvor najimennitnejši v Evropi. Njegovi najvišji sodelavci so zato imeli tako rekoč neizmerne dohodke in so morali živeti kar najbolj razkošno, medtem ko so morale njihove žene gojiti največjo eleganco in neprestano nositi nove obleke,⁴⁹ s tem pa so spreminjale oziroma razvijale tudi oblačilno modo.

³⁹ H. Bausinger, *Volkskunde*, str. 252.

⁴⁰ H. Bausinger, *Identität*, str. 239.

⁴¹ Gl. W. Troeltsch, nav. delo, str. 64 d.

⁴² Gl. G. Simmel, nav. delo, str. 35.

⁴³ Gl. L. Springschitz, *Wiener Mode im Wandel der Zeit*, Wien 1949, str. 30.

⁴⁴ W. F. Ogburn, *Kultur und sozialer Wandel (= Soziologische Texte 56)*, Neuwied und Berlin 1969, str. 92.

⁴⁵ T. Veblen, *Theorie der feinen Leute*, Köln-Berlin b. l., str. 52, 83 d.

⁴⁶ T. Veblen, nav. delo, str. 95 d. — F. Kiener, nav. delo, str. 144, prihaja do enakega sklepa po drugi poti, in sicer z ugotovitvijo, da v vaških skupnostih in v majhnih mestih, kjer se vsi dobro poznajo, »uveljavitvena poraba« zavoljo tega ni tolikanj potrebna ko v velikih mestih.

⁴⁷ G. Bossle, nav. delo, str. 40, sodi, da sloni današnja moda na tem, da posebno poraba blaga zagotavlja ugled.

⁴⁸ T. Veblen, nav. delo, str. 103, 171.

⁴⁹ J. Wilhelm, *Modenschau der Jahrhunderte*, Hamburg 1957, str. 46.

König je nakazal povezavo demonstrativne porabe in mode v meščanskih družbah v 19. stoletju. V teh so se ljudje razločevali preprosto po »ceni«, tako da je bilo tedaj bogastvo tisti dejavnik, na podlagi katerega so se razločevali posamezni življenjski slogi. Razločkov glede na rojstvo, ki so v fevdalnih družbah označevali plemiče, ni bilo več, zato je moralo meščanstvo umetno poudarjati razdaljo, ki ga je ločevala od drugega prebivalstva. Modno ravnanje je tako postalo za meščanstvo izrečna življenjska potreba,⁵⁰ pri drugih pa je to izzvalo ustrezno tekmovanje. Kajti če se ljudje razločujejo edinole po denarju, so lahko pregrade med njimi razmeroma majhne. In ker se je v 19. stoletju z industrializacijo številnejše prebivalstvo vzpenjalo v gospodarskem in družbenem pogledu, so bile vrhne družbene plasti stalno prisiljene spreminjati modo,⁵¹ te spremembe pa so bile tesno povezane z demonstrativno porabo.

IZ povedanega je tudi razvidno, da je moda pravšno torišče za tiste, ki potrebujejo neko odlikovanje, pozornost in razmejitev do drugih, ki pa so hkrati potrebni notranje opore.⁵² Kolikor bolj si določene skupine želijo priznanja v družbi, toliko bolj uporabljajo v ta namen tudi modo.⁵³

Modnemu ravnanju nasprotuje ravnanje ljudi, ki se zavestno nosijo ali vèdejo zoper modo. A če modno ravnanje posnema neki socialni zgled, potem zavestno nemodno ravnanje posnema modno ravnanje, toda z nasprotnim predznakom. Tisti, ki zavestno ravna zoper modo, ravna v nasprotni smeri natančno tako kakor t. i. modni norci ali snobi. V določenih krogih se lahko celo zgodi, da postane moda, biti nemoderen (Simmel).⁵⁴ — Hofstätter v svojem spektru neke družbene ureditve (ki ga ima za načelno veljavnega v vsaki družbi) uvršča modo na sredo med neizpodbitnimi samoumevnostmi in konvencionalnimi šegami na eni in pa individualnim svobodnim ravnanjem in tabuiranim ravnanjem na drugi strani (navedene prvine sestavljajo ta spekter).⁵⁵

c) Moda, predvsem oblačilna moda marsikdaj izraža tudi politične razmere ali usmeritve.⁵⁶ Politični preobrati pogosto uporabljajo modo za svojo propagando, saj tudi z modo nasprotujejo in se uveljavljajo zoper določeni razred ali določene skupine prebivalstva. Francoska revolucija je npr. tolikanj daljnosežno spremenila oblačilno modo ko komaj kateri drugi dogodek v zgodovini.⁵⁷ Zlasti odtlej rabi oblačilna moda deloma tudi za namene politične propagande.⁵⁸

Nekaj primerov. V Franciji je konec ženske empirske mode v ponapoleonskem obdobju odseval po svoje tudi konec bonapartizma.⁵⁹ V avstroogrski monarhiji je moška moda mehkih klobukov iz klobučevine v 40. letih 19. stoletja štela kot znamenje svobodomiselstva in revolucionarnosti; že njeno ime »kalabreški klobuki« ali tudi »karbonarski klobuki« je lahko govorilo o uporu zoper

⁵⁰ O tem posredneje tudi H. B a u s i n g e r, *Zu den Funktionen der Mode*, str. 26.

⁵¹ R. K ö n i g, *Macht und Reiz der Mode*, str. 161 d. — Prim. A. B u r g h a r d t, nav. delo, str. 8.

⁵² G. S i m m e l, nav. delo, str. 17.

⁵³ Gl. R. K ö n i g, *Macht und Reiz der Mode*, str. 53.

⁵⁴ G. S i m m e l, nav. delo, str. 20.

⁵⁵ P. R. H o f s t ä t t e r, nav. delo, str. 62 d.

⁵⁶ O tem tudi S. R. S t e i n m e t z, nav. delo, str. 392.

⁵⁷ L. S p r i n g s c h i t z, nav. delo, str. 15.

⁵⁸ S. W a l t h e r, nav. delo, str. 12.

⁵⁹ S. W a l t h e r, nav. delo, str. 13.

državno oblast. Podobno je bilo z modo brade in dolgih las.⁶⁰ V letih po zatrtju revolucije 1848 so imele oblasti za potrebno s silo odpraviti omenjena »politična znamenja«.⁶¹ Takrat so Dunajčani poimenovali cilindar za »tulec strahopetnosti« (Angströhre).⁶² L. 1852 je bilo državnim uradnikom prepovedano nositi brado⁶³ (vendar je moda brade kmalu nato izgubila svoj svobodomiselni in revolucionarni predznak).⁶⁴

Po Trdini so v Ljubljani 1848 vpeljevali mladi ljudje nekatere modne prvine s Hrvaškega, kakršne so izrečno izražale pripadnost narodnemu gibanju, ali predvsem surke.⁶⁵ Na vzhodnem Slovenskem Štajerskem se je to dogajalo že malce prej.⁶⁶ Na Hrvaškem so začeli nositi surke Gajevi privrženci ob zagrebških manifestacijah,⁶⁷ kmalu pa marsikdaj tudi sicer.⁶⁸ Podoba je, da je del slovenske mladine, ki je bil privržen narodnemu gibanju, prevzel od hrvaških ilircev (tudi od Vraza) modo surk kot vnanje znamenje svoje politične usmeritve. Sčasoma, zlasti v čitalniški dobi se je ta moda na Slovenskem še razširila, tako da so postale surke pogostnejše oblačilne prvine pri meščanskih pripadnikih narodnega gibanja.⁶⁹ Slednja ugotovitev je razvidna tudi iz Levstikovih in Zarnikovih pričevanj.⁷⁰

V letih med svetovnjima vojskama so nekateri naši komunisti nosili rubaške kot modni izraz (to je bila deloma t. i. modna muha) svoje povezanosti s Sovjetsko zvezo. Podobno velja za modo kučem v zadnjem obdobju pred drugo svetovno vojsko; ta moda pa je deloma posnemala tudi srbske zglede in tako odsevala privrženost državni skupnosti jugoslovanskih narodov. Nemška manjšina na Slovenskem je v tistih letih pogosto uporabljala prvine t. i. štajerske oblačilne mode, ki jo je v temeljni obliki uveljavil nadvojvoda Janez proti sredi 19. stoletja in je v 20. stoletju postala znamenje nacionalistične in nato nacistične usmerjenosti posebno pri obmejnih Avstrijcih, do neke meje pa tudi drugod v Avstriji in v južni Nemčiji.⁷¹ Premožnejši pripadniki naše nemške manjšine so pred drugo svetovno vojsko včasih zidali svoje hiše po podobnih modnih zgledih, in sicer so jih oblikovali po modi t. i. »alpskih« hiš, ki so v mestih na jugu nacistične Nemčije postajale čedalje bolj priljubljene. Tudi notranja oprema v teh hišah nemške manjšine je deloma posnemala ustrezno

⁶⁰ E. Thiel, *Geschichte des Kostüms*, Berlin 1963, str. 521 d.

⁶¹ Gl. o tem A. Baš, *Iz pričevanj Janeza Trdine o noši*, v: Janez Trdina — etnolog, Ljubljana 1980, str. 31 d.

⁶² J. Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje 1928—1939, str. 498.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ E. Thiel, nav. delo, str. 560.

⁶⁵ J. Trdina, *Spomini I*, v: *Zbrano delo I*, ur. J. Logar, Ljubljana 1946, str. 186; isti, *Moje življenje*, v: *Zbrano delo III*, ur. J. Logar, Ljubljana 1951, str. 515.

⁶⁶ F. Ilešič, *Korespondenca iz dobe našega preporeda*, v: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XIX*, Ljubljana 1909, str. 98.

⁶⁷ F. Petre, *Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835—1849)*, Ljubljana 1939, str. 202.

⁶⁸ L. Pesjakova, *Iz mojega detinstva*, v: *Ljubljanski zvon VI*, Ljubljana 1886, str. 680.

⁶⁹ A. Baš, nav. delo, str. 31.

⁷⁰ O tem nadrobneje A. Baš, *Pričevanja Frana Levstika o noši*, v: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva XXII*, Ljubljana 1982, str. 7.

⁷¹ Prim. tudi I. Weber-Kellermann, *Beobachtungen zu Tradition, Mode und Innovation am Beispiel eines Trachtstückes*, v: *Ethnologia Europaea IV*, Arnhem 1971, str. 182 d.

modo v rajhu. In med zasedbo slovenskega ozemlja v drugi svetovni vojski so se naši Nemci, posebej njihovi mladinci neredko zavestno strigli po pruski modi, ki je terjala kar najkrajšo pričesko, in tudi tako kazali svojo privrženost nacistični državi.⁷²

III

Od vseh modnih zvrsti je najvidnejša in najznačilnejša oblačilna moda. Njene najpomembnejše prvine so naslednje (njim so nedvomno podobne zadevne prvine drugih modnih območij, vendar nobeno od teh še ni tolikanj nadrobno raziskano in znano kakor oblačilna moda). — Ko ugotavlja König, da se rojeva moda tudi iz nagona, ki se mu pravi radovednost, postavlja s tem modo v določenem obsegu v neposredno bližino erotike. Obleka pokriva telo in tako ustreza sramežljivosti, hkrati pa zbuja tudi željo po razkrivanju in »priganja k stalnemu preoblikovanju sistemov in sredstev« za oblačenje in razkrivanje. Zavaljo tega je oblačenje postalo poglavitno modno območje.⁷³ V zvezi s slednjim spoznanjem kaže povzeti Simmlovo oceno, da velja modno ravnanje praviloma kot primerno (prav kakor vse množične dejavnosti) in zato m. dr. odpravlja sramežljivost v oblačenju. In narobe: če ni določeno oblačilno ravnanje v modi, je občutek sramu ustrezno večji.⁷⁴

Kakor vsaka moda potrebuje tudi oblačilna moda določen čas, da se uveljavi. König imenuje to obdobje »signalni čas«, se pravi čas, dokler se nova moda ne opazi, dokler se ne spoznajo njene posebnosti in dokler se ji ne začnjenjajo prilagajati. »Signalni čas« je različen pri različnih družbenih plasteh, pa tudi v njihovih okvirih (starost, spol), prav tako v mestih in na deželi.⁷⁵

Razširjanje vsake, tudi oblačilne mode je bistveno povezano z določenim prizoriščem. Za oblačilno modo je bila v antiki takšno prizorišče agora, v srednjem veku in pozneje, tj. do konca 18. stoletja, so bili to veliki in manjši dvori, zlasti s svojimi slavnostmi, v baročnem obdobju tudi še gledališča. V 19. stoletju se je vpliv dvorov v tem pogledu, razen zelo redkih izjem, čedalje bolj zmanjševal, prav tako vpliv gledališč; vodilno vlogo v razširjanju oblačilne mode so tedaj prevzela in do današnjega dne ohranila velemesta in glavna mesta, predvsem Pariz. Njihova funkcija v razširjanju oblačilne mode se dá povzeti z besedami: gledati in biti tudi sam predmet ogledovanja, in sicer na bulvarjih, sprehajališčih, vseh mogočih slovesnostih, v gledališčih, zabaviščih, na konjskih dirkah, veslaških in jadralskih tekmah in drugih športnih prireditvah. Istemu namenu rabijo tudi vsa množična občila. V primerjavi z naštetimi prizorišči so manj pomembne »poklicne« revije oblačilne mode; te so do nedavna bile pomembne kvečjemu za tiste kroge, ki utirajo nova pota v oblačilni modi (König).⁷⁶

⁷² Prim. splošneje o uvajanju tujih mod G. Simmel, nav. delo, str. 12; S. W al t h e r, nav. delo, str. 7.

⁷³ R. K ö n i g, Macht und Reiz der Mode, str. 75 d, 88.

⁷⁴ G. S i m m e l, nav. delo, str. 28 d.

⁷⁵ R. K ö n i g, Macht und Reiz der Mode, str. 45 d. — Prim. H. B a u s i n g e r, Identität, str. 240; A. B u r g h a r d t, nav. delo, str. 29.

⁷⁶ R. K ö n i g, Macht und Reiz der Mode, str. 47 d.

Tistemu, ki hitro sprejme novo oblačilno modo, prinaša to ugled.⁷⁷ Če pa se kdo ne prilagodi vsakokratni oblačilni modi, mu dá družba, v kateri živi, vedeti, da ne odobrava njegovega ravnanja.⁷⁸ Čeprav so po Königu oblačilni modi na voljo razmeroma nedoločene kazni zoper tiste, ki je ne upoštevajo, teh kazni vendarle ne gre podcenjevati. »Kdo lahko trajno prenaša . . . posmeh svojega okolja?« Prej ali slej se večina ljudi prilagodi novi oblačilni modi in občuti ob tem celo neke vrste zadovoljstvo.⁷⁹ Pač pa so v okviru vsakokratne oblačilne mode v določenem obsegu dovoljeni odmiki od temeljne smeri ali nadrobnosti, ki izvirajo iz čisto osebnih okusov.⁸⁰

Poleg oblačilne mode obstajata zlasti v novejši dobi tudi antimoda in t. i. ne-moda. O antimodi je deloma že bila beseda, zato naj zgornjo opredelitev le dopolnimo. Tukaj gre za ravnanje posameznih obrobni družbenih skupin, ki se skušajo s svojim oblačenjem razločevati od »vladajoče« oblačilne mode in ji nasprotovati.⁸¹ Ne-moda pa uravnava tisti del vsakdanjega oblačenja, ki je lagodnejši ali bolj sproščen, vendar še dovolj »spodoben« in ki rabi samo docela stvarnim namenom.⁸²

V sodobni oblačilni modi se je precej zmanjšala vodilna vloga tistih družbenih plasti ali razredov, ki so nekoč usmerjali to modno območje. Tako danes v oblikovanju oblačilne mode ne manjka negotovosti, ki ne pospešuje »le eksperimentiranja, temveč tudi špekulacijo« v oblačilni modi. Porabniki so v svojih presojah ali odločitvah manj gotovi, kakor so bili prej, to pa ima za posledico čedalje hitrejša spremembe v oblačilni modi.⁸³ Po Simmlu je takšno hitro kakor tudi drugo podobno spreminjanje vse mode v našem času povezano s poudarjanjem sodobnosti v zavesti ljudi.⁸⁴ Današnji ljudje so bolj poučeni o oblačilni modi in drugih modah, kakor so bili nekdanji rodovi. Tudi zavoljo tega skušajo danes v večji meri kakor nekoč ustvarjati identiteto še z oblačilno modo (tisti, ki so »dovzetni za oblačilno modo, enačijo svoj jaz z oblekami, ki jih nosijo«⁸⁵).

Če si z Burghardtom nadrobneje ogledamo značilni potek ali značilna razvojna obdobja vsakokratne oblačilne mode, ugotovljamo, da neko novo oblačilno modo opazijo in jo izberejo med več novimi oblačilnimi modami (prvo obdobje) t. i. pionirji oblačilne mode. To je manjše ali večje število oseb, ki lahko vplivajo na kupce oziroma porabnike, in sicer predvsem na tiste, ki lahko naprej vplivajo na zadevne zamudnike. K novi oblačilni modi usmerjajo tudi časopisi za oblačilno modo. In na porabnike, ki imajo do oblačilne mode pasivno razmerje, pogosto vplivajo prodajalci, vendar šele tedaj, ko so takšni porabniki deloma že pripravljeni kupiti ustrezno novost. Haute couture vpliva na porab-

⁷⁷ A. Burghardt, nav. delo, str. 10.

⁷⁸ O tem natančneje R. König, *Macht und Reiz der Mode*, str. 43, 52; A. Burghardt, nav. delo, str. 33 d.

⁷⁹ R. König, *Macht und Reiz der Mode*, str. 55 d.

⁸⁰ R. König, *Macht und Reiz der Mode*, str. 31, 166; A. Burghardt, nav. delo, str. 28, 33. — O tem nekoliko drugače H. Bausinger, *Identität*, str. 228.

⁸¹ A. Burghardt, nav. delo, str. 18. — Gl. o tem tudi R. König, *Macht und Reiz der Mode*, str. 56, 223, 234 d.

⁸² A. Burghardt, nav. delo, str. 48.

⁸³ R. König, *Macht und Reiz der Mode*, str. 186 d.

⁸⁴ G. Simmel, nav. delo, str. 16.

⁸⁵ A. Burghardt, nav. delo, str. 25.

nike oblačilne mode s tem, da snuje ponudbe v oblačilni modi in jih posreduje proizvajalcem.⁸⁶

Potem ko novo oblačilno modo v poglavitnem sprejmejo in začnejo kupovati (drugo obdobje), nastopi naslednje (tretje) obdobje: začetna večina vztraja v uporabi nove oblačilne mode. Vrh tega jo kupujejo porabniki, ki so manj dovzetni za oblačilno modo, ki pa nočejo biti nemoderni (višek kupovalnega obdobja). Nato kupujejo novo oblačilno modo samo še zamudniki (četrt obdobje in višek uporabnega obdobja). V sklepnem (petem) obdobju nove oblačilne mode, je ta še v rabi, vendar je praviloma ne kupujejo več; izjema je prodaja ostankov. (Uporabno obdobje nove oblačilne mode sega marsikdaj daleč v kupovalno, včasih pa tudi še v uporabno obdobje naslednje oblačilne mode.⁸⁷)

Navedena spoznanja o značilnem poteku vsakokratne oblačilne mode naj še spopolnimo. Že Simmel in von Boehn sta opomnila, da moda, zlasti pa oblačilna moda pogosto ponavlja svoje nekdanje oblike, in sta zato primerjala njen razvoj s kroženjem.⁸⁸ A. L. Kroeber je za nekatere prvine v oblačilni modi ugotovil časovni razmik, v katerem so se te ponavljale od 18. do prve tretjine 20. stoletja.⁸⁹ Se pravi, da ne vsebuje prav vsaka nova oblačilna moda resnične ali dobesedne novosti.

Nakazano je bilo, da najpremožnejše družbene plasti ne usmerjajo oblačilne mode v 20. stoletju v enaki meri kakor v prejšnji dobi. König sodi, da je v našem času del najbogatejših družbenih plasti postal v oblačilni modi razmeroma konservativen.⁹⁰ V takšnem modnem konservativizmu se kaže v udržani obliki odpor ali razdalja do vse hitrejšega in obsežnejšega prodiranja oblačilne mode med najširše množice, ko se slej ali prej tako rekoč vsak nosi po modi. Podoba je, da je iz tega razloga med sodobnimi pionirji oblačilne mode manj predstavnikov najpremožnejših družbenih plasti kakor nekoč. Nadomeščajo jih zvečine javni delavci (politiki, diplomati, igralci ipd.).

Razprodaje dobivajo v najbolj razvitih okoljih v zadnjem obdobju novo vlogo, saj so tamkajšnji povprečni kupci komajda še voljni kupovati blago, ki ni več moderno. Zavoljo tega dandanes v omenjenih okoljih razprodaje ponekod že pomagajo dokončno razširjati nove oblačilne mode.⁹¹ V zvezi s tem naj še povemo, da je konfekcija v marsikaterem okolju v zadnjih desetletjih dosegla tako visoko raven, da lahko prireja za svoje najboljše izdelke modne revije.⁹²

Če obrnemo Steinmetzovo mnenje, ki je bilo navedeno zgoraj,⁹³ in sodimo, da so moški manj dovzetni za oblačilno modo in jo sprejemajo počasneje in v manjšem obsegu kakor ženske, se s tem pridružujemo splošni oceni. Troeltsch ugotavlja, da je moška obleka dosti manj podvržena spremembam v oblačilni

⁸⁶ A. Burghardt, nav. delo, str. 36 d, 43. — Gl. o tem tudi H. Bausinger, *Zu den Funktionen der Mode*, str. 29.

⁸⁷ A. Burghardt, nav. delo str. 43 d, 51 d, 58 d.

⁸⁸ G. Simmel, nav. delo, str. 37; M. von Boehn, nav. delo, str. 89.

⁸⁹ A. L. Kroeber, *The Nature of Culture*, Chicago 1952, str. 358 d. — Gl. o tem tudi R. König, *Macht und Reiz der Mode*, str. 28 d.

⁹⁰ R. König, *Macht und Reiz der Mode*, str. 196 d.

⁹¹ R. König, *Macht und Reiz der Mode*, str. 204.

⁹² R. König, *Macht und Reiz der Mode*, str. 205.

⁹³ Tako tudi M. von Boehn, nav. delo, str. 87.

modi kakor ženska.⁹⁴ Kiener pojasnjuje to ugotovitev za 19. in 20. stoletje in pravi, da se v tem obdobju moškimi iz določenih razlogov na splošno upira, da bi po vnanjem posebej poudarjali svojo osebo, to pa seveda ovira hitre spremembe v moški oblačilni modi.⁹⁵ König je za 20. stoletje dognal, da sprejemajo ženske nove oblačilne mode prej (najprej zlasti dekleta) kakor moški.⁹⁶ Prav tako za 20. stoletje je Burghardt pokazal, da so posamezna obdobja v razvoju vsakokratne oblačilne mode pri moških precej daljša ko pri ženskah.⁹⁷

Obraunavani razložek razlaga za kapitalistično družbo E. Thiel. Takratni meščani niso mogli, kakor prej plemiči, živeti samo za reprezentiranje svojega stanu, temveč so morali pridobivati in v konkurenčnem boju množiti premoženje. Reprezentiranje tega premoženja so prepustili ženam in modi, predvsem oblačilni modi.⁹⁸ V bistvu enaka, vendar širšega pomena je Veblenova razlaga. Po njegovem imajo v kapitalistični družbi žene m. dr. prav posebno nalogo, da namreč »kar najbolj jasno spričujejo plačljivost gospodinjstva.«⁹⁹ Iz drugega zornega kota razlaga obraunavani razložek Simmel, ki sodi, da oblačilna moda žene spričo položaja, na katerega so bile obsojene v družbi v največjem delu zgodovine, po svoje varuje in jim pomaga.¹⁰⁰ (Za socialistične družbene razmere še pogrešamo zadevne razlage.)

Glede otroške oblačilne mode meni König, da je tudi iz nje mogoče razbrati razmerje neke družbe do otrok. V družbi, ki vidi v otrocih »nekaj posebnega«, se nosijo otroci po posebni oblačilni modi, medtem ko je v družbi, ki šteje otroke skorajda za odrasle ljudi, oblačilna moda za vse enaka. Večji ali manjši razločki v moški in ženski oblačilni modi pa kažejo, poleg drugega, na to, kako ocenjuje ta ali ona družba razloček med spoloma.¹⁰¹

Če se vprašamo še po hitrosti, s katero se spreminja oziroma razvija oblačilna moda, moramo ob tem razločevati spremembe oziroma razvoj v nadrobnostih posamezne oblačilne mode in pa spremembe oziroma razvoj posameznih oblačilnih mod (kot delov in obdobjih določenih slogov).

Nadrobnosti v posamezni oblačilni modi se spreminjajo oziroma razvijajo hitreje, vendar v različnih časih z različno hitrostjo. Npr.: Limburška kronika pripoveduje za Nemce, da so pri njih od 1350 naprej potekale spremembe v oblačilni modi s tolikšno naglico, da so jim bili krojači komajda kos; 1380 so se nekatere krojne prvine celo večkrat spremenile.¹⁰² M. Nicoletti podobno označuje te spremembe pri Italijanih v drugi polovici 16. stoletja.¹⁰³ Kroeber ugotavlja, da se je vrsta nadrobnosti v oblačilni modi močno spreminjala pred 1800, med 1815 in 1835, od okoli 1900 do okoli 1911 in v prvem obdobju po prvi

⁹⁴ W. Troeltsch, nav. delo, str. 38.

⁹⁵ F. Kiener, nav. delo, str. 146.

⁹⁶ R. König, *Macht und Reiz der Mode*, str. 196.

⁹⁷ A. Burghardt, nav. delo, str. 22.

⁹⁸ E. Thiel, *Künstler und Mode*, Berlin 1979, str. 26.

⁹⁹ T. Veblen, nav. delo, str. 175.

¹⁰⁰ G. Simmel, nav. delo, str. 21 d.

¹⁰¹ R. König, *Macht und Reiz der Mode*, str. 96 d.

¹⁰² Navedeno po: M. von Boehn, nav. delo, str. 81.

¹⁰³ Navedeno po: G. Perusini, *Sopravvivenze e modificazioni di usi e tradizioni popolari nelle valli dell'Isonzo dal'500 ad oggi*, *Volkskunde im Ostalpenraum (Alpes Orientales II)*, Graz 1961, str. 63. Tu, na nav. mestu, so hkrati opisani Tolminci kot primer nasprotnega ravnanja.

svetovni vojski, medtem ko so bila preostala leta v 19. stoletju v tem pogledu manj razgibana, leta Napoleonovega cesarstva razmeroma negibna.¹⁰⁴ Hitre spremembe oziroma razvoj v nadrobnostih oblačilne mode opazujemo tudi v naših dneh, in sicer od okoli 1970 naprej. Za sodobno oblačilno modo menita König (pri ženskah)¹⁰⁵ in Barthes,¹⁰⁶ da se spreminja v vrsti nadrobnosti na splošno malone vsako sezono, tj. malone vsakega pol leta.

Posamezne oblačilne mode so se spreminjale oziroma razvijale počasneje. Za 16. stoletje je znano, da je trajala t. i. španska oblačilna moda 30 do 40 let.¹⁰⁷ Bolj ali manj podobna je bila življenjska doba posameznih oblačilnih mod tudi pozneje; od francoske revolucije naprej pa je čedalje pogosteje krajša.¹⁰⁸

¹⁰⁴ A. L. K r o e b e r, na nav. mestu.

¹⁰⁵ R. K ö n i g, Macht und Reiz der Mode, str. 173.

¹⁰⁶ R. B a r t (Barthes), nav. delo, str. 173.

¹⁰⁷ O tem nadrobneje I. P e t r a s c h e c k - H e i m, nav. delo, str. 35 d.

¹⁰⁸ Ko je bil ta spis oddan za natis, me je prof. dr. Z. M l i n a r opomnil (tudi tukaj hvala!) na delo A. T o d o r o v i ć a, Sociologija mode, Niš 1980, 203 str. Prebral sem knjigo in ugotovil, da v tistih poglobitnih prvinah, ki so poučne tudi za etnologijo, (ne v drugih), ne obsega spoznanj, ki jih ne bi bilo v tej ali oni obliki zajelo že starejše in zgoraj obravnavano sociološko slovstvo. Zato je pričujoče besedilo ostalo nespremenjeno.

LA MODE

Les recherches sur la mode ont abouti à des constatations assez nombreuses dont les principales sont choisies, résumées et évaluées dans l'étude ci-dessus.

I On accepte généralement la définition de G. Simmel (n. 3, 4) qui voit le contenu principal de la mode dans sa qualité de démarcation entre les couches supérieures de la société et les autres, et dans le fait qu'une nouvelle mode naît quand l'ancienne se répand aussi dans ces autres couches. Le complément le plus instructif à cette définition a été apporté par R. König: La volonté de différenciation qui crée la mode naît aussi d'une «curiosité originaire». Le fait que l'homme soit ouvert à ce qui est nouveau est une des conditions de son comportement conforme à la mode, et cela veut dire que la mode naît aussi de l'instinct appelé curiosité. L'imitation de la mode est dans la nature de l'homme social; elle ne crée cependant pas de relations sociales nouvelles, mais consolide et manifeste seulement celles qui existent déjà. La mode est «une institution sociale qui comprend et modèle l'homme entier» (n. 12, 20).

II a) La mode stimule la production, mais ses réorientations nuisent parfois à certaines branches industrielles, tout en favorisant d'autres. Toutefois la mode, par ses changements rapides qui provoquent des besoins nouveaux, garantit une production continue ou accrue à bien des branches industrielles (n. 36, 37). L'industrie exerce elle aussi une influence importante sur la mode, mais elle ne le fait qu'en stimulant par la profusion de ses produits l'accroissement de la consommation, et en créant des possibilités pour des achats nouveaux fréquents. Cette influence s'exprime particulièrement par la confection qui représente le degré le plus haut et dernier dans l'égalisation des goûts (n. 31).

b) La mode change ou évolue plus vite dans les sociétés évoluant rapidement que dans celles à évolution lente. T. Veblen constate à ce sujet qu'une mode a la vie la plus brève dans une société où le principe de ce qu'on appelle la consommation démonstrative est le mieux affirmé (n. 48).

c) La mode, et notamment la mode vestimentaire, exprime assez fréquemment aussi la situation ou les orientations politiques. Les mouvements politiques, surtout depuis la Révolution française, utilisent la mode souvent comme moyen de propagande, en manifestant de cette manière aussi leur opposition et leur volonté de s'affirmer à l'égard d'une certaine classe ou d'un certain groupe de la population (n. 56, 57, 58).

III Parmi toutes les catégories de la mode la plus évidente et la plus caractéristique est la mode vestimentaire. Dans une certaine mesure, elle est très proche de l'érotisme. Comme toute mode, elle a besoin d'un certain temps pour s'affirmer, car il faut d'abord qu'on la remarque, qu'on reconnaisse ses particularités et qu'on commence à s'y faire (n. 75). Ceux qui adoptent une nouvelle mode rapidement y trouvent du prestige, et pour les autres c'est le contraire (n. 77). On estime en général que les hommes s'intéressent moins à la mode vestimentaire que les femmes, et qu'ils l'adoptent plus lentement et dans une moindre mesure. On donne plusieurs explications de cette différence (n. 98, 99). En ce qui concerne la vitesse des changements et de l'évolution de la mode vestimentaire, les détails d'une mode donnée se distinguent de cette mode même en tant que partie et période d'un style donné. Les détails changent ou évoluent plus vite que les modes elles-mêmes. Jusqu'à la Révolution française une mode vestimentaire se maintenait le plus souvent un peu moins de cinquante ans, mais depuis ce temps cette durée est de plus en plus fréquemment bien plus courte.

Udeleženci iz Jugoslavije na mednarodnem kongresu raziskovavcev ljudskega pripovedništva v Kielu in Københavnu, 19.—29. avgusta 1959 (od desne na levo): Branislav Rusić (Skopje), Maja Bošković-Stulli (Zagreb), Vlajko Palavestra (Sarajevo), Ivan Grafenauer in Milko Matičetov (Ljubljana).

Foto: Wayland D. Hand (Los Angeles)

VOTIVNA PODOBA IZ ZAČETKA 19. STOLETJA IN NJENA PRIČEVALNOST ZA STAVBNO ZGODOVINO

Tone Cevc

Votivne podobe — ta dragocena pričevanja o ljudski in obrtni umetniški ustvarjalnosti — kažejo svojo vrednost tudi kot zgodovinsko dokumentarno gradivo,¹ ki ga obdelujejo različne stroke.² Raziskovalci slovenske ljudske noše so na primer pridno posegali po votivnih podobah in odkrivali v upodobitvah dragocen vir, ki je v marsičem dopolnil našo vednost o starejši noši na Slovenskem.³ Zdi se, da so raziskovalci drugih poglavij slovenskega narodopisja manj zagnano črpali iz tega vira, ki je pobudil umetnostnega zgodovinarja F. Zupana, da je zarisal tudi sociološko vsebino votivnih podob.⁴ Njihove pričevalnosti tudi raziskovalec ljudskega stavbarstva ne more prezreti. Doslej tega vira še nisem pritegnil k svojim raziskavam, nemara tudi zato, ker še vedno nimamo znanstveno kritičnega kataloga razpoložljivega in zbranega gradiva. Ko mi je pred časom prišla v roke fotografija votivne slike iz Hrastovice nad Mokronogom z upodobitvijo zahvalne procesije (Sl. 1.), me sprva ni posebno vznemirila.⁵ Pozneje, ko sem natančno razčlenjeval arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem in se lotil tudi ostrešij teh stavb,⁶ pa mi je ta podoba iz cerkve sv. Roka nad Mokronogom živo vstala v spominu. Na njej je namreč upodobljena tudi lesena kmečka kočica z dobro vidnim ostrešjem, ki je vabilo k analizi. Najprej se mi je zastavilo vprašanje, ali je slikar Anton Postl (poročen 1769 v Šentrupertu)⁷ upodobil fantazijsko podobo

¹ Prim. S. Mikuš, Ex voto, zaobljubljene podobe po slovenskih romarskih cerkvah, Obiski III, št. 8—9, 140—141; tudi: K. Anderegg, Durch der Heiligen Gnad und Hilfe, Basel 1979

² Prim. F. Zupan, Votivne podobe, v: Informativni bilten Inštituta za sociologijo in filozofijo Univerze v Ljubljani, št. 10, Ljubljana 1964; isti: Votivne podobe na Gorenjskem, Kranj 1964.

³ N. Niklsbacher-Bregar in M. Makarovič, Ljudske vezenine na Slovenskem, Ljubljana 1970.

⁴ F. Zupan, Votivne podobe, Ljubljana 1964.

⁵ Pobudila pa je zanimanje pri zgodovinarju medicine. Prim. D. Mušič, Nabožna slikarska in podobarska dela z medicinsko vsebino, v: Pro medico, 1/IV.

⁶ T. Cevc, Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem, Ljubljana 1984.

⁷ I. Komelj, Slikar Anton Postl, v: ZUZ N. v. 8, 1970, 145—163.

Slika 1. Ex voto, Hrastovica nad Mokronogom, začetek 19. stol. (foto: dr. D. Mušič)

kmečke kočice ali pa jo je narisal po resnični stavbi iz okolice, kjer je živel in delal? Vemo, da je ta slikar upodabljal prizore s pravim »kmečkim realizmom«. ⁸ Velja to spoznanje tudi za podobo kmečke kočice na votivni sliki?

Upodobljena je značilna pritlična dolensjska lesena kmečka kočica, katere bruna so v vogalih *ujeta na brade*. (Sl. 2.) Streha je slamnata. Vhod v kočico je na podolžni strani, na čelni steni sta dve okni. Znotraj kočice stoji pri enem oknu bolnica in duhovnik ji podaja hostijo na palčki, da se ne bi okužil.

Za raziskovalca stavbarstva je na podobi najmikavnejši detajl ostrešje, ki me tudi prepričuje, da gre za upodobitev realne stavbe.

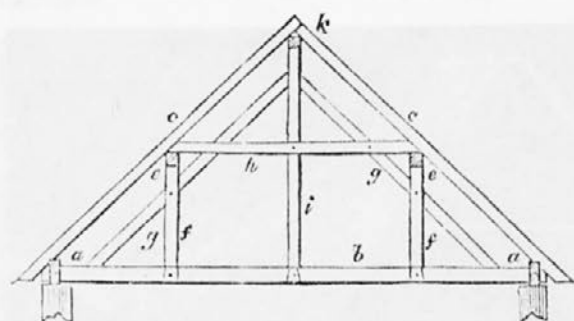
Kot dokaz lahko vzamemo podobno ostrešje, ki ga je leta 1847 opisal v Novicah J. Pajk v sestavku: »Kako pohoštvo v mestih in po kmetih ognja varovati«. ⁹ Na podobi 3 je Pajk tudi v risbi predstavil ostrešje, ki je podobno našemu na votivni sliki. (Sl. 3.) Pajkov zapis je pomemben tudi zaradi imen posamičnih sestavnih delov ostrešja. Ker ustreznih imen iz okolice Mokronoga ne poznam, bom opisal natančnosti ostrešja z imeni, ki jih porablja v svojem sestavku J. Pajk.

⁸ F. Zupan, *Votivne podobe*, Ljubljana 1964, 45.

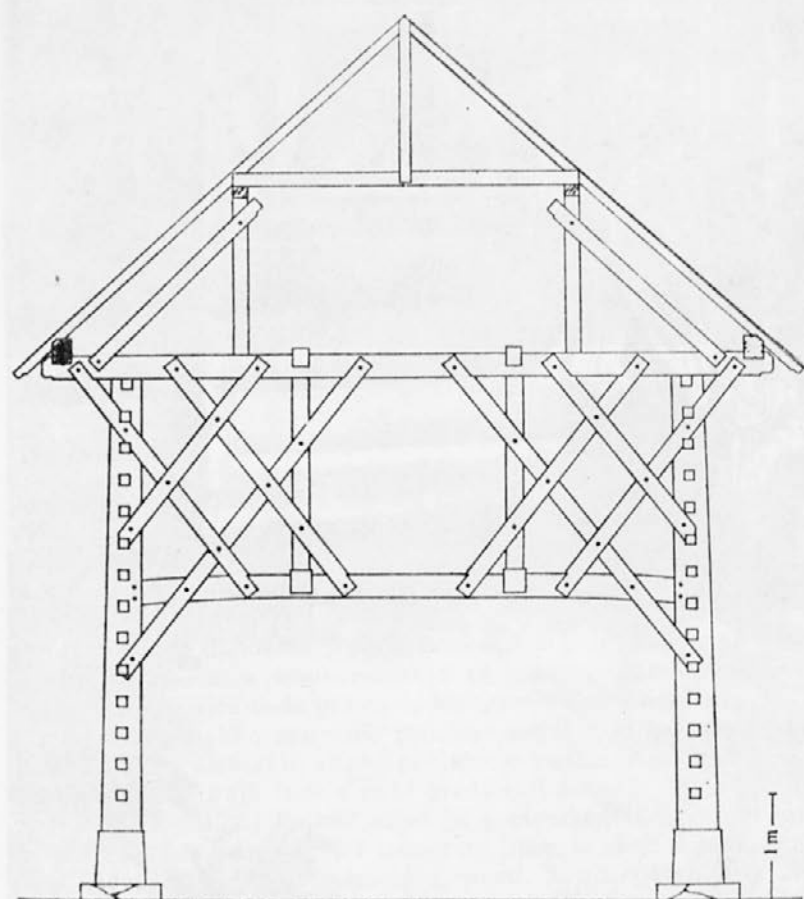
⁹ J. Pajk, *Kako pohoštvo v mestih in po kmetih ognja varovati*, Novice 1847, 114.

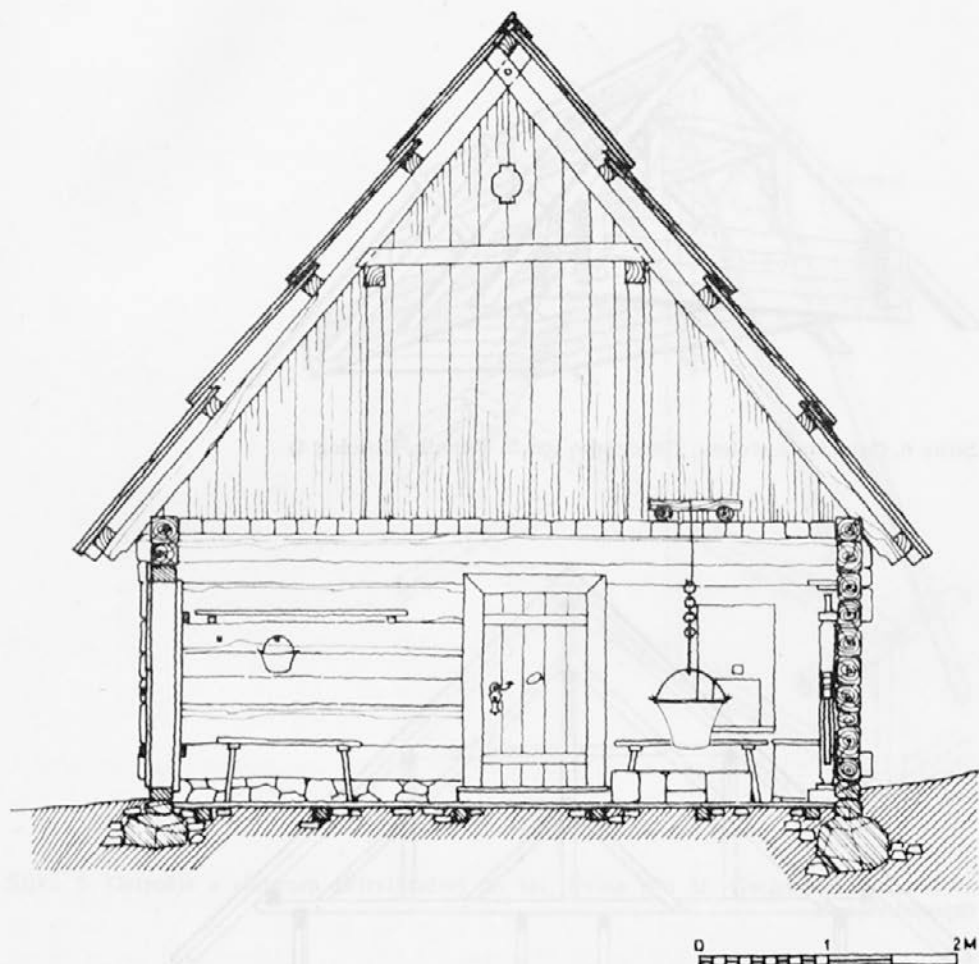
Slika 2. Ex voto, detajl slike 1, Hrastovica nad Mokronogom (foto: C. Narobe)

Slika 3. Ostrešje s stolom: a — zidna blazina; b — greda; c — špirovc; e — glajtnica; f — glajtni steber; g — škarje; h — vezilo; i — drevo; k — sleme (Po Novicah 1847)

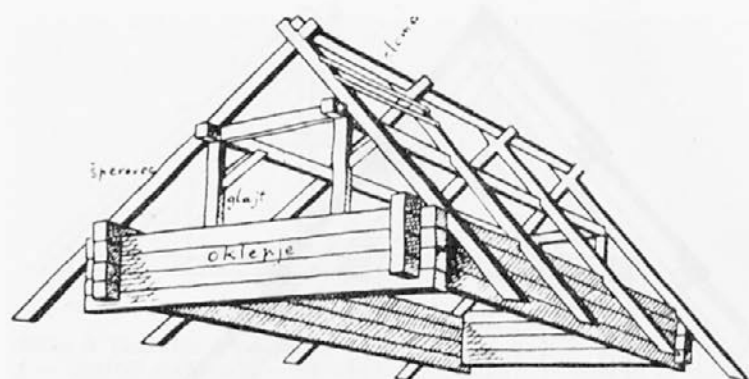

Slika 4. Kozolec — »topljar« z ostrešjem na »drevo«, prerez, Škofljica pri Ljubljani (po M. Mušič, Arhitektura slovenskega kozolca)

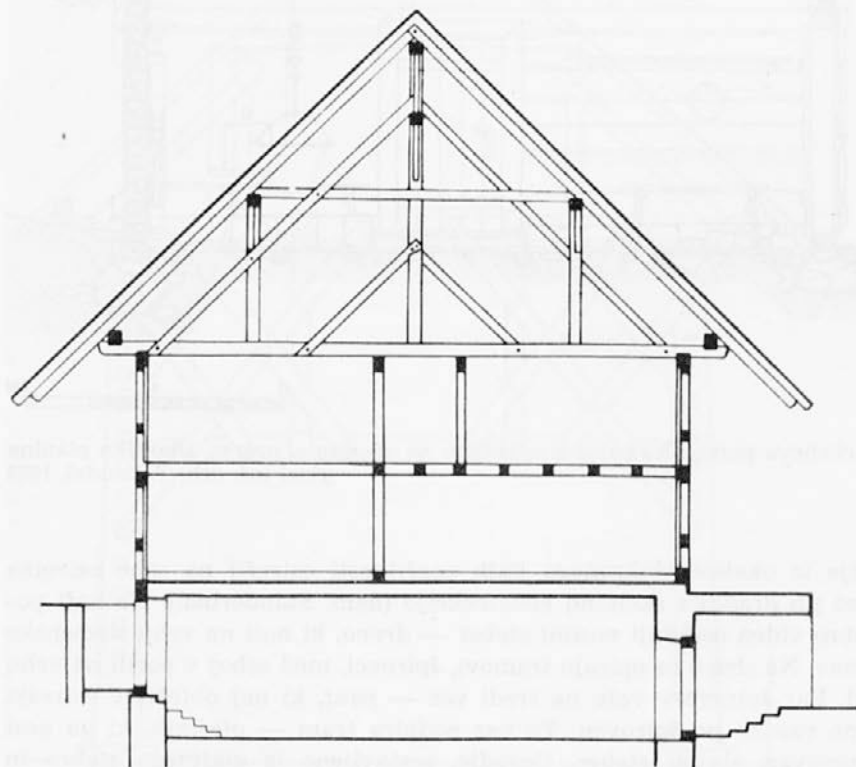

Slika 5. Ehrlichova parstirska bajta z ostrešjem na »šneštul«, prerez, Ukovška planina (risal inž. arh. T. Benda), 1982

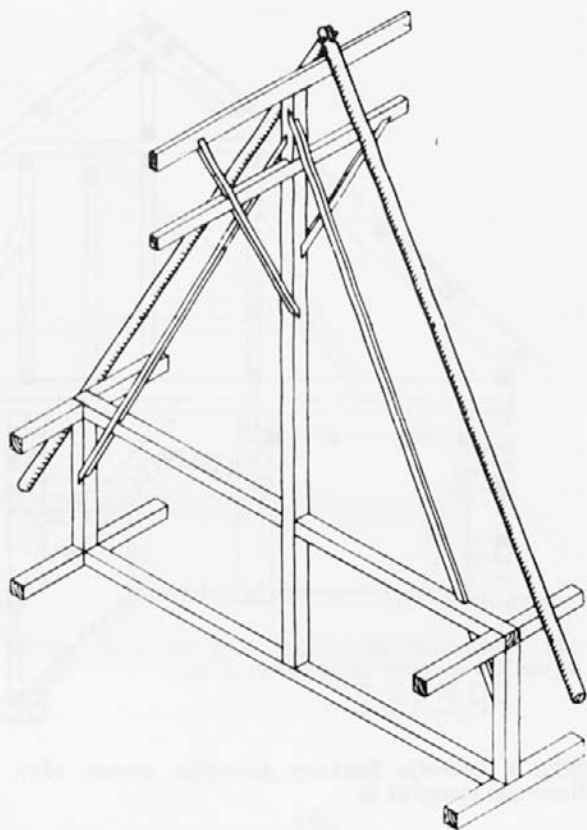
Ostrešje iz okolice Mokronoga kaže značilnosti ostrešij na sohe oziroma stavb, ki so jih gradili s skeletno konstrukcijo (nem. Ständerbau). Na naši podobi je dobro viden osrednji nosilni steber — drevo, ki nosi na vrhu slemensko lego — sleme. Na sleme se opirajo tramovi, špirovci, med seboj v parih na vrhu trdno zbiti. Par špirovcev veže na sredi vez — pant, ki naj obtežitev ostrešja enakomerno razdeli po špirovcu. To vez podpira tram — glajtnik, ki ga nosi steber, imenovan glajtni steber. Ogradje, sestavljeno iz glajtnega stebra in glajtnika imenujemo na Slovenskem stol, tudi šneštul ali stolec. Na sliki niso vidne letve, pribite na špirovce, ker jih prekriva slamnata kritina.

Slika 6. Ostrešje s stolom, Gorenjsko (po S. Vurnik, Etnolog 4)

Slika 7. Kmečka hiša z ostrešjem na stol, prerez, začetek 17. stol. (po M. Gschwend, Schweizer Bauernhäuser)

Slika 8. Ostrešje s stebrom (Firständer) do tal, Švica (Po M. Gschwend, Schweizer Bauernhäuser)

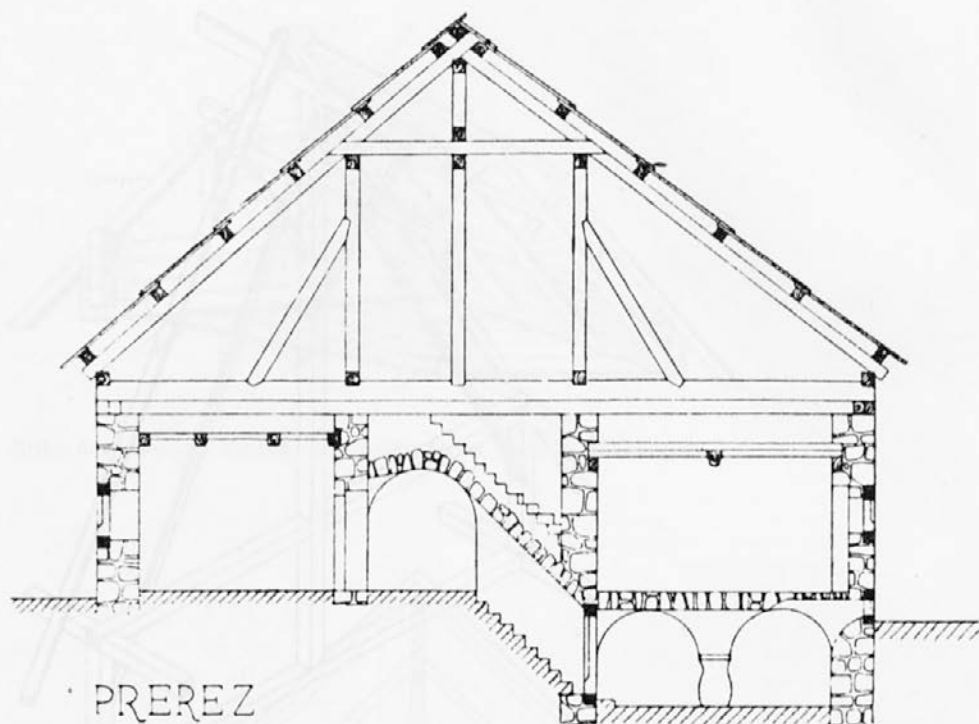
Opisano ostrešje je veljalo sredi 19. stoletja za potratno, ker je bilo v njem vgrajenega preveč lesa, kar je še povečevalo nevarnost požara.¹⁰ Sredi 19. stol. pa so poznali in gradili tudi ostrešja naprednejših oblik, ki naj bi bila prišla k nam z Nemškega.¹¹ Omemba naprednejših ostrešij nas opozarja, da so v tistem času marsikje na Slovenskem postavljali strehe še po starem. Razvoj je pa šel po poti, ki so jo nakazovala ostrešja, narejena kar iz najmanj lesa, ne da bi bila zato njihova trdnost manjša. Oglejmo si nekaj primerkov, ki to misel določeneje potrjujejo.

Risba ostrešja toplarja — kozolca iz Škofljice pri Ljubljani — kaže (Sl 4.), da so graditelji uporabili skrajšano drevo (steber) in ga postavili na sredo vezi.¹² Korak k še večji racionalizaciji kaže ostrešje Ehrlichove bajte na koroški

¹⁰ Isti, prav tam.

¹¹ Isti, prav tam.

¹² M. Mušič, Arhitektura slovenskega kozolca, Ljubljana 1970, risba na strani 72.

Slika 9. Ostrešje Šenkove domačije, prerez, 1517, Zgornje Jezersko (po M. Mušič, Slovenski etnograf 5)

Ukovški planini. (Sl. 5.) Tam so napravili ostrešje že brez drevesa in slemenske lege. Špirovce podpira na sredi močno leseno ogrodje, tukaj imenovano šneštul.¹³

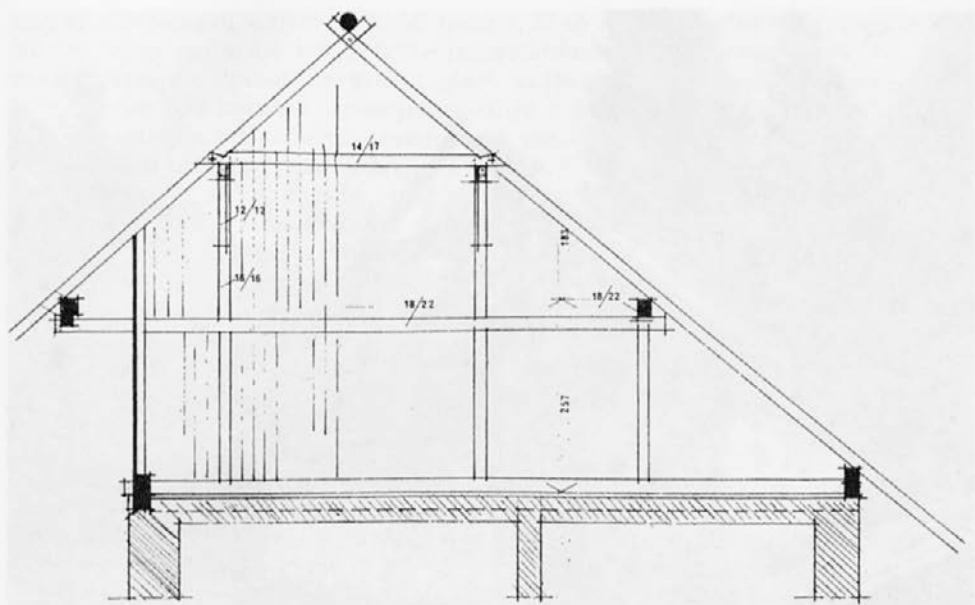
Podobno ostrešje, kot na Ehrlichovi bajti, so gradili konec 19. stoletja in v začetku 20. stol. še marsikje na Slovenskem. (Sl. 6.) Z Gorenjske ga je opisal S. Vurnik, narisal pa slikar M. Gaspari. Ostrešje — ršt sestoji iz glajta, horizontalne opore dveh močnih brun, ki počivata na pokončnih stebrih, in pa tanjših šperovcev, ki so poševno prislonjeni na oklep in glajt, da oblikujejo v vrhu vilice — glastovca za sleme. Po potrebi med seboj povežejo še glajt in steber z vezmi panti.¹⁴ Temu podobna ostrešja so gradili tudi v Pomurju, le da so tam stebriča še oprli z opornico.¹⁵ V jugovzhodni Sloveniji, v Beli Krajini so postavljali ostrešja, imenovana nemški ali kranjski cimper.¹⁶ Od gorenjskih in pomurskih ostrešij, grajenih s stolom, se belokranjski razločujejo

¹³ Beseda »šneštul« je izposojenka iz nem. Schneestuhl, prim. O. Moser, Das Pfettenstuhldach, Wien 1976, 19.

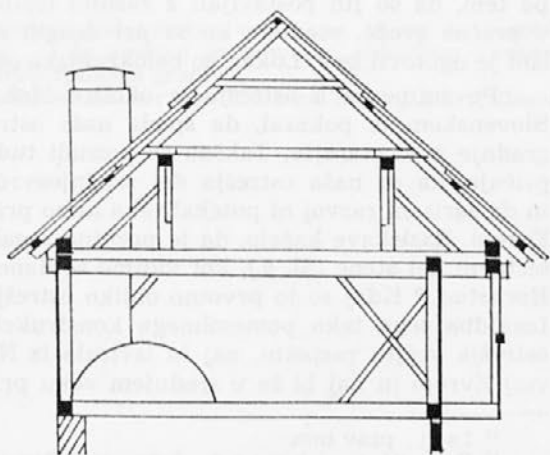
¹⁴ S. Vurnik, Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp, v: Etnolog 4/1, 1930, str. 51, slika TII, 1.

¹⁵ M. Maučec, Kmečka hiša in njena funkcija v Prekmurju, v: Etnografija Pomurja, Murska Sobota 1967, str. 32, slika 6.

¹⁶ J. Lokar, Belokranjska hiša, C III, 1912, str. 22, slika 3.

Slika 10. Liznekova hiša, ostrešje, prerez, Kranjska gora, začetek 18. stol. (risba: Zavod za spomeniško varstvo v Kranju)

Slika 11. Zimovčeva hiša, ostrešje, prerez, začetek 18. stol., Podhom pri Bledu (risba: Zavod za spomeniško varstvo v Kranju)

Slika 12. Hlev z ostrešjem na stol. Planina Višek nad dolino Vrat (foto: F. Stele), 1982.

po tem, da so jih postavljali z *rožniki* (špirovci), ki so bili s »peto« pritrjeni v prečne grede, medtem ko so pri drugih ostrešjih špirovci segali čez steno. Kot je ugotovil že J. Lokar, so belokranjska ostrešja novejšega izvira.¹⁷

Povrnimo se k ostrešju iz okolice Mokronoga. Oris ostrešij s stolom na Slovenskem je pokazal, da spada naše ostrešje z votivne podobe po načinu gradnje med starejše. Takšna so poznali tudi drugod v Evropi,¹⁸ kar me prepričuje, da so naša ostrešja del srednjeevropskega stavbnega izročila (Sl. 7.) in da zarisani razvoj ni potekal tako samo pri nas, ampak tudi drugod v Srednji Evropi. Raziskave kažejo, da je prvotno segalo *drevo* do tal, oziroma da je bilo sestavni del stene (Sl. 8.), kot vidimo še danes ponekod v Švici v ostrešjih tipa *Hochstud*.¹⁹ Kdaj so to prvotno obliko ostrešja izpopolnili s »stolom«, ni znano. Iznajdba tega tako pomembnega konstrukcijskega člena, ki omogoča graditi ostrešja večjih razpetin, naj bi izvirala iz Nemčije, odkoder se je razširila po vsej Evropi in naj bi že v srednjem veku prišla tudi k nam.²⁰ Nov tip ostrešja

¹⁷ Isti, prav tam.

¹⁸ Prim. M. Gschwend, *Schweizer Bauernhäuser*, v: *Schweizer Heimatbücher* 144—147. Bern 1971, 81, slika 75; O. Moser, n. d. slika 5/2; G. Eitzen, *Zur Geschichte des südwestdeutschen Hausbaues im 15. und 16. Jahrhundert*, *ZfV* 59, 1963, 38.

¹⁹ M. Gschwend, n. d. slika 71 na str. 76.

²⁰ B. Schier, *Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa*, Göttingen 1966, 23 sl.

naj bi bili prinesli k nam potujoči tesarji, ki so nam zapustili tudi nove besede, ki jih danes razlagajo kot nemške izposojenke, o čemer pričajo: *cimper*, v pomenu ostrešje s stolom (bavarsko), *glajt*, ki izvira iz bav. »Gleitbaum« in *pant*.²¹

Čeprav nas nemške izposojenke silijo k sklepu, da smo Slovenci sprejeli nov tip ostrešja od nemških sosedov, pa vendar ne vemo natančneje, kdaj naj bi bili začeli pri nas graditi ostrešja s stolom. Verjetno so jih ponekod postavljali že v srednjem veku, kot bi smel sklepati po ohranjenem ostrešju (Sl. 9.) iz začetka 16. stoletja na Šenkovi domačiji z Zgornjega Jezerskega²² ali na Liznekovi domačiji (Sl. 10, 11, 12.) v Kranjski gori iz prve polovice 18. stoletja.²³ Preseneča pa me, da ostrešij s stolom ne zasledimo na Primorskem in prav tako jih pogrešamo tudi v Ticinu.²⁴ So se morda ostrešja s stolom uveljavila predvsem tam, kjer so pred uveljavitvijo »stola« gradili ostrešja na sohe (nem. Säulenpfettendächer) in na škarje (nem. Schersparrendächer), medtem ko pri strehah na lege, tipa *na kašto* (nem. Ansdach) in na *kobilo* (nem. Scherpfettendach), ni prišlo do kombiniranih ostrešij s stolom?

Kakšne stavbe so gradili pri nas z ostrešji s stolom? J. Pajk jih je priporočal graditi v tistih stavbah, ki so bile širše od 4 klafter, se pravi večje od 7 metrov. Tako velike stavbe so potrebovali na kmetijah za hleve (Sl. 12.), pode, skednje, kašče in kozolce toplarje, pa tudi premožnejše kmečke domačije so gradili s takšnimi ostrešji. V drugi polovici prejšnjega stoletja so jih začela izpodrivati sodobnejša, kombinirana. Kjerkoli še naletimo na ostrešja z *drevesom* in *glajtnikom* pa vemo, da imamo pred seboj stavbno izročilo izpred dvesto in še več let.

²¹ T. Gebhard, Alpenländische Dachformen, v: Dona Ethnologica. Beiträge zur vergleichende Volkskunde. Leopold Kretzenbacher zum 60. Geburtstag, München 1973, 144 sl.

²² M. Mušič, Stilna arhitektura in ljudsko stavbarstvo v srednjem veku, SE 5, 1952, str. 66, slika na tej strani.

²³ Zahvaljujem se Zavodu za spomeniško varstvo v Kranju, ki mi je dovolil objaviti svoje dokumentarno gradivo. — Še posebej se zahvalim sodelavcu Zavoda V. Knificu za pomoč pri iskanju primerjalnega gradiva.

²⁴ Prim. M. Gschwend, Die Bauernhäuser des Kantons Tessin, Bd. 1, Basel 1976, 69 sl.

Zusammenfassung

EIN VOTIVBILD AUS DEM BEGINN DES 19. JAHRHUNDERTS UND SEIN ZEUGNISGEHALT FÜR DIE BAUGESCHICHTE

Das Votivbild aus dem Beginn des 19. Jahrhunderts aus der Kirche des Hl. Rochus in Hrastovica oberhalb von Mokronog ist nicht so sehr als Kunstwerk bedeutsam, als daß es durch seine historische dokumentarische Aussage Zeugnis ablegt. Der Maler A. Postl hat auf dem Ex voto eine Bittprozession dargestellt und unter anderen Szenen auch eine hölzerne Bauernhütte abgebildet. Daran erweckt Aufmerksamkeit das Dachgerüst, aufgesetzt als Firstständer-Rafendach mit Stuhl. Der Autor hat durch die Analyse des Dachgerüsts den Beweis erbracht, daß der Maler eine reale Hütte und ein zeitgerechtes Dachgerüst abgebildet hat. Dachgerüste dieses Typs wurden nicht nur in Dolenjsko aufgesetzt, sondern auch in Gorenjsko, im Pomurje und in der Bela Krajina, ebenso wie auch andernorts in Zentraleuropa. Der Artikel sucht auch die Frage zu beantworten, wann in Slowenien die Aufsetzung von Dachgerüsten mit Stuhl einsetzte. Der Autor kommt zum Schluß, daß man damit bereits im Mittelalter begann, wovon auch das Dachgerüst des Senk-Anwesens aus dem Jahr 1517 zeugt. Die deutschen Lehnwörter (*cimper*, *glajtna*, *pant*) sprechen zugunsten der These, daß den Slowenen die Dachgerüste mit Stuhl durch ihre deutschen Nachbarn vermittelt worden sind. Offen bleibt die Frage, warum Dachgerüste mit Stuhl nicht im Küstenland aufgesetzt wurden. Als möglichen Grund dafür erwähnt der Verfasser den Gedanken, daß dort (so wie im Tessin) Pfetten- und Schersparrendächer aufgesetzt wurden, die nicht zu einer solchen Entwicklung anspornten, wie man sie ansonsten bei den Dachgerüsten des Typs Firstständer-Rafendächer oder Säulenpfettendächer findet, welche die Hauptträger der Entwicklung der Dachgerüste mit Stuhl sind.

ODPRTA VPRAŠANJA ETNOLOŠKE TOPOGRAFIJE NA KOROŠKEM, PREDVSEM O STAVBARSTVU

Majda Fister

Ko sem se leta 1981 odločila za sodelovanje pri izdelavi topografskih študij na Koroškem, se nisem prav zavedala, koliko odprtih vprašanj obstaja ob navidezno preučenem območju. Preučenem pravim zato, ker številne knjige najrazličnejših avtorjev, ki so bodisi zgodovinarji, geografi, sociologi, etnografi ali lingvisti in seveda njihovi še številnejši članki v časopisih, knjigah in revijah, dajo slutiti popolno preučenost zamejske Koroške.

Vendar je postal problem že ob samem poimenovanju preučevanega predela – ali naj se imenuje to Južna Koroška ali Slovenska Koroška, termin, za katerega koroški znanstveniki trdijo, da je v znanstveni literaturi že davno opuščen, prav tako pa naj bi bil opuščen tudi v dnevni publicistiki, medtem ko se prav isti izraz pri nas pojavlja v mnogih znanstvenih delih.¹

V literaturi se srečujemo še z izrazi avstrijska Koroška, Slovenci na avstrijskem Koroškem, dvojezično ozemlje Južne Koroške, zamejska Koroška pa tudi ozemlje Koroške s slovenskim in mešanim prebivalstvom.² Torej problem, ki je še danes odprt in vsekakor vezan tudi na politično problematiko na Koroškem.

Prav tak problem se je pojavil tudi pri na prvi pogled jasni razdelitvi obširnega območja Južne Koroške na tri pokrajinske enote Rož, Podjuno in Ziljo. Točnih meja med temi pokrajinami ni in geografi jih označujejo po svoje, jezikoslovci po svoje. Torej etnolog, ki bo raziskoval na Južnem Koroškem, bo nehote dregnil tudi v politična vprašanja, ki so vezana na celovit obstoj slovenske manjšine.

Morda bo naloga Topografija slovenskega etničnega ozemlja na Koroškem povod, da se bodo nekatere sestavine življenja raziskovale znatno bolj poglobljeno, kot je bilo to storjeno doslej. Prav poglavje o stavbarstvu ali točneje

¹ V delu *Koroška in koroški Slovenci*, Maribor 1971 uporablja S. Ilešič izraz »slovenska Koroška«.

² A. Malle dosledno uporablja izraze Južno ozemlje Koroške ali ozemlje Koroške s slovenskim ali mešanim prebivalstvom ali npr. G. Fischer v delu *Das slowenische in Kärnten*, Klagenfurt 1980, uporablja izraze Südkärnten, Südkärntner Raum, Territorium Kärntens mit slowenischer oder gemischtsprachiger Bevölkerung ali tudi Gemeinden in gemichtsprachigen Gebiet Kärntens.

kot je naslovljeno v topografiji Stopnja ohranjenosti in razkroj v stavbarstvu in posebej Uvajanje novosti v stavbarstvu me je navedlo, da podam neke strnjene misli, do katerih sem prišla, ko sem sestavljala študijo o Rožu.

* * *

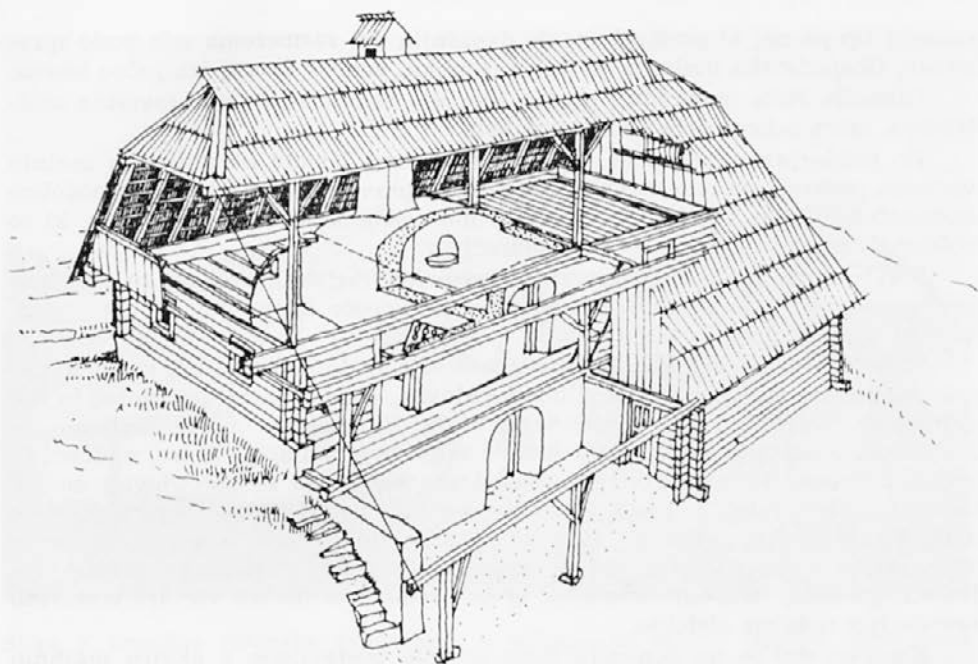
Ko govorimo o koroški hiši, se vse premalo zavedamo, da koroška hiša, prav tako kakor gorenjska, primorska ali katerakoli hiša ni nekaj enotnega. Vsaka pokrajinska enota, ki sestavlja Koroško, ima svojo arhitekturo, vsaka dolina, ki sestavlja pokrajinsko enoto, ima svojo lastno podobo v stavbarstvu, ki jo tvorijo včasih le majhni detajli, včasih pa je to kar cela stavba, ki jo v vsej pokrajinski enoti dobimo le na enem mestu. Tako so si na primer povsem različne kmetije na področju Svinje planine od svojskih hiš gozdarjev in rudarjev v dolini Bele. Čisto drugačni so domovi kmetov v dolini Drave od domov tržanov v krajih Velikovec in Pliberk, čeprav vse našteje enote tvorijo le majhno pokrajinsko celoto Podjuno. Enako in seveda še bolj pisano sliko nudita naprej dolini Roža in Zilje. Vsi pa vedno govorimo le o eni ali dveh različicah koroške hiše. . . Pod pojmom koroške hiše razumemo tudi arhitekturo v Mežiški dolini, na pogorju Strojne in še del Dravske doline s Kobanskim hribovjem. Vse te drobne posameznosti, ideje in značilnosti, ki so združene pod pojmom »koroška arhitektura«, nam narekujejo povečano zanimanje, saj prav te tvorijo največjo vrednoto, to je svojskost neke pokrajine. Brez teh posameznih značilnosti, ki danes z enotno arhitekturo izginjajo pred našimi očmi, bi bile vse pokrajine enake, utopljene v dolgočasno enotnost, brez duha, brez človeške domačnosti in topline.

Morda bomo uspeli z raziskovanjem v naslednjih letih izluščiti čimveč podrobnosti in sestavin, ki so v dobrem ali slabem izoblikovali koroško okolje, to je točno določeno kulturno pokrajino, ki jo sestavljajo vasi, domačije, znamenja in še posebni poudarki kot so cerkve in gradovi. Vseh teh domačnostnih sestavin v današnji uniformirani arhitekturi ni več in jih iščemo zaman. Edinole z osveščanjem današnjega rodu, ki je v vsej človeški zgodovini nastopil v krajini najbolj agresivno, bi morda do neke mere zajezili, da bi bila arhitektura stanovanske hiše popolnoma uniformirana, se pravi enaka na Koroškem kot na Tirolskem ali kjerkoli v Sloveniji.

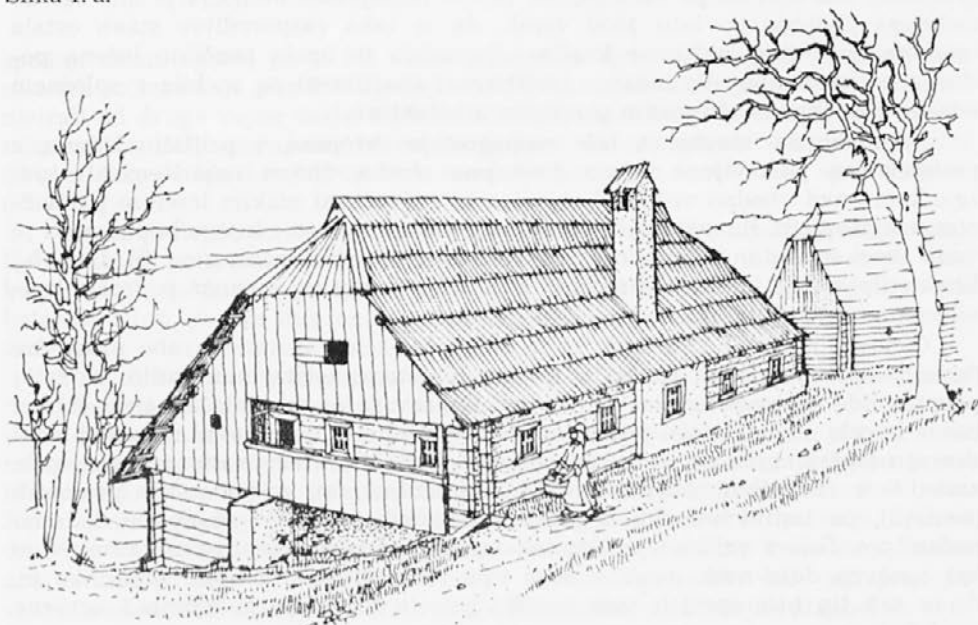
Naslednje misli, ki so delna ilustracija zgoraj omenjenega, označujejo stavbarstvo v Rožu, kot sem ga delno spoznala v dosedanem delu.

Južni del Koroške ali, kot ga imenujejo raziskovalci stavbarstva, »jezikovno mešano področje« (O. Moser),³ je razvil značilno obliko kmečke hiše. Pravijo ji »slovenska hiša z vzdolžnim hodnikom (das slowenische Längslaubenhäus). Stavbni tip naj bi se razvil neposredno iz preproste lesene kladne stavbe, ki je imela v pritličju tri prostore (osrednji hodnik, bivalni prostor »dimnico« in drugi prostor) in ki naj bi spadala obenem še k značilnemu »ozkem« tipu hiše. Nadstropja ni bilo, dvokapna streha je bila strma, prostor pod njo je bilo podstrešje, ki je služilo različnim namenom. Kamnita gradnja naj bi po Moserju in drugih raziskovalcih prenašala neposredno vse oblike lesene arhitekture,

³ O. Moser: *Das Bauernhaus und seine landschaftliche und historische Entwicklung in Kärnten*. Klagenfurt 1974.

Slika 1. a.

Slika 1. b. Razporeditev prostorov v skromnejši koroški hiši vzdolž vhodnega hodnika in zunanji izgled take stavbe. (Rožanska hiša, prenesena v muzej na prostem pri Gospe Sveti)

osnovni tip pa naj bi preživel vse do današnjih dni razmeroma zelo malo sprememb. Gospodarska poslopja so bila raznolika, vendar skoraj izključno lesena.

Območje Roža je osrednji predel, kjer naj bi bila razširjena tovrstna arhitektura, razen ozkega dela po Karavankah.

Po primerjavi gradiva na terenu, razmeroma bogate literature in možnih vplivnih področij, je bilo mogoče postaviti za pravo kmečko hišo sicer podobne ugotovitve, vendar dosti širše vplive in medsebojna razmerja v vzrokih, ki so oblikovali celotno stavbarstvo tega področja.

Stavbarstvo Roža lahko razdelimo na nekaj različnih vrst, ki so pogojene predvsem s socialno pripadnostjo, čeprav je mogoče ugotavljati njihovo medsebojno prepletanje ali vsaj vplivanje.

Zaradi pretežno agrarne strukture področja so do nedavna kot kulturna sestavina krajine res prevladovala kmečke stavbe, vendar pa so kot vzorec in kot prinašalec posebnih idej v stavbarstvu do 20. stoletja močno vplivale še fužinarske naselbine pod Karavankami s svojo posebno arhitekturo, meščani in tržani Celovca, Beljaka, Borovelj in Železne Kaple, ki so posredovali modne in tehnološke novosti v gradnji, deloma pa tudi najvišji sloji s svojo posebno arhitekturo (cerkve, gradovi, upravne zgradbe itd.). Vsem tem vplivom se je med obema vojnama pridružil še neposredni vpliv »turistične« arhitekture (hoteli, gostišča, nazadnje vikendi), ki je postal zelo močan vir arhitekturnih novotarij v zadnjem obdobju.

Kmečke stavbe na področju Roža so bile postavljene v okviru majhnih gručastih naselbin ali pa samostojno. Redka naseljenost območja je bila vse do zadnjega obdobja po letu 1950 vzrok, da je taka razporeditev stavb ostala osnovna značilnost kulturne krajine. Domačija je imela značilno ločena poslopja po namembnosti, zunanje (oblikovne) značilnosti pa so bile v splošnem enake tipološkim značilnostim gorenjske arhitekture.

Stanovanjske stavbe so bile najpogosteje skromne, v pritličju zidane, z nesimetrično postavljenim strmo dvokapno streho, širšim napuščem ali tudi »gankom« nad vhodno vzdolžno stranico in največkrat nizkim lesenim polovičnim nadstropjem. Razporeditev prostora je izhajala iz osrednjega hodnika, ki je vodil skozi stavbo in iz levo in desno »dodanih« bivalnih prostorov. (Sl. 1 a, 1 b.) Enak razpored je imela že dimnična hiša, ki je iz obravnavanega področja izginila v preteklem stoletju.

Osnovni notranji razpored, ki je omogočal zelo razumno izrabo prostorov (bivalna-spalna-delovna funkcija v istem prostoru, ločitev umazanih in čistih površin itd.), je značilen za ves razvoj. Čeprav so se menjale zunanje oblike, barve in celo namembnosti prostorov v kmečkih hišah, je osnovni razpored ostal skoraj nespremenjen do zadnjega obdobja. Enako delitev prostorov je mogoče zaslediti v zasilnih (začasnih) bivališčih (planšarijah), gospodarskih poslopih (senikih), pa tudi v mlajših bogatejših kmečkih hišah, ki so dobile dodatno nadstropje. Šele z velikimi spremembami na področju, kjer izginja kmetijstvo kot osnovna dejavnost, uvajajo nove tipe hiš tudi na kmetijah. Zanimivo je, da so tak tip hiše sprejeli tudi nemški priseljenci, ki so kolonizirali agrarne predele.

Druga posebnost kmečkega stavbarstva je bila velika oblikovna raznolikost gospodarskih stavb glede na namembnost. Hlev za živino je bil navadno

Slika 2. Značilna rožanska arhitektura iz začetka 20. stol. v Rožeku. (Kotnikova domačija)

spodaj, zidan, zgoraj pa je bil visok prostor za spravilo sena. Že v preteklem stoletju so marsikje pozidali zgornje nadstropje, dokončno pa so hleve modernizirali od druge vojne dalje. Kjer so bili nadzidani že prej, so stavbe v splošnem ostale nespremenjene, le modernizirane in prilagojene večjemu številu živine. Tako so hlevi ostali od vseh stavb na kmetijah še najmanj spremenjeni. (Sl. 2)

Ostala poslopja so s kmetij že skoraj povsem izginila. Značilne nadstropne lesene kašče, mali hlevi za konje in ovce, sušilnice za sadje, mlini in stope, celo kozolci so le še izjeme po domačijah ali v kmečki pokrajini. Zamenjali so jih betonski silosi, garaže in prenosne naprave za sušenje sena ali električne ograje za živino.

Tudi fužinarska arhitektura je danes le še lupina, ki služi novim namenom. Še v začetku tega stoletja so bile to velike večstanovanjske stavbe, povsem enake tistim v dolini Kokre ali v Gornjesavski Dolini. Ob njih je bila vrsta največkrat lesenih delavnic. Male fužinarske hišice so spominjale bolj na miniaturne kmečke hiše z vsemi prostorskimi značilnostmi koroške »ozke« hiše. Zaradi dobre grádnje je precej takih stavb še ostalo, največ ob potokih, kjer so do prve vojne še delale številne fužinarske in druge obrtne delavnice. Enaka arhitektura je bila v Borovljah. Čeprav so bile fužinarske hiše zgrajene po vzorih meščanskih stavb, so zaradi svoje postavitve (samostojne stavbe) in svojega namena (neke vrste stanovanjski bloki, včasih tudi s skupnimi kuhinjami) do danes ostale posebna vrsta stanovanjske arhitekture slabše kvalitete. Na ostalo stavbarstvo so vplivale predvsem oblikovno. Od Borovelj do Podrožce

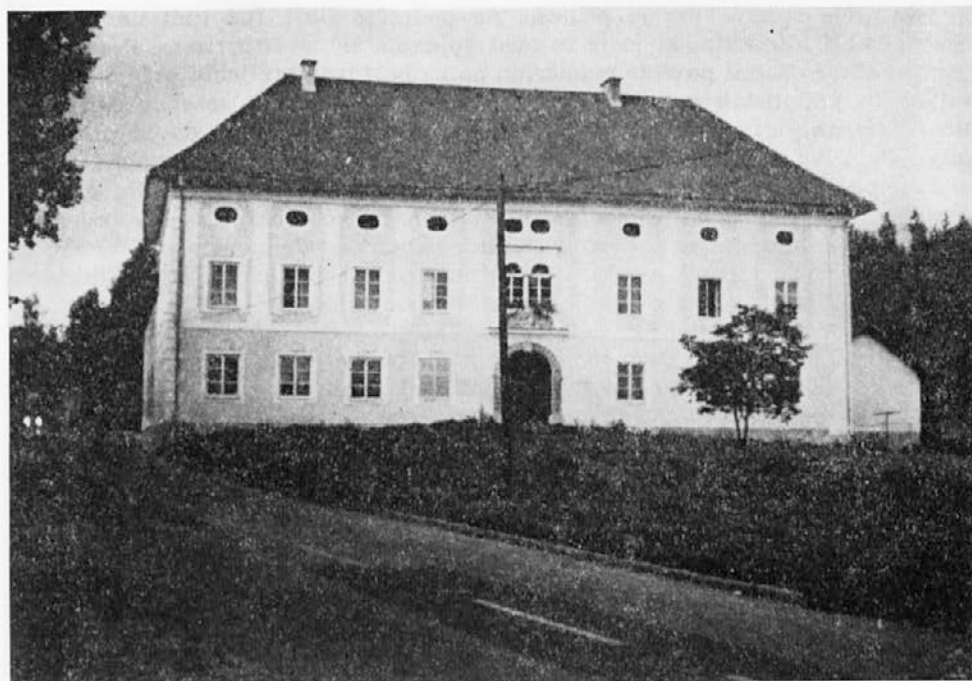
so bile raztresene po dnu dolin ob potokih izpod Karavank. Danes je tako značilno področje predvsem dolina Medborovnice proti Selam.

Mesta na robu Roža so razvijala enako arhitekturo kot vsa druga v širšem predelu Koroške ali osrednje in severne Slovenije. Tudi tu je bilo stavbarstvo podobno kmečkemu že zaradi navezanosti na agrarno zaledje. Vse do obdobja med obema vojnama je mestna arhitektura vplivala le kot posrednik modnih oblikovnih teženj, manj kot posrednik tehničnih gradbenih novosti in nič v vsebinskem smislu. S proletarizacijo kmečkega prebivalstva po izgradnji predora pod Karavankami so delavci in uradniki (kmečki sinovi) prinesli tip predmestne bivalne hiše tudi na vas. Ta se v osnovi ni zelo razlikovala od kmečke, le da v njej ni bil več potreben prostor za vse dejavnosti, ampak je bila namenjena le bivanju. Zato je bila tudi manjša (delni vzrok so bile gotovo tudi denarne težave novega sloja), postavljena je bila navadno na robu vasi, prinesla pa je nekaj oblikovnih novotarij in materialov. Tako se je začela razkrajati pokrajinska slika, deloma s spremembo v likovni podobi arhitekture, predvsem pa z začetkom nesmotrnega in nenačrtnega pozidavanja agrarnega prostora.

Po drugi svetovni vojni se je začel močno širiti predvsem Celovec in je dobesedno prekril s tipsko gradnjo velike predele značilne kmečke krajine. Z rastjo mest in upadanjem gospodarskega pomena kmetijstva so začele postajati

Slika 3. Novo nastajajoča turistična pozidava okoli Hodiškega jezera je v mnogočem spremenila podobo pokrajine.

Slika 4. Reprezentativno stavbarstvo je tudi na vasi posnemalo meščanske vzore. (Župnišče v St. Jakobu v Rožu)

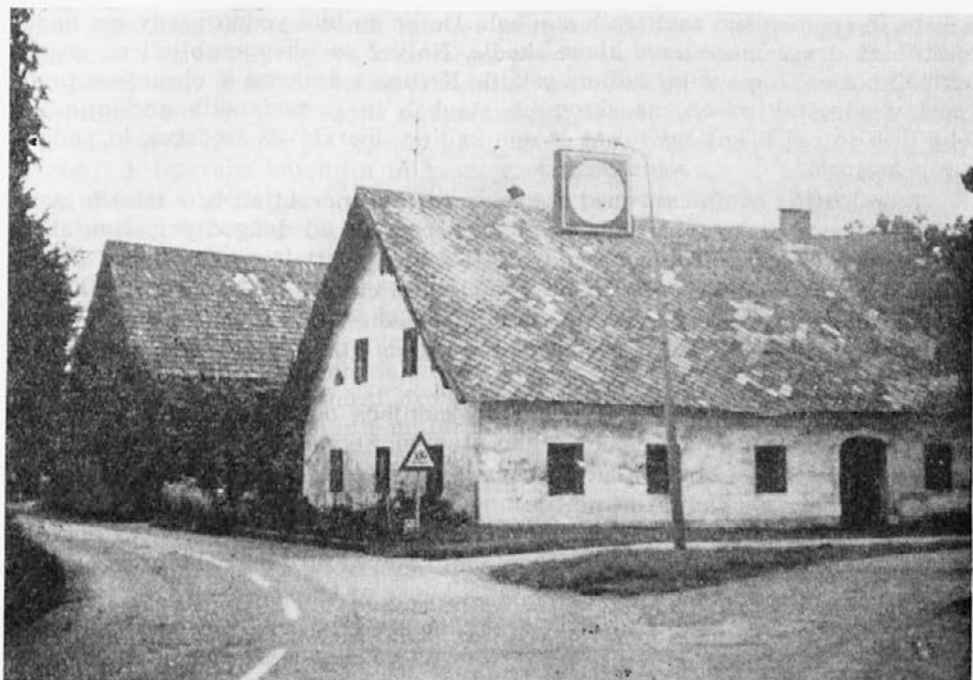
zanimive stavbne parcele po vaseh (Sl. 3) Mesto je začelo negativno vplivati na arhitekturo v Rožu z uvajanjem pokrajini neprilagojenih stavb, kmalu nato pa še s posebno »domačijsko« arhitekturo (»Heimatstil« — O. Moser...), ki je postala celo sredstvo za neke vrste raznarodovanja. Nekritično izbrane »alpske« sestavine za stavbarstvo tega dela Koroške so namreč prenesene iz tirolskih, bavarskih in drugih centralno alpskih predelov ter so že v mnogočem prekrile značilnosti, ki so jih raziskovalci prej opredeljevali kot sestavine »slowenisches Längslaubenhaus«.

Manjši vpliv je v Rožu imela arhitektura najvišjega sloja. Še največji zgled so dajale državne stavbe, poštna poslopja, železniške postaje, krajevni uradi, župnišča in podobno. (Sl. 4.) Zidana stavba je postala pojem kvalitete, posebnih arhitektonskih sestavin kot likovnega izraza (vpeljana je bila uradna »cesarsko-kraljeva žolta barva« na prejšnje bele fasade...), marsikatera pa je bila postavljena tudi v pomemben (celo osrednji) del naselja ali ob prometnicah in so tako še danes vidne sestavine oblikovanega življenjskega okolja. Žal so danes postale zgled pri obnavljanju drugih stavb: zaradi njih so vasi izgubile značilnosti, ki so bile vključene v okolje (uporaba omenjene okrase barve je nadomestila naravno belino apnenega beleža, naslikani ali v ometu oblikovani okraski na fasadah spominjajo na železniške postaje, nova »trda« kritina je zamenjala domačo slamnato in leseno...).

Največje spremembe je prinesla na področje Roža (pa tudi na ostalem Koroškem) arhitektura, ki jo je že med vojnama zahteval turizem. Posebej po zadnji vojni so začeli povsem nenačrtno na najbolj izpostavljenih predelih in na najboljših kmetijskih površinah graditi hotele, gostišča in zasebne turistične hiše. Vsa arhitektura je bila že v začetku zlagano »alpska«, da bi privabila goste. Prvi hoteli in gostišča so zaradi svoje redkosti imeli še posebno vlogo, kasneje pa so postali vzorec za vse stavbarstvo. Po vaseh in v mestih so predvsem po letu 1950 začeli povsod graditi na zunaj močno okrašene stavbe, v notranjosti, sodobno urejene, a so v resnici le posnemale neustrezne vzorce iz Švice, Tirolske in drugih alpskih turistično uspešnih predelov. Najprej likovni, nato pa tudi notranji vzorci tega stavbarstva so kmalu postali neke vrste pojem celo med strokovnjaki in danes marsikateri predpis že zahteva, da morajo arhitekturo v pokrajini prilagoditi tej modi. Najbolj vidni elementi te arhitekture so: položna streha, rezljani leseni opaži, balkoni na čelnih fasadah in podrobnosti v materialih. Notranja razporeditev, ki postaja danes že vzor, je enaka primestni hiši (vili), mnogokrat z bivalnimi prostori v nadstropju, predvsem pa obvezno s sobami za goste.

Slika 5. Tudi v bližini Celovca so še ohranjene značilne rožanske oblike stavb. (Pri Pongrac — Lipice)

Slika 6. Do danes ohranjene stare stavbne sestavine ob modernih oblikah življenja.
(Pri Knezu v Št. Jakobu v Rožu)

Nov tip stavb spreminja tudi način bivanja; v preteklosti so bili pogosti (ali celo nujni) stiki med prebivalci ene stavbe, danes pa lahko vsak živi povsem izolirano. Ker se to dogaja predvsem v času zadnje generacije, kaže, da je prav arhitektura tista, ki v mnogočem spreminja način življenja. Tam, kjer dose-danji sistem stavb še ni spremenjen (prostori z mešanimi in skupnimi namembnostmi), je tudi način življenja znotraj posameznih družin še v mnogočem nespremenjen.

Razmerje med številom novih stavb in povprečnim predvojnim številom stavb v Rožu je po oceni (točnih podatkov ni bilo mogoče dobiti) 2 : 1. Bolj kot pozidava prostora se je spremenil odnos med ohranjenimi starimi in novimi elementi arhitekture (Sl. 5).

Prvotna kritina je bila slama, ki pa jo je že v 19. stoletju skoraj v celoti zamenjala lesenà kritina. Skodle so bile treh vrst: klane, žagane in navadne deske. Za predele pod Karavankami je bilo značilno prekrivanje z ozkimi, poševno postavljenimi skodlami. To je dajalo strehi »mehko« obliko in je povsem sledilo prejšnjim oblikam kritine s slamo. Sistem je v prvotni izvedbi le redko ohranjen, vendar ga danes načrtno spet uvajajo (kot turistično privlačnost). Z žaganimi skodlami so bile prekrte kvalitetnejše stavbe (cerkve . . .); za razliko od klanih skodel so ta način kritja redko uporabljali. Danes je ohranjen le na

nekaterih spomeniško zaščiteneh stavbah. Deske so bile vedno predvsem nadomestilo za drage macesnove klane skodle. Največ so jih uporabljali na gospodarskih poslopih, po vojni tudi na ostalih. Kritina z deskami je ohranjena predvsem v odročnih vaseh, na skromnih stavbah in gospodarskih poslopih. Po letu 1950 so začeli kot zaščito za leseno kritino uporabljati sredstva, ki podaljšujejo trajnost.

Trdo kritino so do časa med obema vojnama uporabljali le v mestih in na nekaterih posebnih stavbah. To je bil bobrovec ali od drugod pripeljan skril. Med vojnoma so v velikem obsegu začeli zamenjavati leseno kritino z betonskimi, doma izdelanimi strešniki ali s kupljenim eternitom. Gladka, ravna, siva kritina kot zunanja značilnost prevladuje še danes, čeprav barvno ne ustreza prvotni svetlo sivi. (Sl. 6.) Opečne kritine (žgana glina) v glavnem zunaj mest niso uporabljali.

Les kot gradbeni material je bil do zadnjega obdobja najprej prevladujoče, nato kamnu in opeki enakovredno gradivo. Še vedno so ohranjene stavbe, grajene v najstarejši obliki kladne gradnje, največ pa je lesenih skeletnih sistemov v povezavi z zidanimi in obitih z opažem. To je splošno uporabljan način za skoraj vse vrste gospodarskih stavb. Danes les največ uporabljajo v dekorativne namene. Opaži so le dekoracija zidanih stavb, rezljani balkoni so okraski

Slika 7. Sodobna preobrazba kmetije pri Podlipniku v Podgorjah. Spremenjeni detajli so rožanski kmetiji odvzeli njene pokrajinske značilnosti.

fasad itd. Zaradi že navedenih vzorcev prinesene arhitekture se to pojavlja na vseh vrstah stavb in prispeva k izenačeni podobi stavbarstva v Rožu.

Zidovi so v kmečki arhitekturi začeli nadomeščati lesene stene šele pred dobrimi sto leti. Še pred vojno se spominjajo, da je bilo v večini naselij skoraj polovica stavb lesenih (če upoštevamo, da s tem označujejo le stanovanjske stavbe . . .). Uporaba kamnitih in kasneje opečnih zidov se je razširila ob prelomu stoletja, stavbe pa so v celoti posnemale prejšnje zglede. Pred tem so bili zidani le deli stanovanjskih stavb, kleti in deli gospodarskih poslopij.

Za Rož značilna starejša arhitektura je ohranjena predvsem v svojih naslednjih osnovnih tipoloških značilnostih: razpostavitvi po prostoru, razlikah med stavbarstvom v Celovski kotlini, ožjem Rožu ob Dravi, na Gurah in po pobočjih Karavank, v široki uporabi lesa (s konstruktivno funkcijo) na gospodarskih stavbah in v danes le dekorativnem pomenu na stanovanjskih poslopijih. Manj so ohranjene značilnosti drobnih arhitekturnih sestavin in oblikovnega izraza. (Sl. 7.) Prav tu uvajanje uniformiranega prevsdoalpskega oblikovanja odzema kulturi krajine najpomembnejše elemente. Vzroke je mogoče iskati v nezaveščenosti ali morda celo v načrtnem uvajanju tujega likovnega izraza. S svojo neizrazito zunanjo podobo (ki je lahko vedno bolj element kateregakoli turističnega alpskega prostora) bo Rož izgubil svojo identiteto tudi v likovno-simbolnem pomenu. To se že kaže v težko razpoznavnih likovnih elementih, ki opredeljujejo pripadnost Roža geografski ali nacionalni kulturnokrajinski identiteti. Le če bo navedeni problem pravočasno (tako!) postal del načrtnih usmeritev, bo še mogoče rešiti tudi kulturnokrajinsko identiteto Roža.

Zusammenfassung

OFFENE FRAGEN DER ETHNOLOGISCHEN TOPOGRAPHIE IN SÜDKÄRNTEN, NAMENTLICH IM BAUWESEN

Im vorliegenden Artikel führt die Autorin einige Gedanken und Feststellungen an, zu denen er bei der Ausarbeitung der Studie Ethnologische Topographie des slowenischen ethnischen Bereiches gelangt ist, die auch das jenseits der Grenze gelegene Kärnten einschließt. Die Gedanken betreffen das Studium der Architektur im Rosental (Rož). Die Autorin stellt fest, daß das Rosentaler Bauwesen in etliche unterschiedliche, vor allem durch die soziale Zugehörigkeit bedingte Gattungen aufgegliedert werden kann, wenn sich auch deren wechselseitige Verflechtung oder zumindest Beeinflussung feststellen läßt. Bis vor kurzem überwogen bäuerliche Gebäude, doch übten bis zum 20. Jahrhundert als Vorbilder und Vermittler besonderer Ideen im Bauwesen einen starken Einfluß noch die Eisenwerkansiedlungen unter den Karawanken mit ihrer speziellen Architektur aus, die Städter und Marktbewohner von Klagenfurt/Celovec, Villach/Beljak, Ferlach/Borovlje und Eisenkappel/Zelezna Kapla. Zu all diesen Einwirkungen gesellte sich zwischen beiden Weltkriegen noch der unmittelbare Einfluß der »touristischen« Architektur (Hotels, Gaststätten und schließlich die Wochenendhäuser).

Das Bauernanwesen hatte charakteristisch getrennte Gebäude ihrem Zweck nach, während die äußeren (formalen) Merkmale im allgemeinen den Merkmalen der Architektur von Gorenjsko (Oberkrain) ähnlich waren. Gegenwärtig sind aus den Bauernhöfen die einstöckigen hölzernen Speicher, die kleinen Schafställe, die Obstdarren, die Mühlen und Stampfwerke nahezu gänzlich verschwunden, sogar die Getreideharfen stellen in den Anwesen oder in der ländlichen Landschaft nur noch Ausnahmen dar.

Die Städte am Rand des Rosentaler Bereiches entwickelten die gleiche Architektur wie alle übrigen im breiteren Gebiet Kärntens oder Zentral- und Nordsloveniens. Auf diese Weise setzte der Zerfall des Landschaftsbildes ein, zum Teil durch die Veränderung der bildlichen Architekturgestalt, vornehmlich jedoch durch den Beginn unzweckmäßiger und unplanmäßiger Bebauung des Agrarraumes.

Die für das Rosental charakteristische ältere Architektur hat sich vor allem in folgenden Grundmerkmalen erhalten: in der Anordnung im Raum, den Unterschieden zwischen dem Bauwesen im Klagenfurter Becken, dem engeren Rosental längs der Drau, auf den Gure und den Böschungen der Karawanken, in der weitläufigen Holzverwendung. Weniger sind die Charakteristika der kleinen Architekturkomponenten und des Formausdrucks erhalten. Eben hier entzieht die Einführung der uniformierten pseudo-alpenländischen Gestaltung der Landschaftskultur ihre bedeutendsten Elemente. Mit seiner unausgeprägten äußerlichen Gestalt wird das Rosental seine Identität auch im bildlich-symbolischen Sinn verlieren. Dies zeichnet sich bereits in den schwer erkennbaren bildlichen Elementen ab, welche die Zugehörigkeit des Rosentals zur geographischen oder nationalen kultur-landschaftlichen Identität bestimmen. Nur wenn das angeführte Problem rechtzeitig Teil planmäßiger Ausrichtungen wird, dann wird es noch möglich sein, auch die kulturlandschaftliche Identität des Rosentals zu retten.

GOSPODINJSKI IZDATKI V MEŠČANSKI DRUŽINI

(Dnevnik Pavle R. od 1916—1950)

Tanja Tomažič

Gospodinjski dnevniki gotovo niso redka stvar in so v rabi še danes. Spodbujajo jih tudi razne strokovne založbe, ki izdajajo celo šablonizirane zvezke, pripravljene za opise določenih kategorij izdatkov.

Obravnavani dnevnik* je zanimivejši zato, ker se je začel že med prvo svetovno vojno, ker so trajali zapisi zdržema toliko let in ker je dobro znana avtorica oziroma so znane okoliščine, v katerih je dnevnik nastajal. Po zapiskih lahko sledimo meščanski kulturi skoraj petintrideset let, predvsem prehrani, kakršna je bila v navadi med svetovnima vojnama. Pozornejši pregled in prebiranje zapisov nam pojasnjuje marsikaj: nakupovalne navade, način prehrane, način plačevanja, odnose v družini, skrb za higieno, delno tudi skrb za obleko in perilo, izrabo prostega časa, izdatke za zdravnika in zdravila, ravnanje s posli in podobno.

Zapiski gospodinje Pavle R. so ne samo dnevnik izdatkov, temveč pravi prikaz materialnega in socialnega stanja družine (sl. 1).

Seveda pa je bilo potrebno najti ključ za pravilno branje teh zapiskov; ključ nam je ljubeznivo ponudila Marija R. s svojim pripovedovanjem in komentarjem posameznih imen in zneskov, ki se pojavljajo v dnevniku. Prav tako bi bili razmeroma brez vrednosti vsi podatki, če bi nam ne bil znan celovit položaj družine R.: število družinskih članov, ekonomske in družbene okoliščine.

* Upokojena defektologinja Marija R. iz Ljubljane se je morala leta 1979 preseliti v novo stanovanje. Pri pripravljanju selitve je našla precej reči, ki so bile vsa leta založene ter spravljene in se jih je komaj še spomnila, nekatere pa je videla celo prvokrat. Naključje je hotelo, da smo bili ravno v tem času pri njej zaradi nekih pojasnil v zvezi z nošo, pa se je Marija R. spomnila, da bi bilo nemara za nas tudi zanimivo, če bi nam pokazala rokopisni zvezek, ki je bil popisano s pisavo njene matere. Marija R. do tedaj tega zvezka še ni pregledala in se ga je medlo spominjala iz svojih mladih let. Izkazalo se je, da je to gospodinjski dnevnik njene matere Pavle R., ki ga je vzorno vodila od leta 1916 do leta 1950. Pri pozornejšem pregledovanju pa je bilo opaziti, da je bilo knjigovodstvo prekinjeno za slabih devet let, od 1928 do začetka 1937, sicer pa si sledijo vpisi denarnih zneskov dan za dnem, mesec za mescom, vsa leta enakomerno, stran za stranjo v zvezku A formata z zelenimi trdimi platnicami. Marija R. je zvezek podarila Slovenskemu etnografskemu muzeju. Na njeno željo navajamo le začetnico priimka.

Slika 1. Avtorica dnevnika Pavla R.

Zapiske je torej pisala Pavla R., mati pripovedovalke. Rojena je bila 1874 v Radečah pri Zidanem mostu kot hči manjšega podjetnika in lastnika rudnikov. Z desetimi leti se je preselila v Ljubljano, kjer je živela pri stari materi, ki je bila lastnica hiše v Wolfovi ulici. Po končanem šolanju se je 1896 zaposlila na ljubljanski pošti, kjer je bila v službi devet let in pol. Tam je spoznala Alfonza R., ki je bil rojen v Vipavi. Opravil je učiteljske in se tudi zaposlil na ljubljanski pošti. Leta 1905 sta se poročila in Pavla R. je službo zapustila. Še nekaj let sta živela v Ljubljani, leta 1909 pa je Alfonz R. postal upravnik pošte v Novem mestu. Družina, ki je tedaj štela že štiri člane (oče, mati in dve hčerki), se je preselila v Novo mesto.

V Novem mestu so dobili stanovanje v poštnem poslopju nad poslovnimi prostori. Štelo je štiri sobe za družino, sobo za služkinjo, kuhinjo in stranišče. Bilo je brezplačno. Poleg stanovanja so imeli — tudi brezplačno — še velik vrt. Leta 1910 se je rodil še en otrok, ki pa je po devetih mesecih umrl.

V letu 1916 je družina imela štiri člane: mater Pavlo R., očeta Alfonza R. in hčerki Mileno, roj. 1906, in Marijo, roj. 1908. Milena je naslednje leto, 1917, umrla v novomeški bolnišnici po operaciji slepiča.

" 2 "
Januar 1916

1/1	Milica 16.-	Milch 12.88	Kob. 6000	19.67	58.55
2/1	Wagen 9.-	Boden 1.50	Milica 1.-		11.50
3/1	Tubak & Hülsen 14.-	Fleisch 2.-			19
5/1	Ohlax 8.48	Henn 0.05	Mehl 3.	Schmalz 2.40	13.93
7/1	Hack 1.30	Wacker 2.-	Fleisch 2.16	Fleisch 2.06	4.32
11/1	Indijel - Milch 2.20	Sutt 2.40	Bier 2	Indijel 6	12.60
14/1	Kiack 5.42	Butter 48	Mehl 3.-	fleisch & Würste 9.30	22.06
16/1	fleisch 3.36	Schuh 40K	Fleisch 2.06	Kuise 5.40	48.72
19	Klavier 20.46	Reholun 20	Klavier 05.86	fleisch 2.06	48.38
	Fleisch 4.00	Fleisch 31.20	Fleisch 2.06		47.22
					<u>288.98</u>

Slika 2. Prvi zapis v dnevniku, januar 1916, faksimile

Zapiski se začenjajo s prvim januarjem 1916 (sl. 2).

Pravi vzrok za zapisovanje nam pravzaprav ni znan in ga ne pozna niti Marija R., ki je bila takrat stara osem let. Nemara je zmanjšanje dohodkov povzročilo, da je mati začela zapisovati izdatke, nemara je bilo to vojno pomanjkanje ali pa vsaj skrb za prihodnost. Kdo ve, kaj je pripravilo dvainštiridesetletno Pavlo R., da je zapisala prve mesečne izdatke.

Že na prvi pogled so zapiski v dnevniku zelo pisani; začenjajo se s peresom in s tinto, po letu 1919 pa se nadaljuje s tintnim svinčnikom, le sempatja je kakšna beseda napisana s črnilom. Večinoma je ista pisava — Pavle R., včasih pa je kaj napisano tudi z drugo roko. To je pisava hčerke Marije. Zneski so zapisani pedantno, zračunani, in včasih piše še, kaj je preveč ali kaj je premalo.

Do julija 1916 ni naveden znesek, s katerim je zapisovalka oziroma družina razpolagala v začetku mesca, v juliju tega leta pa je prvič napisan: 330 kron. Po seštevkih v tem letu ga ni prekoračila niti en mesec. Kasneje se pojavljajo včasih zapisi o ostanku denarja ob koncu mesca. Ponavadi ga je zapisovalka prištevala k naslednjemu mesečnemu znesku.

Nadvse zanimiva je jezikovna slika: dnevnik je tako rekoč dvojezičen. Večinoma je pisan v nemščini, vendar pa se obenem iz istega peresa pojavi že kakšna slovenska beseda, v kasnejših letih se podoba spreminja, vedno več je slovenskih zapisov, v celoti pa v slovenščini ni nobenega. Avtorica je bila očitno bolj večja nemščine kot slovenščine, predvsem v pisavi. Tudi doma

juna 1945

Toaletna mila

10 Ltr. živin kamen, 10 del. Butter
 10 Ltr. jeklin olje & sumpice & žlice
 krompir. s l. novga mleka skivat 3/4 ure
 48 ur stat da se ohladi mirč kurbati

Mlekarina post. uporaba

Slika 3. Recept za izdelavo mila, zapisan v dnevniku po letu 1945, faksimile

je govorila z otrokoma v nemščini, ko sta bili deklici še manjši, ne sicer iz narodnostnih nagibov, marveč zaradi tega, da bi se bili že kot majhni tako rekoč mimogrede naučili nemščine. Seveda pa se je s posli pogovarjala v slovenščini (sl. 3).

Podatki med vojnimi meseci so si večinoma enaki in že na prvi pogled nam je jasno, za kaj je morala skrbeti Pavla R. in kakšna je bila vloga matere in žene v tej meščanski družini.

Živel so v glavnem od plače Alfonza R., ki je bil razmeroma dobro plačan. Precejšen izdatek jim je bil prihranjen z brezplačnim stanovanjem. V zapiskih pa se poleg izdatkov za prehrano, ki seveda prevladujejo, pojavlja nekaj let zapis »Lohn«, ki se vztrajno iz leta v leto povečuje v skladu s povečevanjem drugih cen, predvsem pa mesečnih dohodkov. »Lohn« je bilo plačilo za služkinjo.

Služkinjo so imeli vsa leta med prvo vojno in še nekaj let za tem. V dnevniku se pojavljajo njihova imena: med vojsko je bila Micka, za njo Rezka, po Rezki Karolina, v Ljubljani (po preselitvi iz Novega mesta leta 1928) pa so spet zaposlili Rezko kot postrežnico, za celih štirinajst let. Vsa dekleta so bila doma z Dolenjskega, iz vasi pri Novem mestu.

Delo služkinje je bilo v kuhinji in na vrtu. Z navadnimi vsakdanjimi obroki se Pavla R. ni nikoli ukvarjala in je puščala dekletu proste roke. Prvo besedo je imela pri vkuhanju, pri boljših močnatih jedeh, pri poticah in tortah, ki so bile namenjene gostom, in podobno.

Družina je imela tudi stalne trgovce, ki so v dnevniku omenjeni po priimkih, mlekario, stalnega mesarja (spet priimek), za druga živila pa lahko sklepamo, da jih niso kupovali vedno na enem in istem mestu.

Poglavitno delo Pavle R. je bilo nakupovanje, opravljanje manjših del po stanovanju, gojenje rož na vrtu, vzgoja otrok in za konjiček vezenje in kvartanje. O vezenju priča vse polno zapiskov o nakupih sukanca, šivalnega pribora, čipk in podobnega, ki so se vrstili vsa leta prav do 1950, pa tudi o kvartanju bi lahko sklepali po nakupih »Spielmünzen« že v letu 1916.

Pisanje gospodinjskega dnevnika bi vsaj deloma lahko imeli za konjiček, saj bi ga brez dobre volje Pavla R. ne mogla tako dosledno voditi od leta 1916 do 1950, z nekajletno prekinitvijo. Vzrok za pisanje tega dnevnika toliko desetletij gotovo ni bil v pomanjkanju denarja, niti ne, po pripovedovanju hčerke Marije R., prevelika natančnost ali tečnoba družinskega očeta Alfonza R., o čemer so tudi drugi dokazi in o katerih bomo spregovorili na drugem mestu.

Pavla R. je bila pred svojo poroko, kot smo že omenili, kar devet let in pol v službi na ljubljanski pošti, kjer se je navadila na red in potrpežljivost c. kr. uradnika. Zapisovanje izdatkov ji je prav gotovo pomenilo določeno sprostitev, ali pa je pripomoglo k temu, da se je počutila pomembnejšo. Hčerka Marija R. ve povedati, da je bila mati Pavla R. energična ženska, ki je kuho in druga strogo gospodinjska dela z veseljem prepuščala služkinji, njeno delo pa je bilo nakupovanje. Po mleko sta hodila otroka, po trgovinah pa je hodila Pavla R. večinoma sama. Po spominih hčerke Marije R. je bilo neke vrste družabna zabava med novomeškimi meščankami še pred prvo vojsko — kar pa je trajalo vsa leta, ki jih je družina R. preživela v Novem mestu — nakupovanje na trgu, približno dvakrat do trikrat na teden. Pavla R. je imela dve ali tri dobre znanke, ki so pripadale istemu družabnemu krogu: žene profesorja risanja, sodnika in poštnega uradnika, te so navadno skupaj hodile po nakupovanju. Pavla R. je bila pri družini glavni »bankir«. Samostojno je razpolagala z denarjem, ki ga je dobila od moža. To se vidi tudi iz zapisov v dnevniku.

V letu 1918 pa je Pavla R. že začela pisati poleg imena mesca tudi znesek mesečne moževe plače. Kasneje se v istem letu pojavijo še drugi zneski, kot npr. »Rest«, ki ga prišteje plači, »Schuld« in podobno. Vse te zneske sešteje in ob koncu mesca odšteje porabljeni denar. Večinoma ima ostanek, včasih tudi primanjkljaj; knjigovodstvo je očitno zgledno, čeprav je bilo samo sebi namen — zakaj po pripovedovanju hčerke Marije R. oče Alfonz ni nikoli pregledoval računov. Prav tako bi najbrž težko pojasnili, kako je Pavla R. prišla do tega, da ji je poleg vsega porabljenega denarja ostajalo še vselej nekaj, kar je vlagala na hranilno knjižico. Ti zapiski so sicer redki: prvič je zapisana »Sparkasse« 500 kron v decembru 1918, kasneje pa še nekajkrat, a znano je, da je ob začetku druge voske Pavla R. zgubila večinoma vse prihranke, ki niso bili majhni.

V dnevnih zapiskih se torej ponavlja več vrst stroškov: plačilo za služkinjo ali postrežnico, plačilo za stanovanje (v Ljubljani) in druge stalne stroške (elektrika), plačilo za šolanje hčerke Marije R., stroški za prehrano (moka ali kruh, mleko in mlečni izdelki, meso, špicerija, pijača, zelenjava), stroški

za obdelavo vrta za različne obrtnike in delavce, nakup obleke in perila, plačilo šivilje in krojača, žepnina za moža Alfonza R.

To so kategorije, v okviru katerih se je sukala poraba vsega denarja, ki ga je dobila Pavla R. Seveda pa se te kategorije med leti spreminjajo.

Najbolj očitne so bile spremembe v razmerjih med njimi, med hrano in porabo za obleko, ob posebnih priložnostih, npr.: med prvo in drugo vojno in mirnim časom. To so bili pač zunanji dejavniki, ki so vplivali na sicer ustaljeni način življenja družine R., ki se je vseskozi gibala po potrošniških tirnicah meščanske miselnosti in meščanskih danosti.

Kot rečeno, je družina R. živela precēj let v Novem mestu, tako rekoč na deželi, kjer so imeli večje priložnosti za nakup poceni prehrane, kar jim je zelo koristilo tudi med prvo svetovno vojno. Prav tako so gojili določen način življenja družine nekakšnega višjega državnega uslužbenca, ki je imel možnosti (in je bil k temu tudi prisiljen), da je njegova žena najemala delovno silo za različna opravila pri hiši. Tako je iz teh prvih zapiskov razvidno, da so imeli tudi med prvo vojno stalno služkinjo, stalnega mesarja, stalno mlekarico, stalno perico, občasno pa najemali delavce za obdelavo vrta, za večje čiščenje, pripravljanje kurjave in podobno. V letu 1916 je šel večinoma ves denar za prehrano in plačevanje nujnih stroškov, zanemarljivo majhen je znesek za druge stvari: za obutev (samo popravila) je Pavla R. izdala le 31,80 krone, za šiviljo na domu 72,20 krone, za blago pa 28,96 krone v celem letu. Na mesec je dal Alfonz R. približno 330 kron, torej so za hrano porabili okrog 2830 kron v letu 1916.

Prehrana v vojnih časih je bila dokaj enolična, vendar družina ni trpela pomanjkanja. Poglavitni nakupi so bili: moka, mleko, mast, meso, maslo, jajca, kvas, v vsem letu 1916 je bil tudi en sam nakup sladkorja. Občasni so nakupi sadja, tudi zelenjave, čeprav so imeli doma obdelan vrt. Vsa vojna leta je v jesenskih mesecih obilo nakupov kostanja. Enkrat samkrat je v letu 1916 tudi nakup prave kave, ki je veljal kar 73 kron. Glavni porabnik kave je bil oče Alfonz R., ki si jo je redno privoščil vsako popoldne po kosilu, preden je ponovno nastopil popoldansko službo. Razmeroma veliko je manjših zneskov za pivo in vino.

V letu 1917 se večkrat ponavljajo nakupi sladkorja, v juniju pa se prvič pojavi riž za 18,10 krone. Za primerjavo naj bo cena mesa, ki se po dnevih giblje okrog podobnih zneskov: 1,38 krone; 2,30 krone; 2,60 krone. Tudi v letu 1917 so zelo redki zapiski o izdatkih za obleko, šiviljo ali čevljarja. Za popravilo in nakup čevljev je bilo izdanih 146 kron, za šiviljo 143,25 krone, za rokavice 19 kron in za nakup tekstilnega blaga 137,32 krone. To je skupno 544,27 krone. V celotnem letu 1917 so porabili skupno 5985,99 krone, torej je šlo za obleko približno desetino dohodkov.

V letu 1918 ni niti enega zapisa o porabi denarja za garderobo. Denarja v vsem letu je bilo precej več — 10 173,75 krone. Plača Alfonza R. se je precej zvišala (povprečno na 850 kron, prav tako pa so se povečale tudi druge cene, npr. t. i. »Lohn« za služkinjo je iz leta 1916 od 16 kron narasel v letu 1918 na 24 kron na mesec. Ves denar so porabili za gospodinjske izdatke.

Kljub zadnjemu vojnemu letu se prehrana pri družini R. ni dosti spremenjala in je bila sestavljena iz najbolj pogostnih živil: moka, mast, meso, sir,

občasni so zapisi o zelenjavi (ohrovt, zelje, solata, krompir), precej je manjših zneskov za vino, pivo in tobak. V juliju 1918 je Pavla R. prišla do izredne delikatese: enkrat je kupila sardine za 15,50 krone, drugič pa kar za 100 kron. V decembru 1918, po vojni, se prvič pojavi zapis o »Sparkassi«, kamor je Pavla R. vložila 500 kron.

Med vsakdanje stroške za prehrano, za služkinjo, trgovca in perico pa so vpisani tudi manjši zneski za zdravila, za zdravnika, za potrebe vrta, za premog, vestno je večkrat zabeležen »Trinkgeld«. Stalni so stroški za klavirske ure, ki sta jih obiskovali obe dekleti do leta 1917, kasneje, ko je umrla sestra Milena, pa samo še Marija R. Potem je Pavla R. z gospodinjskim denarjem vestno oskrbovala grob.

Po dnevniku in po pripovedovanju Marije R. je bilo nemogoče ugotoviti natančno vsoto, ki si jo je obdržal upravnik pošte Alfonz R. od svoje plače. Sodeč po izdatkih, ki jih je imela Pavla R., ta vsota ni bila velika. Najbrž mu je tudi precejkrat zmanjkalo denarja za lastne potrebe, saj so stalni zapisi po večkrat na mesec, približno enkrat na teden, da je dobil »Alfonz« ali »Fonzo« po nekaj kron. Ti zneski so največkrat od 10 do 100 kron na mesec. Za ilustracijo naj jih navedemo za nekaj mesecev in let:

- 1918 — maj — 100 kron
december — 150 kron
- 1922 — maj — 470 kron
december — 400 kron
- 1926 — maj — 32,50 dinarjev
december — 100 dinarjev
- 1937 — maj — 110 dinarjev (deset let po upokojitvi)
december — na »Alfonz« ni nobenega zapisa, tedaj je bil že hudo bolan in je šlo za zdravnika in zdravila 305,50 dinarjev. Naslednje leto je umrl.

Prva povojna leta ne spremene kaj dosti jedilnika družine R. V februarju 1919 je spet en zapis o 500 kronah, ki so bile vložene v »Sparkasse«. V marcu 1919 je bil prvič znesek 2,40 krone porabljen za nakup pomaranč, naslednji mesec je Pavla R. izdala 2 kroni za limone. Večinoma so kupovali sezonsko sadje.

Največkrat v teh mescih je gotovo napisana beseda »Fleisch« in kasneje »Hendeln«. Zneski niso veliki, se pa vztrajno ponavljajo in pomenijo, da je bilo na mizi družine R. vsak dan meso, za gospodarja Alfonza R. celo po dvakrat na dan. Tudi moko so kupovali v manjših količinah, po večkrat na mesec. Dokler so stalni zapisi o kvasu, pač lahko sodimo, da so pekli kruh doma, to je bilo predvsem med vojno, kasneje so zneski za moko že veliko manjši, večkrat na teden se ponavlja nakup kruha. Meso je večinoma zapisano kot »Fleisch«, sem pa tja so vrste mesa določene in tako je aprila 1917 napisala Pavla R. takole:

- »Speck« 3,5 kg — 31,50 kron
- »Kalbfleisch« 2 kg — 8 kron

»Fleisch« 1,5 kg — 10,50 kron

»Leber« 40 dkg — 2,80 kron

V tem mescu je bilo, denimo, 19 nakupov mesa, ne da bi zraven šteli še mast in slanino. Tako pogosti so zraven samo še zapisi o mleku in jajcih. Zneski za meso so ponavadi enaki, izbira na mizi je bila torej zelo standardna.

Kot rečeno, je bila med vojnimi leti enkrat samkrat napisana kava (večji znesek), drugače pa so dokaj pogosti zapisi »Kaffé frank«, »Cikorie«. Največkrat so poleg mesa in mleka napisana še jajčka in sir. Redkeje pa krompir, zelenjava, solata, iz razumljivih razlogov, ker so zelenjavo zvečine pridelovali doma in so jo samo dokupovali.

Pavla R. ni skrbela za jedilnike, njihova služkinja in kuharica obenem je bila tako samostojna, da se je kar sama obračala po kuhinji. Jedli so v jedilnici, služkinja v kuhinji. Tako je bilo, dokler so živeli v Novem mestu. Hrana je bila za vse enaka. Po preselitvi v Ljubljano (1928) so zaradi drugačne razporeditve prostorov glavne obroke pojedli kar v kuhinji, kjer je jedla tudi »Bedienerin«. Alfonz R. je bil v Ljubljani že upokojenec. Postrežnica je jedla zadnja.

V letih po prvi vojski se življenje družine R. ni dosti spremenilo: mož je obdržal v novi državi isto službo, družina pa je štela tako rekoč štiri člane: gospodarja, gospodinjo, doraščajočo hčer in služkinjo.

V letu 1920 je izpisan samo mesec september (pomemben je nakup riža za 267 kron), sicer pa podrobnejši zapiski manjkajo. Oktobra, novembra in decembra je bil stalni dohodek družine po 2000 kron, kar je bilo »alles ausgegeben«. V naslednjem letu je Pavla R., po pripovedovanju hčerke Marije R., podedovala precej velik znesek po svoji stari materi, ki je bila lastnica hiše v Wolfovi ulici v Ljubljani. Ta znesek je nemara obsežen v zapisku za oktober — 20 000 kron, in je bil naložen v banko.

O večjih nakupih oziroma denarnih transakcijah so napisane semintja obrobne opombe, zabeleženo je tako rekoč vse, kar je bilo Pavli R. pomembnejše, dnevnik se ji zdi osebna lastnina, ki naj nikogar ne briga. Samo tako si lahko razlagamo tudi mesečne vpise določenega zneska med drugo vojsko, s katerim sta mati in hči podpirali OF, in so bili ti zneski vpisani kar na ime ilegalnega prejemnika!

Brez pojasnil Marije R. bi navsezadnje težko razumeli tudi različne pripise večjih vsot denarja, ki jih Pavla R. včasih prišteva mesečni glavnici ali odšteva od nje, torej od konstantnega zneska, to je od plače upravnika pošte Alfonza R.

Kot omenjeno, je Pavla R. ob začetku druge vojske zgubila ob menjavi denarja zelo veliko vsoto denarja v banki; vsota je zvečine izviralna iz dediščine po stari materi. Nadaljnja vlaganja so bila seveda iz denarja Alfonza R., za kar smemo domnevati, da sta jih opravila zakonca skupaj.

Po letu 1920 se v dnevniku začenjajo številnejši zapisi v slovenščini, ki pa so nepovezani in še vedno v manjšini, včasih je zapisano eno ob drugem »mleko« in »Milch« in podobno. Prav tako se v nemščini menjavata latinica in gctica. V obeh jeziki je precej pravopisnih napak. Seštevki pa so brez napake.

Po prvi vojni je tudi razvidna velika sprememba vrednosti denarja, nekateri zneski so se od leta 1916 zelo zvišali: tako je bilo za plačilo služkinje (»Lohn«) leta 1916 potrebnih še 16 kron, ob koncu leta 18 kron, v letu 1922 pa že 220 kron. Prav tako se je spreminjala plača Alfonza R., oziroma celotni znesek, s katerim je razpolagala Pavla R.

Družina R. je v letih po 1920 razpolagala z razmeroma velikim denarjem za gospodinjstvo. Naj bo navedeno za ilustracijo:

Februar 1922	—	7 380 kron
"	1923	— 7 645 kron
"	1924	— 13 731 kron
"	1925	— 12 111 kron
"	1926	— 3 740 dinarjev
"	1927	— 4 354 dinarjev
"	1928	— 4 245 dinarjev

Še vedno je v ta denar vključeno tudi šolanje hčerke Marije, obenem pa se začnajo še nekatere druge kategorije, npr.: v aprilu 1922 je bilo izdano 3 kron za teater, v maju so plačali za čitalnico 28 kron, v avgustu je računal fotograf celih 200 kron, za nakup ure je bilo plačano 800 kron. Kot zanimivost naj omenimo, da je tega leta v septembru zapisan tudi prvi nakup konfekcijskega plašča, ki je stal kar 1548 kron.

Nasploh so v letu 1922 zapravili za šiviljo, krojača, čevljarja, obleko ali nakup blaga skupno kar 9418 kron; rekli smo, da so v vojnih in prvih povojnih letih porabili za to zelo malo. (Vendar bi bilo preračunano v dinarje to komaj nekaj manj kot 3000 dinarjev.)

Hrana je bila večinoma enaka, nakupi podobni, nezahtevni, vendar zelo pogosti: meso, kruh, mleko, surovo maslo, jajca, krompir, solata, zelenjava, mast, zelo redko olje, slanina, zelje repa. Silno redki so nakupi riža, o testeninah ni sledu, po pripovedovanju Marije R. so kuharice same izdelovale rezance. V tem času je tudi še veliko nakupov ajdove moke, zneski so kar precej veliki in so jo očitno kupovali v večjih količinah naenkrat. Prav tako je razmeroma pogosta poraba zdroba, vendar ne vemo, ali je pšenični ali koruzni. Stalni so nakupi vina, v manjših zneskih, prav tako piva, kar pomeni, da so po pijačo hodili v gostilno v bližini. Za obiske prijateljic, ki so hodile popoldne na partijo kart, pa je Pavla R. sama izdelovala različne likerje. To je bilo takrat v Novem mestu moderno, in tudi gospe so se rade pokrepčale s sladkimi alkoholnimi napitki. Res zasledimo v zapiskih tudi zneske za različne esence.

Če pregledujemo vse zapiske od začetka, torej iz let med prvo svetovno vojsko, pa do leta 1928, ko se iz neznanih razlogov dnevnik prekine za devet let, lahko opazimo, da so bili vojni zapiski razmeroma krajši kot povojni. To je seveda razumljivo, saj večji nakupi niti niso bili mogoči. Opazimo lahko, da so nekatera živila kupovali na zalogo, oziroma, kot je videti, so jih kupili takrat več, ko se je ponudila priložnost za nakup: med vojsko predvsem moka, kava, tudi sladkor, slanina, mast. Po vojski, ko se je preskrba normalizirala, Alfonz R. pa je imel dovolj dobre dohodke, tudi niso pretiravali z nakupi na zalogo. To jim očitno pri njihovem standardu oziroma pri občutku relativne

ekonomske varnosti višjega uradnika ni bilo potrebno. Večji nakupi sovpadajo le s sezonskimi nakupi: krompir, jabolka, drva, premog, mast.

Šele po prvi vojski, oziroma po letu 1920, so si člani družine R. privoščili včasih kaj posebnih jedi, ki pa so tako redke, da zares odstopajo od vsakdanjih nakupov. V letu 1923 so izdali za nakup salame, kar je tu sploh prvi zapis tega živila, kar 436 kron. Sicer pa se je začel tudi večji nakup drugih tako imenovanih »luksuznih« živil, ki jih med vojnimi in prvimi povojnimi leti nismo zasledili v dnevniku: večkrat je zapisan nakup sladkorja, kave, riža. Od mesnih izdelkov pa so si vsa leta po vojski dokaj obilo stregli s klobasami. »Lohn« za služkinjo je bil ob koncu 1923 že 400 kron na mesec.

V zimskih in spomladanskih mescih sta pogosto na jedilniku zelje in repa. Družina Pavle R., se pravi njihova služkinja, je vsako jesen dala kisat zelje, tako so ga imeli doma, repo pa so dostikrat na mesec kupovali. Prav malo je nakupov fižola, bistveno manj kot krompirja. Iz tega lahko sklepamo, da so ga ali pridelovali doma, kot npr. krompir, ali pa ga niso jedli. Vendar ga gotovo niso pridelali več kot krompirja. Fižol pri družini R. ni bil navadna jed.

Od pomembnih posebnih izdatkov je bil nekaj novega tudi znesek 104 krone za koncert nekega dne v aprilu 1923. Zneski za koncerte, kinematografske vstopnice (prvikrat junija 1925), zneski za čitalnice, za Glasbeno Matico in podobne stvari, ki bi jih lahko šteli za nekakšne kulturne dodatke v življenju družine R., niso pogosti, iz česar sklepamo, da je te stvari plačeval sam gospodar Alfonz R. ali pa so se tako redko dogajale.

Leta 1925 so bili večji izdatki za oblačila oziroma šiviljo v aprilu, maju in juliju. Od tega leta naprej so tudi zelo redni nakupi klobukov, vendar ni pojasnjeno, ali za Pavlo ali za Alfonza R. Vendar pa je več kot očitno, da si Alfonz ni kupoval oblek iz denarja, ki ga je mesečno dajal ženi, vpisani zneski so odločno premajhni, preredki. Po podatkih hčerke Marije R. sta si mati Pavla in ona dostikrat kupili kaj v Avstriji, kjer je imela Pavla R. sestro in kamor sta pogosto hodili na počitnice.

Leta 1925 so poslali Marijo R. v privatno šolo v Maribor, za kar je morala Pavla R. odšteti kar precejšnje zneske: za začetek v oktobru 3600 kron, kasneje zelo različno, po 700 kron in več na mesec. V tem letu so odpustili tudi služkinjo in pri njih je začela delati »Bedienerin«.

Leta 1926, 1927, 1928 pomenijo glede na izdatke zelo bogata leta. Sezname negospodarskih izdatkov si sledijo vsak mesec, tako npr.: za krojačico, za nakup čevljev, za klobuk, pa spet čevlji, nakupi blaga po večkrat na leto. Vsekakor so ta leta po nakupih najbolj obilna in kot kaže denarno najbolj brezskrbna.

Pri hrani ni bistvenih sprememb. Kar so bili dosegli okrog leta 1922/23, se nadaljuje: enaki manjši stalni nakupi mesa, mleka, masla, zelenjave, sem pa tja kakšna delikatesa (junij 1925 ... konzerva 28 kron), pa tudi večji zneski za špecerijsko trgovino.

Naj omenimo še eno posebnost gospodinjanskega dnevnika Pavle R.: pisan in računat je bil v treh oziroma celo štirih denarnih valutah: avstrijskih kronah, dinarjih stare Jugoslavije, okupacijskih lirah in spet v dinarjih nove Jugoslavije.

Spremembo denarja po prvi vojski je Pavla R. začela zapisovati šele januarja 1926. Ob koncu januarjskih izdatkov je napisano: »Umgewechselt K in Din« in februar se nadaljuje v dinarskih zneskih. V začetku meseca so za-

pisani naslednji zneski: 290 + 2500 Din (plača) + 40 (Rest) + 1000 Din, kar znese skupaj 3700 dinarjev. S tem zneskom je torej razpolagala Pavla R. v februarja 1926. Plača poštnega upravnika v Novem mestu je bila približno 2500 dinarjev, kar je znesek, ki se ponavlja največkrat na začetku meseca, včasih je za 100 ali 200 din višji. Alfonz R. je imel tako plačo v zadnjih letih pred upokojitvijo (upokojen 1928), prej pa je bila leta 1922 od 5000 do 6000 kron, v letu 1923 6800 kron, konec 1924 je bila že 10 000 in ta znesek, preračunan v dinarje, je Pavla R. v začetku februarja 1926 napisala v zvezek.

Uradna menjava denarja po prvi vojski je bila že leta 1920, obvezno računanje z dinarji pa je bilo končno predpisano leta 1923. Ob menjavi je bila krona zamenjana v dinarje v razmerju 4 : 1. Pavla R. je avstrijsko valuto podaljšala privatno še za tri leta.

Leta 1928 je bil Alfonz R. upokojen s pokojnino 2200 dinarjev mesečno. Še istega leta sta se oba z ženo preselila v Ljubljano. Hčerka Marija je naslednjega leta opravila maturo na šoli v Mariboru in se preselila k staršem v Ljubljano. Ker ni dobila takoj učiteljske službe, se je medtem šolala naprej na klavirskem oddelku Glasbene Maticice, in živela torej še na očetov račun.

Pokojnina nikakor ni bila slaba, vendar so bile življenjske razmere za družino v Ljubljani le nekoliko drugačne. V Ljubljani so se dvakrat selili, nazadnje so stanovali na Poljanski cesti, kjer so imeli tri sobe s kuhinjo in pritiklinami. Leta 1934 se je hčerka Marija R. zaposlila kot učiteljica v Beli krajini.

Medtem pa je avgusta 1928 Pavla R. nenadoma prenehala pisati dnevnik. Že nekaj zadnjih zapisov je napisanih v naglici in nepopolno. »Mai ... alles«, »Juni ... alles«, »Juli ... alles«, za avgust 1928 pa je zabeležena tudi najemnina novega stanovanja, to je 800 dinarjev.

Na isti strani se zapiski nadaljujejo skoraj deset let kasneje: »Angefangen am 1. März 1937«.

Skoraj deset let sta upokojeni poštni upravnik in njegova žena preživela v Ljubljani, nekaj let sama. Med tem časom ni zapiskov. Leta 1937 pa se je hčerka Marija že spet vrnila v domačo hišo.

Že prvi zapis pove, da so v marcu 1937 oddajali eno sobo, za kar je Pavla R. dobila 300 dinarjev.

V Ljubljani je marca 1938 Alfonz R. umrl. Ob stroških za pogreb (3615 din), za grob (3215 din), za vožnjo z avtom (190 din), so zapisani tudi zneski za nakup klobukov (580 din) in plašča (750 din).

Julija istega leta je vdova Pavla R. dobila pokojnino 1668 dinarjev. Stalni zneski, ki jih je zdaj pisala Pavla R. ob začetku vsakega meseca, so bili večinoma enaki do začetka druge svetovne vojske: pokojnina približno 1668 dinarjev, najemnina za sobo 300 dinarjev, prispevek hčerke Marije h gospodinjstvu 500 dinarjev. Še vedno pa se zraven pritakne kakšen »Rest« ali posojilo ali dolg, skratka, po čudežnem knjigovodstvu Pavle R. končni seštevek porabljenega ob mescu navadno presega začetno glavnico.

Po letu 1938 sta družino sestavljali samo še mati Pavla in hčerka Marija. Družina R. v Ljubljani že od vsega začetka, ko je še živel Alfonz, ni imela služkinje, marveč samo postrežnico.

Sicer pa se je življenje v zadnjih letih pred drugo vojsko odvijalo po podobnih potrošniških poteh kot v Novem mestu. Po stari navadi je Pavla R. hodila po nakupih, živilski trg je bil blizu in polno je vsakdanjih zapisov »Platz«, ki vsebujejo manjše zneske. Prav tako je bila navajena na stalnega mesarja Jesiha, ki je imel svojo stojnico na trgu. Ob družinski pokojnini 1668 dinarjev je Pavla R. plačevala 1030 dinarjev mesečne najemnine za stanovanje, do začetka druge svetovne vojske.

Mesečni zapiski so v zadnjih letih pred drugo vojsko precej obširni in res je bilo videti, da Pavla R. pri hrani ni skoparila. Pri vsej porabi moramo računati, da je bila v hrani računana še hrana za postrežnico, torej skupno za tri ljudi. Nekaj je spet posebnosti v naštevanju hrane. Tako je bil v aprilu 1939 prvič zabeležen nakup banan . . . 8,25 dinarjev. Kruh so kupovali že pečen.

Pavla R. ni bila navajena, da bi v trgovinah, kjer je bila stalna stranka, kupovala na kredit. Dolg, »Schuld«, je vpisan zelo poredkoma in to so tudi manjši zneski. Po smrti Alfonza R. tudi ni več pogostejših manjših zneskov za nakup vina ali piva ali slivovke. Družini R. se je ob preselitvi v Ljubljano precej zmanjšal krog znancev, zatorej je bilo manj družabnih večerov, ki so jih prej prirejali, ali so bili nanje povabljeni. Izredno redki so nakupi medu, ki so ga najbrž imeli le za slaščice ali za zdravilo.

Aprila 1938 je prvič vpisana »Radeinwasser« . . . 11 je 12 din; potem so radensko vodo občasno kupovali vsa leta.

V teh letih pred drugo svetovno vojsko je tudi večkrat mesečno vpisan znesek za kino, včasih za koncert, za naročnino za časopis, celo za »Modezeitung«, in zelo različni zneski, ki jih je Pavla R. vlagala v »Sparkasse«, zneski za kavarne, včasih večerja v restavraciji, frizer in pediker, čemur se zapisovalka ni odpovedala niti med vojnim časom.

Marca 1940 je ob robu mesečnih zapisov zabeleženo, da je za 73 247 dinarjev kupila parcelo. V zadnjem letu pred vojsko je tudi nekaj več nakupov oblek, blaga, vpisani so tudi začetni obroki za krzneni plašč.

Po podatkih Marije R. je precejšnja vsota v hranilnici, katere podlaga je bila menda dediščina po babici iz leta 1921 in kamor je prizadevna Pavla R. vlagala še naprej, ob menjavi v lire leta 1941 pravzaprav popolnoma propadla. Junija 1941 so okupacijske oblasti menjavala dinar v lire v razmerju 33,3 : 1.

Slovenske in nemške besede se zdaj ponavljajo razmeroma enakovredno, po drugi svetovni vojski pa so nemške besede že redke. Ob začetku druge vojske je bila Pavla R. stara sedeminšestdeset let. Leta 1940 je začela kupovati srečke, vendar ni nikjer zabeleženo, če je tudi kaj zadela.

Ob menjavi dinarjev v lire se je pokojnina iz 1668 dinarjev spremenila v 687 lir. Še vedno je Pavla R. oddajala sobo, za kar je dobila povprečno po 195 lir na mesec. Za stanovanje je plačevala 390 lir. Nakupi med vojnimi leti so prav minimalni in bistveno manjši kot v letih pred njo. Večinoma gre vse za hrano. Večkrat so zabeleženi kakšni večji zneski, kar kaže, da je Pavla R. uspelo priti do kakšne večje količine hrane, npr. med, sladkor, moka in podobno. Spet kupujejo kvas in pečejo kruh. Občutno manj je nakupov mesa, kar pa se je bilo že poprej zmanjšalo, odkar je umrl edini možki pri hiši, Alfonz R.

Včasih se med naštevanje zneskov vrinejo še kakšne druge opazke, npr.: »17. začela pisker z mastjo«, ali »Po pregledu blagajne — v redu«, ali »Kasse stimmt!«.

Tretjo menjavo denarja je doživela Pavla R. leta 1945, pri enainsem-desetih letih. Menjavo je vestno zabeležila na začetku strani z julijskim zapisom:

»Ostanek 5000 L = Din 1500 = drauf gezahlt umgewechselt 2. 7. 1945.«

Po tem datumu je dobivala Pavla R. po 1268 dinarjev pokojnine na mesec. Od 1000 do 2000 dinarjev je mesečno prispevala v skupno blagajno hči Marija. Stanovanjska najemnina je bila vsa leta po vojski, kolikor je še trajal dnevnik, po 618 dinarjev na mesec.

Zapisi po drugi vojski so praktično vsi v slovenščini, le sempatja se Pavli R. zapiše še kakšna nemška beseda. Zadnji mesečni zapis je bil opravljen za december 1950, ko je Pavla R. nepreklicno odložila dnevnik. Umrta je leta 1960, stara šestinosemdeset let.

Šele po drugi vojski se med prehrano večkrat pojavlja zapis o nakupih gob. Zelo zelo poredkoma je zapisana paprika, prav tako so šele po drugi svetovni vojski začeli, kot kaže, jesti ribe. O ribah ni vsa prejšnja leta niti enega zapisa. Redkejša je tudi omemba paradižnika, šele po letu 1937.

Seveda so po drugi vojski silno redki nakupi sladkorja, kave, pač pa najdemo v juniju 1947 prvič zapisane špargeljne... 49 dinarjev. Tega leta je stal kilogram sladkorja 110 dinarjev. Včasih so kakšni večji nakupi masti, zelo malo olja, v glavnem pa stalni enakomerni zneski za mleko, moko, jajca, tudi surovo maslo. Seveda je zelo malo stroškov za obleko, perilo pa tudi razne storitve. Stalni so mesečni stroški za perico, kar pa je pravzaprav nespremenjeno že od leta 1916 naprej. Kdaj pa kdaj se je tudi v časih pomanjkanja naključil ugoden kup, npr.: decembra 1947 je dala Pavla R. »za presiča«... 1500 dinarjev.

Tudi po drugi vojski je Pavla R. vlagala prihranke v banko, že septembra 1947 je vložila v hranilnico celih 7000 dinarjev.

V zvezek je tudi vestno vpisovala vse izdatke in prispevke za OF, za AFŽ, za Slovenskega poročevalca, za ljudsko posojilo, za družine padlih borcev, za sirote, pa za nakup živilskih kart, za tramvajске karte, in celo za napitnino.

Način življenja se tej sedemdesetletni ženi ni bistveno spremenil, razen kolikor je bila omejena v svojih ekonomskih zmožnostih. Od prvih zapisov leta 1916, vsa leta do druge vojske, med vojsko in še potem je imela v okviru svojih možnosti iste navade, enake potrebe in jih je tudi na podoben način uresničevala. V zadovoljevanju svojih življenjskih potreb se najbrž ni mnogo razločevala od drugih meščanskih žena; zapisali smo to domnevo, dasiravno ni bil naš namen, posploševati ugotovitve o načinu življenja družine R., do katerih smo prišli s pomočjo branja gospodinjškega dnevnika. (sl. 4)

Pavla R. je imela služkinjo toliko časa, dokler jo je želela, in postrežnico, dokler si jo je lahko privoščila. Najemala je delavce za pomožna dela, ko je bila še v Novem mestu, in podobne zapise imamo tudi v Ljubljani. Vsa leta od 1916 do 1950 si zapisuje stroške o »Trinkgeldu«, napitnini, ki jo je očitno redno dajala in so jo ljudje tudi redno sprejemali. Kot je bila družina navajena že pred prvo vojsko, da so imeli svojega mesarja, svojega špecerista, svojo mle-

Maria 300
 Adrijan 185
 Gregor 400
 Zina 130
 455

September 48

20 + 10 = 30 dni

2/9 na mleko 200 ^g	hran 4 ^g	Hamovane 620 ^g	824		
31 ^g Lyndsko praple 100 ^g		behanca 676 ^g	802		
20 ^g kvas 2 ^g kvasina 29 ^g		čespije 48 ^g in kvas	99		
Marče 25 ^g	mleko 4 ^g	veprin. 20 ^g 50 ^g	Moos 2 ^g	52 ^g	
čaj 4 ^g	bratje 90 ^g	poročevalci 4 ^g	5 ^g jela 16	264	
hran 4 ^g	gajeta 300 ^g	dejavna 268 ^g	ly 33 ^g	605	
žele 20 ^g	peko 6 ^g	maslo 36 ^g	mleko 200 ^g	162	
peko 35 ^g	meso 10 ^g	Kranspir 40 ^g	blek 231 ^g	316	
slatkor 50 ^g	Kranspir 40 ^g	olja majo 400 ^g		490	
gale 50 ^g	grozdje 25 ^g	peko 12 ^g	hran 14 ^g	89	
hran 80 ^g	parale 18 ^g	manke 3 ^g	sol 6 ^g	107	
grozdje 11 ^g	Marčay 11 ^g	grozdje 25 ^g	meso 18 ^g	60	
holdra 13 ^g	50 ^g	težo. rudo. vina. ocarne 81 ^g	60 ^g	95	
in. hrana 16 ^g	5 ^g	ly 44 ^g	ovo 70 ^g	hran 45 ^g	285
zmeski makar 5 ^g				4258 ^g	43
mleko maslo 110 ^g				4371	124
				4395	

Hermannkraj

Slika 4. Zapis v dnevniku za september 1948, faksimile

karico, svojo branjevko na trgu, svojega dobavitelja za jajca, maslo in sirček, tako so si skušali urediti življenje tudi v Ljubljani, in tako še po drugi vojski beremo mesečne in tedenske zapise o plačilu za prinašanje mleka. Seveda so bile v tem času količine manjše.

Vloga matere in žene v tej meščanski družini v bistvu sploh ni bila majhna, čeprav je videti, da je bilo njeno delo le pri gospodinjstvu. Njeno

razpolaganje z denarjem je bilo absolutno, kar je moč še posebej videti iz majhnih stalnih zneskov, ki jih je bil po njeni volji deležen »Fonzo«. Njegov službeni položaj je bil razmeroma visok, tako da so njegovi denarni prejemki dovoljevali kar lepo raven v vsakdanji potrošnji dobrin.

Hrana je bila vedno dobra in obilna; nekaj pomanjkanja zasledimo le v slabih vojnih in povojnih letih. Bila pa je na neki način razdeljena na moška in ženska živila. Po smrti Alfonza R. prav zlahka opazimo, kako drastično so se zmanjšali nakupi mesa in alkohola. Za družinskega očeta in prehranjevalca je bilo potrebno imeti vsak dan na mizi obrok mesa in polič vina.

Pavla R. je naposled še v nečem ostala zvesta načelom ali navadi iz svoje mladosti: V vseh režimih in z vsemi valutami je vlagala v »Sparkasse«, ne glede na izgube, ki so jo doletele ob različnih menjavah denarja v šestinosemdesetih letih življenja.

Zusammenfassung

HAUSHALTSAUSGABEN EINER BÜRGERLICHEN FAMILIE (Haushaltsbuch von Paula R., von 1916—1950)

Im vorliegenden Artikel analysiert die Autorin das Tagebuch der Haushaltsausgaben die von der bürgerlichen Hausfrau Paula R. eingetragen worden waren. Als Frau eines Postdirektors lebte sie in der Provinz, in einer kleineren Stadt (Novo mesto). Das Tagebuch erhielt das Slowenische Ethnographische Museum als Geschenk von ihrer in Ljubljana als Pensionistin lebenden Tochter, nach deren Wunsch der Familienname ihrer Mutter nicht angegeben wird.

Paula R. (1874—1960) begann während des I. Weltkrieges (1916), als sie 42 Jahre alt war, ihr Tagebuch zu schreiben, 1950, mit ihren 76 Jahren hörte sie dann mit ihrem Schreiben auf.

Durch ihre Eintragungen kann man beinahe 35 Jahre der bürgerlichen Kultur verfolgen, vor allem aber die üblichen Ernährungsgewohnheiten zwischen den beiden Kriegen. Wenn man die Niederschriften aufmerksamer überblickt, kann man sich daraus allerhand erklären: Einkaufsgewohnheiten, Ernährungsweisen, wie man die kaufmännischen Dienste bezahlte, Familienbeziehungen, die Sorge um die Hygiene, Kleidung und das Beschuhen, weiter die Mußestundenausnutzung, die Behandlung der Dienerschaft, Ausgaben für Arzneien, den Arzt u. ä.

Die Niederschriften von Paula R. sind nicht nur ein Tagebuch, sondern auch eine wahre Darstellung des materiellen und sozialen Zustands einer Familie.

Das Haushaltsbuch begann Paula R. zur Zeit der österreichisch-ungarischen Monarchie zu schreiben, setzte es im alten Jugoslawien und während der italienischen und deutschen Okkupation fort, beendete es aber im neuen Jugoslawien. In diesem Zusammenhang erregte unser Interesse auch seine sprachliche Seite: das Haushaltsbuch ist sozusagen zweisprachig. Meistens ist es in deutscher Sprache abgefaßt, doch hin und wieder erscheint schon ein slowenisches Wort von der gleichen Feder.

Erst nach dem II. Weltkrieg gibt es slowenische Ausdrücke in der Mehrzahl.

Die ganze Zeit hindurch verfügte die Familie R. über überdurchschnittliche Einkommen. Ein ziemlich hohes Gehalt eines Postdirektors (zur Veranschaulichung geben wir einige Beträge an: 1916 erhielt er ein Gehalt von 330 Kronen, 1922 von 5000 bis 6000 Kronen, 1924 schon ungefähr 10 000 Kronen, und 1925 etwa 2550 Dinar) und eine kostenlose Wohnung ermöglichten der Familie R. ein Dienstmädchen zu dinge, nach dem Tod ihres Mannes besserte Paula R. sich ihre Rente (ungefähr 1660 Dinar vor dem II. Weltkrieg und 1260 Dinar nach dem II. Weltkrieg) mit der Miete, die sie für ein Zimmer bekam. In dieser Zeit beschäftigte sie ständig Bedienerinnen. Obwohl es während des I. Weltkrieges eine ziemlich eintönige Kost gab, litt die

Familie trotzdem keinen Mangel. Am meisten gab es Einkäufe wie z. B.: Mehl, Fleisch, Schmalz, Eier, Hefe. Das Brot wurde zu Hause gebacken, das Gemüse baute man auch im Hausgarten. Sowohl die Kleidung als auch Schuhwerkverkäufe waren während der Kriegszeit stark reduziert. Aus den Angaben im Haushaltsbuch könnte sich ergeben, daß die Zeit einer wahren Stabilität, also ein Gefühl, man könne sich mehr leisten, erst nach dem Jahr 1922 angebrochen war; diese Zeit dauerte dann bis zum Anfang der 40er Jahre, bzw. bis zum II. Weltkrieg, als das Bild des Verbrauches jenem während des I. Weltkrieges glich. Man kaufte selten und zugleich mehr ein, und zwar nach dem augenblicklichen Vermögen der Frau Paula R. oder irgendeines Mitgliedes ihrer Familie. Bis zum Jahre 1928 lebte die Familie R. in der Stadt Novo mesto, danach zog sie nach Ljubljana um. Trotzdem versuchte sie eine solche Lebensweise, deren sie in Novo mesto gewohnt war, auch in Ljubljana fortzusetzen. Paula R., deren hauptsächlichste Sorge Einkaufen sein sollte, hatte in Novo mesto meistens ständige Kaufleute und andere Lieferanten, gleichfalls waren ihre Einkäufe in Ljubljana meistens auf gleiche Geschäfte und Leute beschränkt.

Aus ihren sorgfältigen Niederschriften im Haushaltsbuch ist es zu ersehen, daß die Rolle der Mutter und der Frau im Grunde genommen nicht eben klein war, obwohl man aus dem oberflächlichen Durchlesen folgern könnte, daß sie nur Einkäuferin und »Küchenchefin« war. Ihr Verfügen über das Geld war absolut, was noch besonders aus den kleineren Beträgen ersichtlich ist, die ihr Mann nach ihrem Willen ungefähr einmal in der Woche erhielt. Auch das Taschengeld wurde ihm von seiner Frau abgemessen, die ebenfalls das Schulgeld für die Kinder bezahlte; sie wählte auch z. B. den Stoff für das Kleid ihres Mannes aus.

Übrigens mag der Mann und Hausherr seinen Beiträgen in die Haushaltskasse entsprechend bedient worden sein. In den Jahren zwischen den beiden Kriegen stand in den Tageskostverzeichnissen viel Fleisch und Delikatessen, Wein und Bier gab es aber in geringerem Ausmaß. Nach dem Tode des Mannes von Paula R. wurde aber all das drastisch verringert. Die verkleinerte Familie (die Witwe, ihre Tochter und die Bedienerin, die bei ihnen in der Kost war) konnte sich jetzt noch immer gut ernähren, hin und wieder leistete sie sich auch eine Delikatesse, nur Fleisch gab es beträchtlich weniger.

So haben wir durch ein sorgfältiges Lesen durch ein gewöhnliches Haushaltsbuch und mit allseitiger Hilfe der Spenderin auch allerlei anderes entdecken können — nicht nur ein bloßes Aufzählen der Lebensmittel und verschiedener Waren.

PREDAVANJE STANKA VURNIKA O LJUDSKI UMETNOSTI

Iz zapuščine obj. Vilko Novak

A.

Nekaj misli in pojasnil za uvod*

Ko sem pisal za zadnji letnik *Traditiones* razpravo o etnološkem delu Stanka Vurnika, še nisem poznal njegove rokopisne zapuščine, ki jo hrani Slovenski etnografski muzej v Ljubljani. Ker sem v domovini edini med etnologi, ki sem Vurnika dobro poznal, me je ta zapuščina zelo razveselila. Listanje po njegovih rokopisnih osnutkih za razprave, pretipkani spisi drugih avtorjev, ki jih je uporabljal pri pisanju, slike, tlorisi in drugo gradivo so mi znova živo poklicali v spomin in doživljanje prvega med slovenskimi etnologi, ki sem ga spoznal pred več kot pol stoletja. Ko sem 1928 maturiral, mi je moj nekdanji profesor v Soboti, Janez Sever z Ježice, izročil separat madžarske razprave Avgusta Pavla iz zdaj že skoraj stoletne budimpeštanske *Ethnographie: Odrpta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev* (objavljeno 1927). Dobil ga je po naključju od Pavlovih sorodnic, pri katerih je stanoval. Ker se je J. Sever zelo zanimal za Prekmurje in tudi pisal o njem (pa tudi mene uvedel v časnikarstvo), me je nagovoril, naj razpravo prevedem. Ne spominjam se, ali je že prej govoril z Vurnikom o njeni objavi — saj sta bila le leto narazen in nekaj časa skupaj študirala slavistiko — ali šele potem.

Med abiturientskimi počitnicami sem v Bogojini prevajal Pavlov spis in pisal prevod, sevé s tedanjim jeklenim peresom na velik papir nenavadne oblike, ki ne vem, kje sem ga bil staknil. V prevajanju sem že imel nekaj skušnje, saj sem kot gimnazijec prevajal francoske črtice iz čitank (Loti, Daudet), pa tudi samostojno sem že pisal. Vendar mi je prevod strokovnega besedila delal nekoliko preglavic, čeprav je bilo v njem tudi precej porabskega narečnega besedila, kar me je posebno veselilo, saj je bilo sorodno — pa še v madžarskem kontekstu — Pavlovi knjigi

* Ponudbo V. Novaka, da bi pripravil za objavo v našem zborniku to Vurnikovo predavanje, smo sprejeli s tem večjim veseljem, ker je hkrati napovedal, da želi dati zraven tudi nekaj svojih spremnih besed. Tako smo izpod peresa najbolj kompetentnega za zgodovino naše stroke pri nas dobili mikavna pričevanja ne samo o kustosu Etnografskega muzeja St. Vurniku, ampak tudi o njegovem ravnatelju N. Zupaniču, potem o Avgustu Pavlu in ne nazadnje še o samem objavljavcu. (Op. ur.)

o glasoslovju cankovskega slovenskega narečja, izdani od Madžarske akademije znanosti v letu mojega rojstva — njemu absolventu madžarščine in slavistike. Ta knjiga je stalno ležala na pisalniku mojega starejšega strica, na njej pa je bil podpis mlajšega ujca pesnika, ki je že mlad umrl. Tudi v to knjigo sem že v gimnaziji škilil, kot slavist začetnik pa sem jo že resno prebiral.

Rokopis prevoda Pavlove razprave hranim še zdaj. Ne spominjam se, ali sem se oglasil pri Stanku Vurniku v muzeju že tisto jesen, ko sem začel študirati na univerzi — prevod mu je izročil J. Sever — ali šele kje v drugi polovici prihodnjega leta, zakaj po hudi gripi, ki je razsajala v Ljubljani pozimi 1928—1929, sem jo po prvem semestru zapustil in prebil ves poletni semester doma, tudi ob študiju Pavlovega glasoslovja. Tisk prevoda se je zavlekel, ker je uredništvo Etnologa želelo dobiti iz Budimpešte številne klišeje, ki so bili v razpravi. Za te sem posredoval po Pavlu, s katerim sem se poleti 1929 drugič seznanil, zakaj prvič sem ga videl že leta 1922, ko je poleti bil v naši hiši. Zdaj pa sem ga — po prekmursko na kolesu s prijateljem — obiskal na njegovi rojstni Cankovi, kjer je njegov brat obhajal novo mašo. Tako sem videl vse Pavlovo sorodstvo. Zelo se je veselil, da izide nekaj njegovega v njegovi materinščini, saj je hudo občutil ločenost od domovine, kjer so živeli vsi njegovi in na katero je bil kot čustven pesnik in raziskovavec njenega jezika tako navezan. Govorim o vsem tem obširneje tudi zato, ker se bliža stoletnica Pavlovega rojstva.

Od tedaj sva bila s toliko starejšim profesorjem prijatelja in v pismih se je nestrpno zanimal, kdaj bo razprava objavljena. Poslej sem bil tudi večkrat pri Vurniku, ki ga živo vidim sedečega pri mizi ob oknu v poznejši ravnateljevi sobi v Etnografskem muzeju. Naprosil me je, naj preskrbim za muzej prekmursko ljudsko nošo, kar se mi je tudi posrečilo z nakupom nekaterih starejših kosov oblačil, nekaj pa sem jih dal narediti. Ko sem mu jo prinesel, je šel v sosednjo sobo zaradi plačila k ravnatelju Niku Zupaniču. Le-ta je prišel v Vurnikovo sobo in naju oba nahrulil, tako da sem si to prvo srečanje z njim dobro zapomnil. Njega je ošteval, kako si je upal brez ravnateljeve vednosti nekaj naročiti, mene pa zaradi baje previsoke cene. Plačati mi sevé ni hotel, kar je bilo Vurniku silno mučno in mi je povrnil stroške iz nekega fonda, ki ga je imel za druge namene.

Pavlova razprava je bila objavljena — po dogovoru brez mojega imena in oznake, da je prevedena — šele v Etnologu IV, 1930—31, v katerem je tudi Vurnikova razprava o alpski slovenski hiši. Z Vurnikom sva ostala v stikih do konca. Naprosil me je, da sem mu zbiral v Prekmurju verovanja v zvezi z rastlinami, za kar ga je naprosil E. Schneeweis za slovar o takih verovanjih pri vseh Slovanih.* V Vurnikovi zapuščini je tudi ohranjeno Schneeweissovo pismo, s katerim je bil Vurnik imenovan za sorednika tega dela. Zal tudi tega ni več dočakal. Spominjam se še, kako je bil zadnje zimo ves hripav (imel je raka v grlu) sedel s šalom okoli vratu za mizo in tožil o bolezni. In zadnji bridki spomin na mladega moža, ki me je uvedel v etnologijo (obenem s Pavlom): ko sem med velikonočnimi počitnicami 1932 v Běl-tincih na cesti obnemel ob Vurnikovi osmrtnici v časniku. In prav tako grenak spomin: ko sem se — že na univerzi — spomnil, da bi bilo dostojno, postaviti Vur-

* Tega široko zastavljenega načrta E. Schneeweis ni mogel uresničiti in ne vemo, kako daleč je prišel s pripravami. Kazalo pa bi se pozanimati za morebitne Vurnikove dopise v Schneeweisovi zapuščini.

niku nagrobnik, sem hodil od njegovega prijatelja do prijatelja in znanca, pa se nobeden ni spomnil, kje bi bil pokopan. Tedaj sem šel na pokopališko upravo (v zgradbi pri cerkvi) in ko sem povedal podatke, da bi mi povedali za grob, je vstopil star grobar. Ko je slišal mojo željo, je dejal: Kar z menoj pojdite, Vam bom pokazal, kje je Vurnik pokopan (ne da bi poslušal številko groba!). Ob tujem nagrobniku mi je vedel povedati, da je bil grob odkupljen, ker je družina odšla iz Ljubljane... Vsa ta zgodba se mi dozdeva še vedno kar groteskna! — Ko smo si prizadevali od lastnikov groba dobiti dovoljenje, da bi (po nasvetu arhitekta) na vogalu groba postavili majhno znamenje, tega nismo dobili. In končno — ko sem lani napisal razpravo o Vurniku ter se natančneje zanimal za njegov rod, sem izvedel, da je njegov oče Matej umrl v naših dneh v Šmartnem pod Šmarno goro 1948! Tam bi morda našli še kaj Stankove zapuščine...

Objavljamo nedokončani rokopis Stanka Vurnika, ki je predavanje učiteljem, kakor je razvidno iz besedila. Tudi v njegovih poročilih o delu Etnografskega muzeja v Etnologu vemo, da je večkrat predaval učiteljem, da bi jih pridobil za zbiranje gradiva za svojo stroko. Taka predavanja so najbrž bila ob zborovanjih raznih učiteljskih društev. O tu objavljenem besedilu ne vemo, ne kdaj ne kje ga je govoril. Objavljamo ga kljub temu, da ni dokončano, ker je to edino Vurnikovo teoretično besedilo o naši stroki, o njenem značaju in namenu. Vurnik je sicer v svojih spisih povedal marsikaj o posameznih področjih ljudskega življenja, o katerih je pisal, vendar česa večjega in zaokroženega o stroki sami ni napisal. Tu objavljeno besedilo je sicer jezikovno in slogovno površno, ker ni bilo namenjeno za tisk. Mnoge besede je tudi krajšal, kar smo izpopolnili, ne da bi to posebej označevali. Nismo tudi iskali, na katera dela se je naslanjal — pač na nemški pisana teoretična dela, uvode v priročnikih tistega časa, ki jih je imel Etnografski muzej. Povečini pa so njegova izvajanja plod njegovega razmišljanja in spoznanja ob študiju in lastnem raziskovalnem delu.

K Vurnikovemu besedilu dodajamo le nekaj potrebnih pripomb. V uvodu uporabljeni izraz »narodoznanstvo« so tisti čas uporabljali pri Hrvatih, npr. v izdajah Seljačke sloge, v Balenovičevi Etnologiji in še kje, samo da v ožjem pomenu kot Vurnik: pomenilo jim je le etnologijo (kar pri nas narodopisje). Tudi Vurnikovo razlikovanje med etnologijo in etnografijo kot njeno pomožno panogo je bilo tedaj v navadi pri nas. Pri nas je bila izvirna Vurnikova delitev njunih peterih področij, tudi publicistično uporabljani izraz »kulturnost« za kulturo ali kako drugače. V naših teoretičnih izjavah tistega časa ne najdemo npr. pri njem našete vsebine »socialnega ustroja« naroda z njegovimi poglavji.

Živahnost in svežina Vurnikovega sloga je nastopila v tistem delu predavanja, kjer nagovarja svoje poslušavce in jim napoveduje namen svojega govora: »pridobiti jih za naše ljudsko-umetnostno delo, ki je... ključ v poznavanje ljudske duše (tu še odmev stare romantične misli, op. V. N.) in njenega slovanskega bistva.« Tu tudi napoveduje, kot v svojih letnih poročilih v Etnologu večkrat, da »o tej naši ljudski umetnosti moramo dobiti pošteno znanstveno delo, ki ga še nimamo« — in k čemur naj bi pripomogli z zbiranjem tudi in predvsem učitelji. Napovedal je tudi konec naše ljudske umetnosti — čez petdeset let, to je v naših dneh.

Za tem splošnim uvodom in vabilom k sodelovanju je podal kratek vpogled v nastanek »etnografije« v dobi romantike z naštevanjem nekaterih predmetov in pojavov ljudskega življenja. Vendar najbolj poudarja ljudsko umetnost, ki mu je bila tako blizu in za katero je mogel poslušavce tudi najbolj navdušiti. Sevė Vurnikovega razpravljanja ne smemo dojeti kot strokovnega pisanja, saj je hotelo biti le seznanjanje in pridobitev za sodelovanje v zbiranju. Vendar pa je povedal o stroki dovolj, da je mogel zbuditi zanimanje zanjo in za njen pomen, pa tudi o njenem nastajanju in zvezah s tujimi tokovi je marsikaj povedal. Tudi z delitvijo Slovenije na kulturna območja je seznanil svoje poslušavce podobno, kot je pisal o tem v svojih poljudnih člankih in razpravah. Le obžalovati moramo, da s takimi predavanji Vurnik ni nastopil na naših srednjih šolah, kjer o teh stvareh nihče ni govoril. To bi ne bilo nič nenavadnega, saj so v dvajsetih letih predavali o svetovni umetnosti na učiteljskišči v Ljubljani npr. J. Mantuani, Vojeslav Molė n drugi. Ta predavanja so obiskovali tudi nekateri dijaki drugih šol. Sicer smo pa danes še vedno tam glede seznanjanja mladine z domačo kulturo — kot tedaj...

Vurnik je proti koncu svojega rokopisa začel govoriti o slovenski ljudski arhitekturi, napovedal pa je v nedokončanem stavku le še, da bo posebej govoril o znamenjih in o »posvetni, gospodarski arhitekturi« — to je o kmečkem stavbarstvu, ker je povedal le nekaj o sakralnih stavbah. Mogoče je, da besedila ni do konca spisal, ker je mogel o tej temi govoriti prosto, saj je bil ves v raziskovanju slovenske hiše, mogoče pa je tudi, da je to bila priprava za zadnje nameravano predavanje, ki ga ni mogel več govoriti.

Vurnikov rokopis nam je drag tudi tak, kakršen se je ohranil, ker nam kaže tega prizadevnega mladega etnologa izpred pol stoletja v novi luči prizadevnega propagatorja stroke. Zato menim, da bo zanimivo branje vsem etnologom, mladim pa naj bo pobuda, da se bodo poglobljali v Vurnikovo delo, ki ni zastarelo.

Vilko Novak

B.

Predavanje o ljudski umetnosti

Narod je predmet različnih znanstvenih panog, ki ga raziskujejo od raznih strani in z različnimi interesi: tako iz antropološkega, rasnega, antropogeografskega, političnega, zgodovinskega, psihološkega, jezikovnega, kulturnega itd. Centralni panogi narodoznanstva sta antropologija in etnologija. Prva (*ἄνθρωπος* in *λόγος*) se peča z raziskovanjem psihofizičnega habitusa človeka in ima dognati, katere rasne mešanice so stopljene v narodu. Etnologija (*ἔθνος* in *λόγος*) ali primerjajoče narodoznanstvo, znanost o narodu pravzaprav, pa obravnava narod kot skupino ljudi z isto kulturno posestjo, v kateri igra odločilno vlogo jezik. Dočim obravnava antropolog narod bolj kot naravoslovnega pripadnika rase, ga etnolog studira s stališča kulturne in socialne znanosti. Pomožna panoga etnologije je etnografija (*ἔθνος*, *γράφειν*), deskriptivno narodopisje zbira podatke za posamezne narode, katere etnolog uporablja

v široko zasnovani primerjajoči znanosti, katere predmet so vsi narodi sveta, izumrli in živeči.

V glavnem imata etnograf in etnolog obravnavati na narodu pet točk:

1. Studirati in fiksirati njegov socialni ustroj,
2. njegovo gospodarsko organizacijo,
3. njegovo predmetno-kulturno last — ergologijo,
4. njegovo pravno ureditev in
5. njegovo duševno kulturnost.

S sociološkega stališča zanima etnologa zakon in družina, forma sorodstva, starostne in poklicne razredne in družabne kaste, država in uprava. S stališča gospodarstva raziskuje nastanek in razvoj, ustroj narodne gospodarske organizacije, način življenja, preživljanja, produkcije itd., ergologija obravnava njegov način stanovanja, orodje in orožje, duševnokulturna panoga etnologije pa raziskuje njegovo znanstveno, religiozno in estetsko, t. j. umetnostno last.

Etnologija je zelo zanimiva veda, kakor je še mlada; žalibog, evropski etnologi so doslej romali raziskovati dosti bolj Afriko, Avstralijo, Ameriko, pri tem pa so skoro povsem zanemarili svojo lastno domovino in je etnologija Evrope danes primeroma malo raziskana. V novejšem času vsi narodi mrzlično delajo za zgradbo svojih etnoloških sistemov in tudi Slovenci morajo imeti svojega, da bomo vedeli svetu pokazati, kaj in kdo da smo in kaj na kulturnem polju pomenimo.

Gospoda, nočem vas truditi s stvarmi, ki so za vas morda nepotrebne in jih v praktičnem življenju nemara ne boste nikoli rabili.

Dovolite mi pa, da izpregovorim pred vami specialno o eni izmed etnografskih panog, kateri ravno vi, inteligenca med ljudstvom na deželi, lahko izkažete eminentno uslugo. Lepo življenjsko nalogo imate učitelji, vzgajati nam deco, vendar kar more, ne mora, je človek storiti dolžan. Zamislil sem si svoje predavanje praktično zasukano tako, da vas skušam pridobiti za naše ljudsko-umetnostno delo, ki je sila mikavno in hvaležno in vam nudi najuspešnejši ključ v poznavanje ljudske duše in njenega slovanskega bistva. Na tem polju lahko znanosti pomaga vsak učitelj in -ica in si z lahkoto nabere zaslug za to mlado znanost in mislim, da nihče nima zato tako lepe prilike kakor vi in da vam pečanje s to stvarjo lahko izvrstno koristi, tako za življenje, kakor v šoli. Kdor ljubi svoj narod, mora zanj tudi delati in se žrtvovati in nobenega narodnjaka ne poznam, ki ne bi ljubil ljudske umetnosti, ki ravno najčisteje zrcali narodovo dušo in o tej naši ljudski umetnosti moramo dobiti pošteno znanstveno delo, ki ga še nimamo. Zato pa moramo delati vsi, par ljudi tega ne zmore, treba je hitrega dela, zakaj našo ljudsko kulturo je moderna civilizacija že tako razjedla, da danes gine in umira in tone v pozabo. Čez petdeset let ne bomo več mogli govoriti o obstoju kake naše ljudske umetnosti.

Gospoda, to umiranje naše ljudske, kmečke, malo napačno nazvano, narodne kulture in umetnosti se je začelo okroglo pred sto leti in čudovito, šele takrat se je takozvani kulturni meščan začel zanimati zanjo, šele takrat opazil vso njeno starodavno lepoto. Šele ko so začeli kmetje podirati svoje slikovite stare lesene hiše, ko je kmetica odvrгла avbo, moški oblekel dolge hlače in pozabil na irhovke, ko je evropska civilizacija kakor slana pokrila ta lepi, starodavni, na prastari tradiciji hranjeni svet, so ga šele začeli raziskovati in začelo se je intenzivno popisovanje in risanje ljudskih noš, hiš, orodja, ornamentike, šeg in navad, pesmi, plesov, iger in etnografija je živahno oživila. Šele koncem XIX. st. so odkrili ljudsko umetnost tudi

umetnostni znanstveniki in danes je nastala posebna znanost o ljudski umetnosti, ki je zadnjih 30—40 let dosegla silovit razmah. Vsi narodi jo studirajo in izdajajo, da jo vsaj v knjigi ohranijo in tako ohranjeno pokažejo drugim narodom kot dokaz, da so imeli svojo lastno narodno kulturo. Imamo kolosalne muzeje za ljudsko umetnost, celo Zveza narodov se giblje za ustanovitev posebnega mednarodnega ljudskoumetnostnega muzeja — mi Slovenci pa, ki imamo izredno zanimivo ljudsko umetnost, še svetu nimamo pokazati dostojnega dela o njej. Mi pa moramo dušo in srce svojega naroda ohraniti vsaj za muzej ali knjigo, zakaj danes se že stapljajo duše v splošnoevropsko, civilizirano dušo, v katero tonejo vse narodne kulture pod isto uniformo.

Kaj pa je pravzaprav ljudska umetnost? Najprej naziv: kmečka ni res, ker se niso bavili z njo le poljedelci, narodna ni res, ker je različna v raznih krajih in nima nacionalne tendence, kakršno mi hočemo danes videti v njej. Do pred sto leti smo šteli pri nas dvoje svetov: meščansko kulturnega, ki je bil izobražen in se je ravnal po vedno se menjajoči modi in sprejemal tuje vplive, in podeželsko analfabetskega, ki je sovražil mestne mode in pismeno kulturo in tuje vplive in imel lastno kulturo, katero je s svetim spoštovanjem hranil iz časov očetov in dedov. Nikoli ni šel kmet do pred 100 leti gledat, kako zida, rezlja, slika, se nosi, poje meščan, nego je to delal po svoje, danes pa izginja vsepovsod in bo sčasoma čisto zginil kakor v Ameriki, Angliji.

Zakaj se pa pečemo z ljudsko umetnostjo?

Ker je lepa, stara, mikavna, ker je naša, ker zasluži, da se z njo peča etnolog in umetnostni znanstvenik ter umetnik in posebno vsak inteligent.

Katere so panoge ljudske umetnosti?

Kmečko stavbarstvo, kiparstvo, slikarstvo, noše in vezenine, glasba in poezija ter drama.

Ali imamo Slovenci enotno lj. umetnost?

Ne. Imamo več lokalnih tipov. Slovenci smo mejaši 3, 4 velikih narodnih kultur: alpski Nemci na SZ, na J in JZ Italija, Mediteran, na JV Balkan, na SV Madžari, Panonija. Vse te kulture so vtisnile našemu obmejnemu ozemlju svoj pečat, v sredini, na Dolenjskem in južnem, osrednjem Štajerskem pa smo izobrazili svoj lasten živelj, ki ni ne nemški, ne italijanski, ne balkanski, ne panonski.

Koliko je stara?

Stara je toliko kakor naš narod, ker ga ni človeka, ki bi mogel živeti brez umetnosti. Ljudska umetnost umre, ko se narod popolnoma civilizira in to se je pri nas začelo kakor rečeno pred sto leti, pri Nemcih, Francozih, Italijanih, Angležih že prej in pri Hrvatih in vzhodnih narodih je še živa. Slovensko moremo raziskovati tri do 400 let nazaj, starejša ni več dosegljiva.

Kdo se pri nas oficijelno peča z ljudsko umetnostjo? Etnografski muzej v Ljubljani.

Po tem uvodu naj vas površno uvedem v slovensko ljudsko umetnost in začnem z arheologijo.

Paziti: na značaj zemlje, obliko vasi, doma, material in konstrukcijo hiše, nje okras in opremo ter nomenklaturo.

Zal, nikjer nimamo točnih dokazov, da bi bile te izkopine iz 7.—9., 10. stol. res slovenske. V ostalem je zraven več kosov, ki po obliki in tehniki sličejo onim izkopinam ob Renu, Mainzu, v Belgiji in celo v Angliji, kar bi kazalo na to, da so bile stvari prinesene iz karolinške države, veliko je zraven oblik, ki spominjajo na poznorimsko umetno obrt, celo na orient.

Te ohranjene malenkosti so žal, tako maloštevilne in značilne, da nam ne dajo vpogleda v najzanimivejšo dobo slovenske ljudske umetnosti, v nje prvotni stadij. Upajmo, da bodo arheologi v bodočnosti odkopali kaj več materiala in posvetili v zibelko naše ljudske umetnosti, ki je nam še zavita v temo.

V IX. in X. stoletju so začeli na Slovence močno kulturno vplivati prebivalci otonske in karolinške frankovske države, ki so k nam zanesli krščanstvo in z njim zarodke višje kulture in civilizacije. Skoro gotovo so že ob meni prvega tisočletja Slovenci imeli frankovsko hišo in nošo, vsaj v XIII. in XIV. stol. pa imamo to obleko arhivalno že dokazano. To so bili prvi vplivi višje in tuje kulturnosti na naš, dotlej prvotno pristni narodno kulturni živelj. Naša srednjeveška ljudska umetnost se nam je ohranila večji del v sakralnem stavbarstvu, ki od daleč sledi stilnim menam v veliki Evropi, ostajajoč na konservativni deželi seve daleč zadaj za njimi, primitivno, a vendar značilno po svoje jo predelujoč za svoje potrebe. Vsa naša domača srednjeveška in deloma še renesančna umetnost je še vedno nekako na meji med ljudsko in visoko kulturo; šele koncem XV. in v XVI. stoletju se občuti ločitev: na eni strani pismena, meščanska umetnost, ki se razvija vzporedno z nemško, ki ji daje gorivo, na drugi konservativno hraneč kmečko tradicijo analfabetskih ljudi, ki sovraži stilne mene in tuje vplive.

Vendar, že v XVII. stol. moremo govoriti posebno v Sloveniji o močnejšem naslonu dežele na mesto, na udeležbo ob stilnem razvoju in sprejemu tujih vplivov. To je že napredni stadij razvoja ljudske umetnosti, ki razvija tedaj že pod *italijanskim* vplivom svoj lasten, kmečki barok, in v XVIII. svoj ljudski rokoko in na višku tega razvoja štejemo najbujnejši razcvet naše ljudske umetnosti, ki pa je obenem začetek njenega konca. Ljudska umetnost se pri nas v prvi pol. XIX. stol. tako-rekoč popismeni, v njej čedalje bolj prevladujejo meščanski vplivi in kmalu nato zgine s površja v muzej. Danes smo Slovenci vseskozi kulturni in civilizirani narod in imamo ljudsko umetnost mrtvo, dočim imajo ostali Jugo- in Vzhodni Slovani še več ali manj živo. Stare noše, stari običaji so izginili, stare hiše ginejo od dne do dne in napravljajo prostor novim evropskim, ki so pri vseh narodih enake, komaj še ljudska pesem je ostala, a se že meščani in ravno o pravem času jo je še zakopal muzej v svojo shrambo. Čez sto let bomo čitali le še v knjigah o posebni ljudski umetnosti iz časov otroške dobe našega kulturnega razvoja.

Naša ljudska umetnost, kakor je last naroda z isto govornico, vendar le ni enotna, povsod med Slovenci enaka. Že najmanj iz XIV. stoletja imamo dokaze, da je bilo že tedaj lokalno diferencirana, t. j., da so različna ozemlja in skupine Slovencev gojile nekoliko različno umetnost. Tako se je hiša, noša Gorenjcev že v srednjem veku ločila od one Dolenjcev ali Primorcev, vzhodnih Štajercev in iz XVI. stoletja imamo o tem celo literarno sporočilo izpod roke očeta Primoža Trubarja. Že Trubar loči l. 1562 v uvodu k hrvaški priredbi novega testamenta tele različice: »gemeines Volk« »der obern windischen Länder«, h katerim šteje Belokranjce in južnovzhodne Dolenjce ob Gorjancih, o katerih pravi, da so »auch der Art und Sitten, wie die Crobaten und Sürffen« [= Srbi].

Dalje loči Kraševce, Goričane in Istrijane, katerih »ein Theil hält nicht auf Crobathisch, der andere auf Wällisch, mit Sitten und Glauben«. Loči nadalje Gorenjce, severne Dolenjce in Korošce ter zapadne spodnje Štajerce, o katerih pravi, da imajo »Art und Eigenschaft der Teutschen«.

Te razdelitve se čisto spontano drži tudi Valvasor v XVII. stol. in se je drži še moderno narodopisje. SZ Slovenija je jako vplivana po alpskih Nemcih, J. Z. po Italijanih, Vzhodna Slovenija pa se na jugu narodopisno zliva v hrvaškosrbski življ, Vzhodnoseverna pa v panonskega. Slovenci imamo zelo zanimiv kulturno narodopisni položaj v Evropi: smo na meji med zapadno in vzhodno kulturo, po eni strani, na drugi pa med srednjeevropsko in sredozemsko; vsi ti kulturni vplivi so nas prevejali, pri čemer pa nikakor nismo izgubili specifičnih slovenskih značilnosti, niti smo kdaj slepo kopirali Nemce ali Italijane, nego smo njih dejstva po svojem okusu preoblikovali, kakor bom dokazal pozneje. Zapadno kulturo smo širili na vzhod, med Hrvatse in Madžare in tako vršili važen kulturni posel.

V glavnem ločimo tako SZ, JZ in Vzhodno Slovenijo, sredina, naša Dolenjska in Južna srednja Štajerska pa je ostala najmanj tuje vplivana in je tako glede jezika kakor v ostalem ohranila največ slovenske pristnosti. Pobiti moram torej neko popularno napačno mnenje, da so slovenske samo bohinjsko-blejske hiše z ganki, irhovke in avba, kar vse je tudi last alpskih Nemcev. V ostalem moram še naglasiti izredno konservativnost naše JZ in Vzhodne slovanske ljudske kulture, ki se je izza srednjega veka doslej le neznatno spremenila, in pa veliko gibčnost in razvojno mnogoličnost SZ, ki se je pod nemškim vplivom bujno razvijala in dvigala.

Naših ljudsko umetnostnih posebnosti je več v vseh panogah. Najbolj pa je inozemstvo pozorno na našo specialiteto, ki je noben drug narod nima, na poslikane panjske končnice, dalje na čipkarsko industrijo, na slovensko fajfo-čedro z inkrustacijo biserne matice in filigranskim turnčkom, naše vezenine in pirhe. Majolika pa, ki velja pri nas poleg vsega tega za pristno slovensko, je čisto italijanski import.

Toliko v splošnem o naši ljudski umetnosti, katere študij tako lepo posveti v našo narodno dušo in nje estetsko individualno silo.

*

Naj sedaj pričnem z opisom slovenske ljudske arhitekture. Gre za sakralno in gospodarsko arhitekturo. Sakralne naj se le dotaknem, ker jo obdelava že naša umetnostna zgodovina. Najstarejše cerkve, ki jih je postavilo ljudstvo brez pomoči meščanskih stavbenikov, so bile lesene longitudinalne stavbe, iz katerih je v florisu izstopil prezbitერი, pred vhodom pa je stala lopa. Strop je bil raven in

lesen, često poslikan. V XIV. in XV. stol. so nastopile zlasti na gorah zidane cerkve z ostro končujočim se zvonikom z več zidci členjenim, s šilastimi okni in poligonalno izstopajočim prezbiterijem; vrata in okna so bila na robu često urezana na ajdovo zrno, v vrhove oken je prišlo po mestnem vzorcu primitivno krogovičje. Prezbiterij je od ladje ločil visok gotski urezan slavolok. Stropi leseni in bujno geometrično poslikani.

Stene so nosile znotraj in često tudi zunaj freske od umetnikov iz ljudstva. Takšna arhitektura se je držala kljub renesansi in visoki renesansi v napredni Evropi, pri nas so jo držali še daleč v XVII. stoletje in tedaj je začeta metamorfiziranost po vzorcu italijanskega baroka, deleč si usodo z ljudsko cerkvijo v vseh, tudi nemških Alpah.

Koncem XVII. stol. se pojavijo čebulasti zvoniki z laternami, ožive stene od oken in drugih profiliranih zidcev, okna postanejo 4 oglata ali zgoraj zaokrožena, prezbiterij ravno zaključen, pojavijo se stebri in oboki, stranske kapele, imenitni portali, na Gorenjskem često iz zelenega kamna, v XVIII. stol. se ljudska arhitektura jako nasloni na meščansko in z njo preživlja lepe čase dekorativnega gibanja, polnega provincialnega rokokoja. Ta živi skoro vseskozi do naših časov; le malo se je ljudstvo udeleževalo historične eklektike v XIX. stol. Barok je v Slovencu nekako sam po sebi postal izraz religiozne ideje, kakor je to nekajda bila gotika.

Stanko Vurnik

Zusammenfassung

STANKO VURNIKS VORTRAG ÜBER VOLKSKUNST

Der Beitrag ist ein Nachtrag zur Abhandlung des Verf. Über die volkskundliche Tätigkeit Stanko Vurniks in »Traditionen« 10—12. Einleitend erwähnt Verf. Vurniks handschriftlichen Nachlass, der im Slowenischen ethnographischen Museum in Ljubljana aufbewahrt ist, weiters die Mitarbeit des Verf. mit Stanko Vurnik hinsichtlich der Uebersetzung August Pavel's Abhandlung »Offene Herde in den Küchen der Raaber Slowenen« (Etnolog 4), bei der Anschaffung einer Volkstracht aus dem Uebermurgebiet für das Slowenische ethnographische Museum und bei der Sammlung von Aufzeichnungen von Aberglauben über Pflanzen im Uebermurgebiet.

Schliesslich fügt Verf. einige notwendige Anmerkungen zu Vurniks unvollendetem Vortrag über Volkskunst hinzu, welcher seinen einzigen theoretischen Text aus unserem Fach darstellt.

Der Vortrag an sich, der Volksschullehrern bestimmt war, um ihnen beim Sammeln und Aufzeichnen auf dem Gebiet der Volkskunst behilflich zu sein, hat einen einführenden Teil, der später in lebhaftem Anweisungen übergeht, was und wie man sammeln soll. Er gibt einen kurzen Abriss der sakralen Architektur bei uns, womit das Manuskript schliesst.

O POSEBNI STAVBNI ZASNOVI NEKATERIH STAREJŠIH KMEČKIH STAVB V GORNJESAVSKI DOLINI

Pojav stolpastega, iz stavbnega lesa izmaknjenega in posebno oblikovanega shrambnega dela stavbe v dveh nadstropjih

Lenka Molek

Gorenjski muzej je leta 1972 organiziral v Podkorenu meritve ljudske arhitekture, izvajalci so bili študentje Oddelka za arhitekturo pri ljubljanski univerzi in sicer seminar prof. Marjana Mušiča, oziroma njegovega naslednika prof. Toneta Bitenca. Pri tej akciji, ki jo je na terenu vodil etnološki oddelek Gorenjskega muzeja, sem sodelovala kot demonstrator za področje arhitekturnih detajlov.

Ob delu sem postala pozorna na posebno tlorisno zasnovo nekaterih stavb, ki jih smemo imenovati najstarejše v naselju. Stavbe te vrste se pojavljajo od odcepa proti prelazu Podkoren pri hotelu do ovinka pod Mucno goro. Kasneje sem ugotovila, da se isti detajl ponovi tudi v primeru Hlebanjeve hiše na Srednjem vrhu nad Gozdom (Martuljkom), verjetno pa obstaja še kje v območju Gornjesavske doline.

Posebnost je mesto, ki je v okviru organizacije kmečke hiše odmerjeno njenemu shrambnemu delu, pa tudi situacija shrambe glede na druge elemente naselbinske zasnove (cesto, parcelacijo, stavbne tipe) in končno tudi posebni detajli in nivelete tega dela. Na njihovi osnovi se odpirajo možnosti interpretacije stavbnega razvoja te vrste stavb in s tem morda tudi osvetlitev načina življenja in odnosa prebivalcev tega dela Slovenije do oblikovanja bivalnega okolja v 15. in 16. stoletju, o katerem — posebno glede posvetnega življenja — vemo razmeroma malo. Pri časovnem opredeljevanju je posebnega pomena datacija 1506 na nosilnem tramu stropa v hiši Hlebanjevega doma.

Shrambni prostor je vedno obrnjen proti severu in na dvoriščno stran hiše. V pritližju se uporablja kot klet in je večkrat nekaj stopnic vglobljen v zemljišče. V nadstropju se uporablja prostor nad kletjo kot kašča, dostopna iz sprednjega dela hiše preko podesta stopnic v zgornjo etažo; s podesta na zavoju stopnic se odpira prehod v kaščo, ki je večkrat oblikovno poudarjen (kamnit portal pri Pečarju v Podkorenu št. 70 je oblikovan v shemi oslovskega hrbita). Okna so majhna in se po oblikovanju in proporcih ločijo od drugih odprtín v stavbi. Shrambni del stavbe (klet, kašča) je v tlorisu izmaknjen v dvorišče. Danes se ta del običajno navezuje na gospodarski del domačije, čeprav ne direktno, pač pa funkcionalno.

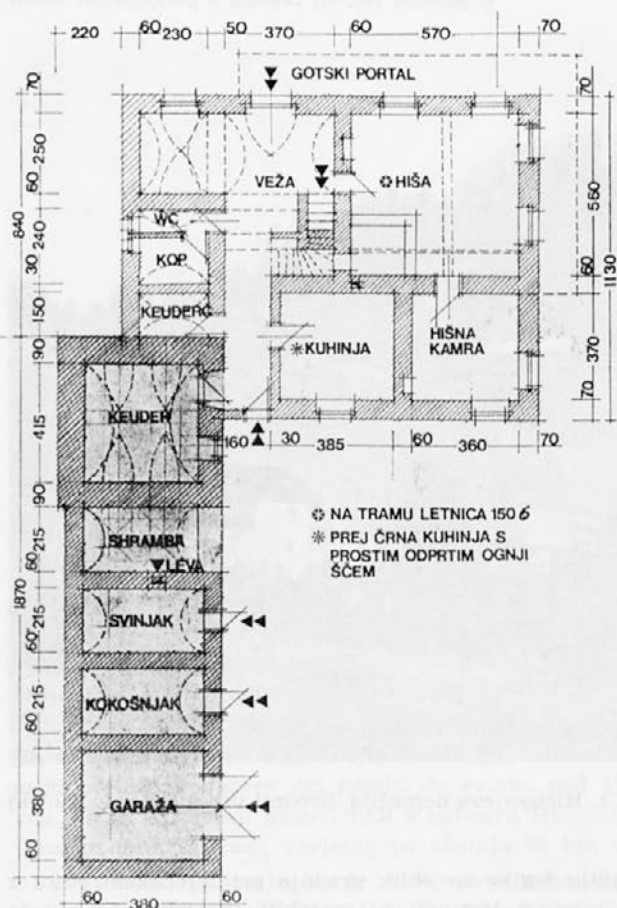

Slika 1. Hlebanjeva domačija, Srednji vrh 9 (foto: L. Molek)

Že takrat se mi je ob študiju logike in oblik gradnje pri terenskem stiku z ljudsko arhitekturo oblikovala misel o tem, ali ni morebiti shrambni del, ki je oblikovan kot stolp, kdaj stal ločeno od bivalnega dela, oziroma da so bile povezave z njim nekdanj drugačne. Vsekakor je očitno, da je najbolj statičen del hiše. Ali ne predstavlja tistega dela kmečke domačije, ki mu je — razumljivo — posvečana posebna skrb in tistega dela kmečke domačije, ki se je najmanj spreminjal, ki je pomenil določeno stalnico v razvoju hiše.

Da bi to ugotovili, bi morale po mojem mnenju raziskave potekati v treh smereh:

1. evidentiranje še neznanih objektov na terenu, natančna izmera znanih in novih objektov, ter sondiranje,
2. ugotavljanje značilnosti razmestitve in arhitekturnih značilnosti kašč nasploh,
3. ugotoviti značilnosti najstarejšega ljudskega stavbarstva na Koroškem glede na zaznano povezavo Gornjesavske doline in Koroške.

Slika 2. Hlebanjeva domačija, tloris, Srednji vrh (risala: L. Molek, Arhiv Gorenjskega muzeja v Kranju)

Zusammenfassung

UEBER EINEN BESONDEREN ARCHITEKTONISCHEN ENTWURF EINIGER ÄLTERER BAUERNBAUTEN IM OBEREN SAVE-TAL

Der Beitrag weist auf einen besonderen Entwurf älterer Bauernbauten im Oberen Save-Tal (am Beispiel von Srednji vrh und Podkoren) hin mit besonderer Betonung des Speicherteils im Bauegefüge. Der Speicherteil ist in seinem Grundriss hervorgehoben. Verf. meint, es handle sich dabei um ein ältestes erhaltenes Bauelement, welches in der Bauentwicklung als Konstante auftritt.

SAMOOBRAMBNE BESEDE, NAVADE IN VEROVANJA V REZIJI

Silvana Paletti

0. To je bilo rudi rečenò, da človek je iskal anu išče za se branet od slabega, ke more mu prit od neba, od zamjè, od brauou aleboj od judi anu od duhou, ki nímajo maha. Pà tu ti Rozajanske dolini ščilè te nešnji din sa nalaža judi, ki znajo isè skroune reči, ma ne usakimo pomagajo, zakoj ni dijo da: »Škoda nima itet na škodo, ma pomaganje ma bit za zraunat škodo.«

1. Tu isej dulini karje lit nanazad je živel den rimet ta za Slatino, ki an mel ime da Barbèt: an mel stare pristarete librine za murèt znet anu vedet pomagat brauan, judin ti živèn nu ti mrtven.

2. Pa tu ti Biski vasi je bila na ženà únžarska, Ana Schmidt, ke na mela ne stare pristarete librine, ke na nji tatà ji je bila pustila. Pa isa ženà je vedela anu znala pomagat ziz bisidame, ziz traumèn anu ziz žignane reče brauan anu judin, je vedala vidíuat slabe ponte, slabe slite anu to žane. Za bul to braujo na je rekla, da se ma počadet na štiri éantune hliu: uogule ta na den masank, nu malo ulifa toga žigaana anu traou to tuu satmiéerise. Ta h njej ni so parhajali jude ziz usakega kraja.

3. Ta na Liščacih na stara ženà je vedala ziz bisidami vidíuat valenj od te hude žabe.

4. Minka Santićaua (Osajane 1904) je mi reklà:

4.1. da prid judi, ko ni so meli se špartèt, ni so žali ise biside, da to jin ni škoduaj:

Križ Bogou,
bisida Bogaua,
nikar mi ni mori škoduat
ni to oro opuldnè
ni to oro opulnoči!
Bug dejte paš ti živèn
nu no rekjo ti mrtven.

4.2. Anu da ko je bilo slabe vreme, ko je strijal grm, ni so žali:

Sveta Santa-Barbara,
uarjite mire, uarjite krst
tapod to sveto strehico.

4.3. Nauada je bila pa za ubišuat no peč, ki na mela jamo skuz no skuz, ki to je bila ta pristrijena peč od grma (peč od Madonice).

5. Tu Učji 25 dnu otobarja 1983 Paska Širókacaua (Siega, 1909) na je mi dala isè biside, da ja vede anu znej je doparat, ko bon mela trebe:

5.1. Biside za vižat j á u o r :

Ti jauor, ti jasan,	od lesa, od žilejza,
s kiraga kraja si ti paršou,	s tih krajan, ka ti si paršou,
nisko, visokò, globokò,	pusti isogà človeka,
alibo od sunca, od lune,	tacé ta za Čanèn,
od vetra, od mraza,	da nina duša ne te čuj
od ognjâ, od uadè,	ne te vide.

(Den pater anu trikrat zihnot gore na bot. Iso to valà, ko den se uriže alibo se udare, ki bot mu pride zatekal, zauojo ki jauor je mu ulizal.)

5.2. Biside za ž i l e j z e (it. tonsille):

Žilejza žilznica!
So devat uslic,
od devat so osan,
od osan so sedan ...
.....
od dvi je dna,
od dne — nina!
Bug prižinè
tej slano pred suncon!

(Sa ma pjunot tu roko anu zmučèt usaki vjač, ka sa zleda, dardo »nine«.)

5.3. Za vižat ko pikne p o d l e s k :

(Trikrat pjunot, trikrat zihnot, trikrat pobajat — pjunot.)

5.4. Za den s p a r j a n e b o t :

Sveti San-Lourec, ti s to kuhano na praho,
videjte uon nu dejte nutar no frišne!

(Den pater.)

5.5. Za te hude m o z o u , za š č i r a u c e :

Ti te hudi muzou,
si un aliboj onà?
Teci ta na to dulinico,
ki je den muž,
ki an ma uaginj,
an serje, an nima riti.

5.6. Biside za vižat valenj od kače:

Ti (ime od človeka, ki je spikan),
ti si šou po poti,
ti si sritou kačo
ziz ni ušpičanin repon.
Ti kača si ga piknula
ziz jazikon, s forčašon.
Ti meš trikratduiste valinjou,
sveti San-Bortolomej
trikratduisti nu dno midižino
za tabè zdelat krapèt
anu (ime od človeka) oščapet.

5.6.1. Dora ta pod miron (Micelli) tu Lipauce je mi pokazala isò žanò, zauojo ka na je ji bila pomagala, ki den brau je ji bil piknol kozò ta par Támuro tu vime, anu kozà je oščapála.

5.7. Paska Širokacaua je šče mi reklà, da sa ma vedet se uaruat judi, bisid, učù. »Ta na sveto so devat sjort judi nu usak an ni vi, da zakoj an je. Den same poledej sunce more usmudet, na sama bisida no privliko peć more pricipet, na sama iskra ognjà more unitet den hliu sena anu no same slabe mislanje vliko škodo more naredet človeko.«

6. Ta nuna Jea Lisacaua tuu Brajdi [Bila, 1900] je mi reklà:

6.1. da za ubranet te slabe jazike sa diua ta na den plat numalo uadè, sa ričè den pater-ave-glorja, sa uline tri kape oja anu sa čaka da se naredij podoba od človeka, ki sika ziz jazikon anu da ziz uoguli sa ma sparet.

6.2. Ko gre slaba ura, ko so ti hudi vetravi, ko gre toča, ko uaginj prejdi tri dni ka an pridi duji, sa ma žegnat ziz to žignano uodo, pri sabè anu dopo ta zuna na štiri čantune [E-S-O-N] anu ričet den pater-ave-glorja. Isà to je na stara nauada, ki na pa:šla ziz Buškaga.

7. Risno moren ričet to, ke oče me so vidale:

7.1. Ti stari, ko ni so mulzli krave, pri ka vilest hliu, so narejali križ gore na bando anu pukriuali ta pod grimijal, da to ni škoduej.

7.2. Ko ni so meli zmist, pri ka pučnet, ni so žignúali anu narejali križ gore na pinjo; anu pa ko ni so vidíuáli mast, ka ni so jo spravili, tu uodè ziz čačo ni so narejali križ gore na mast.

7.3. Nauada je bila, prid ka nistèt krampir aliboj žito usjat, ni so meli ji žegnat ziz to žignano uodo; anu pri ka pučnet sjat njiuo, ni so pikúali ta na den krej no vejico ulifa.

7.4. Ko ni so narejali no nouo hišo, na den čantun ni so díuáli tuu fondo den jaurave beč, da hiša mej furtuno.

* * *

Karje skrouneh nauadou anu bisidou človek je mel tuu pesti za se branet.

Opomba uredništva:

Avtorici, medicinski sestri v bolnišnici, ki je najbližja Reziji, se zahvaljujemo ne samo zato, ker nam je predstavila nekaj mikavnega gradiva iz ljudske medicine, ampak še bolj zato, ker se je pomujala in nam tudi spremno ali vezno besedilo pripravila v svoji rodni govorici. Pri nas so taki zgledi zelo redki: še najbolj znano je Šašlovo *Narodno blago iz Roža*, ki ga je besedno priredil F. Ramovš (Maribor 1937). Več takega je moč najti v zagrebškem *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*. Iz Rezije je to sploh prvič, da kdo vzame pero v roko in v tem narečju napiše prispevek za slovensko znanstveno periodično publikacijo. Glede na izjemnost dogodka (ki pa bo — upajmo — spodbudil k nadaljevanju po začetni poti S. P. samo in morda še koga, da se ji pridruži) tu nismo posegali v jezikovno in črkopisno podobo zapisa, ki bi ga bilo seveda moč še nekoliko opiliti ali »dognati«. Naj bo tako, kakor je, da bi se kdo med potencialnimi sodelavci iz Rezije ne ustrašil pretiranih filoloških zahtev iz Ljubljane.

Besedna pojasnila

- Aleboj, aliboj* = ali
banda = pločevinasta posoda — vedro — za mleko (furl.)
beč = kovanec, star beneški denar
bot = odprta rana
brau = žival
čáča = kratka, zelo široka lesena žlica z luknjicami za pobiranje smetane na mleku (furl.)
čántun = vogel (furl.)
dan, den = en, eden
dárdo = do
din = dan
doparát = rabiti (furl.)
duji = divji
žane (to žane) = uročeno, narejeno
fóna = temelj (furl.)
forcáš = rogovila; tu: razcepljeni kačji jezik (furl.)
grimijál = predpasnik (furl.)
isi, isá, isò; gen. isogá, isè itn. = ta, to; tega itn.
itèt = iti
jáuor = nekakšna okužba; po rez. verovanju nastane, če rana pride v stik z železom, vodo, soncem, mrazom idr., tako da se vanjo ugnezdi neka slaba moč, ki se ne dá spraviti ven z navadnimi zdravili
jáurou = zlat
kárje = dosti
krapèt = krepati, crkniti
librin = knjiga
mah = mir (gmah)
masánk = vrsta orodja za obsekavanje (gl. Plet s. v. *rončelica*)
mast = presno maslo
má, mó, pl. mé = moja, moje
midižina = zdravilo (furl.)
mir = zid
murèt = moči
muzól (Os: muzóu) = mozolj, tvor
naláža = najde
nídan, nína, nino = nobeden itn.
nístèa = nesti
oslíca (dem. od osla) = kamen za brusenje
ošcápèt = ozdraveti
pa = tudi
paš = mir (furl.)
pater = očenaš
peč = kamen
piknot = pičiti
pikúat = vtikati
pobaját = (po)božati, ljubkovati
plat = krožnik (furl.)
podlèsk = miš, ki hodi sesat krave
polèdej = pogled
pont = usoda
pricipet = (precepiti) razklati
prid = prej
pristaréte = prastare
rékja = počitek (po lat. molitvenih obrazilih: requiem, requiescat ipd.)
rimèt = puščavnik (furl.)
rudi = zmeraj
satmečerih = pokopališče (furl.)
skrouno = skrivno
slíte = (pl. acc., f. ali m.?) = sledi
spáret = segreti, opeči; *spárjan* = opečen; *spárjani bot* = opekline
ščelè, ščilè = še
ščírauci = turi, mozolji
špartèt (refl.) = iti na pot
tráumen (instr. pl. od traua) = (s) travami

trikratduísti = šestdeset (3 × 20)
 ubišúat = obešati
 učú = gen. pl. od oko
 usmúdet = osmoditi
 ulif = oljka (furl.)
 ulínot = uliti
 ulízat = šel noter
 únžarski = ogrski
 uslica gl. oslica
 valá = velja

valénj (gen. valinja) = strup (furl.)
 vidiuat (dovršno: vižát) = jemati (vzeti)
 ven
 vilést = iti ven (se veže z acc.)
 vjač = krat, pot (furl.)
 z(g)lédát = prešteti
 zihnot = dihniti
 zmíst = zmesi (mleko)
 žaba, ta hūda, šporna = krastača
 žito = koruzno zrnje

Riassunto

DALLA MEDICINA POPOLARE RESIANA: FORMULE DI SCONGIURO, USI E CREDENZE

Nella Val Resia ancora oggi si possono trovare relitti di una »scienza nascosta« la quale aveva lo scopo di proteggere chi era in pericolo e curare diverse malattie. Le varie formule di protezione e le pratiche curatorie rientrano nel quadro della medicina popolare e sanno di superstizione, magia e simili. Le informazioni qui pubblicate provengono dalle frazioni resiane di Bila/S. Giorgio, Liščaca/Lischiazza, Osojane/Oseacco e Učjà/Uccea. Da sottolineare che sono redatti in resiano non solo i testi ma anche il commento. La redazione poi ha aggiunto in fondo una lista di parole che richiedevano spiegazione o commento, perchè si diversificano dallo sloveno letterario (essendo prestiti dal friulano ecc.)

SMRT (AT 332)

Tina Vájtova

Ob smrti pravljicarke Tine Vájtove (več o nji gl. na str. 187—190 tega zbornika) objavljamo v njen spomin knjižnoslovenski »prepis« pravljice o smrti (Aarne-Thompson 332), kakor jo je povedala v svoji rojstni hiši na Solbici zvečer 12. avgusta 1966. Rezijski izvirnik je bil že natisnjen v Trinkovem koledarju 1968 (str. 119—133, s precejšnjim številom nerodnih tiskovnih napak), do tega »prepisa« — kolikor se je dalo zvestega — pa je prišlo kmalu po sprejemu žalostne novice iz Pordenúna. — M. M.

Je bil en mož, ki je imel polno otrok. In v vasi so se vsi naveličali hoditi za botra. Imel je kakih dvanajst otrok, pa je spet dobil sinčka. In se je moral odpraviti v drugo vas, da bi mu šel kdo od tam držat h krstu, ker tu mu nihče ni maral iti. Dvanajst je bilo le preveč.

Gre, sreča boga, vendar on ni vedel, da je to bog, vsaj zatrdno ne. (Bog) je rekel:

»Kam pa greš s tem otrokom?« ki je imel zavitega, veste, v odejici.

»Ma« — pravi — »grem iskat botre.«

»No« — pravi — »če si zadovoljen, ti grem jaz.«

»Kdo pa ste vi?«

Pravi: »Jaz sem bog.«

»Jooojme« — je rekel — »ste mi dal preveč otrok, vas nečem. Bi mi moral dati enega, dva, in ne toliko otrok!« — je rekel, pravi: »Največja revščina v vasi« — pravi — »je pri meni!«

»No« — pravi — »kakor češ, če me nečeš!«

Gre naprej, gre dol na most, sreča gospoda.

»Kam greš ti?«

»Oooojme« — je rekel, pravi — »kam grem? Jaz grem iskat botre, da bi mi šli držat h krstu.«

»No« — pravi — »če je samo to, ti grem jaz.«

»Kakšen mož pa si ti?«

Pravi: »Jaz sem hudič.«

Pravi: »Nisem tel boga, pa naj vzamem tebe, ki si hudič? Proč! Stran od mene« — je rekel — »te nečem!«

Gre, pride tje dol naprej, sreča žensko.

»Kam pa greste, mož, s tem otročičem?«

»Jojme« — pravi — »kam grem?« — pravi — »Grem iskat botre« — pravi — »ker mi nihče v moji vasi neče iti držat h krstu.«

»Dobro« — pravi — »če si zadovoljen, ti grem jaz.«

»Kdo pa si ti?«

Pravi: »Jaz sem smrt.«

O, da prav to on čaka. Ona namreč dela pravično, ne gleda, če je kdo ubog ali bogat, mlad ali star, ona pobira skraja. »Ravno prav« — je rekel — »za mojega sinčka!«

Tedaj sta šla k cerkvi, ga krstila in mu dala ime Šwan.

Pravi: »Ime mu je Šwan« — pravi. — »Boter« — je rekla, pravi — »jaz nimam ničesar« — pravi — da bi dala v dar temu otročiču. Ampak« — pravi — »jaz vem, da ste hudo ubog« — pravi — »vam bom dala dve vrsti rož: rumene, sv. Petra rože,¹ in sv. Ivana rože,² ker sem mu nadela ime Šwan« — je rekla. Pravi: »Jaz vam bom dala« — pravi — »da boste imel [s sabo nekaj kot zdravilo]« — pravi — »se morate malo urediti, kakor da ste zdravnik« — je rekla, pravi — »ko pridete domu. In« — pravi — »kralj« — pravi — »ima hčer, ki je vsa v krastah, in nihče je ne more ozdraviti. Noben profesor ne more ozdraviti tega dekleta. In« — pravi — »vi« — pravi — »se morate malo bolj pošteno obleči in« — pravi — »oglasite se pri kralju, da ste zdravnik in da mu boste ozdravil hčer. On bo rekel: Glej jih zdravnike. tam zdolaj, kako ležijo pod drevjem, profesorje, saj nihče ne more ozdraviti moje hčere. Tudi ti je ne ozdraviš! Ti³ moraš vztrajati, da ja. In« — pravi — »vi,³ boter, te rože morate skuhati. In« — pravi — »morate zmerom prilivati v liter vode, tudi če je samo kanec notri, in« — pravi — »ko pridete k ti deklici« — pravi — »prvi dan jo precej poškopite, naredite križ čez njo, in poškopite jo z belimi rožami. Drugi dan prav tako. Tretji dan bo zdrava. In« — pravi — »potlej boste imel tudi rumene rože, morate skuhati tudi tiste, tudi tiste ji morate dati, morate reči, da je zdravilo. In« — pravi — »morate iti po svetu tedaj. In« — pravi — »vam, kjer me boste videl, da sem pri glavi, recite, da tukaj ni več časa za jemanje zdravil, naj vzamejo kakšen sirup. Ko pa boste videl, da sem pri nogah, poškopite z rožami, ker tisti bo ozdravel. Tako« — pravi — »vi boste postal milijonar« — pravi — »vaše otročiče boste vse spravil lepo na noge. Ampak« — pravi — »vas opominjam, boter« — je rekla — »Šwančiča« — pravi — »sem šla držat h krstu — pravi — »in« — pravi — ko vaš sinek« — pravi — »se bo ženil« pravi »jaz bi rada prišla na vaše ženitke, na ženitke mojega krščenca!«

»O, če je samo to, botra, vas bom že prišel iskat!«

Tedaj gre. Pridi domu brez vinarja, samo z rožami. Je rekel ženi, pravi:

»Tako in tako« — je rekel, pravi: — »Jaz sem našel smrt. Nisem tel ne boga ne hudiča, ampak« — pravi — »smrt je pravična« — pravi — »ona ne gleda ne ubogega ne bogatega. Tedaj« — pravi — »tako in tako: zdaj« — pravi — »si moram vzeti na upanje lepo lepo obleko in« — pravi — »se moram oglasiti pri kralju, ker« — pravi — »ima hčer, ki je noben profesor ne more ozdraviti.«

Lepo vzame knjigo in svinčnik in steklenico in gre. Je prišel, je rekel, pravi:

»Kralj, veličanstvo!« — no, so mu pač dovolili vstopiti, pravi: »Jaz sem profesor« — je rekel, pravi: »Sem slišal, da je vaša hči hudo bolna, bi jo rad ozdravil.«

¹ Buphthalmum salicifolium, v Reziji *sempjérinove* rože, drugod »primožki«, »turki« (Kras) itn.

² Chrysanthemum leucanthemum L, v Reziji *šenžwánove* rože, drugod ivanjščice, ivanke ipd.

³ Med botri je bilo včasih obvezno vikanje. Ko smrt (T. W.) na to za hip pozabi in botra tika, se brž zatem ove in to popravi: preide k vikanju.

»Ooo« — je rekel — »toliko profesorjev, ki so prišli, glej tamle zdolaj, kako imajo odsekane betice!« — je rekel. — »Tudi ti boš imel odsekano tako kot drugi!«

»No« — pravi — »bom poskusil« — pravi. — »Vi« — pravi — »mi morate dati tri dni časa. Tedaj« — pravi — »na koncu treh dni, če ne bom ozdravil vaše hčere, mi presečete vrat.«

»Tako bo!«

Tedaj je šel gor. Ko je prišel gor, je zagledal to dekle in se prestrašil. Pravi: »Nazadnje naj še to ne bo res!« On ni poznal dekleta. Po celem životu in celem obrazu je imela eno samo krasto. Kajpada ni nič videla. Bila je v postelji.

Tedaj je šel naprej. Najprej je naredil križ čez njo in potlej jo poškopil s tisto vodo.

»Zdaj« — pravi — »grem, pridem jutri.«

Tedaj drugi dan, ko je prišel, je videl, da je krasta že napihnjena, veste. Tedaj je šel naprej, spet naredil križ in jo spet poškopil.

Ko je prišel tretji dan, je zagledal, da se je krasta v celoti razcepila. Ko je bilo tretji dan, ko je prišel, ko jo je poškopil, so vse kraste odstopile, da je prišla kakor riba, lepa in sveža v postelji. Tedaj tudi oče se je čudil.

»Kaj pa zdaj« — pravi — »kaj naj ti dam?« — je rekel. Pravi: »Če bi ti bil mlad, da bi bil fant, bi ti dal njo za princeso.«

»Aaa« — je rekel — »ne!« — pravi — »Meni dajte denar, ker potrebujem denar.«

Dobro, mu je dal denar, ga obsul z denarjem. In je prišel domu in dal ženi denar. Pravi:

»Ná zdaj, tukajle redi otroke, in jaz grem dol plačat obleko, ki sem jo vzel na upanje, in plačam, kar sem kupil, in tedaj grem po svetu.«

Tedaj je začel zdraviti ljudi. Tam, kjer je videl smrt pri glavi, je rekel: »Tukaj« — pravi — »ni časa več, vzemite kako zdravilce samo tako, kak sirup.« Tam, kjer jo je videl pri nogah, je poškopil s temi rožami, so ozdravljali ljudje.

Tedaj je postal supermilijonar, je imel denarja zadosti, in tudi živel lepo potlej. Tudi otroci so začeli rasti, so odrasli.

Tedaj po določenem času ta fant se je zagledal v neko dekle, tako da je prišlo do poroke. In tisti dan, ko se je poročil, ko so bili povabili vse sorodstvo okoli in okoli, ko so bili pri mizi (kajpada so najprej šli v cerkev, se poročili in posedli za mizo) in že jedli, se je [oče] spomnil, kaj mu je bila rekla botra.

»Jojme!« — je rekel — »kaj sem jaz naredil!«

»Kaj pa ste naredil, oče?«

Pravi: »Tvojo botro bi bil moral iti klicat, ker me je opomnila tisti dan, ko te je nesla h krstu, in« — pravi — »nisem je šel klicat! Počakajte za hip« — je rekel — »ker« — pravi — »jaz jo grem iskat!«

Je šel na pokopališče in ko je prišel gor, je bila glavica tam, veste, mrtvaška. Je šel k nji, jo potresel:

Pravi: »Boš to morda ti, botra?« In res je vstala gor. »Pojte« — je rekel, pravi — »ker danes« — pravi — »se je že poročil moj sin in« — pravi — »jaz sem pozabil, ne zamerite mi« — je rekel — »morate mi odpustiti!«

»E« — pravi — »seveda ste pozabil zdaj, ko ste si opomogel. Prej ste še kaj mislil name, ampak zdaj« — pravi — »ste pozabil. No« — pravi — »počakajte za hip, tedaj« — pravi — »bova šla. Pojte, greva tjale« — pravi — »v mrtvašnico.«

Ko sta prišla noter, je zagledal, so bile sveče od tal pa prav do pod strop. Ene so bile na polovici, druge manj, tretje še manj, ene je bilo, glejte, toliko, je bila pri koncu.

»Jojme« — pravi — »botra, glejte tule, ena bo ugasnila!«

»Saj« — je rekla, pravi — »kdor mora umreti« — pravi — »ima končano svečo.«

»No« — pravi on — »čigava je, povejte mi.«

»Ma« — pravi — »ne smem vam povedati.«

»Ho« — je rekel — »če bi tudi bila moja, mi morate povedati, čigava je ta sveča.«

»Ne« — pravi — »to je vaš sosed z dvorišča.«

»O, zahvaljen bodi bog, da gre, saj sva se tako in tako zmerom pričkala!« (je rekel) nji. Seve, svečica je dogorela.

»Zdaj« — pravi [smrt] — »pojdiva!«

Gresta naprej, ga je peljala v drugo cerkev. Vidi: nekdo nese vile v cerkev. Drugi nese lopato, tretje, ženska, nese prejo. Eno si je neslo volno, eno je neslo šivanje, skratka vsak je imel svoje delo.

»Čujte čujte« — pravi on — »hodijo k maši, pa nosijo v cerkev delovno orodje!«

»He« — je rekla ona, pravi: »To, kar delamo v nedeljo na tem svetu« — je rekla, pravi — »to se dela tudi na drugem svetu. Zdaj« — pravi — »pojdiva!«

Gresta, ob jezeru. In tam so bile beke, ki pravijo, da so skrile Marijo devico,¹ tiste, ki se sklanjajo dol proti vodi, glejte, takole.² In tam gori so bile tičice, ampak vse brez glav.

[Smrt] je rekla: »Boter« — pravi — »greva prav tje do konca« — pravi — »Vendar naj vas opomnim in še enkrat vas opominjam, da ja ne bi stresel bek. Gorje!«

Tedaj sta šla kar naprej. Spet je rekla: »Da bi le ne stresel, boter!« Sta prišla že skoraj na konec, pravi: »Da bi ja ne stresel, bogvaruj bogvaruj!«

Njemu se je uprlo, kaj da ga tolikokrat opominja, in je začel tresti beke, glejte, takole.² Tičice so padale vse v vodo in od tam so začele vzletati v zrak. Ha, zadosti, sta prišla skoraj do konca. On je bil stresel vse tiste beke v tolmun, vse tičice.

Pravi: »Blagoslovljen bodite, boter« — pravi. — »Vi ste krstil vse te otročiče, ki so bili v predpeklju, ki so umrli brez krsta.«

Pravi: »Da bi crknila, botra! Ali mi niste mogla povedati prej, ker bi bil stresel vse, da bi bile šle vse v vodo« — pravi. — »Tako pa, glejte, koliko jih je še tam gori!«

»Zdajle sem bila opozorjena od boga« — pravi — »jaz vam nisem smela povedati. No, zdaj« — pravi — »pojdiva, ker« — pravi — »je že čas!« Kdove koliko časa ga je vodila, ampak on ni vedel.

Gresta in spet prideta dol, kjer je bilo pokopališče.

»Botra, stopiva noter, bova spet videla sveče.« Tedaj sta prišla noter, je bila ena svečica prf koncu.

»Botra« — pravi — »spet je končana ena, tukajle!«

»Da« — pravi — »pa vam ne povem, čigava je.«

¹ Aluzija na motiv iz rezijanskih variant pesmi o »Tičici péstrni« (prim. *Slovenske ljudske pesmi II*, Ljubljana 1981, str. 95).

² Tu je pravljica najbrž podkrepila svojo pripoved s kretnjo, ki pa žal ni zabeležena.

»Morate mi povedati, pa čeprav bi bila moja, mi morate povedati!«

»A« — pravi — »ne!«

On pa je tel po vsi sili: »Vi mi morate povedati!«

»Naj bo« — pravi — »ko ste tako siten, boter, vam povem: ta je vaša!«

»O« — pravi — »botra botra, tudi vi« — pravi — »ne delate po pravici. Ko sem bil revež, ko sem vas prosil, da pridete pome, da me rešite otrok, niste tela priti pome. Zdaj« — pravi — »ko imam vse dobrote sveta, ko imam zadosti denarja, že velike otroke, ko imamo vsega, imamo domovanje, imamo njive, imamo palače, imamo vse, zdaj« — pravi — »me kanite odpeljati!«

»E« — pravi — »ni pomoči« — je rekla. — »Zdaj« — pravi — »to je vaša svečica in podvizajte se« — je rekla — »in« — pravi — »ko vi pridete domu, vi ne smete spregovoriti nič, samo za duhovnika — ,Tecite po duhovnika, da se spovem! — ker tedaj« — pravi — »pridem po vas.«

Tedaj je prišel domu, saj veste, vse ga je telo vpraševati: »Oče, kje pa ste bil toliko časa, kam pa ste šel, povejte vendar kaj!«

Je rekel, da ga je začela boleti glava, in so ga posadili v stol. »Samo tecite po duhovnika!«

No, tedaj so šli po duhovnika, tedaj je umrl. Tedaj je bila končana pravljica.

Prev. Milko Matičetov

Riassunto

LA COMARE MORTE (AT 332)

Dedichiamo alla memoria della fenomenale novellatrice resiana Tina Vajtova — Valentina Pielich ved. Negro — scomparsa nel mese di febbraio 1984 (alle pgg. 187—190 di questo volume si vedano: un ritratto, alcuni dati biografici e l'elenco dei suoi 29 testi già pubblicati fino ad oggi) una fedele traduzione — in sloveno letterario — del racconto intitolato *S m r t* (Morte), che rientra nel tipo fiabesco N. 332. L'originale resiano fu pubblicato già nel 1967 (Trinkov koledar 1968, 119—133).

TOLMINSKA PRAVLJICA O GRBCU

Tolminski učitelji Andrej Gabršček, Josip Kenda, Ciril Drekonja in Andrej Šavli so zbrali in v glavnem tudi objavili zaklad tolminskih pravljic. Med objavljene nima ni na Tolminskem priljubljene pravljice o grbcu (punkelču), ki jo je kdo od gori omenjenih gotovo zapisal, a najbrž zaradi drastičnega izražanja preprostih pripovedovalcev ni objavil. 30. nov. 1965 je to pravljico zapisal po pripovedi svojega sedaj že pokojnega očeta Ivana dijak tolminske gimnazije Tonček Leban, po domače »Ivancov« iz Poljubinja 63. Januarja 1976 sem pravljico posnel še na magnetofonski trak in jo objavljam v poenostavljeni narečni transkripciji (g je pripornik itd.)

Prabca ad Punkelče

Enkrat je bla na rieuna dəržina. Imiel sa tri sinube. Kuomi sa čakal, de b zrasli, de b šu kašn služit. Kedər je jemu ta stariš sin petnajst liet, je začieu prasit ačieta ən matər, de b šu služit, de b lož žibiel. Starši sa mu branil, sa rekli, da na ba noč zaslužu. An ni adgejnu. Mat mu je spekla pagača za na puot, əmpatle je šu.

Patle je hadu duga cajta. Ni magu dabit abedne službe. Čez duga cajta je pa le pəršu tie pərd adn grad. Tam je žibu an krajl. Pərd gradam je bla vahta ən ga ni pəstila nuotre. Kər je prasu za služba, je vahta paklicala krajle. Krajl je ukazou, de naj pride gare, de an mu ba že dau služba. Ka je pəršu gare h nemu, je bu strašna lačn. Paklical sa ga na kasila. Pər kasil sa mu pabiedli, de jemaje na hčier, na krajlična, kər bje radi aženil. Rekli sa mu, de mu je daje, če uzame panač krajlu əmpa krajlic arjuhe u pastejl spad rit. Zbečier je magu uəne pərd grad. Krajl je pa ukazou: »Dans pa le dabra zaprite urata, hodje tatubi uəne akuol hiše, de ki na ukradeje!« Hlapci sa fajn zaprli. Zjutra sa ušabal sina le uəne pərd uratm, zatuo sa ga zaprli.

Zeį dama sa ga čakal, čakal ciela lieta. Patle je začieu pa ta druj sin petlat, deb šu pa sbietu. Encajt sa mu branil, patle mu je mat spekla pagača ən je šu. Lih kuste kekər ta pərb je pəršu tie pərd teįst grad. Paklical sa ga gare. Dal sa mu kasila. Pa kasil mu je krajl rieku, de jemaje na hčier, kər bje radi aženil. Rekli sa mu, de mu je daje, če uzame panač krajlic prstan dal naz raka. Patle sa ga zaprli uən. Zbečier je krajl rieku hlapcəm: »Le fajn zaprite, dans hodje tatubi uəne akuol, de ki na ukradeje!« Hlapci sa fajn zaprli. Druga jutra sa ušabal sina le uəne. Za kazn sa ga zaprli.

Dama sa čakal, čakal, zeį kər ga ni bluo, je začieu ta narmlajš, kər je bu punkləst ən sa mu rekli Punkelč, petlat, de b šu tud an pa sbiet. An je bu pa saramak, ma glava je jemu pa təšna, de sa se mu usi čudil. Ače mpa mat sta mu branila, ma

an ni gejnu, de sta ga pøstila. Mat mu je spekla pagača øn je šu. Tud an je pøršu pørd tejt grad. Paklical sa ga gare. Dal sa mu kasila. Pa kasil sa mu rekli, de jemaje na hčier, kør bje radi aženil. Rekli sa mu, de mu je daje, če uzame krajlic ømpa krajlu panač ariuhe uøn spad rit. Patle sa ga zaprli uøn. Kør je šla sunce nuotør, je an hitra smuknu pad štejnge. Kør sa šli spat, je krajl rieku: »Le dabra zaprite, dans hodje tatubi uøne akuol, de ki na ukradeje!«

Punkølč je pačakou, da sa šli usi spat, patle je šu skriuš nuotre u kuhne. Nuotør je zamiešou mala tæsta. Patle je šu čakot gare pørd urata, čier sta spala krajl øn krajlica. Pačakou je, de sta šla — pa damače rečena — scat. Kør sta bla uøne, je hitra smuknu nuotre. Usakmu je dau mala testa u arjuhe, patle se je skru nuotre pad pastejle. Kør sta pøršla nazaj øn šla u pastejle, je krajlica rekla: »Jažeš, jest sn se usrala!« — »Jažeš, jest tud!« se je ustrašu krajl. Zmatala sta tejte arjuhe ukøp øn jih uørgla nuotør pad pastejle. Patle sta se šla pørablejč, Punkølč je pa hitra pagrabu ariuhe øn šu uøn s kamre. Zjutra je pakazou krajlu ariuhe. Krajlična je začielu juokat, de ana žie na ba imiela tøšnga maža. Krajl ji je pa rieku, de mu daje pa še adna diela.

Zeje apudan je pøršu Punkølč h krajlu, de mu da hčier. Krajl je pa rieku, de muore še adna diela aprabt, prej k mu da hčier. Mu je rieku, de muore panač uziet krajlic prstan dal naz raka. Punkølč se je lih kuste kekør prejšenkørt pamulu nuotør pad štejnge. Zbečier je krajl rieku hlapcøm: »Dans pa le dabra zaprite, hodje tatubi uøne akuol, de ki na ukradeje!« Punkølč je pačakou, de sa se sprabli spat, patle je šu stat gare pørd urata. Pačakou je, de je pøršu krajl na stran. Patle je hitra smuknu nuotør h krajlic. Ana je misølna, da je krajl. »Mari de huod Punkølč uøne akuol,« je rieku Punkølč, »dej mi hitra prstan, da t ga na ukrade!« Krajlica je hitra sniela prstan øn mu ga dala. Zeje kør je an ušabou prstan, je splu, de se je kar kadila zajnøm. Kør je krajl pøršu nuotre h nji, ga je prašala, kierga se je kaj ustrašu. An ni biedu za nøč. Patle šele je zamierkala, ki je nardila.

Zjutra je Punkølč uos srejn pøršu pørd krajla s prstanam. Krajlična pa je začielu juokat, de ana žie na ba imiela tøšnga maža. Zatuo je krajl rieku Punkølču, de mu muore še adna diela nardit, patle ba šele kanc. Rieku mu je, de muore njega narliepšga kajne ukrast. Punkølč je šu hitra nuotre u štala. S saba je uzieu štier apuornce. Skru se je nuotre u jasli. Zbečier sta pøršla dva hlapca stražt kajne. Zmenala sta se, da ba encajt adn, encajt ta druj jahou. Zeje ries sta začielu. Hmal pa paunoči pa je tejt, kør ni jahou, zaspau. Kajn je tud skuoz bel pačasu puokou, duokør se ni ustabu. Punkølč je bidu, de sta aba zaspala. Zeje je uzieu tiste apuornce. Ta prbe dbie je palažu tejtmu hlapcu, k je spau na kajnu, pad ramna, ta druje dbie pa pad najie. Patle je začieu uzigvat enkrat adna, pa ta druga, duokør ga ni prou uzignu gare nad kajne. Patle je lpu pejlu kajne uøn spuod hlapca, uøn na bərjač. Zjutra, k je pøršu krajl dal u štala, ga je skari kap zadiela, kør ni bidu ønkuodør kajne. »Či jemaš kajne?« je zaupiu tie u hlapca. Hlapc se je zbødu. »Kakuo, či? Se je tu,« je rieku, »gijo!« Kuomi pa se je pørmøknu, je zgrmu tie pa tleh. Krajl je bidu, de je tale Punkølč bøl brihtn kekør uos nega grad. Kør je pa Punkølč pøršu pørd krajle s kajnem, se je začielu krajlična spiet juokat, de ana žie na ba imiela tøšnga maža. Krajl ji je rieku, de zeje pa ries mu lahna da le še adna diela.

Kør mu je krajl pabiedou, de ba mou še adna diela nardit, je bu Punkølč jezn, a ni magu nøč pamagat. Krajl mu je rieku, de muore druj dan pørpilat gaspuda župnika u žaklu na grad. »Ta je pa huda!« je pamislu Punkølč. Mød kasilam je tuhtou, tuhtou, duokør je ni patuhtou. Pa kasilu je šu ønmala uøne akuol. Začieu je na-

berat pužouke. Kər jih je dast nabrau, je u štacun kupu še sbejče. Zbečier je šu h maš ən se skriu nuotər pad štejnge. K sa šli usi uən s cierkbe, je šu pa župnikou mašən plašč. Nalimu je najn pužouke, u usaka je dau še po adna sbejče. Zjutra je ablieku plašč ən pəržgau sbejče. Kər je pəršu miežnar u cierkou zvont, je skora umru ad strahu. Hitra je letu tie h župniku. Tam je začieu upit: »O gaspud župnik, sam Buoh bječni je tam u cierkbi!« Župnik je hitra pərletu. Kər je zagliedou tista buščava gare pərd outarjem, je triešču na kaliēna əmpa upiu: »O gaspud Buoh, usmilte se me!« Pa je nariedu əmpar karakou, pa je bu spiet na tleh, duokər ni pəršu gare h nemu. Gare je malu: »O gaspud Buoh bječni. usmilte se me!« Punkəlč je riekou: »Ja ja, sej se te usmilm, samuo nuotre u tale žakl zliez!« Župnik je ad besejle le pa glab zliezu nuotre vajn. Kər je Punkəlč bidu, de je nuotre, je hitra zabezou žakl, pa sta šla pa štejngeh. »Bum, bum!« je diella glava. Župnik je začieu joudat. »Ja,« je riekou Punkəlč, »tejst k če u nebiesa prit, muore nieki pərtərpriet!« Kər ga je kuste pərulieku pərd krajle, je bu župnik le še pou žiu, pou mrtou. »Zej pa,« je riekou Punkəlč, »ba pa maje krajlična!« — »Zej pa ja,« je riekou krajl. Tud krajlična se ni beč upierala, kər je bidla, kəšnga pametnga maža ba ušabala. Pər tejst prič jih je župnik paraču.

Druj dan je Punkəlč pərgliedou ječe. Nuotər je ušabou saje brate. Riešu jih je. Patle je paslou pa starše. Usi sa žibiel duga ən srejšna.

Povedal Ivan Leban (1895—1979) januarja 1976 pri Ivancovih v Poljubinju. — Posnel in s traku prepisal J. Dolenc.

Manj znane tolminske besede

prabca = pravljica
punkəlč = grbec, grbavec
adgejnu = odjenjal, odnehal
pagača = nevzhajan, v žerjavici
pečen koruzni kruh
əmpatle = in potlej, in potem
ušabal = dobili
zej = zdaj, sedaj
petlat = prositi, prosjačiti
naz = dol z

punkləst = grbast
pamulu = pomulil, skril
mari = menda
splu = stekel, jo ucvr!
najie = noge
pužouke = polževke, polžje hišice
buščava = bleščava
pa glab = naglo, na vrat na nos
joudat = tožiti, jadikovati

Janez Dolenc

Zusammenfassung

DAS TOLMINER MÄRCHEN VOM BUCKLIGEN

Die Tolminer Lehrer Josip Kenda (1859—1929), Andrej Gabršček (1864—1938), Ciril Drekonja (1896—1944) und Andrej Šavli (1905) sammelten und veröffentlichten auch größtenteils den Tolminer Märchenschatz. Unter den veröffentlichten erscheint nicht das im Tolminer Bereich beliebte Märchen vom Buckligen (Prabca ad Punkəlče), das den angeführten Aufzeichnern gewiß bekannt war, das sie jedoch wegen seiner drastischen Ausdrucksweise und der respektlosen Einstellung zu den weltlichen und kirchlichen Autoritäten nicht publizierten. Das Märchen hat Ivan Leban aus Poljubinj mitgeteilt, veröffentlicht ist es nach der mundartlichen Niederschrift seines Sohnes Anton und der Tonbandaufnahme von Janez Dolenc.

GRADIVO O BELOKRANJSKEM VINOGRADNIŠTVU NA PRELOMU STOLETJA

Andrej Dular

Ugodna geografska lega Bele krajine, ki je odprta proti jugu in vzhodu, je na prisojnih zakraselih pobočjih Gorjancev, Semiške gore, Mavrlena, Tanče gore, Vinice in Adlešič že od nekdanj omogočala gojenje vinske trte.

Vse do dvajsetih let tega stoletja, ko so v Črnomlju pričeli nastajati prvi industrijski obrati, je bilo vinogradništvo poleg kmetijstva in živinoreje najpomembnejša gospodarska panoga. Izkupiček od prodaje vina je predstavljal pomembno dopolnilo družinskemu proračunu, marsikje pa je bil tudi edini vir dohodkov.

Pomembnost vinogradništva za belokranjskega človeka je prav dobro poznal Janez Trdina, ki se je kot upokojeni profesor dostikrat napotil iz Novega mesta v Belo krajino. V svojih zapisih s takšnih popotovanj je takole označil belokranjsko vinorejo »Metliško starino čislajo in spoznavajo strokovnjaki že zdaj za najprijetnejšo domačo kapljico. Semiško vino nima take jakosti, kupci ga plačujejo za dva goldinarja ceneje nego metliško, ali tudi ono je zdravo in slastno. Suhorsko, pravijo, da je še slajše. Črnomaljcem se sosedje posmehujejo, zaničljivo trdijo, da v njem ni ne duha ne moči. Takim zabavljicam ni dosti verjeti. Tudi črnomaljska vina, če so dobro spravljena, se morejo kosati z vsakim dolenjcem. Če se grozdje prezgodaj potrga, pa seveda ne velja nobeno veliko, niti črnomaljsko niti metliško.«¹

V svojih vinogradih so belokranjski vinogradniki imeli različne vrste trt, na primer lipovko, belino, zeleniko, podbel, volovino, kraljevino, laški rizling, žametno črnino in portugalko. Za sortni izbor niso dosti skrbeli pa tudi kletarili so bolj slabo. Že Trdina je ugotovil, da bi metliška vina, ki so sicer težka in močna, gotovo prišla v prvo vrsto vseh avstrijskih vin, če bi kmetje umneje kletarili.

Slabe in strme prometne poti čez Gorjance so prodajo vina iz Bele krajine dokaj zavirale. Vinogradniki, ki so srečno pridelali dobro vino, so imeli zato velike skrbi, kako naj ga spravijo za pošteno ceno v denar. Vinski trgovci, ki so kupovali vino, pa so tudi vedeli povedati, kako se je na strmi gorjanski cesti, na klancu pod Vahto, ob najmanjši nesreči marsikateri kvinč razlil in barigla razsula.² Zaradi slabih cest je bila cena vina dosti manjša. Prevoz je stal skoraj polovico vrednosti

¹ Janez Trdina, Zbrano delo XI, Ljubljana 1958, s. 131.

² Dolenjske novice (nadalje DN), 1885, št. 17, s. 138.

prepeljanega vina. V Novem mestu so leta 1884 tržili rdeče vino po 16 fl, belo pa po 10 fl za 1 hl.³

Kljub takšnim težavam so belokranjski vinogradniki dobro prodajali svoj pridelek. Večji odjemalci so bili zlasti domači gostilničarji. Metliška vina so imela kupcev na izbiro, saj — kakor piše Trdina — »se z njimi ne morejo po ognjenosti in jakosti kosati niti tuja niti domača.«⁴ Semiški vinogradniki so prodajali vino v Rožni dol, Toplice, veliko pa tudi v Kočevje in okolico, Dobrépolje, celo v Litijo in na Notranjsko. Kmetje iz okolice Metlike so zalagali s svojim vinom hrvaške gostilničarje tja do Ogulina, pa tudi gostilničarje v Ljubljani in na Gorenjskem. Seveda tudi v Novem mestu, saj »bi se veliki dolenjski gostilničarji vsekakor sramovali, ako ne bi mogli ponuditi bolj odličnim gostom metliške kapljice.«⁵

Prodaja vina je tako belokranjskemu vinogradniku omogočala, da je preživljal svojo družino in poravnaval davčne obveznosti. Zato ga je vsaka nesreča, ki je prišla nad njegov vinograd, prizadela in ga tudi gospodarsko ogrozila. Še leta 1885 so Dolenjske novice takole pisale o trgatvi v Semiču: »Bila je pač vesela, kajti tako lepo in dozorelo grozdje trgati je kaj nenavadnega. Ne bo sicer veliko vina, ali to, kar ga je, je dobro. Lipovka in zelenika imata 17°, podbel 18°, kraljevina 18,5^o in laški rizling 19° sladkorja. Vino bo tedaj imelo 8—9° alkohola, kar je bolje nego lani. Semiško vino je jako stanovitno vsako leto, letos bode pa povrh še jako močno, zato svetujemo vinskim kupcem: Ako hočete imeti dobro in stanovitno vino, pridite le v Semič!«⁶ Veselje nad dobro letino pa ni moglo skriti bojazni pred trtnimi boleznimi oidijem, peronosporo in trtno ušjo, ki so prišle iz Amerike. Pri nas so te bolezni zasledili v začetku osemdesetih let, najprej v primorskih krajih. Od tam so se bolezni leto za letom vse bolj širile v notranjost dežele.

Medtem ko so proti peronospori ali strupeni rosi in grozdni plesni ali oidiju vinogradniki od sredine osemdesetih let 19. stoletja že dokaj uspešno uporabljali škropivo modre galice (bakrovega vitriola), raztopljene v apnenem mleku, in žvepleni prah, pa so bili pred trtno ušjo popolnoma nemočni.

V Beli krajini so zasledili trtno uš šele 1887, in sicer v metliškem okraju. Že naslednje leto pa se je razširila na črnomaljski okraj, in to v katastrske občine Mavrlen, Petrova vas, Dobljče, Bedenj in Sodji vrh.⁷ S trtno ušjo je bilo v okrajnem glavarstvu Črnomelj okuženih že 74 vinogradniških parcel.⁸ Kmalu zatem se je trtna uš razširila po večini belokranjskih vinogradov, Dolenjske novice pa so pisale: »Nas čakajo slabi časi, ako se bolj pridno ne poprimemo sadjereje in živinoreje, ker trtje se habi in uničuje leto za letom. Ljudje kolje iz vinogradov prodajajo za kurjavo. Vsi nasveti v boj proti trtni uši in peronospori so doslej bob ob steno. Zaradi pomanjkanja novcev gredo ljudje v Ameriko.«⁹ Zaradi slabih življenjskih razmer, ki so nastopile ob koncu stoletja zavaljo trtnih bolezni, je čedalje več ljudi odhajalo v tujino. V letu 1897 se je iz črnomaljskega okraja izselilo v ZDA 16 ljudi, po tem letu pa je število izseljencev raslo vse do leta 1907, ko jih je odšlo v ZDA 156.

³ DN, 1885, št. 1, s. 8.

⁴ Trdina, ZD XI, s. 175.

⁵ Trdina, prav tam.

⁶ DN, 1885, št. 21, s. 168.

⁷ DN, 1887 (1. okt.).

⁸ Novice, gospodarske, obrtniške in narodne, 1889, št. 44, s. 338.

⁹ DN, 1890, št. 3, s. 20.

Po tem letu je število izseljencev upadalo in naraščalo vse do leta 1914, ko jih je odšlo v ZDA 14.¹⁰

Da bi zajezili močno izseljevanje in da bi povrnili vinogradništvu tisto mesto, ki ga je imelo pred nastopom trtne uši in drugih trtnih nadlog, so kmetijski strokovnjaki iskali rešitev v sajenju ameriških trt, ki so bile odporne proti trtni uši. Na te so cepili domače trte. Že leta 1881 je c. kr. poljedelsko ministrstvo izdalo brošuro o trtni uši, leta 1888 pa je okrajno glavarstvo Črnomelj dobilo 20 slovenskih in 10 nemških iztiskov omenjene brošure z namenom, da bi se vinogradniki poučili o tej nevarni trtni bolezni.¹¹

V 90. letih 19. stoletja je pričela država v predelih, okuženih s trtno ušjo, ustanavljati občinske trsnice za vzrejo ameriških ključev in trt. To je bilo potrebno toliko bolj, ker uvoz ameriških trsov iz Ogrske ni bil dovoljen, medtem ko državna trsnica v Kostanjevici in trsnica pri kmetijski šoli na Grmu pri Novem mestu nista mogli zadovoljiti vseh potreb po ameriških trtah. Samo v črnomaljskem okraju je bilo leta 1897 od 2189 ha vinogradov zaradi trtne uši okuženih ali uničenih kar 2105 ha ali 96,1 % vinogradov. Zato so nastale z državnimi in deželnimi subvencijami trsnice in trsni nasadi v Drašičih, Črnomlju, Metliki, v Vinici in na Suhorju.¹² Trte, ki so jih tako vzgojili, so prodajali po nizki ceni ali pa so jih zastoj razdeljevali vinogradnikom. Revni vinogradniki so dobivali podporo, in sicer od 8 do 20 gld, v črnomaljskem okraju pa so razdelili dvainsedemdesetim posestnikom 5425 gld brezobrestnih posojil za pomoč v stiski in za obnovo vinogradov. Tistim, ki so si obnovili vinograde, je država za več let oprostila plačevanje davka za obnovljena trtja.

Da bi ljudi spodbudili k obnavljanju vinogradov z ameriškimi trtami, so po belokranjskih vinorodnih krajih predavali kmetijski strokovnjaki. Tako je februarja 1896 v črnomaljskem in metliškem okraju predaval Franc Gombač, deželni potovalni učitelj, o novi trtni bolezni in o načinu, kako naj vinogradniki obnovijo vinograde. Predaval je tudi o rigolanju, o saditvi trtnih ključev in cepljenju ameriških trt. V Adlešičih so se po enem takšnih predavanj ljudje kar spopadli za 2000 ključev ameriških trt, ki so jih gojili na šolskem vrtu, a prej zanje niso kazali nikakršnega zanimanja. Oddali bi jih lahko še desetkrat toliko.¹⁴

Jasno pa je, da obnova vinogradov kljub ugodnostim, ki jih je nudila država, ni bila poceni. »Kdor hoče stare vinograde prenoviti v nove, mora imeti v jedni roki delavce, v drugi vreme, v obeh žepih pa denar!«¹⁵ Denarja pa ni bilo veliko, saj so bili vinogradi, ki so ga prinašali, povečini uničeni. Plačati je bilo treba les za vinograd in seveda delovno silo. Zato so ljudje uničene vinograde ponekod opuščali, površine pa so se spreminjale v travnike in pašnike. Tako je bilo med leti 1895 in 1900 v okrajnem glavarstvu Črnomelj opuščenih kar 260 ha vinogradov ali 12 % prvotne vinorodne površine.

¹⁰ Janez Kos, *Izseljevanje iz območij nekdanjih okrajev Črnomelj in Kočevje*. Slovenski koledar 1979, Ljubljana 1978, s. 209.

¹¹ Novice, 1888, št. 40, s. 317.

¹² Novice, 1898, št. 5, s. 43.

¹³ Novice, 1897, št. 14, s. 134.

¹⁴ DN, 1896 (22. feb.).

¹⁵ DN, 1896 (1. feb.).

Leksikon občin za Kranjsko. Dunaj 1906, s. 17.

ON VITICULTURE IN BELA KRAJINA (1890—1910)

Viticulture has been one of the most important branches of economy in the region of Bela krajina. The sale of wine has presented an important and steady source of income for peasants. At the end of the 19th century diseases of vine such as mold or phylloxera destroyed most of the Bela krajina vineyards. Their renovation with the aid of American sorts of vine has proved rather expensive; wine districts have therefore diminished and people started to go abroad in order to make a living.

FOLKLORNE DROBTINE IZ SVETJA (SVETINE) — 9. XI. 1947

Milko Matičetov

1. Šaljivka z imeni starejših svetinskih gospodarjev (vas ima 9 števil):

U Svetje je prišla smart:
Smúdi je u štál zapart,
Hudomauc če i u hosto uít,
Kovač je pa u grmoúji skrit
Vejtrjek je vejdu za tou,
opounoči je u hosto šou,
Klinar se je pa tejga zbaú,
se je pa u hlače usraú.

Pov. Mica Kovačeva, r. 1878.

2. Oponašanje zvonov, ko zvoni mrtvemu:

Ūmáru je — ní ga več!
U nebesa je šou,
je cokle pozábu,
názej bo pršou.

Pov. Mica Kovačeva

3. M a v r i c a je v Sv. — »božji stolec«

»Božji stolec stoji, bo glih tak vreme kakor je danes!«

Kamor se tist stolec upre, se trava posuši al pa drevo.

Kir zamerka božji stolec, da se upére, in gre kleče do njega, najde ogle in pol tist cekini gratajo.

»Otroc, zdaj pa bote šli kleče, bote našli ogle pa bote same cekine mel!«

Pov. Mica Kovačeva

* Kustodinja Alenka Simikič je med pripravljanjem svojega »Pojasnila« k terenskemu delu EM v Ljubljani našla v muzejskem arhivu tole prilogo k mojemu poročilu o ekskurziji v Svetino pri Celju (gl. prispevek na str. 163 tega zbornika, op. 5). Ljubeznivo mi jo je pokazala in nemara ne bo odveč, če tu izide kot skromno pričevanje na odmaknjen dogodek, s katerega nimamo ne fotografskega posnetka ne česarkoli drugega otipljivega. Kolegici Simikič lepa hvala za opozorilo!

4. Prvo pomladansko grmenje:

Ta-prvikrat ko slišiš grmejt, se moreš po tlejh valet, da te pol ne ujeja.

Pov. Mica Kovačeva

5. Pregovor:

Muzikantom ponujat pit al za oltarjem klet — to je vse glih.

6. Odlomek iz legende o sv. Andreju:

Svet Andri se je dvakrat rodiu,
še te-trekokrat b se biu,
pa se je otručje žeje zbau...

Pov. Mica Kovačeva

(Zelo verjetno gre tu za odlomek štajerske variante v verzih. Mož ali oče pripovedovalke je bil Andrej in je večkrat povedal, da »svet Andri, itd.«, drugega kot to pa ni vedel. — Motiv o »otročji žeji« in tretjem rojstvu se sicer pojavlja samo v Trdinovi dolenski iz »Verskih bajk«; gornji odlomek kaže, da je tudi Trdinova varianta prvotno bila v pesemski obliki.)

7. Godčevska — ženin opisuje nevesti vse dobrote, katerih bo pri njem deležna:

Kaj bo tebi falilo, Lujzika!

— — — — —
darve ti bojo po hrbt letéjle,
uodo boš pr rit imejla,
špeh u trgovin,
prašiča pa damà.

8. Napis na lesenem križu ob poti čez Pečovnik (križ ima lepe rezljane rastlinske ornamente):

SPEČOV
NIKAFAN
TIDALIS
OZATOP
ODOBOB
OŽJOVNE
BESIHPA
PLAČILO
BO

1905

Juri

.....? (Čentrih, Pentrih)?

(= S Pečov-nika fan-ti dali s-o za to p-odobo b-ožjo. V ne-besih pa plačilo bo)

Zusammenfassung

FOLKLORISTISCHE KLEINIGKEITEN AUS SVETINA BEI CELJE

Bei einer ethnographischen Exkursion nach Svetina bei Celje den 9. November 1947 notierte sich der Autor einiges Kleinmaterial (Scherzlieder, Glaube über Regenbogen und ersten Donner, Sprüche, Aufschrift auf Wegzeichen), welches als Beilage zu seinem Bericht im Archive des Slovenski etnografski muzej lag (Siehe Beitrag auf S. 163 dieses Sammelbandes.)

FOLKLORISTISCHE KLEINIGKEITEN AUS SVETINA BEI CELJE

1. *Šerzljede*

2. *Glaube über Regenbogen*

3. *Sprüche*

4. *Aufschrift auf Wegzeichen*

5. *Erster Donner*

6. *Wegzeichen*

7. *Erster Donner*

8. *Wegzeichen*

9. *Erster Donner*

10. *Wegzeichen*

11. *Erster Donner*

12. *Wegzeichen*

13. *Erster Donner*

14. *Wegzeichen*

15. *Erster Donner*

16. *Wegzeichen*

17. *Erster Donner*

18. *Wegzeichen*

19. *Erster Donner*

20. *Wegzeichen*

21. *Erster Donner*

22. *Wegzeichen*

23. *Erster Donner*

24. *Wegzeichen*

25. *Erster Donner*

26. *Wegzeichen*

27. *Erster Donner*

28. *Wegzeichen*

29. *Erster Donner*

30. *Wegzeichen*

31. *Erster Donner*

32. *Wegzeichen*

33. *Erster Donner*

34. *Wegzeichen*

35. *Erster Donner*

36. *Wegzeichen*

37. *Erster Donner*

38. *Wegzeichen*

39. *Erster Donner*

40. *Wegzeichen*

41. *Erster Donner*

42. *Wegzeichen*

43. *Erster Donner*

44. *Wegzeichen*

45. *Erster Donner*

46. *Wegzeichen*

47. *Erster Donner*

48. *Wegzeichen*

49. *Erster Donner*

50. *Wegzeichen*

51. *Erster Donner*

52. *Wegzeichen*

53. *Erster Donner*

54. *Wegzeichen*

55. *Erster Donner*

56. *Wegzeichen*

57. *Erster Donner*

58. *Wegzeichen*

59. *Erster Donner*

60. *Wegzeichen*

61. *Erster Donner*

62. *Wegzeichen*

63. *Erster Donner*

64. *Wegzeichen*

65. *Erster Donner*

66. *Wegzeichen*

67. *Erster Donner*

68. *Wegzeichen*

69. *Erster Donner*

70. *Wegzeichen*

71. *Erster Donner*

72. *Wegzeichen*

73. *Erster Donner*

74. *Wegzeichen*

75. *Erster Donner*

76. *Wegzeichen*

77. *Erster Donner*

78. *Wegzeichen*

79. *Erster Donner*

80. *Wegzeichen*

81. *Erster Donner*

82. *Wegzeichen*

83. *Erster Donner*

84. *Wegzeichen*

85. *Erster Donner*

86. *Wegzeichen*

87. *Erster Donner*

88. *Wegzeichen*

89. *Erster Donner*

90. *Wegzeichen*

91. *Erster Donner*

92. *Wegzeichen*

93. *Erster Donner*

94. *Wegzeichen*

95. *Erster Donner*

96. *Wegzeichen*

97. *Erster Donner*

98. *Wegzeichen*

99. *Erster Donner*

100. *Wegzeichen*

ZA KAKŠNE IN ZA ČIGAVE »NEPRIJETNE OBČUTKE« GRE?

Knjiga Pogledi na etnologijo je v seriji Pogledi, ki jo izdaja Partizanska knjiga, izšla leta 1978. Razmeroma kmalu po njenem izidu je Marksistični center filozofske fakultete na pobudo Oddelka za etnologijo organiziral o omenjeni knjigi posebno razpravo. Diskusija in še nekateri kritični zapisi, ki se nanašajo na knjigo in na posamezne prispevke, so bili objavljeni v Glasniku SED (19/1979, št. 3). Odtlej se je v slovenski etnologiji že marsikaj zgodilo; izšlo je Slovensko ljudsko izročilo, izšel je ducat knjižic v Knjižnici Glasnika SED, razpravljali smo o razmerju med slavistiko in etnologijo itn. To in ono je bilo v tem času dorečeno, dodatno pojasnjeno. Kljub temu se je v 10.—12. zvezku Traditiones, ki je izšel leta 1984, Bogo Grafenauer povrnil k Pogledom na etnologijo (Bogo Grafenauer, Ali so mogoči »pogledi« na katerokoli znanost brez obravnavanja njene svojske metodologije? Traditiones, 10—12 (1981—1983), Ljubljana 1984, str. 209—218), čeprav je bil že med najprizadevnejšimi razpravljavci na omenjenem sestanku.

Ni si lahko ustvariti pregleda nad vprašanji, ki se Grafenauerju zdijo v zvezi s pogledi na etnologijo tudi po omenjeni razpravi še vedno odprta ali s strani etnologov neustrezno razložena. Iz naslova Grafenauerjevega prispevka pa je vendarle mogoče razbrati, da je med osrednjimi očitki Pogledom pomanjkanje posebnega prispevka, ki bi govoril o »svojski metodologiji« etnološke vede. Nobenega dvoma ni, da bi takšen prispevek lahko v Pogledih na etnologijo bil, pa čeprav bi bil po mojem trdnem prepričanju, ne izraženem prvič, posvečen iskanju nečesa, česar ni. S tem seveda ni rečeno, da niso bili v okviru etnološke vede razviti različni metodični prijemi, različne tehnike dela, da niso imele etnološke raziskave pomembne ali celo odločilne vloge pri izpopolnjevanju vrste družboslovnih metodologij, toda danes so vsi ti dosežki etnološkega dela tudi last številnih drugih ved. In na to »minulo delo« smo etnologi lahko samo ponosni. Prav tako pa so tehnike dela in metodološki koncepti, ki so jih razvijale in razvile druge discipline, po potrebi danes lastne tudi etnologiji. Etnologija se jih ne brani in se etnologom ni treba prav nič bati ali se otepati »neprijetnih občutkov«, da bodo zavoljo tega izgubili »svojskost«. Ni pa s tem rečeno, da nas etnologue na splošno obvladuje »uvera«, da se družbene vede razločujejo edinole po svojem predmetu, kot se dozdeva Bogu Grafenauerju. Nikakor. O arheologiji na primer govorimo kot o posebni družboslovni, humanistični ali zgodovinski disciplini zgolj zaradi njene posebne metode. Etnologija pa ni arheologija. Posebnost etnologije je bila in je v njenem predmetu.

Menim torej, da razlogov za nastanek različnih znanstvenih disciplin nikakor ni mogoče skrčiti le na en sam imenovalec. Pobude so bile različne, lahko seveda tudi večstranske. Etnologija je nastala iz potrebe po nadrobnejšem poznavanju po-

javov, ki jih danes označujemo kot način življenja in ljudska kultura. Za to delo, za kopičenje znanja o tovrstnih pojavih in za njihovo razlago, je etnologija morala razviti ali uporabiti ustrezne metode. Toda te metode niso bile razlog in ne cilj postopnega izoblikovanja etnološke vede; bile so le sredstvo, le orodje za doseganje čim boljših rezultatov.

Zaman bi bilo Boga Grafenauerja prepričevati, da lahko etnologija obstaja in se nadalje razvija brez »specifičnih« metod. Pred četrto stoletje je v delu *Struktura in tehnika zgodovinske vede* (Ljubljana 1960) pač zapisal, da sta metodologija in tehnika dela »bistveni kriterij za razlikovanje različnih ved«. In na tem vztraja. Tako naj bi bila za »posebno etnografsko tehniko«, zaradi katere je etnologija samostojna veda, značilna analiza terenskih pojavov, anketiranje po terenu, razčlenjevanje posamičnih ergoloških sestavin. Pri obravnavi razmerja med etnologijo, zgodovino in sociologijo (Slavko Kremenšek, *Etnološki razgledi in dileme*, Ljubljana 1983, str. 5 sled.) se je pokazalo, da bi na tak način bila etnologija le nekakšna viroslovna disciplina, le dobaviteljica terenskih podatkov, čemur neogibno, posredno in za historike, Grafenauer sam ugovarja. Nasprotje torej, ki ga lahko razreši le pisec *Strukture in tehnike zgodovinske vede*, ki ga je zagrešil.

Za naše pojme je torej Grafenauerjeva zahteva po neki »svojski metodologiji« etnološke vede na majavih nogah. Naj iz prej omenjene razprave o razmerju med etnologijo, zgodovino in sociologijo ponovim naslednje stališče: »Po metodologiji smo etnologi lahko evolucionisti, difuzionisti, morfologi, funkcionalisti, pozitivisti, marksisti itn., podobno kot zgodovinarji. Določeni delovni prijemci v tehniki dela so se res razvili v preteklosti pri etnološkem preučevanju v razvoju zaostalih etničnih skupin zunaj Evrope, pa tudi pri delu etnologov na evropskem podeželju; to pa zato, ker so o načinu življenja in kulturi etničnih skupin brez pismenstva lahko pisani viri le malo povedali. Tudi o vsakdanjem življenju »majhnega« in »preprostega« Evropejca ni veliko pisanih virov. Zaradi tega so bili etnologi pri svojem preučevanju vedno odvisni predvsem od virov, ki jih je nudil »teren«. Seveda pa to še ne omogoča teze, da ima etnologija samostojen značaj zaradi svojega »terenstva«. Kakor da bi se lotevali določene problematike zaradi specifičnosti virov in ne obratno! Za vsako raziskovalno nalogo, ki si jo izberemo, moramo pritegniti vse vrste virov, ki so nam na voljo in nam pomagajo čim temeljiteje osvetliti raziskovano problematiko. To uči tudi Bogo Grafenauer. Ali so ti viri arhivski ali terenski, je povsem vseeno. Če nam pri pojasnjevanju koristijo oboji, in so nam na voljo, jih moramo upoštevati; tako etnologi kot zgodovinarji« (str. 15).

Etnologi smo tako po metodiki dela lahko tudi zgodovinarji in so zgodovinarji etnologi; ob sodobnih metodoloških vodilih je to celo nuja. Takšno stališče zagovarjamo pač tisti, ki jim je po Grafenauerjevem mnenju bolj do razmejevanja kot do sodelovanja. Zato ni čudno, da nam Grafenauer po isti čudni logiki in metodi pripíše določene »neprijetne občutke«, ki naj bi izvirali pač iz dejstva, da je etnologija — po moji svojevoljni razlagi Grafenauerjevega zapisa — nekakšno »sračje gnezdo«, ki je na novo ogroženo po »očitnem porazu evropocentrizma« in očitno legitimnem poseganju zgodovinarjev na področje, ki je bilo v preteklosti temelj etnologije.

Občutki, takšni ali drugačni, niso za strokovno razpravo (zunaj psihologije kot posebne znanstvene discipline, seveda) najprimernejše izhodišče. Vendar kaže, da si Grafenauer obeta prav v naših »neprijetnih občutkih« najti razlago, zakaj nekateri današnji slovenski etnologi ubiramo tako neprimerna in zgrešena pota, pač glede na Grafenauerjeve predstave o etnologiji, da nam je treba nenehno kritično slediti.

Zanimivo je, kako se Grafenauer trudi, da se podlaga za naše »neprijetne občutke« na noben način ne bi podrla. Trditev, da je »etnologija zrasla iz različnih ‚narodopisnih‘ korenin«, ki naj bi bile v zgodovino pisju, geografiji in prirodopisnih vedah, v zapisovanju ustne književnosti, v muzikologiji in podobno, seveda ne prenese nikakršne predstave o kaki koherentnosti etnološke vede ali etnološke misli, ki bi segla, recimo, že v obdobje razsvetljenstva. Zato si Grafenauer dovoljuje izraziti trditev, da »prehod od ‚opisovanja ljudstev‘ do etnologije kot posebne vede... današnja etnologija zelo soglasno postavlja šele v sredo 19. stoletja«. Vse dotlej naj bi namreč zanimanje za posamezna ljudstva in njihovo opisovanje »očitno« izviralo iz neetnološke misli, »najbrž najprej zgodovinsko-geografske, pa prirodoslovno-evolucionistične... in filološke.« Kakšno rokohitrostvo! V dveh stavkih je po Grafenauerjevi predstavi in v skladu z Grafenauerjevo potrebo mogoče prikrajšati zgodovino pojmov in s tem tudi ved kot sta Völkerkunde in Volkskunde, ki še danes pomenita na Nemškem etnologijo in etnografijo, kar za pol stoletja in več. Grafenauerju je treba odpreti le številko Traditiones, v kateri objavlja svoj prispevek, in se ob Baševi razpravi K slovenskemu imenu za etnologijo (1843—1857) poučiti, kako je s to stvarjo. Baš piše: »Nemški imeni za etnologijo oziroma za oba njena sestavna dela (Volkskunde, Völkerkunde) sta prvič izpričani 1782 (Volkskunde) oziroma 1778 (Völkerkunde), tujki grškega izvira (etnografija, etnologija) 1791 (etnografija) oziroma 1830 (etnologija), češko ime (narodopis, tj. prevod etnografije) pa je prvič sporočeno 1821. V slovenščini je ime te vede prvi zapisal Stanko Vraz 1839, in sicer jo je imenoval ethnografia« (Traditiones, 10—12, str. 153—154). Seveda ni bilo treba čakati na Bašovo razpravo; nekaj malega se je na to temo mogoče poučiti že na prvi strani Ložarjevega uvodnega prispevka v Narodopisje Slovencev. O kakšni in čigavi soglasnosti je potemtakem lahko govor? Če je obstajalo konec 18. stoletja posebno ime za etnologijo, bomo še nadalje, kljub Grafenauerjevemu ugovarjanju, vsaj za ta čas povsem upravičeno govorili tudi o etnološki misli, o etnološkem vidiku in podobno. »Neprijetnih občutkov« nam zavoljo tega pač ne bo treba imeti.

Res bi najbrž, po Grafenauerjevih predstavah, utrpela težko poškodbo podlaga za »neprijetne občutke«, če bi nam uspelo dokazati, da etnologi v profesionalizaciji na univerzi v ničemer ne zaostajamo na primer za zgodovinarji. Predpostavljamo, da Grafenauer prav zaradi tega to našo trditev tako vztrajno izpodbija. V prispevku, o katerem je tukaj govor, je svoje stališče nekoliko spremenil. Po novem sicer dopušča, da so se slavisti Miklošič, Jagić, Krek, Murko, Štrekelj itn. profesionalno ukvarjali s filološkim delom etnologije, tj. ustnim slovstvom in starinoslovjem, kolikor jele -to zvezano z etimologijo. To delo pa ni zajelo, pravi Grafenauer, etnologije kot celote. Šlo naj bi le za en del etnološkega dela, za del etnološke stroke, ne pa za »stroko kot tako«. »Völkerkunde« naj bi se tedaj na avstrijskih univerzah študirala v drugačnih povezavah in pri drugih profesorjih. Posebna primerjalna metoda motivov pa ni spadala niti v literarno zgodovino niti v jezikoslovje. Vse to je seveda lahko res. Toda na avstrijskih univerzah, tako na Dunaju, je t. i. »Völkerkunde« še danes ločena od t. i. »Volkskunde«! Vsaka ima še vedno svoje profesorje in se povezuje na svoj način. Se pravi, da je nakazano Grafenauerjevo utemeljevanje brezpredmetno.

Kot je poznano, je Grafenauerjeva opredelitev predmeta zgodovinske znanosti izredno široka; zgodovina naj bi bila sintetična veda o človeku, o življenju in razvoju ljudi. Slovensko zgodovino pisje se ji s svojimi konkretnimi raziskavami še zdaleč ni približalo. To priča med drugim tudi zadnja izdaja Zgodovine Slovencev, ki je

kolektivno delo. Toda, ali naj zaradi tega slovenskega zgodovinopisja ne štejemo za »stroko kot tako«? Fran Zwitter pravi, da je bila zgodovina še v 19. stol. v glavnem politična zgodovina. In kje so bile tedaj gospodarska zgodovina, socialna zgodovina, t. i. kulturna zgodovina? Ali naj spričo tega obdobja, ko se je zgodovinopisje ukvarjalo le z delom historiografske problematike, kot jo pojmuje danes, ne štejemo v zgodovino historiografije? Ko Grafenauer razpravlja o zgodovini slovenskega in siceršnjega zgodovinopisja, ga to ne vznemirja. Za zgodovino in zgodovinarje ima pač očitno drugačna merila.

Grafenauerjevi nameri, da bi nam pripisal neke »neprijetne občutke« oziroma posebne »motive razmišljanja«, se je torej treba odločno upreti. Argumentacija, ki jo za to uporablja, je namreč, milo rečeno, neprepričljiva. Zato tudi ni odveč vprašanje, ali niso »neprijetni občutki«, ki jih pripisuje etnologom, v resnici njegovi. Za takšno sklepanje bi bilo namreč mogoče najti nekatere razloge. Tako je Grafenauer v svojem prispevku le moral priznati, da so »tri stvari, ki jih sodobna slovenska etnologija izrazito podčrtuje v svoji usmeritvi, ... gotovo povsem opravičene: razširjenje njenega zanimanja od podeželja in preteklosti (ali njenih preostankov) na sodobnost in na mesto (predvsem na delavstvo); osredotočenje na razmerje človeka do materialnih in duhovnih kulturnih dobrin in s tem na trdnejšo povezavo etnološke vode v celoto; opredelitev 'načina vsakdanjega življenja' in vseh njegovih sestavin in prvin kot temeljne naloge etnološkega raziskovanja«. To priznanje bi nas moralo celo razveseljovati, če bi nas naša »zgodovinska misel« ne opominjala, da je pred približno dvema desetletjema Bogo Grafenauer počel tako rekoč vse, kar mu je bilo pač mogoče, da bi se nekatere od omenjenih novosti v sodobni slovenski etnologiji ne uveljavile. Da so se stvari razvijale drugače, kot si jih je Grafenauer zamišljal, in je treba opravičenost inovacij tudi priznati, zbuja namreč, tako predpostavljam, vsaj mešane, če že ne zgolj neprijetne občutke. Sam pa sem, priznam, ob Grafenauerjevem problematičnem poseganju v etnologijo od omenjenega razdobja naprej nezaupljiv.

Slavko Kremenšek

POJASNILA K ZAČETKOM DELA TERENSKIH EKIP EM

Bogo Grafenauer v prispevku »Ali so mogoči ‚pogledi‘ na katerokoli znanost — brez obravnavanja njene svojske metodologije« v zadnji številki *Traditiones* na koncu svojega prispevka pravi med drugim naslednje: »Najbrž je celo koristno, če se pristopa k istim vprašanjem z različnih strani in če se ena veda skuša dopoljevati tudi s *tehnikami* (podčrtala A. S.) in metodami druge. Tako kot so se npr. začele terenske ekipe za raziskovanje podeželja po 1946 pri nas pri mariborskem Zgodovinskem društvu v okviru širokega načrta dela za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev in šele kako leto pozneje pri Etnografskem muzeju v Ljubljani (ob sodelovanju in finančni podpori komisije za Slovensko narodopisje pri SAZU). Tudi to so primeri, ki kažejo na nekatere pomanjkljivosti zgodovinskega pregleda stroke v Pogledih.«¹

K tem stavkom bi radi dodali nekaj pojasnil.

Leta 1946 je zastopnik EM na delovni konferenci Muzejskega sveta opozoril na veliko pomembnost etnografskega dela na terenu, ki naj bi bilo kolektivno in sistematično.² Prve ekipe naj bi šle na teren naslednje leto, vendar zaradi izostanka kredita, oz. kot bi danes dejali, ker leta 1947 za to niso bila odobrena potrebna denarna sredstva, ekipnih terenskih raziskav ni bilo mogoče realizirati.³ Pač pa so se tisto leto predstavniki EM temeljito pripravljali na nov način terenskega dela, saj so se zavedali, da ekipno delo zahteva posebno organizacijo.⁴ Rezultat teh prizadevanj je bila organizacija strokovne ekskurzije na Svetino pri Celju ter posvetovanje o etnografskem delu na terenu, ki je bilo po ekskurziji v Celju.⁵ Ekskurzija in posvetovanje sta bila 9. novembra in sta se jih poleg organizatorjev (Boris Orel in Milko Matičetov), predstavnika odseka za umetnost in muzeje pri Ministrstvu za prosveto (dr. Stane Mikuš), predstavnikov z Univerze (prof. etnologije dr. Niko Županič in študentka etnologije Marija Bohinec), predstavnika Zavoda za zaščito spomeni-

¹ B. Grafenauer, Ali so mogoči »pogledi« na katerokoli znanost — brez obravnavanja njene svojske metodologije, *Traditiones* 10—12, Ljubljana 1984, str. 217.

² B. Orel, Poročilo v diskusiji na V. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici (k referatu tov. Teplyja), tipkopis, arhiv SEM, str. 1.

³ B. Orel, Referat o pomenu ter organizaciji etnografskega dela na terenu, brez naslova, rokopis, arhiv SEM.

⁴ Delovni dnevnik B. Orela, I. zvezek, arhiv SEM.

⁵ M. Matičetov, Kratko poročilo o etnografski ekskurziji v Svetino nad Celjem dne 9. novembra 1947, tipkopis, arhiv SEM.

kov (dr. Franjo Šijanec), predstavnika Akademije znanosti (dr. Tine Logar), predstavnikov iz Celja (dr. France Kotnik, ki je izbral kraj in organiziral ekskurzijo,⁶ dr. Pavel Blaznik, prof. Vlado Novak, prof. Štefan Mlakar), predstavnikov Muzejskega društva in Pokrajinskega muzeja iz Maribora (Franjo Baš in Ivan Kos), dr. Sergeja Vilfana, prof. Franceta Planine ter dr. Valterja Bohinca, udeležila tudi predstavnika Zgodovinskega društva iz Maribora (prof. Bogo Stupan in prof. Mavricij Zgonik).⁷

Že sam seznam udeležencev posvetovanja nam dokazuje, da so se etnologi zavedali, da bo moč dobiti popolno podobo ljudskega življenja le ob sodelovanju drugih znanstvenih disciplin. Tudi iz referata, ki ga je imel Boris Orel na posvetovanju, vidimo, da je bilo delo ekip zasnovano interdisciplinarno, saj naj bi npr. v skupini za materialno kulturo sodelovali tudi gospodarstvenik, arhitekt, geograf, v skupini za duhovno kulturo pa filolog in glasbenik.⁸ Potreba po povezovanju z drugimi strokami pa je bila nakazana tudi na drugem mestu, o čemer bomo še spregovorili.

Istočasno je bilo na IV. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, ki je bilo od 26. do 28. septembra 1947, ugotovljeno, da je glavna naloga zgodovinarjev raziskovanje gospodarske in socialne zgodovine Slovencev.⁹ Iz poročila ni razvidno, kakšno tehniko naj bi pri tem uporabljali. Resolucijo IV. zborovanja slovenskih zgodovinarjev o načrtnem raziskovanju aktualnih vprašanj slovenske gospodarske zgodovine je začelo izvrševati ZD v Mariboru, ki je organiziralo od marca do oktobra 3 enodnevne in 3 dvo-dnevne študijske ekskurzije¹⁰ (podčrtala A. S.). Isto leto pa je EM v Ljubljani od 1. 8. do 15. 9. organiziral mesec in pol trajajoče *terensko raziskovanje*¹¹ (podčrtala A. S.). Tako so prve ekipe — tako ekipe ZDM kot ekipa EM šle na teren leta 1948. O rezultatih dela tako prvih kot drugih ekip pa je bilo govora na V. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, ki je bilo od 8. do 9. oktobra 1948 v Novi Gorici.¹² Tako je Milko Kos ugotovil, da bo delo na terenu, ki sta ga po načrtu začela izvajati ZD v Mariboru in (podčrtala A. S.) EM v Ljubljani, nedvomno v pozitivni meri sopomoglo pri reševanju nalog slovenske gospodarske in socialne zgodovine.¹³ Nadalje je bilo rečeno, »da so raznovrstna terenska dela dandanes docela umestna, saj se z njimi lotevamo rešitve premnogih nalog, ki nas čakajo, pri samem jedru. Terensko raziskovanje lahko uvrščamo med pogloblitve značilnosti znanstvenih prizadevanj v sodobnosti na Slovenskem.«¹⁴ Govora pa je bilo tudi o določitvi meje »med gospodarsko-zgodovinskim in etnografskim raziskovanjem na terenu (podčrtal

⁶ Dr. France Kotnik je bil tudi pobudnik in vodja celjske ekipe, ki je šla prvič na teren poleti leta 1951. (Vlado Šlibar, Pokrajinski muzej v Celju, ETSEO, Uvod, Poročilo, Ljubljana 1976, str. 133).

⁷ M. Matičetov, Kratko poročilo... Isti, ustna informacija, marec 1984.

⁸ B. Orel, Referat o pomenu ter organizaciji etnografskega dela na terenu.

⁹ M. Golia, Zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Zgodovinski časopis, letnik II—III, Ljubljana 1948/49, str. 191.

¹⁰ F. Baš, Delo ZD v Mariboru, SE II, Ljubljana 1949, str. 114.

¹¹ B. Orel, Etnografske delovne akcije v letu 1948, tipkopis, arhiv SEM. — Teden dni je bil gost prve ekipe tudi član Zgodovinskega društva iz Maribora prof. Marjan Tavčar. (M. Matičetov, ustna informacija, marec 1984.)

¹² Več glej referate in poročila v Zgodovinskem časopisu II—III, Ljubljana 1948/49.

¹³ M. Kos, O nekaterih nalogah slovenskega zgodovinarstva, Zgodovinski časopis II—III, Ljubljana 1948/49, str. 136.

¹⁴ B. Orel, Poročilo v diskusiji... str. 1.

B. Orel), to se pravi meje v zbiranju gradiva na terenu.¹⁵ Po mnenju B. Orla naj bi gospodarska zgodovina raziskovala višje, popolnejše oblike gospodarstva, gospodarske probleme na terenu itd., ljudske oblike gospodarjenja pa naj bi prepustili v *terensko delo* (podčrtal B. O.) etnografiji. Seveda pa je samo ob sebi razumljivo, da bi vsi izsledki etnografije s področja kmečkega gospodarstva ter še s katerega drugega področja bili na razpolago tudi gospodarski zgodovini. Ravno tako pa imajo etnografske ekipe tudi namen pritegniti k sodelovanju zgodovinarja, kot so to storile že pri prvi ekipi.¹⁶

Če sedaj iz pravkar povedanega povzamemo glavno misel, bi bila ta naslednja: etnologija leta 1948 ni prevzela tehnike in metode dela od zgodovinarjev; mislimo, da je to iz pravkar povedanega razvidno. Vemo, da je etnologija že pred letom 1945 črpala gradivo s terena, da pa se je po tem letu odločila za kolektivno, sistematično raziskovanje, je bilo več vzrokov.¹⁷ Močno prisoten pa je bil tudi družbenopolitični moment, ki je med drugim narekoval tako delo tudi zgodovinarjem, arheologom in drugim znanstvenim disciplinam, saj je bil to čas kolektivismu ter nasploh kolektivno-udarniškega dela pri izpolnjevanju nalog prve petletke.

¹⁵ N. d., str. 6.

¹⁶ N. d., str. 6.

¹⁷ Več glej: B. Orel, V novo razdobje, SE I, Ljubljana 1948, str. 7, in B. Orel, Etnografski muzej v Ljubljani, njega delo, problemi in naloge, SE I, Ljubljana 1948, str. 107—120.

Alenka Simikič

SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ
IN INŠTITUT ZA SLOVENSKO NARODOPISJE

Ob 60-letnici Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani je objavil njegov ravnatelj dr. Boris Kuhar v »Delu« (24. aprila 1984, št. 96, str. 6) članek »Pot do osrednje slovenske muzejske etnološke ustanove«. V njem berem med drugim tale stavek (v polkrepkem tisku): »Iz prvotne dejavnosti Etnografskega muzeja se je pozneje razvil današnji Glasbeno narodopisni inštitut SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje SAZU.« Amicus Plato, sed magis amica veritas. Najprej je treba popraviti površno navedbo. Pri SAZU ni nobenega Glasbeno narodopisnega inštituta, pač pa je šele od l. 1972 dalje sekcija za glasbeno narodopisje v Inštitutu za slovensko narodopisje. Poprej (od l. 1934) je delovala res kot samostojen inštitut. Ustanovil ga je — neodvisno od tedanjega Etnografskega muzeja — France Marolt. A tudi sedanji inštitut za slovensko narodopisje SAZU ni »otrok« Etnografskega muzeja. O Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU in njegovem nastanku se ni težko poučiti — gl. moj prispevek »Komisija (1947—1951) in Inštitut za slovensko narodopisje SAZU (od 1951)« v »Traditiones« 1 (1947) str. 9—18; 2 (1973) str. 5—33; 3 (1974) str. 198—222. Iz podatkov, dokumentiranih v arhivu predsedstva SAZU, izhaja, da sem maja 1947 predložil predsedstvu SAZU načrt svoje zamisli »Slovenskega narodopisnega slovarja« oz. »Slovenskega narodopisnega arhiva«. Razred II. je moj načrt sprejel 25. oktobra 1947; sklenil je ustanoviti posebno »komisijo za narodopisni slovar«. Akademiku dr. Ivanu Grafenauerju je bila poverjena naloga, da komisijo organizira in prevzame njeno vodstvo. Grafenauer je zamisel bistveno razširil. Iz Komisije za slovenski narodopisni slovar je nastala Komisija za slovensko narodopisje (1947). Iz nje se je l. 1951 rodil Inštitut za slovensko narodopisje. Z Etnografskim muzejem, ki naj bi po prvotni Grafenauerjevi zamisli postal celo oddelek inštituta (!), se je znanprej razvilo tesno sodelovanje. Muzeju je bila prepuščena skrb za materialno kulturo, inštitut se je — do potrebne razširitve — omejil začasno na duhovno in družbeno kulturo. Ni pa mogoče trditi, da se je inštitut razvil »iz prvotne dejavnosti Etnografskega muzeja«. Za njegov nastanek sem — če smem to izreči — navsezadnje »kriv« celo — jaz ... Slovenski etnografski muzej si je v svojih 60 letih nabral toliko zaslug in si pridobil tako ugledno mesto, da se mu res ni treba krasiti še s tujim perjem.

Niko Kuret

OBJAVLJANJE LJUDSKE GLASBE V TEORJI IN PRAKSI*

Za izhodišče današnjega razmišljanja bom vzel nekatere objave ljudske glasbe oz. ljudskih pesmi, ki so izšle v zadnjem desetletju na Slovenskem. Gre za nekatere objave, ki so jih za tisk pripravili že priznani strokovnjaki. Moje razmišljanje je popolnoma osebno in ni vedno identično z mnenjem kolegov, s katerimi skupaj delam. Prepričan sem, da je nujno potrebno izmenjati različna mišljenja in da pri tem ne gre nikakor za to, da bi koga morda podcenjeval ali komu kaj očital, pač pa za to, da bi s skupnimi močmi, z izmenjavo mnenj morda le našli boljše rešitve za probleme, ki se pojavljajo takrat, ko hočemo izdati — natisniti gradivo, ki ga raziskovalci ljudske glasbene kulture preučujemo. Zbiranje ljudske glasbe ne more biti le samo sebi namen, se pravi, da ne moremo gradiva le zbirati, študirati, analizirati, katalogizirati ter spraviti v naše arhive, dostopne le redkim poznavalcem. Naša naloga je med drugim tudi ta, da na razne načine vračamo vse to tistim, od katerih smo dobili. To lahko napravimo npr. z različnimi radijskimi in televizijskimi oddajami, s ploščami, kasetami ter seveda s tiskanimi objavami, ki se pa, vsaj po dosedanji praksi, ločijo med seboj glede na to, komu so namenjene. Objave so lahko namenjene praktični ali pa zgolj znanstveni rabi (pesmarice, učbeniki, antologije, korpusi, študije ipd.).

Če pogledamo doslej brez dvoma najboljšo publikacijo gradiva iz ljudske glasbe na Slovenskem, prvo knjigo SLP, Ljubljana 1970, vidimo, da je med štirimi uredniki le eden etnomuzikolog, drugi trije (razen dr. Z. Kumer, ki v svojih delih večkrat posega na etnomuzikološko področje) se ukvarjajo z ljudsko pesmijo zgolj s tekstološkega vidika, ne da bi pri svojem delu upoštevali glasbeni del. Ta izdaja — ponavljam: doslej najboljša — vsebuje pripovedne pesmi, ki so klasificirane po vsebinskih-tekstovnih kriterijih. Dragocen je prispevek dr. V. Voduška, ki je tudi uredil vse, kar ima zvezo z melodijami, z glasbo. Ker pa za vse pesmi niso bili na voljo tudi notni primeri (starejši zapisi so brez napevov), je jasno, da v prvi knjigi prevladujejo besedila. Vendar pa lahko ugotovimo naslednje: vsa besedila so tiskana v celoti, z vsemi kiticami, medtem ko je za melodijo podan le vzorec, razen pri nekaterih primerih, ko je podan napev za vse kitice.

Pri nekaterih glasbenih primerih redakcijski posegi in spremembe niso vedno identični z zapisi transkriptorjev in večkrat sta navedena tudi dva transkriptorja. Prihaja do razločkov, ki niso vedno utemeljeni, oziroma so sad subjektivne interpretacije, podobno kot so seveda že tudi primeri transkriptorjev subjektivno zapisani.

* Izvirnik referata (neobjavljenega) »Veröffentlichung der Volksmusik in Theorie und Praxis« — VIII Seminarium ethnomusicologicum, Smolenice 1977 (CSSR).

Etnomuzikolog, ki se v glavnem posveča glasbeni transkripciji, ima navadno več izkušenj, pa čeprav, ponavljam, tudi subjektivno zapiše po svojih najboljših močeh vse, kar se z današnjo notno pisavo zapisati da, ne glede na to, ali bodo pri objavi nastopile težave npr. zaradi predolgega in morda tudi kompliciranega zapisa. Toda še tako dober grafični zapis ne more popolnoma zadovoljivo predstaviti glasbeno podobo ljudske glasbe. Za boljšo in popolnejšo informacijo bi morale najbrž biti priložene plošče ali kasete z izbranimi glasbenimi primeri. Vseh zvočnih primerov ni mogoče prenesti na plošče ali kasete. Torej: katere primere izbrati, po kakšnih kriterijih? Nekateri zvočni primeri, zlasti starejši, niso tehnično dobro posneti, a so morda zanimivi in neponovljivi; ali izbrati primere, ki so redkost, npr. pesmi, znane le nekaterim pevcem; ali pesmi, ki so splošno znane, »zguljene« in zato manj »vredne«, »ne reprezentativne« ipd. (npr.: Na planincih sončece sije.)? Navadno se pri izbiri primerov za ploščo radi »postavimo« in bi najraje predstavili »posebnosti«, bodisi ritmične ali melodične, ki pa so praviloma značilne le za nekatere redke pevce nekega ožjega območja. Omeniti velja še dejstvo, da je knjiga s ploščami vedno tudi zelo draga in skoraj nedostopna širšemu krogu kupecev.

Zanimiva je izdaja knjige z naslovom »Pesem slovenske dežele«, Maribor 1975, avtorice dr. Z. Kumer. To je pravzaprav antologija, ki naj kar najširšemu krogu predstavi slovensko ljudsko pesem. Uvod h knjigi je tehtna in strokovna študija, vendar napisana razumljivo in brez nepotrebne »učenosti«. Daljši povzetek uvoda v angleščini ter krajši prevodi vsebine pesmi omogočata Neslovincem, da lahko knjigo vzamejo v roke. Poleg odlične opreme in lepih fotografij knjigo dopolnjujeta še dve gramofonski plošči z izbranimi zvočnimi primeri. Čeprav sem sam sodeloval pri redigiranju notnih zapisov in plošč, pa moram priznati, da nisem popolnoma zadovoljen s svojim prispevkom. Notni zapisi so podani le kot vzorec in večkrat je mogoče zapeti npr. le prvo kitico (ki je vedno podpisana pod notnim primerom), pri drugih kiticah pa pogosto že ne vemo kam z »odvečnimi« zlogi v besedilu. Torej bi notni zapisi vsaj v takih primerih morali biti tiskani v celoti, čeprav ta knjiga ni zamišljena kot strogo znanstvena publikacija. Seveda bi to povečalo obseg knjige. Morebitni ugovori, češ da vsi znajo brati, medtem ko not vsi ne poznajo, me ne morejo prepričati. Navedem naj, da danes koreologi izdajajo publikacije (tudi poljudne), v katerih je ples zapisan s posebno pisavo (po Knust-Labanovem sistemu), ki jo pozna le nekaj strokovnjakov, zagotovo veliko manj, kot pa tistih, ki bi znali brati notno pisavo.

Omenim naj še eno publikacijo, »Rožice iz Rezije«, Koper, Trst, Ljubljana 1972, avtorja dr. M. Matičetovega. Za tisk jo je pripravil priznani strokovnjak za ljudsko prozo in pesmi. Poleg besedila v izvirnem narečju je tiskan tudi »prevod« v knjižnem slovenskem jeziku, brez notnih primerov. Tako predstavljena rezijanska pesem dá napačno, enostransko podobo ljudske pesmi v Rezi. V Rezi, kakor povsod drugod na Slovenskem (brez izjem) se ljudske pesmi vedno pojejo in nikoli ne recitirajo! Če torej objavimo samo besedilo, je izvirna ljudska pesem okrnjena, manjka ji bistvena sestavina, brez katere pesem ne obstaja, manjka ji glasba — glasbeni zapis. Ker ni upoštevan napev (sedem napevov je bolj za okras objavljenih na prvih in zadnjih dveh notranjih straneh »brž za ovitkom«), je tudi besedilo drugačno in nepopolno. Skoraj vse rezijanske pesmi so se pele in se še vedno pojejo, tako da se verz v vsaki kitici ponavlja in z refrenom predstavlja zaokroženo kitico. Primer: v knjigi natisnjeno pesem v obliki:

Da cýtyra Kafölawá,
 kaku na tožno citirá —
 na mara vědet pa onà,
 da ny tuw bálo lipa mé.

pojò v Reziji tako:

Da cytyrá Kafölawá,
 da cytyrá Kafölawá,
 la lá la, le la lá,
 da cytyrá Kafölawá.

Kaku na tóžno citirá,
 kaku na tóžno citira,
 la lá la, le la lá,
 kaku na tóžno citirá. (itn.)

Redke izjeme so tiste pesmi, ki se ne bi pele na ta način. Če manjka napev, oziroma če ni niti upoštevan, je besedilo drugače predstavljeno in ima neredko tudi drugačen besedni naglas. Torej bi lahko rekli, da so tako izdane rezijanske ljudske pesmi pravzaprav subjektivne priredbe (kar kaže že navedeni primer) in da pravzaprav ne moremo take izdaje upoštevati npr. pri študiju rezijanske ljudske pesmi celo ne samo s tekstovnega vidika.

Naj na kratko omenim še publikacije, ki so namenjene praktični rabi, to so razne pesmarice, učbeniki itn. Pri teh publikacijah je v glavnem skupno to, da avtorji glede na to, komu je publikacija namenjena, ljudsko glasbo-pesem na ta ali oni način priredijo, redigirajo, harmonizirajo, popravljajo ritmične »napake« v izvirnikih, prilagajajo ritem, melodijo, harmonijo pravilom šolske glasbene teorije. Take publikacije so morda tudi potrebne, toda avtorji le-teh bi morali vedno dosledno poudariti, da gre za svobodno, subjektivno interpretacijo ljudske glasbe in tovrstne publikacije ne morejo, ali bolje, ne bi smele biti gradivo za kakršnokoli etnomuzikološko znanstveno obravnavo.

Kakšna naj bi torej bila idealna publikacija ljudske glasbe-pesmi, ki bi zadovoljila tako »laika« kot »strokovnjaka«? Recepta za tako publikacijo ne bomo mogli najti, saj je vsaka objava odvisna od mnogih objektivnih in še bolj subjektivnih faktorjev.

Naj se povrnem na vprašanje, ki se mi zdi najpomembnejše, to je vprašanje transkripcij, grafičnih zapisov zvočnih primerov. Temu vprašanju smo etnomuzikologi pred leti posvetili seminar: De notationis quaestionibus, Čaradice 1973 (ČSSR), kjer pa le nismo prišli do bistvenih in uporabljivih rezultatov za praktično rabo. Razšli smo se, obogateni z novimi in dragocenimi spoznanji, toda brez konkretnega dogovora, ki bi se ga skušali vsi držati. Prehitro se zadovoljimo z načinom zapisovanja-notiranja, ki ga vsak zase uporablja po že ustaljenih normah in navadah. Seveda, idealnega grafičnega zapisa, ki bi v vseh pogledih zadovoljivo rešil problem notiranja zvočnih zapisov, najbrž ne bomo prav kmalu našli. Toda skupno si moramo prizadevati, da bomo našo sedanjo pisavo kar se da izboljšali ali pa morda pomislili na novo. Podobne težave so imeli npr. raziskovalci ljudskega plesa, dokler niso začeli uporabljati skoraj idealne pisave po Knust-Labanovem sistemu. Po

začetnih težavah in nasprotovanjih se je danes pri koreologih popolnoma uveljavila. Če hočemo priti do dobre predstavitve ljudske glasbe-pesmi v tiskani obliki, se moramo najprej dokopati do dobrega, čitljivega, razumljivega, točnega zapisa glasbenih primerov in enako velja seveda tudi za besedila! Šele neoporečen, natančen in razumljiv zapis je lahko podlaga za študij vokalne ali instrumentalne ljudske glasbe. Glede na namen, ki ga ta ali ona objava ima, pa se pojavljajo še druga vprašanja. Po kakšnih kriterijih izbrati primere? Kako jih razvrstiti, po vsebinskih ali glasbenih vidikih? Če so publikaciji dodani še zvočni primeri (plošče ali kasete), katere izbrati? Takih in podobnih vprašanj je še veliko. Prepričan sem, da so taka vprašanja, čeprav na prvi pogled preprosta in osnovna, tako da bi vsak strokovnjak vsekakor že moral vedeti odgovor, še vedno zelo aktualna in pereča. V teoriji večkrat ni bistvenih razhajanj in težav, težave se začno v praksi, pri našem vsakdanjem delu.

Julijan Strajnar

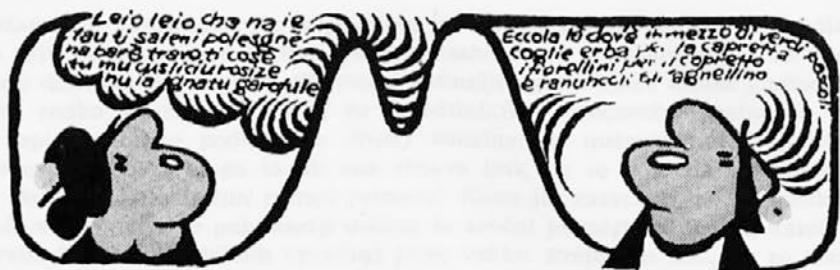
O REZIJANŠČINI V »MERIANU«

Leta 1968 je v aprilski številki mesečnika *Merian* izšel kratek sestavek o rezijanščini in Rezijanih, ki ga je napisal — v italijanščini — Pier Mario d'Adda, v nemščino pa sta ga prevedla Hellmut Ludwig in Marga Jöhnk iz Hamburga. Sestavek prinaša na koncu rezijansko ljudsko pesmico v izvirniku in v italijanskem prevodu, oboje še ponovljeno v domiselni vinjeti, ki jo je prispeval Wulff Schwerdtfeger. Zaradi velike razširjenosti *Meriana* nemara ne bo odveč, da tu na kratko opomnimo na (dez)informacijo, kakršne si naši zahodni sosedje tuintam privoščijo nam na rovaš. Sicer bi bili morali reagirati brž po njenem izidu, vendar je — po italijanskem pregovoru — »meglio tardi che mai«. Najprej pogledjmo celotni prispevek v slovenskem prevodu:

Nenavadno narečje v Rezijanski dolini. V *Rezijanski dolini (Val Resia)*, zaprti dolini levo od državne ceste s Trbiža v Viden, govorijo prebivalci jezik, o katerem sami radi zatrjujejo, da izhaja iz stare ruščine. O tem so italijanski in tuji raziskovalci že veliko pisali, vendar pa se njihovi nazori nikakor ne ujemajo. Nihče še ni mogel dokončno pojasniti, odkod izvira ta jezik. Gotovo je samo, da rezijanski jezik (*resische Sprache*) ni mogel nastati kot posledica infiltracijskega procesa (*Einsickerungsvorgang*). Tudi se Rezijani kratko in malo ne morejo sporazumevati s sosednjimi Slovenci. Sicer pa se vzdiguje med obema plemenoma nepreihoden visokogorski masiv. Kaže, da so se v 7. stoletju po Kr. r. v tej dolini naselile slovanske rodovne zveze, da pa je v naslednjih stoletjih z nenehnim priseljevanjem Furlanov nastalo tu povsem svojsko, mešano prebivalstvo (*Mischbevölkerung*). Dandanes govorijo v Reziji italijansko, rezijansko in furlansko. Da nima rezijanski jezik nič skupnega z italijanščino in furlanščino (»friulan«), kaže že na prvi pogled nekaj malo verzov neke ljudske pesmi, ki jo priobčujemo zavoljo njene posebnosti: *Leio leio cha na ie / tau ti saleni polesgnè / na barè travo ti cosè / tu mu cusliciu rosise / nu iagnatu garofule*. Po italijansko se to glasi: *Eccola là dov'è / in mezzo ai verdi pascoli / coglie erba per la capretta / i fiorellini per il capretto / e ranuncoli all' agnellino*.

[Pier Mario d'Adda, *Seltsamer Dialekt im Resia-Tal*. In: *Merian* 21/4, Hamburg 1968, 94, 97.]

Leto dni prej kot v *Merianu* je bila ta pesmica objavljena v zborniku *Resia* (Udine 1967, 49) pod naslovom »La pastorella«. Čeprav ni navedeno, kdo jo je zapisal, vemo, da je to bila učiteljica Dorina Di Lenardo iz Bile v Reziji. Če odmislimo

»izvirni greh« rabe italijanskega črkopisa in delitev pron. m. dat. sg. »tumu« (= temu) na dvoje, je zapis kar sprejemljiv; v našem črkopisu bi imel takšnole podobo:

Lej jo, lej jo, ke na je:
tau ti zaleni poleznje
na barè trawo ti kozè,
tumu kuzliciu rožice
nu la jagnatu garofule.

Glej jo, glej jo, kje je:
v zelenem pologu (travnati rebri)
bere trawo kozì,
kozliciu rožice
in jagnjetu pogačice.

Zvest knjižnoslovenski prevod, ki smo ga dali ob stran izvirnemu besedilu, je kar se le dá poučno pričevanje, »od kod izvira ta jezik«: da bo nemara vendarle bližji današnji slovenščini kot nekakšni megleni »stari ruščini«! Odveč bi tu bilo pobijati vse zmotne trditve, ki jih zlepa ne najdeš toliko na enem kupu; ni ga namreč stavka, da bi se ne tepel z resnico. Pisanje je senzacionalistično in Rezija »predstavljena« v isti sapi kot sledovi srednjega veka v čedajski liturgiji (t. i. »messa dello spadone«) ali mumije v Pušji vasi (Venezona).

Pisec, turistični delavec v Vidnu (nekdanji prvi tajnik Ente provinciale per il turismo), je svoje podatke očitno zajemal le iz zbornika *Resia*, ki ga je uredil takratni podpredsednik Furlanskega filološkega društva L. Ciceri. Pri le-tem pa ni šlo za površnost, ampak za naklepno in vztrajno zanikanje vsakršne zveze Rezije s slovenstvom. Svoje mnenje o Rezijanih je zgetel v izjavo, češ da so »una comunità paleoslava, tuttora circondata di mistero, per quanto concerne le sue origini« (predgovor k zbirki Dorine Di Lenardo *Te rosaiane uisize*, Udine 1974). S podobnimi refreni pa še danes, ko Cicerija ni več, nastopajo razni zagovorniki rezijanske »skrivnosti«, posebnosti, avtohtonosti in kar je še takega. Rezijo bi bilo po njihovem treba za vsako ceno obravnavati ločeno od drugih beneškoslovenskih dolin in od (slovenskega) »infiltracijskega procesa«. Sapienti sat!

Dušan Ludvik — Milko Matičetov

O PRIPRAVAH ZA IZDAJO SLOVENSКИH POVEDK

Med dolgoročnimi nalogami Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU so tudi znanstvene izdaje slovenske slovstvene folklore. V ta namen se je že l. 1950 začelo z izpisovanjem zadevnega gradiva iz časopisov starejšega datuma (iz prejšnjega stoletja) in iz petinpetdeset bibliografskih enot je bilo do l. 1972 napravljenih skupaj 10 348 izpiskov.¹ Do l. 1959 so štirinajst bibliografskih enot ekscerpirali prof. A. Bolhar, dr. N. Kuret in dr. V. Novak,² vse drugo je delo takratne knjižničarke Inštituta učiteljice A. Štrubelj.³

Medtem ko ima vse od prihoda v Inštitut l. 1952 slovenske pravljice na skrbi dr. M. Matičetov, ki bi utegnil kaj več povedati o pripravah za njihovo izdajo, je bila kmalu potem, ko se je zaposlil v Inštitutu za slovensko narodopisje, l. 1971, naloga za izdajo slovenskih povedk poverjena dr. A. Cevcu. Iz prijave teme Raziskovalni skupnosti Slovenije⁴ povzemamo, da je »namen projekta in njegov cilj (...) zbrati, razvrstiti in urediti naše bajke in povedke za znanstveno objavo v knjigi« z naslednjo utemeljitvijo: »Več kot 40 let je že minilo, odkar je izšla Keleminova zbirka 'Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva' (1930). Čeprav je za tisti čas to delo pomenilo pomemben prispevek k raziskovanju mitologije in pripovednega izročila na Slovenskem pa terja naša veda, glede na nova izhodišča in zahteve znanstvenega dela, kritični pretres do sedaj objavljenega gradiva kot tudi izdajo nove, polnejše zbirke bajk in povedk na Slovenskem.« V naslednji točki je naveden seznam nalog, ki so predvidene za doseg omenjenega cilja: a) Zbrati in urediti gradivo iz arhivov, ki do sedaj še niso bili pregledani kot tudi gradivo, ki ga je v 20 letih izbral Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU. b) Dopolniti gradivo s slovenskega ozemlja v SRS in v zamejstvu s področij, ki jih dosedanje terenske raziskave niso zajele, oziroma so bile terenske sondaže premalo obširne. c) Pripraviti znanstveni komentar k zbranemu gradivu.

Vendar se začeto delo ni moglo razmahniti,⁵ ker se je dr. A. Cevc preusmeril na drugo delovno področje, skrb za slovenske povedke pa je ob prihodu v Inštitut l. 1974 prevzela M. Stanonik.

¹ Podatek iz dokumenta, omenjenega pri op. 3.

² Prim. Letopise SAZU, knjiga 4, 1950—51, 144, 191; knjiga 5, 1952—53, 320; knj. 6, 1954, 153; knj. 7, 1955, 143, knj. 8, 1956—1957, 139, 202, knj. 10, 1959, 86.

³ Njen je tudi seznam ekscerpiranih publikacij z vsemi dodatnimi opombami, datiran z dnem 18. 7. 1972. Shranjen v dokumentaciji sekcije za ljudsko slovstvo.

⁴ Dopis je datiran: 25. 11. 1971.

⁵ Nekaj otipljivih sadov tega obdobja — izpod peresa T. Cevca — gl. v PV 1973, 444—447 in zlasti v Traditiones: 2, 1973, 79—96; 3, 1974, 81—112.

Sledi predstavitev dela za izdajo slovenskih folklornih povedk, čeprav v prvi fazi, fazi pridobivanja gradiva le-to ni diferencirano, tako da se pri zbiranju priporočamo za vse slovstvenofolklorno gradivo in ne le za povedke in pri izpisovanju prav tako ne gledamo le nanje, ampak na vse vrste nepéte slovstvene folklore.⁶

L. 1975 je bil izdelan predlog za postopek dela ob pripravljanju izdaje slovenskih povedk,⁷ ki je neke vrste okvirni kašipot. Primerjava bi pokazala, da se precej razločuje od tistega, ki si ga je zamislil dr. A. Cevc, konkretno delo sámo pa se tudi od tega v marsičem odmika. Novi načrt obsega deset točk in se glasi takole: 1. *Ekscerpiranje gradiva* a) iz časnikov in časopisov, b) koledarjev in pokrajinskih zbornikov, c) leposlovja, č) prospektov, ustrezne strokovne literature, d) diplomskih nalog pri prof. dr. T. Logarju na oddelku za slavistiko Filozofske fakultete v Ljubljani, e) diplomskih nalog na oddelku za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, f) terenskih zapiskov in snemanj glasbenonarodopisne sekcije pri ISN in pokrajinskih muzejev. 2. *Ureditev rokopisnega gradiva, ki ga hrani ISN*. 3. *Preverjanje objavljenega gradiva v (tematskih) zbirkah*. 4. *Dopolnjevanje in preverjanje gradiva na terenu*. 5. *Dokončna razmejitev in opredelitev (klasifikacija) gradiva — pravljice: (pri)povedke ...* 6. *Razporeditev (pri)povedk v tematske kroge in razčlenitev njihovih motivov*. 7. *Razvrstitev po kronologiji*. 8. *Izbira najznačilnejših, najkvalitetnejših (vrsta kriterija: pokrajinski, oblikovalni idr. bo določena pozneje)*. 9. *Komentar, upoštevavanje zadevne strokovne literature, morebitna primerjava*. 10. *Uvodna razprava*.⁸

V skladu z zastavljenim okvirnim načrtom je bilo doslej opravljeno naslednje:

1. Pregled dotedanega dela

Izdelana je bila začasna kartoteka avtorjev oz. posredovalcev slovenskega folklornega povedčnega in pravljicega izročila, ki obsega enainosemdeset imen, s katerimi so se srečali na terenu zbiralci dr. A. Cevc, prof. J. Dolenc in dr. M. Matičetov,⁹ in napravljen je bil seznam terenskih točk, koder so nabirali slovstvenofolklorno gradivo.¹⁰

2. Dotekanje gradiva iz muzejev in drugih ustanov

a) Vsem muzejem (z etnološkimi zbirkami) v Sloveniji je bil poslan dopis¹¹ z vprašanjem, ali morebiti ne hranijo tudi kaj slovstvenofolklornega gradiva in s prošnjo, da bi ga v pozitivnem primeru dali na razpolago za našo evidenco in

⁶ Tako se enakovredno pravljicam in povedkam izpisuje oz. zbira tudi pregovore, uganke, govorne obrazce in sem ter tja tudi gradivo, ki sodi na prehodno področje med slovstveno folkloro in literaturo ali tudi v socialno in materialno kulturo etnološke sistematike. Splošna navodila priporočajo biti v tej fazi širokosrčnejši kot imeti občutek, da je bilo delo opravljeno površno. Konkretna izvedba je precej odvisna od presoje, usmerjenosti, afinitete in izobrazbe izpisovalcev.

⁷ Dosledno se izogibamo uporabljati nekdanje zelo priljubljeno sintagmo »bajke in pripovedke«, saj so bajke vrsta povedk, in sicer bajčne povedke.

⁸ Dokument nosi naslov Lj., 5. 11. 1975 in vsebuje tudi pripombo: če ne moti smiselnega poteka, zamišljen vrstni red ni obvezen.

⁹ Podatki o nosilcih slovstvene folklorne so povzeti iz Letopisov SAZU do l. 1975, objav slovstvene folklorne v raznih publikacijah in iz ustnih izjav dr. M. Matičetovega.

¹⁰ Prim. ISN pri SAZU, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Uvod, poročila, Lj., 1976, 95—108.

¹¹ Dopis je datiran: 8. 11. 1976.

uvrstitev v arhiv slovenske slovstvene folklorne v ISN. Nanjo je odgovorilo osem slovenskih muzejev in na ponovno prošnjo za odgovor¹² še nadaljnjih štirinajst, tako da smo ostali brez odgovora le od treh strani. Rezultati te akcije so bili naslednji: Trinajst odgovorov je bilo negativnih, iz Kroke, Tržiča, Kopra in Škofje Loke smo dobili napotke, kam naj se v zvezi s prošnjo še obrnemo. Iz Gorenjskega muzeja v Kranju, Ribniškega muzeja v Ribnici, Goriškega muzeja v Novi Gorici in Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani pa so nam mogli ustreči tudi z zadevnim gradivom, in sicer se je nabralo skupaj 381 enot.

Posebno uspešna je bila povezava s Slovenskim šolskim muzejem, kjer so bile pregledane vse šolske kronike in šolska glasila do l. 1941 in od l. 1945 dalje. Vse ustrezno gradivo smo evidentirali, izpisali in daljše slovstvene enote, ki jih ni bilo mogoče spraviti na kartotečne listke, kseroksirali, na listkih pa zaznamovali le kazalko za njihov vir oz. nahajališče. Iz šolskih kronik smo pridobili 236 slovstvenih enot in iz predvojnih šolskih glasil¹³ 331. Izpisovanje¹⁴ je zajelo tudi šolska glasila iz let po l. 1945, kar je zneslo skupaj 811 izpisanih slovstvenofolklornih enot.¹⁵

b) Poleg tega smo prekseroksirali tudi izredno dragocene zapise iz Rokopisnega oddelka NUK v Ljubljani, in sicer iz zapuščine V. Vodnika, E. Korytka, M. Ravnikarja-Požencana in deloma J. Trdine. Dvajset slovstvenofolklornih enot v zapisu M. Ravnikarja-Požencana je dr. N. Kuret že prevedel iz nemščine, enako je zaprošen, da bi to storil za nemška besedila V. Vodnika, trd oreh so Korytkovi zapisi v poljščini, toda upamo, da bosta mag. N. Jež in poljska lektorica uspešno premagala težave in nam kmalu oskrbela njihov slovenski prevod. Seveda pa nas sistematičen pregled Rokopisnega oddelka omenjene knjižnice z vidika slovstvene folklorne še čaka.

c) Na oddelku za etnologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani je bilo glede na vsebnost slovstvene folklorne pregledanih okrog 200 diplomskih in seminarskih nalog, od katerih jih je prišlo v poštev za presnetek (kseroks) zadevnega gradiva šestinpetdeset. To je bilo opravljeno l. 1976 in tako smo pridobili novih 214 enot za arhiv slovenske slovstvene folklorne v ISN. Prav tako so bile l. 1978 na katedri za dialektologijo na ljubljanski slavistiki pregledane vse seminarske in diplomske naloge (okrog 250), vendar tu rezultati proti pričakovanju niso bili tako dobri. Iz trideset nalog smo dobili petdeset izpiskov, ki pridejo v poštev za naš namen.

č) S prošnjo, ali bi bilo s slovstvenofolklornega vidika umestno pregledati tudi seminarske oz. diplomske naloge diplomantov slovenističnih oddelkov, smo se obrnili tudi na Pedagoški akademiji v Ljubljani in Mariboru,¹⁶ vendar smo dobili negativen odgovor. Pisanje pa le ni bilo čisto zaman, saj so nam iz Maribora posredovali podatke, kam naj se usmerimo pri delu na terenu.¹⁷

¹² Dopis z dne 8. 3. 1977.

¹³ Zaradi gospodarnosti s prostorom jih ne navajamo. Njihov seznam je v dokumentaciji ISN.

¹⁴ K. Valič, S. Pirš, S. Kurinčič, E. Zamperlo so izpisovale v Slovenskem šolskem muzeju v okviru svoje desetdnevne etnološke prakse, sicer pa je pomemben delež pri tem delu zgledno opravila študentka N. Matelič.

¹⁵ Vsega skupaj je bilo pregledano 201 šolsko glasilo.

¹⁶ Dopisa datirana z dnem 8. 3. 1977.

¹⁷ Prijazno pismo prof. M. Medvedove z dne 3. 4. 1977.

3. Izpisovanje iz časnikov in časopisov

Ze l. 1976 je bil napravljen seznam časnikov in časopisov, ki bi jih bilo potrebno pregledati in izpisati iz njih ustrezno slovstvenofolklorno gradivo. Tako je bila vse do l. 1982 poglobljena pozornost usmerjena v ekscerpiranje gradiva, iz katerega bo odbrati povedčno, ki bo prišlo v poštev za predvideno izdajo. Pri tem so pomembno pomagali tudi študentje etnologije v okviru svoje obvezne desetdnevne prakse, nekateri pa so nadaljevali delo tudi honorarno.¹⁸ Pri tem delu je povzročilo največ težav določanje ustreznih gesel (vrstna in motivna označba!). Zaradi želje, da bi bilo čim bolj poenoteno in kvalitetno, smo pripravili posebna navodila, seveda pa je bilo kljub temu še vedno treba sproti dajati najrazličnejša pojasnila.

Gradivo je evidentirano in večinoma tudi izpisano iz petdeset časnikov in časopisov in po tej poti se je nabralo vsega skupaj 10 684 izpisov. V nekaterih primerih pa ne gre za izpis besedila samega, ker je le-to predolgo, ampak kartotečni listek obsega samo bibliografski podatek o njegovem nahajališču, z označbo, da je predvideno za fotokopiranje, kar pa bo po dogovoru z dr. M. Matičetovim storjeno potem, ko bo izpisovanje v celoti končano. V programu so še nekatera dopolnila že začetega dela in izpisovanje zamejskega časopisja, ki je po izkušnjah dokaj bogato s slovstvenofolklornim gradivom. Resnici na ljubo ni vse izpisano gradivo suho zlato: marsikaj bo treba preuvesti v druge rubrike, ker ne sodi v slovstveno folkloro, ampak na prehodno področje med njo in literaturo, nekaj bo izročiti raziskovalcem raznih panog etnologije, vendar je kljub temu, da bo mogoče kaj celo neuporabno, treba reči, da je bera tega dela bogata.

Preveriti bo tudi še treba, kako je pravzaprav z izpiski iz glasil 19. stoletja, saj se je izkazalo, da gre ponekod pri njih za bibliografsko označbo ne pa tudi za ustrezen zapis slovstvenofolklorne enote.

4. Pridobivanje gradiva od posameznikov

Na našo posebno prošnjo ali po svoji dobri volji so posamezniki prepustili arhivu slovenske slovstvene folklorne v Inštitutu za slovensko narodopisje svoje terenske zapiske¹⁹ ali svoja dela,²⁰ v katerih so jih uporabili,²¹ da smo jih izpisali iz njih. V tej zvezi je bilo posebno živo sodelovanje z upokojenim učiteljem A. Šeškom iz Šentilja v Slovenskih Goricah, saj nam je nazadnje le posodil 900 strani tipkopišne monografije svojega kraja, iz katere smo mogli izpisati devetintrideset slovstvenih enot, ki pridejo v poštev za omenjeni arhiv. Prav tako velja posebej omeniti prof. H. Paš iz Ljubljane: izročila nam je devetindvajset folklornih besedil, ki so jih zapisali njeni učenci; S. Zorko iz Brežic nam je prepustila tudi zapis osemletnega otroka iz l. 1941 o ponarejevalcu denarja, kar je v našem okviru gotovo najmlajši zapisovalec.

¹⁸ Vsega skupaj jih je sodelovalo čez dvajset, med njimi so se najbolj izkazale L. Kežar, L. Križar, A. Markuš, N. Petrovc, I. Pleterski, M. Slapšak, M. Škoberne.

¹⁹ B. Berce iz Ljubljane, E. Plavec iz Zagreba, V. Koren iz Murske Sobote, M. Kumer iz Pliberka na Koroškem.

²⁰ Gre za diplomske naloge, krajevne kronike ipd.

²¹ To sta T. Pretnar iz Tržiča, F. Štukl iz Škofje Loke.

Vsega skupaj smo dobili od posameznikov 122 slovstvenih enot. Vendar naše prošnje ne padejo vedno na rodovitna tla, kakor je razvidno iz ohranjene dokumentacije.²²

5. Akcije za pridobivanje gradiva s terena

L. 1982 se je polagoma začelo plesti mrežo za pridobivanje slovstveno-folklornega gradiva s terena. V ta namen je bilo izvedenih več akcij, ki so se posrečile ene bolj druge manj, vendar je končni rezultat ugoden.

a) *Zbirajmo slovenske folklorne pripovedi* je bil naslov razpisa v okviru raziskovalnih nalog pri Pionirju, poljudnoznanstveni reviji za mladino. Napotkom za delo in omembi ciljev, ki jih želimo z njim doseči, je bila dodana tudi kratka označba predvsem pripovedne slovstvene folklorne z vidika njene žanrske raznoterosti in vloge pripovedovalca v njej, zamišljena kot pripomoček za njihovo delo na terenu.²³ Kljub temu, da se je v akcijo vključilo sorazmerno malo šol,²⁴ je prinesla lepe rezultate. Vsega skupaj je sodelovalo trinajst šol in krožkov z blizu 200 učenci, tako da je nemogoče imenovati vse. Zbrali so okrog 500 enot slovstvenofolklornega gradiva, od tega skoraj sto povedk in pravljic, čez 230 ugank, šestdeset pregovorov, čez sto pesmi, drugo odpade na smešnice, legende, basni, rekla, opise vaških posebnosti, šeg, znanja o vremenu, idr. Če računamo, da so pri tem sodelovali tudi pripovedovalci, si lahko mislimo, koliko ljudi je bilo zajetih vanjo. Čeprav se poraja tu in tam tudi kakšno vprašanje, pomislek, je vsaka pošiljka po svoje dragocena. Morebitno pomanjkljivost vedno odtehta za stroko tako ali drugače pomembno gradivo, vloženi trud učencev, njihovih mentorjev in požrtvovalnost nosilcev slovstvene tradicije.²⁵ Kljub temu, da bo za nekatere zapise še treba preveriti, ali so zares folklornega ali drugačnega izvora, saj so tudi primeri, ko je katera od Jenkovih pesmi že obravnavana kot folklorna, ali ko je pripoved v nekaterih odlomkih nenavadno blizu pravljicam O. Wilda ali je morebiti proizvod lastne domišljije današnjega pripovedovalca, kar kaže na gibljivo mejo med literaturo, slovstveno folkloro in tudi subliteraturo, je treba reči, da je tokrat zbrano gradivo resnično lep prispevek v slovensko »ljudsko zakladnico«, kakor so z delom naslova akcijo poimenovali na eni od sodelujočih šol.²⁶

Škoda, da se v raziskovalno akcijo pri Pionirju niso vključile npr. tudi šole kot sta Osnovna šola Istrskega odreda Gračišče v Istri ali Osnovna šola Komenda-Moste, saj sta samoiniciativno izdali že posebne številke svojih šolskih glasil, ki so v celoti posvečene domoznanstvu, in v njih izpričali veliko skrb in poslušnost tudi za slovstveno folkloro iz svojega okolja.²⁷ Z njimi smo navezali neposredne stike pismeno, tako da pošiljajo svoja glasila odslej tudi na naš naslov.

²² Pismo J. Hrastnikovi v Titovo Velenje z dne 28. 10. 1982 in predsedniku Krajevne skupnosti v Veliki Nedelji z dne 28. 10. 1982.

²³ *Zbirajmo slovenske folklorne pripovedi*, Kaj je slovstvena folklor, Pionir, okt. 1982, št. 2, 12–15.

²⁴ Verjetno res tudi zaradi preveč vabljuje konkurenčne teme: Najstarejša knjiga.

²⁵ Prim. oceno: *Folklornih pripovedi na pretek*, Pionir, junij 1983, št. 10, 12–13.

²⁶ Osnovna šola »Drago Bajc« Vipava.

²⁷ Prim. Varda, 1981, 1982, 1983, glasilo učencev OŠ Istrskega odreda Gračišče — Slov. Gračišče; *Le predi, dekle predi*, posebna številka Prvega klasja, 1981/82, glasilo učencev osnovne šole Komenda-Moste.

V sodelovanju z revijo Pionir smo za vse sodelujoče učence in njihove mentorje pripravili nagradni obisk Inštituta za slovensko narodopisje v Ljubljani s posebnim programom, ki je obsegel oceno njihovega opravljenega dela (M. Stanonik),²⁸ predstavitev predmeta etnologije in folkloristike, kar so storili dr. Z. Kumer, dr. M. Markarovič in dr. M. Matičetov, in ogled treh izbranih filmov iz serije Pri slovenskih pravljicah.²⁹

b) S témo iz slovenske slovstvene folklorne smo se vključili tudi v gibanje Znanost mladini, in nanjo sta se na pobudo mentorice prof. B. Kure odzvali učenki A. Matjašič in G. Popovič, ki sta sodelovali z raziskovalno nalogo pod naslovom O ohranjenem ljudskem izročilu v Beli Krajini. Iz ocene o njej je poudariti, da sta zapisovali malone po vseh pravih folkloristične stroke, ne da bi zanemarili nosilca slovstvene folklorne in kontekst njenega življenja. Vse kaže, da sta avtorici naloge znali najti pravi, neposreden stik z ljudmi, saj sta zbrali vsega skupaj štirinajst ugank, enaindvajset pripovedi in dvajset pesmi. Če bi jima ne zmanjkalo sape pri šegah in bi dodali še njihove opise za drugo polovico leta in morda tudi pregovore, bi lahko govorili kar o mali monografski predstavitvi stanja slovstvene folklorne danes, tj. l. 1983 v obravnavanih vaseh Bele Krajine.³⁰

c) Manj uspešna je bila akcija, od katere smo si veliko obetali, ker smo z njo upali prodreti v sleherno slovensko vas. Poskušali smo jo uresničiti prek republiškega Zavoda za šolstvo in je bila zamišljena tako, da bi od nabranega gradiva imeli kaj tudi zbiralci, to se pravi šolarji sami in krog tistih, ki bi jim gradivo posredoval.³¹ Na našo pobudo in v organizaciji omenjenega Zavoda je bila prošnja za zbiranje slovenske slovstvene folklorne razposlana tudi osnovnim (300) in srednjim (160) šolam v Sloveniji.³² Popolnoma brez odmeva tudi ta prošnja le ni ostala. Nanjo so se odzvali s Srednje zdravstvene šole v Ljubljani s posredovanjem prof. M. Kožuhove,³³ s Srednje kmetijske šole Grm pri Novem mestu,³⁴ Osnovne šole J. Mevžlja v Mokronogu³⁵ in Osnovne šole komandanta Staneta v Dragatušu.³⁶ Po tej poti smo dobili dvajset pripovedi.

č) V posebno akcijo so bili zajeti tudi študentje na višjih in visokih šolah, in to z ljubeznivim posredovanjem prof. dr. J. Koruze, prof. dr. G. Kocjana in prof. M. Potrate na oddelku za slavistiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani in Pedagoški akademiji v Ljubljani in Mariboru. Iz seminarja prof. dr. J. Koruze na slavistiki so sodelovale štiri študentke I. letnika³⁷ in zbrale skupaj enainosemdeset enot slovstvenofolklorne gradiva; od tega štirinajst pripovedi, dvaintrideset pesmi,

²⁸ Glej op. 25!

²⁹ Zbiralci folklorne pripovedi na srečanju z znanimi etnologi. Pionir, junij 1983, 36.

³⁰ Njima in mentorici B. Kure gre resnično priznanje za stvaren in lep prispevek v zakladnico slovenske slovstvene folklorne.

³¹ »Z nabranim gradivom lahko pripravite zabavni, prijateljski ali literarni večer v svojem krogu ali tudi v bližnjem domu upokojujencev...« Citat iz pisma, omenjenega pri op. 34.

³² Zavod SR Slovenije za šolstvo, Ljubljana, Dopis številka: D-90/35, 82-SS, Datum: 1/11-1982, Zadeva: Zbiranje slovenskih folklorne pripovedi.

³³ Dijakinji: B. Poje, M. Bostarda.

³⁴ M. Butala.

³⁵ T. Juvančič.

³⁶ M. Babič, M. Matkovič, N. Matkovič, B. Rogina, M. Moravec, R. Vidmar.

³⁷ M. Griljc, M. Izgoršek, N. Juteršek, A. Pepelnak.

drugo odpade na vraže, prerokbe, uganke, pregovore. Pri ureditvi gradiva in predstavitvi svojega dela na terenu so pokazale veliko skrbnost.

Bolj pičila je bila bera na Pedagoških akademijah, saj smo le z ljubljanske Pedagoške akademije prejeli devet pesmi. Verjetno je vzrok za to treba iskati v zadregi študentov, kako se znajti na terenu, saj zanj niso metodično pripravljene, in v njihovi že izoblikovani predstavi, kaj bodo počeli v svojem poklicu. Vendar je po drugi strani res, da bi prav pedagogi na svojih delovnih mestih lahko navajali svoje učence in življenjsko okolje na primerno vrednotenje slovstvene folklorne in razmerje do nje.

d) Drugače so se izkazali študentje etnologije v seminarju mag. J. Bogataja. Čez devetdeset zapisovalcev³⁸ je zbralo skupaj okrog 680 enot slovstvene folklorne, in sicer čez sto pravljič in povedk, čez 240 pregovorov, skoraj trideset ugank, 220 pétihi pesmi, deset molitev, dvajset avtorskih pesmi, trideset recitacij in petinpetdeset enot drugih vrst slovstvene folklorne (legende, vraže, otroška slovstvena folklorna). Če upoštevamo, da je veliko študentov obiskalo in pripravilo do sodelovanja po več informatorjev oz. nosilcev slovstvene folklorne, si šele moremo predstavljati, kako veliko in pomembno delo so opravili, čeprav niso vsi zapisi enako kvalitetni. Po pregledu so bili prediskutirani v seminarju: vsak je dobil poročilo o opravljenem delu tako z vsebinskega kot metodičnega vidika.³⁹ Nemara je uspeh njihovega dela pripisati tudi temu, da se pri svojem študiju seznanjajo s terenskim delom, njegovo metodologijo in metodiko in da pri njih vsaj načelno ni predsodkov do slovstveno-folklorne gradiva.

e) Naslednja pot, da bi prišli do ustreznega gradiva, je bila prošnja, ki jo je na našo pobudo objavil Mentor, revija za mlade literate.⁴⁰ Vendar kaže, da so njeni sodelavci in bralci tako zazrti v vizijo literarnega oblikovalca, da se na vabilo vsaj doslej ni še nihče odzval. Prav tako je enaka prošnja naletela na slab odziv pri bralcih Glasnika SED,⁴¹ kar je morda (manj) razumljivo. Z res imenitnimi primeri slovstvene folklorne iz Istre se je oglasila samo Š. Pahor iz Pirana.

f) S posredovanjem Zveze kulturnih organizacij Slovenije⁴² smo dobili naslove 560 glasil iz slovenskih delovnih organizacij in ustanov in jim poslali ustrezno prošnjo, da bi »z razumevanjem in morda spodbudnim in prijaznim pripisom« ob-

³⁸ Njihova imena so: M. Arnež, M. Balkovec, M. Batagelj, I. Bekčič, I. Bizjak, V. Brodnik, B. Brumen, N. Butara, M. Butinar, T. Cibic, L. Cefarin, N. Čobal, N. Črepinšek, L. Dolinšek, T. Dolžan, E. Drašček, I. Ferbežar, D. Friš, M. Ferle, B. Franc, T. Golob, V. Golobič, H. Jónef, H. Katalin, N. Herlec, Š. Hribernik, D. Hrustelj, A. Jager, M. Jerala, L. Janotl, T. Jeras, T. Jurca, M. Kebe, A. Klemenc, M. Klemenčič, I. Koren, B. Košec, N. Kozinc, M. Krašek, L. Križanič, M. Kunc, N. Kunstelj, Z. Lazarevič, B. Lukež, A. Magdalenc, S. Maroša, L. Medved, M. Mirkovič, M. Mišič, J. Mlakar, M. Nekrep, A. Pavlin, T. Pečak, D. Pediček, J. Pegam, M. Peršič, N. Petrovič, M. Leben, Š. Pahor, T. Pevec, S. Petkovšek, T. Plaznik, A. Podpečan, M. Pokorn, S. Polič, S. Poljšak, A. Potokar, J. Puc, B. Rakovec, J. Rehberger, J. Remškar, S. Rus, D. Sečnik, D. Skrt, J. Slavec, N. Stergar, A. Salej, S. Šavora, M. Šifrer, M. Simec, B. Škofic, P. Toplak, Z. Torkar, M. Trobič, M. Velikonja, R. Vrčon, J. Zaveršnik, M. Zekič, B. Zupančič, T. Zabjek, N. Zlender.

³⁹ 15. 4. 1983.

⁴⁰ Cenjenim in zagnanim bralcem Mentora! Mentor, III, 1982/7, 78—79.

⁴¹ Prošnja za sodelovanje pri zbiranju slovenske pripovedne slovstvene folklorne, Glasnik SED, leto 22, 1982, št. 368.

⁴² Dopis št.: 09-3/14 z dne 20. IX. 1982. Za prijaznost se zahvaljujem D. Breskvar.

javili »oglas« s prošnjo za gradivo s terena.⁴³ Nimamo pregleda, ali so to storila vsa zaprosena uredništva, toda iz primerov, ki so nam jih poslala nekatera od njih, je razbrati, da so se nekatera na naš klic pozorno odzvala. Prav značilni so že njihovi naslovi v zvezi s tem: Ne pozabimo,⁴⁴ Zbirajmo folklorno gradivo,⁴⁵ Prošnja za sodelovanje pri zbiranju slovenske pripovedne slovstvene folklorne,⁴⁶ Sodelujmo,⁴⁷ Prošnja za sodelovanje,⁴⁸ Pomagajmo zbirati slovensko pripovedno slovstveno folkloro,⁴⁹ Obudimo naše izročilo,⁵⁰ Zbiranje slovenske pripovedne slovstvene folklorne,⁵¹ Zbirajmo slovensko pripovedno folkloro.⁵² Nekateri od njih so v objavi naše prošnje navedle tudi možnost, naj delavci oddajo svoje zapise na njihovi upravi, da bi jim tako olajšale delo.⁵³

Odziv na omenjeno pobudo še zdaleč ni bil v skladu z množičnostjo prošnje, ki smo jo razposlali na vse strani, a zaman le ni bila.⁵⁴ Ne samo, da smo na njeni podlagi dobili čez šestdeset enot slovstvene folklorne in nekaj napotil, kam naj se v zvezi s svojim prizadevanjem še obrnemo,⁵⁵ ampak gre tudi za ustvarjanje pozitivnega razmerja do slovenskega slovstvenega izročila, primerno vrednotenje njegovih funkcij v zgodovini slovenske narodne skupnosti.

⁴³ Okrožnica uredništvom glasil v delovnih organizacijah in drugih ustanovah v Sloveniji, Lj., 30. 9. 1982.

⁴⁴ Delo, življenje, glasilo Alpine, tovarne obutve Žiri, letnik 20, št. 11, Žiri, nov. 1982.

⁴⁵ Vezilo, glasilo delovnih ljudi DO Beti, Komet, Metlika, 22. nov. 1982.

⁴⁶ Informator, list za obveščanje delavcev velenjskega dela SOZD Gorenje, št. 51, XVII, Titovo Velenje 21. 10. 1982.

Telematika, glasilo delavcev delovne organizacije ISKRA. Telematika Kranj, dne 8. 11. 1982, letnik I, št. 16.

Glasilo, Združeno kmetijsko gozdarsko podjetje Kočevje, Leto IX, št. 1, Kočevje, maj 1983.

⁴⁷ Varlist, glasilo delovne organizacije Gorenje-Varstroj, Leto V, št. 7, Lendava, nov. 1982.

⁴⁸ Tedenski bilten, Helios, kemična industrija Domžale, št. 572, Domžale, 15. oktobra 1982.

⁴⁹ Novice, glasilo delovne skupnosti Jugobanke, temeljne banke Ljubljana, n. sub. o., Leto IX, št. 8., 28. X. 1982.

⁵⁰ Banka in mi, glasilo delovne skupnosti Kreditne banke, Maribor, letnik XI, št. 8—9, nov. 1982.

⁵¹ Srečno, SOZD Revirski energetski kombinat Edvarda Kardelja, n. sol. o., Trbovlje, leto XVIII, št. 12, dec. 1982.

⁵² Naše delo, glasilo delavcev SOZD Slovenija avto, leto VIII, št. 4, okt. 1982, Lj.

⁵³ Sladkor, glasilo delavcev in kooperantov Tovarne sladkorja Ormož, Leto II, št. 5, Ormož, okt. 1982. Itd.

⁵⁴ Med prvimi se je oglasil I. Stana z Jesenic.

Iz Sentilja v Mislinjski dolini nas je obiskal J. Kranjc, ki je v svojem petinosemdeset strani formata A 4 dolgem rokopisu z naslovom Zgornja Mislinjska dolina nekoč zapisal tudi okrog trideset pripovedi in pričevanj o vaških posebnostih in verovanjih. Pri svojem zapisovanju se je, kot pravi sam, največ opiral na očetovo pripovedovanje.

⁵⁵ Po pošti se je oglasil A. Aš iz Straže pri Novem mestu. Iz Kladja nad Laškim se mu je pridružil L. Maček in poslal nekaj svojih pesmi ter dodal še osem ugank in tri pripovedi J. Klepeja. Iz Celja je pisal A. Mušič, ki daje na razpolago svoj tipkopis Mir in nemir v minulem Slovenj Gradcu, iz katerega predlaga za naše namene petnajst v njem zapisanih pripovedi. C. Remezenko iz Celja je poslala precej dolgo pripoved, iz Mariborske livarne v Mariboru pa smo dobili obvestilo o pripovedovalcih v Prlekiji.

g) Največji uspeh je po odzivu na objavljene (in ne tudi osebno izrečene) prošnje doživela akcija v sodelovanju z Nedeljskim dnevnikom. Kot kaže, je bila privlačna predvsem zaradi možnosti za objavo in obljubljenih nagrad za najboljše sodelavce. Razpis zanjo je objavil Nedeljski v novoletni številki za leto 1983⁵⁶ in še enkrat z velikim naslovom Zbirajmo stare pripovedke ter z zgledom dveh objavljenih pripovedi iz arhiva ljudskih pripovedi v ISN,⁵⁷ nato pa vabilo za zbiranje še nekajkrat ponovil in spodbudil k sodelovanju z objavo nekaterih že na njegov naslov poslanih pripovedi.⁵⁸ Rezultati akcije so bili objavljeni 18. sept. 1983⁵⁹ in so naslednji: na razpis se je javilo štirideset posredovalcev, ki so poslali triinpetdeset pripovedi (pravljic, povedk, smešnic), drugo odpade na pesmi, recitacije iz čitank idr. Gradivo, ki je dotekalo na uredništvo Nedeljskega dnevnika, smo pri ocenjevanju razvrstili v deset skupin, da je bilo tako mogoče priti do kolikor mogoče realne ocene, kdo zasluži nagrado, ki jo je za akcijo razpisal Nedeljski. Pri tem smo se pač morali ravnati po željah in navodilih uredništva najbolj branega slovenskega tednika, ki je akcijo uvrstilo v svojo tekmovalno rubriko, sicer pa vsi sodelujoči zaslužijo pohvalo. In res smo jim jo izrekli v posebnem pismu.⁶⁰ Posebnost te akcije je v tem, da so v njej sodelovali pretežno starejši bralci Nedeljskega.⁶¹ In prav njihovi zapisi so v celotnem zbranem gradivu med najkvalitetnejšimi. Pozna se jim, da so njihovi avtorji slovstveno folkloro še doživljali in jemali kot del svojega vsakdana ali praznično osvežitev.⁶²

V omenjenih akcijah za pridobivanje gradiva s terena smo prejeli precej gradiva, ki ne sodi v prvi vrsti v naše delovno področje, zato ga bomo po opravljenem delu izročili sodelavcem, ki bi utegnili biti zanj zainteresirani. Proizvode dveh srbohrvaško govorečih avtorjev smo posredovali Zavodu za istraživanje folkloru v Zagrebu.

Če strnemo številčne podatke naštetih akcij, smo po zaslugi vseh tistih, ki so se odzvali našemu vabilu za zapis(ovanje) slovstvene folklorne iz ožjega življenjskega okolja ali iz spomina na mlade dni, pridobili čez 1450 enot slovstvene folklorne: čez tristo proznih enot, čez 270 ugank, 300 pregovorov, 350 pesmi, čez sto raznih opisov vaških posebnosti, otroške slovstvene folklorne in tudi nekaj gradiva, ki sodi na vmesno področje med slovstveno folkloro in literaturo in drugo. Nekatere akcije

⁵⁶ Klub Nedeljskega: »Zbiramo stare pripovedke«, Nedeljski dnevnik, 2. jan. 1983, 7.

⁵⁷ Klub Nedeljskega, Naša akcija: Zbirajmo stare pripovedke, Nedeljski dnevnik, 30. jan. 1983.

⁵⁸ Klub Nedeljskega: Zbiramo stare pravljice, Kako dobiš debelo repo? Nedeljski dnevnik, 20. febr. 1983; Zbiramo stare pripovedke, Hudič in ciganka, Nedeljski dnevnik, 27. febr. 1983; Lep odmev na našo akcijo: Pripovedke še niso utonile v pozabo, Nedeljski dnevnik, 6. marca 1983; Klub Nedeljskega: Smrt je pijana, Nedeljski dnevnik, 20. marca 1983.

⁵⁹ Na Inštitutu za slovensko narodopisje so nadvse zadovoljni z odzivom naših bralcev na zbiranje starih pripovedk. Nedeljski dnevnik, 18. sept. 1983.

⁶⁰ Datirano s 14. 11. 1983.

⁶¹ Pogosto stari čez sedemdeset let.

⁶² Spodobi se, da jih naštejemo vsaj po njihovih imenih: I. Barba, P. Breznikar, M. Ceglar, J. Dadić, A. Ekart, S. Gorišek, N. Grebenc, J. Jolič, M. Jenko, T. Kobal, L. Kovič, A. Kern, M. Kaplja, A. Kušar, M. Kozole, L. Krašovec, T. Kranjc, A. in F. Luzar, D. Ladič, Š. Lobnik, K. Mauc, Š. Melovšek, N. Medvešek, J. Orešnik, Z. Pečar, Š. Podpečan, F. Primožič, F. Rajko, D. Rešek, M. Slabe, F. Svetina, I. Uratnik, L. Urh, B. Vajda, M. Žniderič. Nekaj zapisovalcev je hotelo ostati anonimnih.

so izredno lepo uspele, druge so še v teku, za nekatere bo treba premisliti, zakaj so se manj posrečile in jih nameravamo v dodelani obliki ponoviti, morda pa se bomo domislili tudi kaj novega.

Tako je bila prošnja za zbiranje, vendar prirejena za Slovence po svetu, objavljena tudi v Rodni grudi,⁶³ omenjena je bila v priljubljeni televizijski oddaji Naše srečanje,⁶⁴ prišla na vrsto tudi v posebni oddaji, namenjeni folklornim pripovedim v okviru serije Slovenska zemlja v pesmi in besedi, na Valu 202 in v nočnem programu.⁶⁵

Trenutna okvirna bilanca pridobivanja slovstvenofolklornega gradiva zadnjih deset let je torej naslednja:

1. izpisovanje iz časnikov in časopisov	cca 10 614 enot
2. dotok iz muzejev in ustanov	2 024 enot
3. dobra volja posameznikov	122 enot
4. akcije za pridobivanje gradiva s terena 1982—1983	cca 1 466 enot
Skupaj	cca 14 226 enot

1. Kljub skepsi nekaterih, ali so te akcije smiselne, si upamo trditi, da so dosegle svoj namen, posebno to velja za zadnjih osem, ki smo jih izvedli v letih 1982—1983.

Pri njih štejem za posebno pomembno, da so se odprla izhodišča za neposredno srečanje z nosilci slovstvene folklorne ali informatorji o njej na terenu. Prav pri zbiranju tovrstnega gradiva je še posebej treba paziti na vzpostavitev neposrednega razpoloženja, ki sprosti ustvarjalne sile nosilca slovstvene folklorne ali oživi spomin nanjo v njenem nekdanjem ali današnjem sprejemalcu. V njih so sodelovale vse generacije, od najmlajše, ki je že sposobna pismenega izražanja, do najstarejše. Zapisovalci izhajajo iz vseh socialnih plasti: od akademsko izobraženih in študentov, do tistih, ki v pripisu dodajajo, da so le preprosti kmetje ali že upokojeni delavci. Enako raznotera je socialna struktura intervjuvanih nosilcev slovstvene folklorne.

2. Na tej podlagi se dá dobiti kolikor toliko realno predstavo, koliko in kako je slovstvena folklorna še navzoča v zavesti slovenskega človeka, bodisi spominsko ali konkretno v življenju samem, kako funkcionira v njem, kako umira, s čimer prejkone moramo računati, kako morda nastaja nova in kakšna je podoba le-te. Skratka, natančna analiza pridobljenega gradiva bo šele razkrila pravo podobo današnjega stanja slovstvene folklorne in njenih nosilcev, s čimer bi bilo zadoščeno *sinhronemu* vidiku raziskovanja problema. Gradivo je dotekalo iz vseh slovenskih pokrajin, čeprav ne enakomerno, in je izredno pestro: od izrazito klasičnih folklornih pripovedi do zapisov anekdot, ki jih čas še ni obrusil, od nekajvrstičnih ritmiziranih formul do nekaj strani dolgih pripovedi, ki sodijo v različne žanre slovstvene folklorne.

⁶³ Kaj pa ljudsko izročilo med našimi rojaki po svetu? Rodna gruda, XXX, št. 6. junij 1983, 26. Prošnja iz nje je povzela tudi Prosveta, The Publication of Slovene National Benefit Society, 23. febr. 1983.

⁶⁴ V soboto, 26. novembra 1983.

⁶⁵ 21. 2. 1984 in v maju 1984. Za prijaznost se zahvaljujem tov. urednici Jasni Vidakovičevi in novinarju I. Korenu.

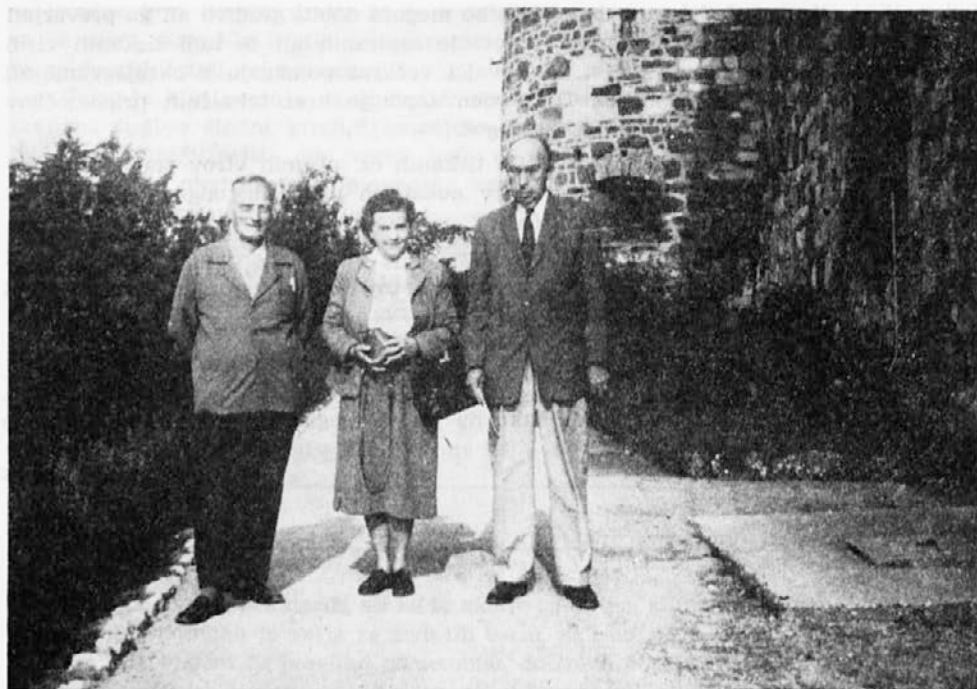
3. Na podlagi podatkov o nahajališčih bo mogoče dobiti gradivo ali ga preverjati v oblikovno neokrnjeni podobi, kar je pri le zapisanih ali že tudi tiskanih virih velikokrat vprašanje zase, ker si zapisovalci večkrat pomagajo z okrajšavami ali zgolj obnovo določene pripovedi. Dobeseden zapis je brez tehničnih pripomočkov (magnetofon ipd.) prenaporen ali kar nemogoč.

4. Starejši terenski zapisi in izpisi iz tiskanih oz. pisanih virov omogočajo primerjavo z današnjim gradivom in, vsaj v nekaterih primerih, odgovarjajo na zastavljena vprašanja z *diahronega* stališča.

5. S svojo širino in množičnostjo so izvedene akcije morda pomagale krepiti zavest o slovstveni folklori ne le kot predmetu strokovnega zanimanja ampak tudi kot narodni in človeški vrednoti.⁶⁶

⁶⁶ V njih je sodelovalo čez tri sto dvajset zapisovalcev in več kot toliko informatorjev, saj jih je en zapisovalec pogosto intervjuval po več; po spominu je pripovedi zapisalo petinštirideset ljudi, tako da jih je vsega skupaj sodelovalo gotovo sedem sto.

Marija Stanonik

Ivan Grafenauer, Louise in Stith Thompson na ljubljanskem gradu sredi julija 1959. — Prof. Thompson z univerze Indiana, Bloomington, ZDA, je takrat pripravljajal novo izdajo svoje predelave (1928) Aarnejevega kazala pravljic (1910), zato je obiskal tudi Inštitut za slovensko narodopisje v Ljubljani. Z našo pomočjo je v sekciji za ljudsko slovstvo v nekaj dneh pregledal variante slovenskih pravljic, razvrščenih po Aarnejevem sistemu in si zapisal njih število. Dobljene podatke je s pridom uvrstil v svoje delo *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*, ki je izšlo v Helsinkih 1961 (št. 184 iz serije FFC / Folklore Fellows Communications).

Foto: M. Matičetov

FESTIVAL DEI POPOLI SPET S SLOVENSKO UDELEŽBO

V Firencah je od 2. do 10. decembra 1983 potekal 24. Festival dei Popoli, ki se je ob ustanovitvi leta 1959 imenoval festival etnografskega filma, po letu 1968 festival socialne filmske dokumentacije, zadnji dve leti pa, glede na svojo veljavo, kar enostavno Festival dei Popoli (Festival ljudstev). Slovenski etnološki film je bil zadnji-krat na tej prireditvi leta 1980 s filmom *Sirjenje na ovčji planini* (DDU Univerzum, Naško Križnar).

Tokrat pa je Avdiovizualni laboratorij pri Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU na posebno vabilo direktcije festivala pripravil retrospektivo etnografskega filma pod naslovom *50 let slovenskega etnografskega filma*. Ta priložnostna okrogla obletnica se nanaša na razpon prikazanih filmov, ki se začne z Bloškimi smučarji *Metoda Badjure* iz leta 1932 in konča z *Opre Roma*, Filipa Robarja iz lanskoletne proizvodnje *Vibe* filma. V festivalskem katalogu je bil ob slovenski retrospektivi, razen naslovov filmov in njihove vsebine, natisnjen tudi uvodni tekst v retrospektivo, z naslovom: *Cinquant'anni di cinema etnografico sloveno*, v katerem sem na kratko orisal razvoj prizadevanj za razvoj etnološkega filma v Sloveniji in predstavil današnji interes za to delovno področje pri nas. Pred vsako projekcijo (trikrat po 2 uri) pa je izšel še priročen, podroben program z natančnimi filmografskimi podatki. Spored retrospektive so sestavljali starejši in novejši dokumentarci nekdanjega *Save* filma in *Triglav* filma, ter današnjih producentov *Vibe* filma, DDU Univerzuma in en film RTV Beograd. Starejše filme je posodil Arhiv Slovenije. Celotni program je sestavljalo 27 filmov v skupnem trajanju približno 7 ur. Izbor filmov je v veliki meri narekovala tehnična zahteva festivala (35 in 16 milimetrski zvočni filmi) in težka dostopnost nekaterih starejših filmov.

Sicer se je festivalski program delil v štiri kategorije: tekmovalni del, netekmovalni del, informativni del in retrospektiva. V zadnji kategoriji se je ob slovenskem filmu predstavil še odlični avstralski dokumentarist Ian Dunlop v osebni retrospektivi, z odličnimi filmi o avstralskih domorodcih. Ian Dunlop snema etnološke filme že od leta 1957, znamenito serijo o ljudstvih zahodne avstralske puščave pa od leta 1966 s pomočjo avstralske vlade. Slovenski filmi so bili velik kontrast odličnim avstralskim dokumentarcem. Ne samo zaradi skromnejših finančnih vlaganj, ampak tudi zaradi drugačnega, recimo, evropskega pristopa. Pri avstralskih eksotika in prakulturni elementi, pri slovenskih umetniškost, socialna tematika, politična tematika in neznamenit delež etnološkega sporočila. Med poznavalci, ki so si ogledali slovenske filme, so največ pozornosti zbudili dokumentarci starejšega datuma, v katerih odmeva družbenopolitični trenutek naše povojne izgradnje (npr. *Mladina gradi*)

in »klasični« etnografski filmi, ki oživljajo arhetipsko ljudsko izročilo (npr. Zima mora umreti, Ti si kriv, Ta grdi). Novejši filmi, kot na primer Opre Roma, pa so v očeh gledalcev postavili slovenski film ob bok najboljšim dosežkom svetovnega dokumentarnega filma.

V uradnem tekmovalnem delu letošnjega Festivala dei Popoli je sodelovalo 6 držav z 18 filmi. Mednarodna žirija je v dokaj zapleteni zaključni ugotovitvi proglasila za najboljši film festivala *Budimpešto*, Miklosa Jansca, film iz serije Evropska mesta, ki jo je RAI naročila pri najslavnejših evropskih režiserjih. Isto nagrado si je z Budimpešto delil Chris Marker s francoskim filmom *Sans soleil* (Brez sonca). Tretjo enakovredno nagrado je žirija podelila avstralskemu filmu *First contact* (Prvi stik), Robina Andersona in Boba Connollyja. To je efekten dokumentarec o prvem stiku novogvinejskih plemen z belci leta 1930, posnet na podlagi dragocenega, originalnega filmskega gradiva.

Festival dei Popoli je tudi v svoji 24. izdaji razširil interes s filmskih projekcij na številne obfestivalske prireditve. Naj omenim vsaj dve. Na prvem mestu je to simpozij *Pomoč medijskim sistemom v deželah v razvoju*, kjer so največ izkušenj pokazali Britanci, ki v tem smislu delujejo zelo organizirano v svojih bivših kolonijah prek Britanskega sveta (British Council). Ni se mogoče izogniti vtisu, da je taka pomoč, kljub dobronamernosti nekakšen postkolonialni kontakt med nekdanjo matično deželo in sedanjimi suverenimi državami. Ta vtis se je še poglobil ob podobni italijanski gesti v Somaliji. Iz prikazanih filmov je dobil opazovalec vtis, da je celotna TV mreža in šolanje kadrov v rokah nekdanje države-posestnice kolonij.

Drug zanimiv seminar je bil na temo Politična antropologija. Glavni govornik je bil prof. bolonjske univerze René Koenig, ki je na primeru študija severno-ameriških Indijancev Navajo prikazal svojo hipotezo, da konec koncev antropologija ne more samo opazovati neke kulture, ampak se mora več angažirati pri interpretaciji politične komponente kulturnih odnosov, saj so v bistvu vsi odnosi med kulturami tudi politični odnosi. Politična antropologija zato želi raziskovati tudi mehanizme prisvajanja in kontrole oblasti.

Naško Križnar

TINA VAJTOVA
(1900—1984)

Ko sem se pod konec februarja vrnil s krajšega oddiha v hribih, so mi povedali, da je medtem prišlo žalostno telefonsko sporočilo iz Pordenuna: tam je umrla in bila pokopana rezijanska pravljíčarka Tina Vajtova. Napoln mesec poprej, pri slovesu od nje zvečer 20. januarja 1984, mi je želela lastnoročno odrezati v vrtu nekaj cvetočih vejic kalikantusa — za na pot v mrzlo Ljubljano, kjer nas je bila obiskala poleti 1967.

To je bilo po tistem, ko smo jo 30. junija posneli za uvrstitev v televizijsko serijo »Pri naših pravljíčarjih«, pa smo nalašč za to morali pripraviti srečanje z njo blizu Učjè, na cesti proti Zagi, da bi oddaja imela tudi nekaj rezijanskega pokrajinskega nadiha. Po opravljenem »delu« sem se ji hotel vsaj skromno oddolžiti s krajšim potepom do Ljubljane. Skupaj z njeno hčerjo smo odšli v Postojno, kjer se nam ni posrečilo najti »krosme« (krošnje), ki jo je njen mož na svojem zadnjem poklicnem obhodu ob izbruhu vojske odložil pri znancih. Ogledali smo si Cerknico, kjer se je njen mož rodil v družini Režijanov-popotnikov, in nazadnje Ljubljano. To je bil čas, ko so iz Tine Vajtove pravljíce še kar vrele in si je bilo celo na poti treba zapisovati («zapisnikarica» je bila Tinina hči) kratka gesla, da bi potlej, ko bi se ustavili, vedeli, kaj še posneti...

V ti drobni, krhki ženici, ki je bila zadnjih deset let skoraj bolj »doma« v bolnišnici in ki se je kot uvela roža spet postavila pokonci le vsako poletje, ko se je vračala v svojo rojstno vas, na Solbico, je bilo »vskladiščeno« neverjetno bogato pripovedno izročilo. Zdi se mi, kakor da bi Tina že od mladih nog kar vpijala vase vse, kar je slišala. V deklíških letih »bi bila za eno pravljíco šla po nagih kolenih noter v Benetke!« je nekoč dejala. In še: »Za pravljíco bi skočila v ogenj ali v vodo!« Poslušala jih je že kot otrok doma in pozneje na »kupčijskih« potih z materjo, s sestro in starejšimi vaščankami. Odkupovale so lase in prodajale nit, trakove, glavnike, gumbe, naprstnike... Posebno živo so se Tini vtisnili v spomin večeri v prostornih in toplih furlanskih hlevih, pa razni postanki po Istri, v Trnovem, na Pivki, v Vipavi,

povsod, kjer so se rezijanski popotniki shajali in »vriskali za smehom« tje do jutra. Zraven obujanja svežih doživetij so bile ob takih srečanjih zmerom na vrsti tudi mikavne pravljice.

Po ti poti in kajpada s svojim prirojenim darom za sprejemanje, obnavljanje in poustvarjanje ustnega izročila je Tina Vajtova mogla priti do tako obsežnega repertoarja — okoli tristo pripovednih enot! V to število niso zajete pesmice, pregovori, uganke, opisi starih šeg, razni spomini, avtobiografske pripovedi, zaokrožene ali razdrobljene, kar pa bo seveda tudi dosti vredno in nam bo še kako prav prišlo pri orisu naravno bistre Rezijanke, ki je naredila samo dva-tri razrede osnovne šole v domači vasi pod Kaninom. Za razumevanje njenega pripovednega opusa bo treba pritegniti prav vse, vsako navidez brez zveze izrečeno sodbo ali le besedo, ki je ohranjena na trakovih, posnetih od avgusta 1966 do januarja 1984.

Zadnjih šest posnetkov Tine Vajtve nosi letnico 1984. Ob nakupu novega kasetofona si je namreč hči Gelinda zaželela ohraniti glas svoje »mamine«, pa je posnela šest njenih krajših zgodbic in mi jih ljubeznivo posodila za presnetek. Ze koj ob poslušanju prve zgodbe (ki je nova verzija št. 8 iz tu zdolaj dodanega popisa objav Tininih tekstov), je moč čutiti še zmerom živ dar in oblikovalno mojstrijo. Kljub razumljivi in opravičljivi težnji po krajšanju je naša pravljíčarka tuintam prišla celo do boljših rešitev kot med prvim pripovedovanjem. Pa še zaradi nečesa cenim te zadnje posnetke: na ljubo zetu, Nerezijanču, se je Tina Vajtova poskušala tudi v italijanščini, ki pa je tako nebogljen kot le kaj, v čemer vidim še eno otipljivo potrditev svojih starih tez o jeziku umetnosti (ki je lahko le en sam!) in o rezijanskem »bilingvizmu«.

Da bo vsaj v bistvenem zadoščeno zahtevam te rubrike, pa moramo vendarle navesti o naši pravljíčarki tudi nekaj oprijemljivih biografskih podatkov. Tina Vajtova, v uradnih listinah Valentina Pielich, vdova Negro, se je rodila 4. marca 1900 pri Vajtovih na Ladini, zaselku na vzhodnem robu Solbice, se leta 1921 omožila z brusarjem Žvanom Negro (1898—1953) in mu rodila 8 otrok, 4 dečke in 4 deklice. Le štirje od njih so odrasli, vendar je Tina preživela vse razen najmlajše hčere Gelinde (1937), h kateri se je leta 1966 s Solbice preselila v Pordenun, da bi ji gospodinjala, potem ko je ostala vdova z dvema nedoraslimi otrokoma in morala v službo. Tinini starši — oče Giosuè Pielich-Vajt, brusar, 1861—1904, mati Žvana Siega, Mucova iz Osojan, 1861—1930 — so imeli 4 otroke, dve hčeri in dva sina. Tinin oče je zmrznil na brusarskem popotovanju v Zlataru na Hrvaškem, oba brata sta se ponesrečila (starejši je utonil, mlajši se ubil ob padcu po stopnicah), zet je končal v prometni nesreči, tako da je res pretrpela dosti gorja. Vseeno je prenesla vse življenjske udarce, morda še najteže smrt matere, ki jo je spravila pokonci, ko ji je pri štirih letih nepričakovano umrl oče.

Od svoje ojske matere je Tina prevzela nekaj svojih najlepših pravljič. Brez dvoma so tudi pravljíce Tini pomagale prebijati se skozi življenje, ki ji nikoli ni bilo z rožicami poslano. Njena maksima: »Kaj bi človek jokal, saj je že tako dovolj hudo na svetu!« V nemajhno zadoščenje ji je bilo, da so sosedje poznali in cenili njen dar za pripovedovanje, si je želeli v družbo, jo vabili k otrokom, ji postregli. Ne nazadnje je bila ponosna tudi na to, da so njene pravljíce bile posnete, deloma tudi že objavljene in celo prevedene v nekaj tujih jezikov.

Naš dolg do Tine Vajtve bo poravnal še takrat, ko bo njen pripovedni repertoar — natisnjen v celoti, dosegljiv ne samo Rezijanču ampak tudi »bovškim« in laškim sosedom — prišel v mednarodni literarni in znanstveni obtok. Sele tedaj se bomo prav zavedeli, koga smo zgubili ob Tinini smrti dne 21. februarja 1984.

Do zdaj objavljeni Tinini teksti:

1. *Man pravet Smrt?* (35)*. Trinkov koledar 1968, Gorica 1967, 119—133. To je izvornik pravljíce, ki jo v knjižnem prevodu objavljamo — pravljíčarki v spomin — na str. 144—148 tega zbornika.

* Za naslovom (izvirnim ali uredniškim) je vsakokrat dodana številka, pod katero se vsak tekst vodi v registariju Tine Vajtve. Če je zraven štev. še črka (A, B, C...), le-ta pomeni ustrezno verzijo (1, 2, 3...)

2. *Žužufèt* (121. A). (Pov. v Pordenunu 24. 10. 1966):
Die Legende von »Josaphat und Barlaam« in Resia. »Volksüberlieferung«. Festschrift für Kurt Ranke. Göttingen 1968, 198—203. (V nemščino prev. G. Krebs, po ital. prevodu).
- La leggenda di »Giosafat e Barlaam« a Resia.* Studi di letteratura popolare friulana 2, Udine 1970, 33—39. (V italijanščino prev. Mtv).
3. *Žužufèt* (121. B). (Pov. 14. 9. 1967 na Solbici): izvirno rezijansko besedilo in zraven italijanski prevod (Mtv). Studi di letteratura popolare friulana 2, Udine 1970, 50—57.
4. *Marec in njegova mati* (143. A). Marec in njegova mati. Pionir 23/7, marec 1968, str. 8. — Izvirnik (še neobjavljen) je bil predvajan v oddaji »Pri naših pravljicarjih« po TV Ljubljana 25. 3. 1968 ob 17.30.
5. *Zaspani Anzili* (203. C). Pionir 23/7, marec 1968, str. 9. (Knjižnoslov. prev. Mtv). — Izvirnik (neobj.) predvajan po TV Ljubljana 25. 3. 1968.
6. *Mačji semenj v Mužcu* (8). Pionir 23/7, marec 1968, str. 9. (Knjižnoslov. prevod Mtv).
7. *Dvanaest ujev* (325). Pionir 24/4, dec. 1967, str. 4—5. Ponatis: Primorski dnevnik, Trst 31. 12. 1967. (Knjižnoslovenski prev. Mtv).
- Dvanaest ujaka.* (Prev. T. Potokar za hrvaško izdajo lista:) Pionir 24/4, dec. 1967, str. 4—5.
- Dvanaest ujev.* Ljudska pravljica iz Rezijske. Pov. Tina Vajtova, posnel in v knjižni jezik prepisal M. Matičetov. Ilustrirala Ančka Gošnik-Godec. Ljubljana 1974, 16 str. (Čebelica, 170).
8. *Ta héy, ke na tëla wbot nji otrokà — Dekle, ki je hotela ubiti svojega otroka* (149. A). Zaliv 12—13, Trst 1968, 144—147 (knjižnoslov. prevod Mtv. — Rez. izvirnik ponatisnjen še dvakrat:) a. All'ombra del Canin. Bollettino parrocchiale di Resia 7 [= 47], 1974, N. 4, str. 4. — b. All'ombra del Canin — Pod tjanynowo sinco. Cinquant'anni di vita resiana attraverso le pagine del bollettino parrocchiale. Basiliano (Udine) 1981, str. 100.
- La fille qui voulait tuer son petit.* Le livre slovène 8/4, Ljubljana 1970, 147—148 (v francoščino prev. Sidonie Jeras-Guinot, po knjižnoslov. besedilu).
- La ragazza che voleva uccidere la propria creatura.* Ce fastu? 48—49, Udine 1972—1973, 164—166 (v italijanščino prev. Nadia Pertot in Daniele Bonamore po objavi v Zalivu 1968. Njun prevod ponatisnjen še dvakrat:) a. All'ombra del Canin. Boll. parr. di Resia, N. 4, Nov.—Dic. 1974, str. 4; — b. All'ombra del Canin — Pod tjanynowo sinco. Cinquant'anni di vita resiana... Basiliano (Udine) 1981, str. 100.
9. *O tistem, ki je našel dan »Pod skalico«* (294). Ciciban 24/2, oktober 1968, 41. (Knjižnoslov. prevod Mtv).
10. *Lenoba* in Revščina* (280). Ciciban 24/3, november 1968, 65—66. (Ponatisnjeno v zbirki:) Lisica in petelin. Ljudske pravljice. Zapisal in poknjižil Milko Matičetov. Ilustrirala Ančka Gošnik-Godec. Ljubljana 1973 (Čebelica 164), str. 2—4.
11. *Ti ki šel tuw Turkijo / Kralj Matjaž rešen iz ječe* (103. A). Slovenske ljudske pesmi 1, Ljubljana 1971, tip 5/7, str. 43—45. (Pod črto dobesedni slov. prevod Mtv).
12. *Muca, ki je imela vzeti peska* (214). Zverinice iz Rezijske, Ljubljana — Trst 1973, št. 13, str. 62—65. (Knjižnoslov. prev. Mtv).
13. *Lisica na drenu* (371). Zverinice iz Rezijske št. 14. (Knjižnoslov. prevod Mtv).
14. *Volku ostrigli brke* (321). Zverinice št. 29, 105—107. (Knjižnoslov. prevod Mtv).
15. *Ti ke mu romonyla živyna* (145. B). Izvirnik predvajan po TV Ljubljana v oddaji »Pri naših pravljicarjih« 25. 3. 1968 ob 17.30.
16. *Kako da imajo v Učji slabo cesto* (38. B). Izvirnik predvajan po TV Ljubljana 25. marca 1968.
17. *Koliko volkov je srečal Učjár* (191). Izvirnik predvajan po TV Ljubljana 25. 3. 1968.

* Prav bi bilo: *Hudobija*.

18. *Ta ke zübila faculët tuw Žagarskej gori* (48. D). Izvirnik predvajan po TV Ljubljana 25. 3. 1968.

19. *Počivala: Zakaj so se Rezijani ustavili prav v Reziji* (266. B). Izvirnik predvajan po TV Ljubljana 25. 3. 1968. — Na kratko povzeto v Slavistični reviji 16 (1968) 18—19.

20. *Volk* (Solbičan po poti z Ravance drobi volku kruh in se reši) (24). Kratek povzetek v Slavistični reviji 16 (1968) 228.

21. »*Fricus, frucus, frotules!*« (230. A). Atti del Congresso internazionale di linguistica e tradizioni popolari. Udine 1969, 108—109. (Italijanski povzetek šaljive zgodbe.)

22. »*Pišajt par il mur*« (210). Atti del Congresso internazionale ecc. Udine 1969, 110—111. (Povzetek).

23. »*Cvik — cvik*«. *Ta žena, ke na šla küpit mišjer* (311). Atti del Congresso internazionale ecc. Udine 1969, 110. (Povzetek)

24. *Lipej novyča anu novec...* (77. A). Un canto nuziale resiano: B — 1966. »Linčica Turkinčica«. Nozze Micelli-Longhino. Resia 1966, str. 3 ovitka. (Vzporedno z izvirnikom ital. prevod).

25. *Kako je Rezijan kupoval kravji zvonec med Lahi*. (370). Atti del Congresso internazionale ecc. Udine 1969, 110. (Furlansko-rezijanski verzi).

26. *Kaku mi lëpu vydiwa / Kako lepo jaz vidim...* (105). Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji. Špeter—Trst 1978, 72. (Izvirnik in knjižnoslov. prev. Mtv). — Ital. prevod objavljen sam zase: *Lingua, espressione e letteratura nella Slavia italiana*. San Pietro al Natisone — Trieste 1978, 79.

27. (Pregovor:) *Lipa ura, zdravje anu ti dõbre jüde se na wštufámo wmej* — Lepega vremena, zdravja in dobrih ljudi se ne naveličamo nikoli! Pionir 23/7, marec 1968, str. 9.

Milko Matičetov

ALOJZIJ BOLHAR
(1899—1984)

Alojzij Bolhar (r. v Kamniku 29. 4. 1899, u. v Celju 25. 3. 1984) je dosegel učiteljsko maturo leta 1919 v Ljubljani, dokončal telovadno akademijo v Zagrebu, diplomiral iz stenografije in po zadnji vojski še na slavistiki v Ljubljani. Vsega skupaj je bil več ko dvajset let gimnazijski profesor v Celju, kjer je tudi po upokojitvi še učil slovenščino v tehnični šoli. Kdor bi o rajnikovem dejanju in nehanju želel zvedeti kaj več, se bo moral poučiti kje drugje. Tu se bomo pomudilo samo pri Bolharjevem narodopisnem delu in skušali pogledati v ozadje pravljčnih zbirk, ki jih je uredil. Ker tega nismo naredili prej, ko bi nam bil mogel še marsikaj pojasniti on sam, smo dolžni to njegovemu spominu zdaj.

Prof. Bolhar je bil honorarni strokovni sodelavec Komisije za slovensko narodopisje in Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU (gl. N. Kuret, Naša 25-letnica. Traditiones 1, 1972, 15; 2, 1973, 6, 10). Sodeloval je pri ekscerpiranju ljudskega pripovednega gradiva v slovenskem periodičnem tisku prejšnjega stoletja. Takrat je še služboval v Slovanski knjižnici. Kakor drugi sodelavci komisije je tudi on prihajal v stanovanje prof. Ivana Grafenauerja, kjer smo se srečevali, prinašali svojo »bero«, razpravljali o vprašanjih, ki so se nam odpirala ob delu.

Ko je prof. Bolhar leta 1953 odšel spet poučevat v Celje, na redno sodelovanje kajpada ni bilo več mogoče misliti, vendar se stiki med njim in nami niso nehali. Skoraj ob vsakem obisku Ljubljane se je oglasil tudi v Inštitutu, da bi pozvedel za morebitne strokovne novosti in videl naše knjižne pridobitve, da bi si sposodil publikacije, ki so ga zanimale, in vrnil že prebrano. Ko je prišel — najbolj redno med zimskimi semestralnimi počitnicami — se mu nikamor ni mudilo, sédel je in se razgovoril. Tako smo bili zmerom na tekočem, kje ga čevelj žuli in kaj snuje.

Alojzij Bolhar je prišel k pravljici od literature: prevedel je iz nemščine *Pravljice bratov Grimm* (1932, 1944, 1955), iz bolgarščine pa »zbirko narodnih pravljic in pripovedk« v pisateljski obdelavi: Angel Karalijčev, *Pri ognjišču*, Ljubljana 1939. Po vojski je pripravil zbirko srbskih pravljic in jih ponudil Mladinski knjigi, ki pa je

rajsi zaupala delo njegovemu soimenjaku — Alojzu Gradniku (Izbrane srbske narodne pripovedke, 1950). Bolharja je to prizadelo, vendar je potlej pri isti založbi imel več sreče s slovenskimi pravljicami.

Spoznanje, da po zdavnaj pozabljeni zbirki B. Kreka (1885) ni več prišla na naš knjižni trg nobena zbirka pravljic z vseslovensko zasnovno, je prof. Bolharja nagnilo, da kot protiutež raznim pokrajinskim zbirkam pripravi knjigo, ki naj bi zaobjela celoten slovenski prostor. Tako delo je po izidu »Bajk in pripovedk slovenskega ljudstva« (Celje 1930) sicer imel v mislih prof. Jakob Kelemina, ki je tudi že spravljal skupaj gradivo (ustna pričevanja prof. Kelemine in prof. L. Staneka), vendar svojega načrta — žal — ni uresničil. Prof. Kelemina bi bil teoretično seveda bolj podkovan, pač pa je bil prof. Bolhar bolj vztrajen, tako da je svojo zamisel speljal do konca.

Zbirka *Slovenske narodne pravljice*. (Izbral in uredil Alojzij Bolhar. Ilustriral in opremil Maksim Gaspari — 1952 — je dala začasen prerez slovenske ljudske pravljice, kakor je prihajala na dan v drugi polovici prejšnjega stoletja in v prvi polovici našega. Za to je urednik odbral 44 prispevkov (objavljenih 1852—1944) izpod peresa 30 zapisovavcev. Tri zgodbi so objavljene tudi v izvorni narečni podobi (Benečija, Prekmurje, Koroško). Komaj dobra četrtina besedil je vzeta iz knjižnih izdaj pravljic, druge potekajo iz najrazličnejših periodičnih publikacij, almanahov, zbornikov ipd. V pokrajinskem pogledu je predstavljena vsa Slovenija, vsaj simbolično tudi zamejska (z izjemo Porabja). V opombah na koncu so naštetih viri posameznih zgodb in (uredniku takrat znane) variante. Druga izdaja — 1955 — se v tekstem delu v ničemer ne loči od prve. *Tretja, povečana izdaja*. Ilustriral in opremil Miha Maleš — 1959 — prinaša 11 novih pripovedi, tako da je njih skupno število 53; še za šest novih je narasla 4. izdaja — 1964; zaradi izpada ene prejšnjih zgodb je zbirka začasno pristala pri številu 58. V četrti izdaji so brez sledu izginila narečna besedila, v 3. in 4. izdajo sprejete nove pravljice pa nam potihoma govore o urednikovem koketiranju z beletristiko, saj med sprejetimi avtorji »narodnih« pravljic srečujemo imena Godina, Finžgar, Palko Dolinec. Ta zadnji je potem, ko sta peta (1965) in šesta izdaja (1972) ostali nespremenjeni, morda sam terjal odstranitev dveh svojih zgodb; namesto teh so v sedmo izdajo (1974) prišle tri nove, s čimer je število tekstov Bolharjevih »Slovenskih narodnih pravljic« doseglo vrh — 59 — in tako ostalo nespremenjeno do konca, se pravi še v osmi (1974), deveti (1978) in deseti izdaji (1981).

Za ponazoritev časa in razpoloženja do pravljice na začetku pidesetih let ne bo odveč pogledati, kako je bilo z izidom Bolharjevih pravljic. Založnica Mladinska knjiga je skicala nenavadno sejo, kjer naj bi udeleženci pretresli gradivo, ki ga je Bolhar predložil. Povabljeni smo hkrati z vabilom dobili krtačne odtise celotnega dela, da bi se mogli seznaniti z vsebino in razpravljati ne abstraktno ampak konkretno. Po raznih linijah (poglavitna — politična — se je skrivala za pedagoškimi, psihološkimi ipd. paravani) so bile takrat pravljice s svojimi kralji, kraljičnami in podobnimi junaki kar vprek sumljivo blago, katerega primernost za novi čas je bila vprašljiva. Ko je že samo uredništvo izločilo nekaj ideološko spornih tekstov (npr. »Peklenskega botra« — varianto pravljice, ki jo je Fr. Milčinski naslovil Tolovaj Mataj), pravzaprav ni bilo drugih težav kot: kaj z nekaj pravljicami v verzih. Obveljalo je mnenje, naj izostanejo, ker se stilno ne morejo ujeti s proznim kontekstom. Ko je zbirka nazadnje le išla, smo videli, kako je uredništvo domiselno porabilo za streljivo sestavek »Maksim Gorki o pravljicah«. Namesto tega je že v drugi izdaji (in potem po vrsti v vseh do zadnje) vzelo tekst podpisanega »K drugi [tretji itn.] izdaji slovenskih pravljic«. Resnici na ljubo pa moram povedati, da sem to napisal kot spremno besedo za hrvaški prevod Bolharjeve zbirke na izrečno prošnjo Hamida Dizdara: *Slovenačke narodne pripovijetke*, Sarajevo 1954, 5—9.

Iz desete, prekrščene izdaje Bolharjeve zbirke *Slovenske narodne pripovedke* — 1981 — pa je udarilo na dan nekaj, s čimer bi bila založba MK mirno lahko prizanesla uredniku (dvomim, da so ga vprašali za soglasje), podpisane mu avtorju spremne besede in slovenskim bravcem sploh. Le čemu je bilo potrebno »pravljico« spreminjati v »pripovedko«? Pojasnilo, ki sem ga dobil usno na uredništvu MK, češ da je bilo to oportuno zaradi »enotnosti« štirih zbirk pravljicega gradiva iz cele Jugoslavije, ki so 1981 prišle na slovenski knjižni trg kot paket v enem skupnem kartonu, se mi nikakor ne zdi prepričljivo. Za mednarodni strokovni pojem Märchenconte-Tale je namreč pri Slovencih v navadi »pravljica«, pri Makedoncih »prikazna«.

medtem ko beseda »pripov(ij)etka« prevladuje le pri Srbih in Hrvatih. Ker je šlo za izdajo v slovenščini, bi bili poenotenje morali uresničiti le z našo, slovensko »pravljico«! Dolgoletna strokovna prizadevanja za uveljavitev vsaj približnega terminološkega reda v te vrste literaturi se s tako prenačljeno odločitvijo namah podrejo; pomisliti je namreč treba, da so štiri knjige izšle v skupni nakladi 51 000 izvodov... Vprašal bi pa še nekaj: zakaj je bilo treba žrtvovati že tako na minimum zreducirane, od 4. do 9. izdaje samo med oklepaje v kazalu utesnjene Bolharjeve vire? Mar je bilo res nujno zavreči nekaj pametnega samo zaradi varljive »enakosti« v površnem? (Knjiga hrvaških pravljic je v paketu edina, ki ima popis virov, čeprav nerodno sestavljen.)

Po izidu Bolharjeve zbirke slovenskih pravljic ni bilo treba dolgo čakati, da so obstale na nji oči raznih založnikov in prevajalcev, najprej v Jugoslaviji, čez čas pa še zunaj. Pri sarajevski »Svetlosti« so med drugimi zbirkami ljudskih pravljic narodov Jugoslavije izšle 1954 tudi *Slovenačke narodne pripovijetke* v prevodu H. Dizdara, ki je prinesel vseh 44 (42 + 2) pravljic in še vire za vsako posebej, tako da je to menda najpopolnejši prevod Bolharja do danes. V istem letu 1954 je pri »Dečji knjigi« v Beogradu izšel kratek izbor 15 pravljic z naslovom *Slovenačke narodne priče* (prev. Jovanka Hrvačanin). Ponatis Bolharjeve zbirke iz leta 1955 je morda spodbudil nekaj novih prevodov; čeprav jih sam — razen enega — nisem imel v rokah in so mi znani le iz rokopisne bibliografije Bolharjevih del (v pismu z dne 2. 9. 1984 mi jo je ljubezljivo poslala Božena Orožen iz Knjižnice E. Kardelja v Celju), se mi vseeno zdi prav naštetih jih tukajle, časovno razvrščene: *Devuška-lebed* (prev. Tatjana Bakamnova). Moskva 1957. — *Gu čirdli peri* (v azerbejdžanski jezik — iz ruščine — prev. M. Ekber). Baku 1958. — *Devet pavu* (prev. Jaroslav Zavada). Praha 1958. — *Wunderbaum und goldener Vogel. Slowenische Volksmärchen*. Eisenach-Kassel 1958: izbor 21 pravljic, ki jih je dr. Else Byhan prevedla in opremila tudi z opombami, literaturo, viri in pregledom tipov po mednarodni pravljичni klasifikaciji (Aarne-Thompson). — *Junačnjak kovač. Slovenski narodni prikazki* (prev. Gančo Savov). Sofja 1966. — O madžarski izdaji (prev. Zoltan Czuka) niso znani bibliografski podatki.

Zbirka *Slovenske pravljice*. Zbral in uredil *Alojzij Bolhar*, Ljubljana 1965, v seriji »Moja knjižnica«, 144 strani, je namenjena predvsem šolski mladini. Čeprav za kakšen tekst velja, da je nov, veliko večino vendarle poznamo iz zbirke, ki smo o nji že obširno govorili. Zbranih je vsega skupaj 35 tekstov. V drugi izdaji — 1980 — ne vsebina ne razvrstitev tekstov nista nič drugačni kot v izdaji 1965; drugačni sta le podobi na ovitku (prvič delo L. Osterčeve, drugič J. Miklavčiča).

Po času izida sledi zbirka *Peklenski boter in druge slovenske pravljice*. Izbral in uredil *Alojzij Bolhar*, DSM v Celovcu, 1972, s 66 teksti, ki se komaj kdaj ujemajo s teksti iz ljubljanske izdaje pravljic pri MK (npr. Bela kača 1). Urednik je zdaj brez zadržkov porabil zgodbe, ki jih v Ljubljani ni mogel, npr.: Umrla žena prihaja nazaj, Mrliška srajčka, O otrokovi roki, ki je mater udarila, in — seveda — Peklenski boter. Le-tega je celo postavil na častno prvo mesto in po njem poimenoval zbirko. Nič pa ni pridobil s tem, da je privlekel iz predala »nekaj najbolj značilnih pesmi pravljичne vsebine«: Kresnice, O sv. zakonu pojoča ptica, Sirota Jerica, Desetnica. Česa hudoba ni mogla prešteti. V svoji uvodni »Besedi o pravljici« je napisal nekaj misli o pravljici na splošno; pri slovenskih pravljicah je med drugim naštel nekaj sklepnih formul; kjer omenja vplive iz soseščine, kliče po dokazih, ki jih ni dal, njegova trditev, češ: »Manjši vpliv je bil z juga, večji pa je bil alpski!«

Zadnja Bolharjeva zbirka so *Slovenske basni in živalske pravljice*. *Ilustriral Marjan Manček*, zbral in uredil —, Ljubljana 1975, in nespremenjen ponatis leta 1980. Urednik, ki daje dva ločena predgovora — O basni in živalski pravljici« (7—10) pa »Še nekaj besed o živalski pravljici« (149—150) — je spravil skupaj 223 besedil, od tega 188 basni in 35 živalskih pravljic. Marsikaj od tega so prispevali znani slovenski literatje (Finžgar, Gangl, Kette, Levstik, Murn, Slomšek, Trdina, Valjavec in celo naš sodobnik Zarko Petan); o njih ni moč zatrdno vedeti, ali so oblikovali snov, ki so jo kje brali ali našli med ljudstvom ali si jo gladko izmislili. Isto velja seveda tudi za manj znane in anonimne »zapisovavce«, ne nazadnje celo za samega urednika, čeprav bi nas bil rad prepričal, da je nekaj [= 18] basni »zapisal po spominu iz mladosti«.

Prof. Alojzij Bolhar nam bo ostal v hvaležnem spominu kot zvest sopotnik v času, ko se je Komisija za slovensko narodopisje prelevila v Inštitut in ko je le-ta na-

merjal svoje prve korake v svet. Ta tihi ljubitelj pravljice si je bil sam zase — brez vsakršnega zunanjega naročila — izdelal neke vrste konkordančno preglednico vsaj tistih pravljic, ki jih je predvidel za objavo v zbirkah, ki jih je snoval. Še posebej mu moramo biti hvaležni, da se je vztrajno bojeval za objavo svojega kritičnega aparata, to je nادرobnih opomb k posamejnim tekstom v svojih pravljivičnih knjigah. Pri tretji izdaji (1959) in potlej do konca so bile Bolharjeve pravljice vključene v serijo »Zlata ptica«. Ker ima enak naslov prva pravljica Bolharjeve zbirke in ker je to ime prišlo tudi v naslov nemškega prevoda Dr. Elise Byhan (Wunderbaum und goldener Vogel, 1957, se nam je utrnila misel: kaj ko bi bilo nemara prav to botrovalo poimenovanju serije?

Ime urednika Slovenskih narodnih pravljic, prof. Alojzija Bolharja, moramo ob njegovem odhodu v kraljestvo rajnih spoštljivo pripisati k imenom zaslužnih slovenskih narodopiscev.

Milko Matičetov

ČUDNE NAVADE ZA KLICANJE DEŽJA

1. S človeško lobanjo v Reziji

Prijatelj Aldo Zuzzi »Linja Kalac« (r. 1925) iz Osojan mi je nedavno povedal nekaj, kar je slišal od deda svoje rajne žene Luigija Madotta »Managáta« (r. 1874 v Reziji, u. 1961 v Franciji, Remilly, Moselle), s katerim so živeli skupaj:

Nekoč v starih časih — kdaj natančneje, ni vedel — je bila v Reziji baje čudna navada za klicanje dežja, ko so v jesenskih mescih nestrpno čakali, da bi voda v potoku Bila narasla in jim omogočila plaviti (*túpít*) drva izpod Korita dol do Zamlina.

Prastare navade, kako sprožiti obilno deževje, so se držali predvsem vaščani iz Osojan, jeseni, ko je bila voda prenizka, da bi lahko plavili drva za rabo med zimo, ki se je bližala, in je zato bilo treba pohiteti.

Navada je bila takale: tik ob potoku so na kraj, od koder naj bi se začelo spuščanje drv v vodo, prinesli človeško lobanjo, pred katero so se spoštljivo ustavljali in izgovarjali priprošnje besede.

Potem ko je padlo obilo dežja in so narasle vode pomalem že začele upadati, tako da je delo lahko steklo brez nevarnosti, so lobanjo spet odnesli na staro mesto k okostju, katerega del je bila, in jo zagrebli.

K plavljenju drv so se nekako do konca petdesetih let, ko še ni bilo cest in prevoznih sredstev, redno zatekali osojski vaščani, ki so imeli gozdove v zgornjem koncu doline, manj pa Solbičani.

Leta 1959 so do Korita potegnili cesto, prevozno za tovornjake, in od tedaj je stari tradicionalni način spravljjanja drv bliže domu dokončno zginit.

Aldo Madotto

2. Z ognjem na vodi v Kotu

Leta 1952 sem v sestavku o žarečih »šib(r)ah« (*Le rotelle infuocate nelle Alpi Orientali*) navedel nekoliko zaokrožen opis posebnega načina klicanja dežja iz Kota:

A Podbela fra il 1890—1900 in un anno (ancora non precisato) di gran siccità, non avendo giovato la solita processione a S. Ilario presso Robič nè ad altri santuari, una vecchia del paese consigliò un altro mezzo di intercessione: preparare un fuoco sull'acqua. Su istruzioni della vecchia i ragazzi del paese improvvisarono una piccola zattera, vi sovrapposero ed accesero della legna, spingendo poi la strana imbarcazione in un luogo dove il Natisone è più profondo.

(Ce fastu? 27—28, 1951—52, Udine 1953, op. 56.)

Podatek mi je bil takrat še čisto svež in sem ga najbrž obnovil in dopolnil kar po spominu. Spodobi pa se, da ga zdajle — ko smo že »pri stvari« — podam tudi dokumentarno po svojem izvirnem zapisu:

Leta 1895 je bil velik šuš. Stara Rosovka in druge žene so rekle: »Bjéžte, otročič, an ogenj zakurite na vodi, pa bo bog dal dež!« Otroci smo našli desko (za okna zapirnat k seniku) in gor zakurili ogenj, potem spustili na vodo [v »beri« = tolmun] »Uatan Podqosk«. Pa smo bli potem doma tepeni.

(Podbela, 21. 7. 1951: pov. Anton Kramar »Žvan«, 1886—1970; rkp. EM VI 34, str. 2.)

* * *

Medtem ko se nam za klicanje dežja z lobanjo doslej še ni posrečilo najti česa podobnega, bi za ogenj na vodi mogli pokazati vsaj delno paralelo s Sedmograškega (prijateljsko opozorilo T. Cevca). Tam pa se pojavlja še nova, dodatna prvina — obredna golota: ob suši so naga dekleta zavlekla v potok brano in na njenih štirih voglih so morali goreti plamenčki (HDA 2, 1929/30, 563).

Milko Matičetov

JUZDA ŽAUSPERSKA

(Ad Traditiones 5—6, 183)

Na poti skozi Kanalsko dolino je Stanko Vraz junija 1841 v Ukvah zapisal pesem »Da bi le biwa liepa ura, — da bi sjawo sončice...« Po Vrazovem zapisu sta jo natisnila J. Scheinigg 1889 (*Narodne pesni koroških Slovencev*, št. 867, poknjženo, brez zadnjih 4 verzov) in K. Štrekelj 1901 (*Slovenske narodne pesmi II*, 6. snopič, št. 1899), medtem ko je pred njima F. Š. Kuhač 1878 (*Južnoslovjenske narodne popievke I*, št. 81) prinesel samo melodijo in prva dva verza. Leta 1970 so J. Kastelic, D. Šega in C. Vipotnik dali ti pesmi nov, literarni okvir s tem, da so jo prenesli iz filološko-narodopisnega konteksta v knjigo *Živi Orfej (Velika antologija slovenske poezije*, str. 111). Ko je v omenjeni lirični pesmi iz Ukev dekle dočakala ljubega,

Konjiče je le za juzda prjeva,
za ta juzda žansperska.***

S tremi zvezdicami zaznamovana opomba k zadnji besedi nas poučuje, da imamo opravka z nevsakdanjo, posebno, »z jaspisi okrašeno« uzdo.

Zaradi take razlage — češ naj bi bili v uzdo kot okras vdeleni dragi kamni, jaspisi (it. giaspidi) — je sourednik Živega Orfeja dr. Jože Kastelic pritegnil »žanspersko uzdo« v sporočilni krog *Zlate koklje s piščeti* (gl. *Traditiones* 5—6, 1976—77 [izšlo 1979], 177 sl.). Précej po uredniškem branju rokopisa sem avtorju sporočil svoj dvom nad omenjeno razlago. Drugega pač nisem mogel.

Seveda mi vprašanje od takrat ni dalo miru. Za pomenom skrivnostnega pridevnika »žansperski« sem vztrajno, čeprav brez sreče, tipal v podoben smer kot ob rezijanskem pridevniku »patarskúnov« (konjiček, kravica ipd.: gl. *Grazer Linguistische Studien* 2, 1975, 131), ki se je skazalo, da ni nič drugega kot v ljudskih ustih popačeno krajevno ime Berchtesgaden. Pobaral sem zraven dr. J. Kanduta iz Ukev še nekaj koroških prijateljev, če oni kaj vedo, kam so Korošci hodili kupovat sedlarske izdelke, uzde in razno drugo konjsko opremo. Pozitivnega odgovora ni bilo.

Uganko je pomagal razvozlati šele čas. Rešitev je tičala nedaleč od Ukeve, v pesmi iz Ziljske doline, kjer jo je v začetku štiridesetih let 19. stoletja zapisal Matija Majar in poslal v Zagreb Stanku Vrazu, potem ko ga je bil le-ta spomladi 1841 obiskal na Koroškem. V Zagrebu je melodija prišla v roke Kuhaču (I, 1878, št. 277, s prvimi 4 vv.: »nastavka tekstu ne imam«), celotno besedilo pesmi pa sta iz Vrazove zapuščine natisnila prav tako Scheinigg (1889, št. 15, tokrat celo 8 vv. več kot jih premore rokopis) in Štrekelj (II, 5. snopič, 1900, št. 1245). Da pa je to pesem prvi objavil Majar sam v svojem časniku *Slavjan* 1873 (št. 6, str. 126—127, krajše kot jo je bil dal Vrazu), so kasnejši objavljavci koroških ljudskih pesmi žal prezrli. Škoda, saj objava v Slavjanu lepo pojasnjuje razne temne besede in ž njimi tudi tisto, ki smo jo mi tako vneto iskali. Ko v dvogovoru med pobičem in dekletom le-ta vprašuje, kaj ji je vse prinesel, sliši med drugim:

»Pernesu sen ti paseč lep,
oj paseč lep in zavspersči.«⁷

V ti opombi — po vrsti sedmi — izvemo, da »paseč zavspersči« pomeni pravzaprav »Salzburger Gürtel«. Pojasnilo je avtentično, saj ga dolgujemo zapisovavcu pesmi — Matiji Majarju.

O Majarjevi redakciji iz Slavjana 1873 s stališča folklorne tekstologije nikakor ni mogoče reči dvakrat, da se ne oslanja — vsaj deloma — na nov zapis iz ljudskih ust. Od verzije do verzije smo namreč priča čudnemu krajšanju, daljšanju ali pre-ravzvrščanju seznama predmetov, ki jih pobič daruje dekletu. Najdaljši je spisek pri Scheinigu, kjer obsega 10 ženskih oblačilno-obutveno-okrasnih kosov; pri Štreklju oz. v izvirnem Majarjevem rokopisu je naštetih 9 kosov, v Majarjevi objavi 1873 pa le 8:

Pobič prinese dekletu v dar:	Rkp. M. Majarja (= Štrekelj 1900)	Scheinigg 1889	Majar 1873
burtah burtašeč	uprižani	kortonast	židasti
črevel(j)če	prajzaršče	id.	id.
pantelče pantelne	židaste	id.	id.
paseč	zaüspersči	zavcperšči	zavspersči
pintelč	zmodüani	zmodvani	zmoduani
rinčico (perstan)	sreberno	id.	(zuat)
štunfiče štumfiče	purgaršče	id.	vprižane
unterfat	pavelnast	id.	—
volšpateč	landraršči	id.	—
žvinkelco	—	miglano	zmigvano

S priložene tabele vidimo, da le štirje od desetih predmetov (tu so navedeni po abecedi) ohranjajo atribut ves čas nespremenjen ali podvržen nebitvenim razločkom (za črko ali dve). Med temi štirimi predmeti je tudi »pasič«, ki je pri Majarju v rokopisu »zaüsperschi«, v objavi 1873 »zavsperschi«, medtem ko ga Scheinig piše »zavcperšchi«.

Tu je treba povedati, da je Janez Scheinig — koroški rojak iz Borovljan in profesor slovenščine v Celovcu — brez obotavljanja postavil v isto vrsto ziljski pas in ukovsko uzdo: kot sta slovnično oba v akuzativu in predmetno jermenasta izdelka iz kože (uzda sicer le na pol), tako ju je izenačil tudi z atributom »zavcperski«, ki nakazuje njuno provenienco. Brž pa moramo dodati še nekaj: Scheinig si je koroško pesemsko gradivo nabral naravnost iz rokopisov, ko mu je Slovenska matica posodila celotno zbirko ljudskih pesmi iz takrat še neobjavljene Vrazove zapuščine.

Ker je Vrazova rokopisna zbirka v glavnem ohranjena, nas tu zdaj čaka samo še zadnji korak: preveriti, kaj pravijo izvirniki v ljubljanski NUK, Ms. 481. V Majarjevi skoraj lepopisno podani ziljski pesmi »Sén mi nè pübič perleti« (VO XIII, 3. Pravi pübič, str. 3—6) ni nič vprašljivega in verz 54 se glasi: *Paseč lěp prov zaüsperschi*; da bi onemogočil vsak dvom, je pisec dal nad u celo polkrožec.* Stanko Vraz, ki si je za svojo rabo — se pravi za načrtovano nadaljevanje zbirke iz leta 1839 — to pesem prepisal (VO XV, 52), ima prav tako razločno »zausperschi«.

Če zdaj vzamemo v roke še snopič Vrazovih zapisov z naslovom *Koruška, Rezia i Krainska* (VO XVI C), bomo v pesmici št. 19 — »Jezd« — iz Ukev videli, da se verz 16 glasi *Za tą juzdą žausperską*, pri čemer je jasno, da se *au* v pisanju žausperska in zausperschi popolnoma ujemata. Le zaradi avtoritete in relativno velike zanesljivosti K. Streklja, ki je bral žansperska, sem natanko pregledal vse zveze *an* v prvih dvajsetih pesmih rokopisnega snopiča (*man, nan, iman, san, baran, španič, pranga, pwanini, kandewa, židany facanetel, velbana, liesana*) in našel, da je druga, konzonantna črka povsod pisana drugače od Vrazovega *u*-ja: »nogici« sta zdolaj nekoliko razkročeni, zgornji del, kjer se polkrožno spajata, pa je ožji. Zveza *au* je redkejša, zato naj zadostuje primerjava med besedama »žausperska« na str. 8 in »taužent« na str. 7 istega zvežčica (v pesmi št. 18 = Strekelj II, št. 1592, v. 27); drugi člen zveze *au* je obakrat popolnoma enako oblikovan.

Vse to nas pripelje do naravnega sklepa: domišljajska, pesniška, »z jaspisi okrašena« uzda iz Živega Orfeja se mora pač umakniti bolj prozaični žausperski ali zavcperski (= salzburški, v Salzburgu kupljeni ali izdelani) uzdi, ki je pred sto leti bila Koroščema Majarju in Scheinigu nemara še domača oz. sta jo vsaj lahko še slišala tako imenovati, Kraševcu Streklju pa je bila nekaj čisto tujega. Le tako je mogoč zamenjati *u* z *n* in s tem nehote zapeljati še urednike Živega Orfeja.

Pri omembi Salzburga nam seveda ne gre toliko za samo uzdo ali pas ali katerikoli drugi predmet, tam kupljen ali od tam »uvožen«, kolikor za povezavo Ziljske doline s tem mestom. Glede tega je mikavno nekolikanj starejše pričevanje Urbana Jarnika, ki je 1811–1812 pisal, da so moški v Ziljski dolini že zdavnaj odložili nošo svojih dedov in da se oblačijo enako kot salzburški vozniki: *Bei den Männern ist die Tracht den Salzburger-Fuhrleiten gleich; die Grossväter Tracht haben sie schon lange abgelegt«* (F. Kidrič, *Korespondenca J. N. Primca 1808—1813*, Lj. 1934, 135).

* Kakor je Majar sporočil Vrazu (po juniju 1841), je s tem znamenjem le opozarjal, da je *u* nastal iz *l*.

Za tako vnete (pre)voznike, kot so bili nekoč Ziljani — pa naj so prevažali tovore na gornjo, nemško stran ali na doljno, laško stran — mesta kot so Salzburg, Bergamo in druga očitno niso pomenila nedosegljivih daljav, če je za njimi ostala bolj ali manj otipljiva sled celo v pesmih.

Milko Matičetov

»DVOJNA OBLEKA« V ŽUPANČIČEVI DUMI

Oton Župančič je zbiral belokranjske otroške verze (objavljeni so v četrti knjigi Strekljeve zbirke). Ljudska pesem je imela močan vpliv na rimo in ritem, a tudi na figuraliko njegovega verza. V pesmih in baladah je preobrazil ljudske motive in teme (Belokranjska balada, Belokranjska deklica, Koledniki, Na Jurjevo, Zeleni Jurij idr.), njegova »Duma« diha in živi od antize: kmečko (= belokranjsko) podeželje — veliki svet. V »Dumo« je vpletel nekaj pesniško požlahtnjenih narodopisnih motivov, ki simbolizirajo slovensko kmečko stvarnost in idiliko. Iz poteka pesmi se vidi, da Župančič misli predvsem svojo ožjo domovino, Vinico in Dragatuš, takrat še zelo čisto etnografsko osredje. Primerjajmo: nagelj — znamenje fantom; pisane rute; olje — zdravilo za razpokane roke; trlice na tnalu; osnutek in votek na statvah; golobček — Sveti duh nad mizo (glej tudi pesem »Sveti duh«); Gregorjevo s »ptičjo svatbo«; motiva iz ljudskih pravljic: divji mož, vile (že v Župančičevih otroških pesmih).

Spričo tega se poraja vprašanje, kakšno narodopisno vrednost ima Župančičeva navedba »dvojne obleke«, ki jo imajo člani belokranjske kmečke družine:

*»ni gospodinje strah mrazov, zakaj nje družina
dvojno obleko ima...«* (Duma, v. 101, 102).

Viniško in belokranjsko ljudsko nošo pregledno popisuje Marta Ložar (Narodopisje Slovencev II., Ljubljana 1952, str. 168 ss.). A tudi iz avtopsije vemo, da na kmečkih najbrž niti v najstarejših časih niso nosili samo »dvojnih« oblek. Tudi na Vinici ločijo poletno obleko od zimske in delovno od praznjne (»zakmášne«), čeprav je praznja obleka le dopolnilo ali olepšava osnovne delovne obleke. Vsekakor je imel v času Župančičeve »Dume« (izšla je v zbirki »Samogovori«, 1908) član belokranjske trdne kmečke družine — četvero oblek (dvoje poletnih, dvoje zimskih). Ni smiselno razlagati, da misli pesnik zimsko delovno in praznjo obleko, temveč takšno, da se glede na pretežno nošeno obleko (tj. poletno), tudi »zime« ni treba bati. Župančičev pasus je lahko mišljen le antitetično: družina ima poleg poletne še zimsko obleko (ne glede na to, ali je delovna ali praznja).

Sicer pa podoba sama ni Župančičeva last, stara je več kot dva tisoč let. Prevzeta je iz Svetega pisma stare zaveze, določneje iz »Knjige pregovorov«. Ta se konča s čudovito »Pohvalo vrle žene«, kjer stoji tudi tale stih (v prevodu ekumenske izdaje iz l. 1974, str. 619):

*»Ne boji se snega za svojo družino, zakaj vsi njeni domači
imajo dvojno oblačilo«* (Preg 31, 21).

V svetopisemski »Pohvali žene« je omenjeno tudi eno od najstarejših in glavnih ženskih opravil — predenje:

*»Svoje roke steguje po preslici, njeni prsti
prijemljejo vreteno«* (Preg 31, 19).

To podobo je Župančič podoživljal po svoje, po »belokranjsko«, predenje je zamenjal s tkanjem [podobo »predenja« je uporabil v »Belokranjski deklici (»brez vretena in povesima«)]:

*»... in čuješ na tnalu
trlice? In osnutek na statvah čaka že votka«* (Duma, v. 102, 103).

Dalo bi se morda celo ugotoviti, kateri prevod biblije je rabil Župančiču, toda to je že literarno vprašanje. Vsekakor je pesniško učinkovita podoba »dvojne obleke« — etnografsko medla oz. malo jasna. Poleg tega pa ni niti Župančičeva (ni belokranjska) niti iz Župančičevega časa (je svetopisemska). Zato jo lahko navajamo le kot »zanimivost«, nikakor pa ne kot etnografski »vir« za belokranjsko ljudsko nošo.

Dušan Ludvik

NESREČNA NOČNA POT ZARADI STAVE

(Ad Traditiones 5—6, 329 s)

Pred leti sem med slovenskimi zgodbicami o nesrečnih nočnih poteh zaradi stave (AT 1676 B) poročal tudi o tisti, ki jo je oblikoval F. S. Finžgar v *Gostaču Matevžu* 1954. Pisatelj mi je kot svoj vir omenil ustno izročilo o »resničnem« dogodku, ki da se je pripetil v njegovi domači vasi.

Danes naj pokažem še eno varianto, ki jo je objavil leta 1894 pedagoški in nabožni pisatelj Jožef Volc v vezani besedi z naslovom *Ob uri duhov*. Volčeva pesem pripoveduje, kako se mlad pivec v gostilni širokousti, da si upa sam stopiti ponoči v cerkev. Sopivci ga spodbujajo z obljubo, da ga bodo počakali in če prinese iz cerkve »svetilnikov par« v dokaz, da je bil tam, dobi »bokale tri in v dar še smodk — deset«. Fant gre, pa ga ni nazaj. Zjutraj ga najdejo mrtvega zraven oltarja:

*Zabito v sence je imel
svetilnikovo ost —
k tovarišem ni prišel več
duhov ponočnih gost.*

(Vrtec 24/2, 1894, str. 25—26).

Volc ni povedal, odkod mu snov, sklepati pa smemo, da iz ljudskega izročila. Prizorišče tu ni ne Finžgarjev grič Kres ne Jurčičevo pokopališče, ampak cerkev. J. Volc, doma iz Podkorena, je bil Finžgarjev vrstnik, oba sta bila ordinirana leta 1894 in v ljubljanskem bogoslovju sta se gotovo srečavala in kovala pesmi in prozo (za Vrtec). Motiv, kakor ga je v verzih oblikoval Volc, morda obogaten s pripovedjo deda iz Doslovič, če ne celo z jurčičevskimi reminiscencami (*Spomini na deda*), je v Finžgarju tlel dolga leta, dokler ga ni vpletel v Gostača Matevža.

•

Zraven slovenskih variant tipa 1676 B po mednarodnem kazalu Aarne-Thompson naj tu le bolj mimogrede omenim dve slovaški varianti. Mimogrede in prav na kratko, ker vem, da bodo (ali se morda celo že) to naredili temeljiteje slovaški folkloristi za svoje kazalo pravljič. Slovaški varianti sta oblikovani v vezani besedi.

Pesnik Janko Král (1822—1876) je v mesečniku »Orol tatransky« 1847 objavil balado *Križ a čiapka*. Po ugotovitvah literarnih zgodovinarjev (J. Král, *Súborné dielo*, ured. M. Pišút, 1959, 164—168 in 698—699; P. Štelinger, *Kto proti osudu*, 1976) je Král imel za podlago, kar mu je povedala neka ženska v Dubravi 1840 o pogumni Mari, ki je opolnoči vzela z nekega groba križ in kapo kot dokaz, da je bila na pokopališču. Odtlej pa jo je vsako noč hodil mrlič opominjat, naj vrne, kar je vzela. Prej zdrava in vesela deklica je začela hirati in začela hirati in brž ko je križ in kapo opolnoči vrnila, kjer ju je bila vzela.

Drugo verzificirano objavo podobne snovi zasledimo med spisi *Hviezdoslava* — Pavla Orszagha (1841—1921). To je zgodba o pogumni Katki (*Sobrané spisy básnické Hviezdoslava*, svazok VIII: *Kratšia epika*, Oddiel III, 1902—1920; izdaja iz 1927, str. 42—72), ki je po smrti pastirja Kuba — starega fanta, o katerem je šel glas, da ponoči hodi naokoli kot volkodlak — na preji ponudila stavo, da bo šla na pokopališče in vzela venec z groba. To res naredi, vendar potem nima več miru: tri noči zaporedoma pride nekdo pod okno in ponavlja: »Vrni, kar ni tvoje!« Neznane venca ne sprejme ne iz rok Katkinega očeta ne brata in tudi od nje ne, ko ga vrže čez pokopališčni zid. Vztraja, da mu ga mora prinesiti sama in ga spet privezati,

kjer je bil, natanko ob času, ko ga je vzela. Četrto noč ob enajstih se Katka kar s preje napoti z vencem na pokopališče... Zjutraj so jo našli mrtvo pri glavi groba: najbrž je pokleknila, da bi obesila venec na križ in ga pritrdila, pri tem pa ga je v zmedu zavozlala s trakom svoje kite. Ko je hotela vstati, jo je nekaj držalo in tega se je tako ustrašila, da je spustila dušo.

Viktor Smolej

PRANJE Z GOVEJIM ŽOLČEM

V času med obema vojskama je bilo med slovenskimi krojači razširjeno pranje volnenih tkanin z razredčenim govejim žolčem. Pri mesarju so kupili goveji žolčnik, ga odprli in vsebino razredčili z mlačno vodo. V to razredčino so potem namočili moško volneno obleko ali ženski kostim, ga dobro podrgnili in nato temeljito sprali najprej v mlačni, potem pa še v hladni vodi. Spiranje je moralo biti temeljito, ker ima goveji žolč hudo neprijeten vonj; zato pa je bilo pranje učinkovito. Posebno se je obneslo za volnene izdelke z mastnimi madeži. Prednost takega načina pranja v primeri s kemičnim čiščenjem je bila v tem, da je tkanina po pranju v govejem žolču ohranila žive barve. Pranje z govejim žolčem je bilo znano tako na Štajerskem kot v Ljubljani. Zanj sem zvedela od svoje mame Marije Koren, vdove po krojaču Viktorju Korenu. Oče, r. l. 1906 v Pesjem pri Velenju, je služboval v Velenju, Celju in Ljubljani, in se je tam srečal s tem načinom pranja.

Marta Koren

S proslave 80-letnice dr. Ivana Grafenauerja v Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU dne 7. marca 1960.

Od leve proti desni — sedijo: Zmaga Kumer, Ivan Grafenauer, Lino Legiša; stojijo: Vilko Novak, Emilijan Cevc, Boris Orel, Milko Matičetov, Valens Vodušek, Niko Kuret.

Foto: Božo Štajer

DE NOVIS LIBRIS RELATIONES ET IUDICIA

Marija Makarovič, *Kmečko gospodarstvo na Slovenskem*, MK Ljubljana, 1978, 296 strani, ilustriral France Golob.

Knjiga *Kmečko gospodarstvo na Slovenskem* je etnološki prikaz te panoge, ki je prilagojen širšemu krogu bralcev in je kot tak glede na splošno pomanjkanje tovrstnih del zelo dobrodošel.

Zgradba dela je zelo pregledna. Avtorica začenja z orisom poljedelstva, ki ga glede na posamezne faze dela in orodja še podrobneje razčleni po poglavjih. Dalje obravnava na podoben način še vse ostale zvrsti kmečkega gospodarstva od vrtarstva, vinogradništva, sadjarstva, hmeljarstva, živinoreje, prašičereje, perutninarstva, čebelarstva, gojenja sviloprejk, do gozdarstva, splavarstva, oglarstva, ribolova in nabiralništva. Na koncu dodaja delovni dnevnik kmetovalca z Libne nad Krškim, z nazornim prikazom kmečkih opravil in pomembnejših dogodkov za vsak dan leta 1953 in leta 1977, za primerjavo, kako se je spremenilo in posodobilo kmetovanje v poveljnih letih.

M. Makarovič je pri pisanju med drugimi viri uporabila še številne pomembnejše pisane in tiskane vire, ob upoštevanju vse strokovne etnološke literature, ki je izšla na področju gospodarstva na Slovenskem. Žal besedilo ni opremljeno z opombami, v katerih bi avtorica navedla vire in literaturo za posamezne podatke, ki jih v delu omenja. Pomanjkanje strokovnega aparata ob beedilu delno opravičuje poljudni značaj knjige. Ze v uvodu je M. Makarovič poudarila, da želi podati sistematični pregled različnih gospodarskih vej, orodij in naprav, kakršne ugotavljamo na slovenskih kmečkih gospodarstvih od srede 19. stoletja dalje. Rezultati tovrstnih raziskav so namreč dostopni le ozkemu krogu strokovnjakov. Ker v obdobju vsesplošne mehanizacije kmečkih obratov cela vrsta gospodarskega orodja, naprav in načinov gospodarjenja vedno hitreje izginja iz vsakdanje kmečke rabe, je vrednost knjige ravno v tem, da bo ohranila to plat slovenske kmečke kulture v zavesti širšega kroga Slovencev.

Zaradi svoje zgradbe in zelo zgoščenega stila, ki kolikor mogoče izčrpno, vendarle na kratko podaja potek različnih gospodarskih procesov in skuša hkrati v pripoved vključiti tudi zgodovinski razvoj gospodarstva, skupaj s krajevnimi posebnostmi, pa ima delo kljub svoji poljudnosti značaj neke vrste strokovnega priročnika. Posebej nazorne in poučne so številne ilustracije, ki so celo bolj zgovorne, kot bi bile fotografije. Prav zaradi tega lahko knjiga služi tudi kot neke vrste terminološki slovar s področja gospodarstva, ki bi bil še bolj praktičen, če bi bil na koncu dodan seznam vseh etnoloških izrazov z navedbo strani, kjer so le-ti omenjeni. Brez dvoma bi bilo podobno zasnovano delo koristno tudi na drugih področjih etnologije, saj v etnološki stroki pogrešamo tako etnološki atlas, kot terminološki slovar. Čeprav se je M. Makarovič uvodoma omejila na poljudnejši pregled različnih gospodarskih panog, orodij in naprav, bi morda vendarle lahko dala nekoliko več poudarka družbenim odnosom, saj so le-ti med posamezniki v okviru vaše skupnosti, prav tako kot socialna razslojenost, razne oblike družbenega življenja, delovne šege in navade... s kmečkim gospodarstvom takorekoč neločljivo povezani. Prav tako bi bile s tega stališča zelo ilustrativne tudi fotografije. Seveda bi se s tem obseg dela znatno povečal.

Posebej ilustrativen je delovni dnevnik kmetovalca s srednje kmetije, ki je dodan na koncu knjige in ki v veliki meri odtehta omenjeno pomanjkljivost. Predstavlja namreč izredno pomemben vir za študij kmečkega gospodarstva in pregledno prikazuje razporeditev kmečkih del čez celo leto.

Monika Kropelj

Dušan Rešek, *Šege in verovanja ob Muri in Rabi*. Murska Sobota, Pomurska založba, 1979, 1983, 168 str.

Medtem ko smo pripravljali poročilo o knjigi Dušana Reška Šege in verovanja ob Muri in Rabi, sta nas avtor in založba prehitela z drugo, dopolnjeno izdajo istega dela. Morda pa je tako prav: sedaj imamo pred sabo obe knjižici, ki se lepo dopolnjujeta.

Namen avtorja ni bil, opisovati šege na široko, niti se ni spuščal v strokovne razlage, kar v uvodu poudarja Vilko Novak. Kot ljubitelj je zbral posamezne prvine ljudskih šeg in verovanj v prekmurskih in porabskih vaseh, jih povezal v tematska poglavja in pri tem za vsak element posebej navedel kraj zapisa. Iz tako pripravljene gradiva lahko raziskovalec črpa snov za svoje razprave. Šege življenjskega kroga je zaokrožil v zaglavljih Vóugledi, Zàročki, Gostúvanje ter v novi izdaji dodal še posebno poglavje o zdravicah na gostijah (Nákloni). Pri »porodu« posveča pozornost tako noseči materi kakor vsem še znanim dejanjem in verovanjem ob rojstvu otroka. Samemu otroku posveti posebno poglavje. Med poglavji Otrok in Smrt je uvrstil nekako simbolično, morda za omilitev prehoda obeh skrajnosti življenja, poglavje o boleznih, o dejanjih, ki naj bi pregnala bolezen.

Letne šege začenja s Pustom, ki mu sledijo Post, Kvatre, Vélíka noč, nato se ustavlja pri posameznih pomladanskih (Gregorjevo, Jurjevo, Markovo, Florjanovo itd.), poletnih (Petrovo, na srpnjo Márijo) in jesenskih svetnikih (Mihovo, Sisvéci, Martínovo). Pozimi pa se glavne šege v severovzhodni Sloveniji dogajajo na Barbárinje, na Miklóšínje in na Licínje, če ne štejemo sém božíčne in novoletne dobe, ki jima D. Rešek posveča posebno obsežni poglavji. V zimski čas pade tudi »domači praznik« — kolíne. To poglavje pa že kaže na prehod med praznikom in delom. Na naslednjih straneh se vživljamo v skrbi gospodarjev za dober pridelek hrane (Setev, Sajenje, Zetev), za živino (Paša, Košnja, Živali) in za jesenska spravila. V zadnjem poglavju je avtor združil posamezna verovanja.

Dušan Rešek nam je v svojem delu ohranil tudi narečne besede, za katere lahko razlago poiščemo na zadnjih straneh v slovarčku. Njegovi zapisi ne ostajajo nedokumentirani. Seznam pripovedovalcev — njegovih informatorjev — nam sicer ne pove, kateri podatek mu je kdo posredoval, pač pa lahko iz njega razberemo avtorjevo natančnost pri preverjanju podatkov, saj je pripovedovalcev zelo veliko in različnih starosti. Vse to daje knjižici še dodatno vrednost.

Uvod k »Šegam in verovanjem med Muro in Rabo« je napisal Vilko Novak, ki je Reškovo vestno zbiralno delo postavil v okvir dosedanjega zbiranja in raziskovanja ljudskega življenja med Muro in Rabo. Na kratko predstavi prve prekmurske rojake, ki so se zanimali za materialno, duhovno in družbeno kulturo, opisovali hiše, nošo, jezik, šege itd. Na tem področju je oral ledino Jožef Košič. Novak na kratko označi tudi pomen ljudskih šeg, navad in verovanj, toliko »kolikor je za umevanje gradiva o pričujoči knjigi potrebno za tiste, ki o tem niso poučeni« (Uvod str. 14).

Knjigo sta prikupno ilustrirala Štefan Galič in Štefan Hauko.

Helena Ložar-Podlogar

Pavla Štrukelj, *Romi na Slovenskem*. Ljubljana, Cankarjeva založba 1980, 323 str. Ilustr. Povzetek v angl.

Knjiga Pavle Štrukelj *Romi na Slovenskem* »je poskus kompleksne etnološke obravnave manjše etnične skupnosti« in se loteva temeljnih življenjskih potez Romov, ki so se v Sloveniji bolj strnjeno naselili v Prekmurju, na Dolenjskem in Gorenjskem.

Studija, ki je plod 15-letnega terenskega dela in upoštevanja dosedanjih virov o življenju Romov, izhaja

1. iz spoznanja, da je bila ta tema doslej v naši etnologiji zanemarjena, in

2. iz želje, da bi delo »pomagalo že tem otrokom ali pa vsaj naslednjemu rodu do drugačnega in lepšega življenja«, in da bi avtorica ovrednotila njihovo kulturo in nepristransko osvetlila številne probleme njihovega vsakdanjega življenja (str. 7).

Slovenski etnologi nimamo veliko izkušenj pri preučevanju tujih etničnih skupnosti. Izhodišče takih etnoloških obravnav so ponavadi »drugačnost«, »nenavadnost«, celo »eksotičnost« obravnave skupnosti. To je deloma razumljivo, ker drugačnost najde svoje edino legitimno mesto na družbenem robu. Številni viri o Romih v Sloveniji, pa tudi drugod, to obrobnost tudi potrjujejo. Pripovedujejo o dvojnem odnosu večinskega prebivalstva do Romov — občudujočem in zavračajočem, hkrati pa vedno tudi o prizadevanjih, da bi drugačnost in obrobnost z bolj ali manj nasilnimi sredstvi zadušili in speljali na pot prilagajanja, konformnosti z večino. Razlogi za taka prizadevanja so seveda lahko zelo različni — od skrajno oblastniških do bolj ali manj dobronamernih, vendar hote ali nehote puščajo brazgotine v življenjskem tkivu skupnosti. Kako avtorica monografije o Romih v Sloveniji razume romski problem?

Poglavja pod naslovom »Zgodovinsko ozadje« obravnavajo Naseljevanje in razširjenost indijskih nomadov v Evropi, Naselitev indijskih nomadov v Sloveniji in njihovo število, Jezikovno in etnično dediščino indijskih nomadov v Sloveniji, Izročilo družbene romske skupnosti in Poskuse stalne naselitve Romov v Sloveniji. Navedeni razdelki razkrivajo nujen historiat, pa tudi nekatere njihove značilnosti (bivališča, obleka, dejavnost, družbena organizacija, verovanja). Predvsem slednje so oblikovale stereotip o Romih, ki ga avtorica ne razčlenjuje, kakor bi to upravičeno pričakovali, temveč ga v nadaljevanju besedila večkrat označuje kot »bohemske« življenje. Omejnena oznaka nima nobene strokovne podlage in bi se ji bilo ustrezneje odreči v besedilu, ki meri na znanstvenost. Etničnosti pač ne moremo zreducirati na vsakdanjo rabo pojma boemskost — njegova raba in razumevanje sta večpomenska in problematična. Mimogrede: v besedilu so številni jezikovno in torej tudi vsebinsko ohlapni izrazi in besedne zveze, ki celotno obravnave ne dvigajo nad raven vsakdanjega pogovornega jezika in splošno znanega razmišljanja. Strokovnost omejujejo na nedvomno dragocen zbir podatkov, ki bi jih avtorica lahko uporabila za pronicljivo analizo razmerja med Romi in domačini, pa tudi za razkrivanje socialne in duhovne karakterizacije Romov, za katero si ves čas eksplicitno prizadeva, v bistvu pa jo razreši s terminom »bohemiški«.

Etnološki analizi so nekako napoti posplošitve, ponavljanje nekaterih podatkov in dejstev oziroma njihova neučinkovita razporeditev. To žal velja tudi za drugi, središčni del knjige, ki pripoveduje o Življenju Romov v slovenskem prostoru (str. 100—297). Za poglavjem Življenjski prostor in naselja bi logično pričakovali poglavje o Domu in notranji opremlitvi in šele nato poglavja o prehrani, noši. V navedenih razdelkih spet zasledimo ugotovitve, kot npr. da »V začasnih naseljih ne odseva samo bohemske življenje teh družin, ampak tudi revščina« (str. 109), da je v »zadnjem desetletju videti v romskih naseljih že številne sodobne zidane domove« (str. 170), za katere mora bralec brskati v uvodna ali pa sklepna poglavja, da vsaj približno zve, koliko in kje je takih bivališč. Kaj je »urejena, sodobna hiša« — po romski ali avtoričini presoji (?) — zvevmo naključno in mimogrede na kakem povsem drugem mestu in v drugem kontekstu.

V poglavju o poklicih in dejavnosti Romov bi bili dobrodošli podatki o zaščitniški, porabi, o natančnejšem številu teh ali onih obrtnikov, ki se nam skoraj detektivsko razkrijejo šele na koncu knjige. Strokovno najbrž tudi ni povsem sprejemljiva trditev, da je beranje »značilno etnično opravilo teh ljudi« (str. 140) ali pa »Gotovo je, da je površna in zanemarjena obleka deloma posebnost teh ljudi, deloma pa dokazuje nizko gospodarsko raven, ki je posledica njihove bohemske nravi« (str. 178).

Takih zgledov bi lahko našli še več, zato jih ne morem razumeti kot nerodnosti, okornosti. Prej se mi vsiljuje misel, da gre za nedorečenosti oziroma težave, ki jih je pred etnologinjo postavila želja po vsestranski obravnavi. Če monografija ostane pri seštevanju dejstev in sta analiza in sinteza prepuščeni bralcu, izhodiščni namen kompleksne etnološke obravnave ni dosežen. Avtorica resda sledi skoraj vsem etnološko »predpisanim« temam, vendar jih ne problematizira. Življenje Romov se je

v stoletjih bivanja v Evropi, pa tudi pri nas, korenito spremenilo, tako kakor se je spremenilo življenje vseh. Novi in drugačni načini preživljanja niso oblikovali le nove družbene skupnosti Romov in razkrojili patriarhalnosti prvotne rodovne družbe, čas in družbene spremembe so razkrojile še marsikaj pri marsikom, povsod so se soživeče skupnosti nekako prilagajale druga drugi. Za Slovence in Rome v Sloveniji tičijo problemi drugje — v njihovem medsebojnem razmerju in vseh razsežnostih tega razmerja, ki pa se jih knjiga o Romih na Slovenskem dotika mimogrede in nepoglabljeno. Predstavitev notranje diferencirane podobe vsakdanjega in prazničnega življenja Romov ostaja na pol poti kompleksne etnološke obravnave, ki bi jo morala odlikovati večja medsebojna povezanost obravnavanih sestavin, njihova analiza, pa tudi mestoma natančnejša kvantifikacija. Dolgotrajno terensko delo in dragoceno gradivo bi v strokovno bolj spopolnjenem izrazu dobilo večjo vrednost in etnološko povednost. Vključitev neposrednih pričevanj Romov in ljudi, ki živijo v njihovi bližini, bi popestrila in podkrepila pripoved, izrabila moč besede, kakor je bilo to s kamero in besedo uresničeno v filmu *Opre Roma*, ki je brez znanstvenih in »monografskih« pretenzij, brez senzacionalizma množičnih medijev uspel opomniti na osnovne življenjske probleme tistih Romov, ki najbolj živijo svojo obrobno.

Ingrid Slavec

Mirko Ramovš, *Plesat me pelji. Plesno izročilo na Slovenskem*. Cankarjeva založba, Ljubljana 1980, 416 str.

Kot uvod k temu spisu naj najprej citiram nekatere misli iz Predgovora, kjer med drugim piše: »Za knjižno izdajo slovenskih ljudskih plesov se je odločil Glasbeno-narodopisni institut (zdaj Sekcija za glasbeno narodopisje ISN, ZRC — SAZU) že leta 1958, ko je začel z izdajanjem zbirke, v kateri bi bil izbor plesov posameznih slovenskih pokrajin. Doslej so izšli trije zvezki, ki obsegajo pleso Koroške (1958), Primorske (1958) in Prekmurja (1968) avtorice Marije Šuštarjeve. Pokazalo pa se je, da bi bilo treba najprej objaviti zbirko, ki bi bila hkrati *znanstveno zanesljiv prikaz ljudskega plesnega izročila na Slovenskem in priručnik, v katerem bi folklorne skupine našle ustrezno gradivo za svoje nastope.*« (Podčrtal JS.) Gre torej za objavo, ki naj bi imela dvojni nalogo: znanstveno in poljudno praktično. Tej dvojni zasnovi je avtor posvetil tudi dva večja razdelka. Prvi razdelek, *Uvod*, ima 8 poglavij: *Pojem ljudskega plesa*, *Viri o plesu*, *Vrste plesov in njih razširjenost*, *Plesne oblike*, *Glasbena spremljava*, *Plesno izražje*, *Vloga plesa*, *Dosedanje raziskovanje* — skupaj s *Predgovorom* 56 strani. Drugi razdelek zavzemajo opisi plesov: *Skupinski plesi* (33 plesov in 4 variante), *Otroški plesi* (7 plesov), *Parni plesi* (64 plesov in 8 variant). Vsega 104 opise in 12 variant, skupaj torej 116. Na dveh naslednjih straneh je objavljena Bibliografija, ki ji sledi 28 strani angleškega povzetka prvega razdelka knjige. Na koncu sledi še *Kazalo plesov* po zaporednih številkah, *Abecedno kazalo plesov*, *Kazalo plesov* po pokrajinah in še splošno *Kazalo*. *Kinetograme* je narisal Bruno Ravnikar, ilustracije je prispeval Savo Sovre.

Prvi razdelek, *Uvod*, je tehtna, poglobljena, natančna in dokaj izčrpna študija o plesnem izročilu na Slovenskem ter predstavlja osrednji in bistveni del knjige, ki jo avtor v Predgovoru sicer imenuje *Antologija*. Nekoliko me moti izraz »uvod«, saj je, vsaj zame, vse kaj drugega kot samo to. Vsako od naštetih poglavij v *Uvodu* je pisano tehtno, strokovno natančno z jasnimi opredelitvami, lahko rečemo z velikim znanjem, skrbnostjo in ljubeznijo, brez nepotrebnih tako imenovanih strokovno-znanstvenih spakedrank in tujk. Velja omeniti tudi, da avtor v opombah vedno sproti vestno navaja vse vire, na katere se je pri pisanju naslanjal. Tako dobrega »Uvoda« v tovrstni literaturi (in najbrž tudi v drugi) človek zlepa ne najde, čeprav so se vanj kdaj pa kdaj vrinile manjše »nerodnosti«. Seveda so pri tem mogoče različne interpretacije. Tako sta npr. (na strani 37) omenjena družabna plesa iz prve polovice 20. stoletja, tango in foxtrot, ki se pri prenosu in prevzemu nista udomačila in na podeželju nista pognala korenin. Bržkone zaradi tega, ker sta oba plesa dokaj težka z različnimi plesnimi figurami. Še bolj pa najbrž zaradi tega, ker je glasbo za tango in foxtrot prav težko igrati na glasbilo, ki se je ob pojavu teh plesov na Slovenskem

najbolj uporabljalo za glasbeno spremljavo k plesu. To so diatonične harmonike, na katere je zaradi zvočno tehničnih zmogljivosti glasbila skoraj nemogoče zaigrati ustrezno melodijo k tem plesom. Če ni prave glasbene spremljave, je seveda nemogoče plesati. Na strani 47 se je takoj v začetku poglavja zapisala netočnost »Pomemben sestavni del plesa je glasba... In vendar so narodi, ki plešejo tudi brez glasbene spremljave, zvočno ritmično spremljavo jim daje le topot nog.« Bolje in točneje bi bilo treba reči, da so plesi brez instrumentalne glasbene spremljave, kajti topot nog (ali katerakoli druga zvočno ritmična spremljava) je že glasba.

Na strani 49 avtor govori o glasbeni instrumentalni spremljavi plesov. Mislim, da bi bilo dobro ločiti glasbeno spremljavo k plesom, ki se plešejo na prireditvah npr. veselicah, svatbah ipd., ter glasbeno spremljavo k plesom, ki se plešejo doma, ob koncu raznih del ali ob domačih praznikih. V obeh primerih je seveda godčevski sestav, glasbena spremljava sploh, lahko zelo različna. Pri rezijanskem plesu (str. 41) tudi nisem docela prepričan, da je plesalec vseeno, ali je melodija v 2/4 ali v 3/4 + 2/4 taktu. Kot vem iz svojih izkušenj, plesalci veliko raje in tudi »pravilneje« plešejo svoj ples na melodijo v 3/4 + 2/4 taktu. To je nekaj pripomb, ki pa nikakor ne vplivajo na znanstveno zanesljiv prikaz ljudskega plesnega izročila na Slovenskem.

Drugi razdelek naj bi bil »... priročnik, v katerem bi folklorne skupine našle ustrezno gradivo za svoje nastope«. Namenjen je tudi strokovnjakom, saj so besednemu opisu plesov dodani zapisi v mednarodni plesni pisavi — kinetografiji —, navedeni so vsi arhivski podatki, opombe itd., ki so za razumevanje plesa potrebne, in pripadajoča melodija oziroma plesna pesem z besedilom. Drugi razdelek obsega seveda le izbor plesov na podlagi dotlej (ko je knjiga nastajala) znanega in zbranega gradiva. Razdelitev v 3 poglavja je strokovno utemeljena. Kot osnovni kriterij je avtor upošteval dve kategoriji: ugotovljiva starost plesa ter bistvenjša oblikovna značilnost plesa. Vsi opisi plesov so oštevilčeni (od 1 do 104, variante imajo označbe a, b ali 1., 2. itd.), za številko sledi najbolj razširjeno poimenovanje plesa, krajša (ali daljša) razlaga o poimenovanju, razširjenosti, obliki plesa, glasbeni spremljavi ipd., kar dobro dopolnjuje in poglobi razlago iz že prej omenjenega »Uvoda«. K vsakemu plesu je objavljen tudi ustrezen vzorec melodije, ki je podana enoglasno in enotno transponirana na g-finalis, kot je za strokovne objave melodij v navadi. Sledi še podroben besedni opis posameznih korakov za vsako dobo v taktu ter zapis v kinetografiji. Ta plesna pisava omogoča Neslovcem, da spoznajo in »preberejo« vse plesse. Škoda, da ni vzporedno ob kinetogramu zapisana še melodija v notni pisavi, kar bi prav gotovo olajšalo spoznavanje plesa, saj vsi strokovnjaki obvladajo tudi notno pisavo. Na ta način bi bil kinetogram popolnejši in razumljivejši. Poleg tega pa je glasbena spremljava bistveni sestavni del plesa, brez katerega ples pravzaprav ne obstaja. S tem bi se izognili nekaterim nepravilnostim kot npr. pri plesu št. 104, Rezijanski ples, 1. primer Ta plazina, kjer naj bi plesalec šele v 9. taktu napravil »močno poudarjen klecnjen korak«, kar ne drži. Plesalec napravi na prvo dobo osmega takta z desno nogo močan potrk (= močno poudarjen klecnjen korak) in nato še vedno na prvo dobo zadnjega takta »na tenko«. Če bi ob kinetogramu bila zapisana melodija, bi bila vsa stvar bolj točna. Potrki plesalcev (ženske potrk le nakažejo) v strogo določenem trenutku, to je vedno na prvo dobo zadnjega takta melodije »na tenko«, so bistveni del rezijanskega plesa. Kdor ne zna, se zmoti ali ne sliši, kdaj pride potrk, ta ni Rezijan, kajti pred »usodnim« potrkom lahko godec poljudno daljša ali krajša melodijo. Ne poznam Rezi-jana, ki bi se bil kdaj zmotil! Vsi ostali pa imajo (imamo ali smo imeli) velike težave, dokler ne spoznajo melodije. Ta povezava med glasbeno spremljavo in plesom je še danes trdna in stalna. Ob tem bi opozoril na pomembnost načina objavljanja ljudskega glasbenega izročila. Če neki pojav obstaja izključno v povezavi z drugim pojavom, ga nikakor ne moremo in ne smemo predstavljati samega, marveč vedno oba skupaj. To velja tudi za objavljanje ljudskih pesmi brez napevov, kar je strokovno nedopustno, ne glede na namen, ki ga ta ali ona objava ima. Seveda ni vedno lahko, saj bi dosledno objavljanje melodij pri pesmih (in plesih) večkrat občutno povečalo obseg, težave bi bile pri tisku itn.

Avtor antologije se je vseh preje naštetih težav dobro zavedal in jih je v glavnem dokaj dobro rešil. Teh nekaj pripomb (verjetno ne bodo vsi istega mnenja) nikakor ne vpliva na pomembnost pričujočega dela. Antologija predstavlja, ne samo za Slovence, vzorno, tehtno in znanstveno strokovno delo na zavidljivi ravni, s kakršnimi se v etnomuzikološki stroki redkeje srečujemo. Zato tudi ni presenetljivo, da

je za to delo avtor prejel leta 1981 nagrado Sklada Borisa Kidriča. Knjiga je bila razprodana v nekaj mescih, kar je dodatno priznanje avtorju in hkrati dokaz, da je dosegla svoj namen. Ob tem pa je vendarle treba dodati žalostno dejstvo, da imajo, zaradi trmoglave kratkovidnosti založnikov, tovrstne publikacije praviloma vedno prenizko naklado. Podobno je bilo npr. s knjigo *Pesem slovenske dežele Z. Kumrove, Slovenske ljudske pesmi 1 in še kakšno*.

Julijan Strajnar

Josip Dravec, *Glasbena folklor Prlekije, Pesmi*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede, Dela 36, Inštitut za slovensko narodopisje, 11, Ljubljana 1981, 527 str. s 570 notnimi primeri in angleškim povzetkom.

Zbirka vsebuje uvod s podatki o pokrajini Prlekiji, njenem prebivalstvu in o zapisovanju prleških ljudskih pesmi (tekstov in napevov) od dvajsetih let 19. stoletja do začetka sedemdesetih let našega stoletja. V navedenem času je bilo zbrano nad dva tisoč pesmi z napevi, kar je zelo veliko za relativno majhno pokrajino.

Že v začetku svojega terenskega raziskovanja in zbiranja napevov si je Dravec zadal nalogo, da zbira predvsem prave domače in pristne prleške pesmi. Tu je menil predvsem pesemska besedila v domačem, prleškem narečju in napeve z značilnostmi glasbene folklorne panonskega stilnega območja. Poleg njih so pesmi, o katerih je moč dognati, da so nastale v tem območju, ne glede na druge značilnosti; za njimi sledijo pesmi, »v katerih se iz raznih vzrokov meša prleško narečje s knjižnim jezikom, končno pa vse ostale, ki imajo lastnosti prave ljudske pesmi« (navedeno iz uvoda v to zbirko, str. 14).

V strokovni obravnavi napevov in besedil avtor ni zajel celotnega obsežnega gradiva, ampak se je omejil samo na lastne zapise, transkribcije magnetofonskih posnetkov iz let 1962—1968. V tem je sledil hrvaškemu etnomuzikologu Vinku Žgancu, ki je v svoji zbirki iz okolice Koprivnice (1962) sicer izčrpno navajal zbirke drugih zapisovalcev, v svojo zbirko pa vnesel samo napeve, ki jih je sam zapisal.

Dravec je v prleško zbirko vključil 570 napevov in 515 tekstov pesmi. V obravnavi gradiva najprej prikazuje rezultate preučevanja napevov — melodije, ritma, glasbenega oblikovanja kitic in večglasja. Nato razpravlja o besedilih pesmi. Po vsebini tekstov loči rodoljubne, delovne, vinske in zdravice (52 pesmi), ženitovanjske, šaljive (celo 141, v vinorodni Prlekiji), vojaške, pesmi v zvezi z naravo, ljubezenske (70), pripovedne (64), mrliške, obredne, otroške in razne (med njimi ena plesna, štiri druge plesne pesmi pa je Dravec po vsebini njihovih tekstov uvrstil v ustrezne skupine). Količino sem navedel samo za tiste skupine, ki vsebujejo več kot 50 zapisov. Pregledu razvrstitve gradiva po vsebini tekstov sledi metroritmična analiza besedil (konstrukcije kitic, refreni, razmerja med obliko napeva in obliko besedila) ter poglavje o narečju zapisanih pesemskih tekstov.

Osrednji del zbirke so notni zapisi napevov in teksti pesmi z opombami, viri in navedbo variant (str. 45—228 in 231—478). V prilogah so kratice (ki so hkrati tudi mali pregled literature), opombe in viri za pesmi, ki nimajo besedila v tekstnem delu zbirke (temveč samo napeve v notnem delu s pripadajočim besedilom), popis pevcev, slovarček narečnih izrazov in oblik, kazalo pesmi po krajih in po začetkih besedila, kazalo napevov po ritmičnih tipih in geografska skica Prlekije z označitvijo krajev od koder izvirajo pesmi.

S tem, da je razvrstil posebej napeve in posebej besedila pesmi po njihovi vsebini, je Dravec sledil svoji prekmurski zbirki (*Glasbena folklor Prekmurja, Pesmi*, Ljubljana 1957). Po zgledu zbirke V. Žganca (iz Hrvatskega Zagorja — 1950, 1971 in zbirke iz okolice Koprivnice — 1962) je avtor zbrane prleške napeve razvrstil po ritmičnih (pravzaprav metroritmičnih) tipih zvočnih (melodičnih, glasbenih) vrstic, od najkrajših do najdaljših. Kakor Žgancu je tudi Dravcu metroritmična struktura pétega besedila prve zvočne vrstice kot glasbene celote osnova za ritmični tip.

Za naziv metroritmične strukture pétega besedila v zvočni vrstici je Dravec od Žganca prevzel naziv za verz po številu zlogov določenega verza (npr. osmerek) tudi v tistih primerih, ko péto besedilo zvočne vrstice vsebuje celoten verz s ponovitvijo

določenih zlogov iz tega verza. Zato Dravec v prleški zbirki vse različne strukture pétega osmerozložnega besedila razvršča v ritmične tipe pod skupnim naslovom *Osmerci*, ne glede na to, da ta péta besedila niso vedno osmerski verzi. Pričenja s simetričnim osmercem, zaključuje s tridelnim osmercem, vendar tega ne nakaže z jasno vidljivim grupiranjem tipov ali s kako drugačno označbo.

Primer za zvočno vrstico, ki prinaša celoten osmerski verz in ponovitev sedmega in osmega zloga tega verza, je pesem *Prlek si je nekaj zmisla, zmisla* (napev št. 485, tekst št. 96). Péto besedilo iz prvega štirizložnega dela deseterskega verza (4,6) in ponovitve tega dela imamo v prvi zvočni vrstici napeva št. 288 *Baba deda, baba deda*. V celotnem besedilu te pesmi (pod št. 168), brez refrena in ponovitev, Dravec piše deseterske verze

*Baba deda po strnišči pase:
"Zdaj se pasi, grda ti mrcina ..."*

Pri tem pa ostaja odprto vprašanje, zakaj avtor v analizi ob napevu št. 288 piše MNRN 8 6 4 6, ko je jasno, da v prvi zvočni vrstici imamo samo prvi del verza in njegovo

ponovitev, tj. $\frac{m^1 m^1}{(4)_s(4)}$, v drugi pa drugi del verza $\frac{m^2}{6}$, ker je verz deseterec.

Isto vprašanje velja pesmi *Marko skače, Marko skače* (napev št. 285, tekst št. 165). Ob tem napevu ima Dravec isto analizo kot pri št. 288 in besedilo pesmi piše v deseterskih verzih brez ponovitve prvega dela prvega verza (*Marko skače po zeleni trati*). Z druge strani pa pri besedilu pesmi št. 167 (napev št. 286) v prvi vrstici teksta piše samo prvi del verza in njegovo ponovitev, *Jas sem mela, jas sem mela*, v analizi ob napevu št. 286 pa daje isti rezultat kot ob napevu št. 288. Metroritmične strukture pétega besedila prvih zvočnih vrstic pa so pri vseh treh napevih enake. Prva zvočna vrstica je čvrsta mala glasbena celota, čeprav v obsegu malega dvotaktja.

Posebno odprto vprašanje pa postavlja bralcu analiza besedila pesmi *Mojo dékle je še mlado, ja ja* (napev št. 484, tekst št. 348), ki je v različnih variantah dobro znana tudi drugod po Sloveniji. Problem ni v določanju obsega zvočne vrstice. Prva zvočna vrstica je zelo čvrsta in jasna. Obsega štiri takte in deseterozložno péto besedilo, zato ritmični tip te pesmi najdemo pod naslovom *Deseterci*, pod ritmičnim tipom št. 84. Deveti in deseti zlog v pétem besedilu prve zvočne vrstice je Dravec podčrtal in s tem razločil osmerski verz in dvozložen pripev. Če pa vzamemo v poštev besedilo celotne pesmi, postane rezultat te analize vprašljiv.

Dve kmetici iz vasi Strjanci sta peli tole besedilo (kar navajam, je brez ponavljanj):

*Mojo dékle je še mlado, ja, ja,
komaj staro šestnajst let!*

*Cela žlahta mi jo brani, ja, ja,
ker je revnega stanu!*

*Štiri leta še počaka jo bom,
ka de stara dvajset let!*

*Naj mi branijo jo, ja, al pa nej,
moja je in moja bo,*

(v ponovitvi:
moja bila, moja bo!)

V vseh dvovrstičnih kiticah imamo v prvi zvočni vrstici deseterozložno besedilo, v drugi pa sedmerozložno. V prvi in tretji kitici se nam deveti in deseti zlog kažeta kot pripev (refren), v drugi in četrti sta pa deveti in deseti zlog očitno sestavna dela tekstovne celote, tj. verza. Druga vrstica pesemskega besedila je sedmerek 4/3. Kakšna pa je prva vrstica druge in četrte kitice? Zelo nenavaden deseterec je, metroritmične strukture anan an / ann a (-v-v -v / -vv-), torej 4,2 / 3,1, oziroma 6/4; ni 4/6, ni 5/5, niti »daktilski« (1),3,2 / (1),3,1.

Ko listamo po Dravčevi zbirki, najdemo dva primera, kjer beseda *hopsasa*, ki je sicer redno v refrenu, dobi novo vlogo in po mnenju podpisanega postane sestavni del verza — čeprav jo avtor zbirke piše razprto kot sestavino, ki ni del verza. Ta primera sta besedila dveh pesmi, št. 256 in 260 (z napevom št. 26 in 80). V prvem primeru se pojavi beseda *hopsasa* šele v zadnji, šesti kitici. Zaradi primerjave navajam najprej zaključek pete kitice, distih, ki se glasi:

jas reivež neumni / s hujdičem zaj trpim!
(n) a n n a n / (n) a n a n a

Sesta kitica pa končuje z distihom:

na veke, do smrti / sem tvoja, hopsasa!
(n) a n n a n / (n) a n a n a

V drugi pesmi (besedilo št. 260) štiri kitice zaključujejo ti-le distihi:

Prepozno me že griva, / ker zdaj te že imam.
(n) a n a n a n / (n) a n a n a

To babo na ramo / sem, hopsasa, si dao!
(n) a n n a n / (n) a n a n a

po sobi gor španciram / kot ena fajn gospa.
(n) a n a n a n / (n) a n a n a

Do smrti na svetu / sem tvoja, hopsasa!
(n) a n n a n / (n) a n a n a

Potemtakem bi tudi zloga *ja, ja* v prvi in tretji kitici pesmi *Mojo dékle je še mlado, ja, ja* zaradi svojega posebnega položaja v metroritmični celoti vsega pétega besedila te pesmi — mogla biti sestavna dela nenavadnega verza 4,2 / 3,1, kakršnega smo našli v drugi in četrti kitici.

Glede na obseg napeva zbirka prinaša tudi svojevrstno glasbeno celoto — *venček pesmi* (napev št. 8, tekst št. 61). V besedilu so tri celote, tri vinske pesmi, metroritmično med seboj različne. Njihovi napevi so medsebojno glasbeno zelo povezani, zato oblikujejo večjo glasbeno celoto. V dveh drugih *venčkih* so napevi med seboj manj povezani, pevci pa jih izvajajo prav tako enega za drugim kot eno večjo celoto — tekstovno in glasbeno (napevi št. 84, 202 in 545, 94, 527; teksti 55 A, 55 B in 69 A, 69 B, 69 C).

V obravnavanju melodijskih krivulj in tonalnih osnov napevov Dravec sledi leksikografskim načelom finske in madžarske etnomuzikološke šole, načelom, ki jih je po drugi svetovni vojni Vinko Žganec še dalje razvil in prilagodil posebnostim ljudske glasbe na Hrvaškem (npr. klasifikacija stilov na podlagi tonalnih osnov v okvirih G-, F-, Es- in C-tonalitet, na osnovi funkcije končnega tona napevov, vselej transponiranega na ton g¹). Dravec se je poslužil te klasifikacije, ker je na ta način že klasificiral gradivo v svoji prekmurski zbirki (1957), Žganec pa napeve iz Hrvatskega Zagorja (1950 in 1971), Medimurja (1957) in okolice Koprivnice (1962). V prleški zbirki prevladujejo napevi v duru, v posameznih primerih so ohranjeni pojavi tetratonike in anhemitonske pentatonike, v večglasju žensko dvoglasje in moško triglasje.

Razen nekaj izjem modulacij skoraj ni. Bralce bi opozoril na dvoglasni napev št. 385 in njegovo varianto (št. 386) za pripovedno pesem o smrtni nesreči v požaru in mrliško pesem pred pogrebom (besedila št. 453 in 464). Tekst je v obeh primerih v karakterističnih distihih osmerca in sedmerca. Če ne merimo po zvočnih vrsticah, ampak širše, je ta napev tridelen (ABABv, CD, AB). Vodilni zgornji glas se v srednjem delu napeva giblje v tonaliteti dominantne in tako tudi kadencira. Tako glasbeno oblikovanje je tipično za cerkvene pesmi, ki so jih za ljudsko petje skladali poklicni glasbeniki pa tudi duhovniki in učitelji ob koncu 18. in v prvi polovici 19. stoletja. V našem primeru (napev št. 385) drugi, spodnji glas spremlja vodilnega v paralelnih tercah in sekstah, zaključuje srednji del na mali terci pod vodilnim glasom, predhodno ne poviša četrte stopnje tonične tonalitete — in zato ta dvoglasen napev ne modulira! Tak pojav sem v začetku sedemdesetih let našel tudi pri Gradiščanskih Hrvatih.

Posebnost prleške zbirke so relativno številne ponarodele pesmi. Dravčevi komentarji opozarjajo na 25 takih pesmi in navajajo znane in manj znane pesnike, avtorje besedil teh pesmi. Za napeve v večini primerov ni podatkov o avtorjih. Če

zberemo podatke iz nekoliko poglavij Dravčeve zbirke — iz uvoda (str. 14), o narečju v zapisih besedil (37), posebno iz seznama pevcev (490—502) — vidimo, da so bili Prleki v pogostnih stikih s tako imenovano umetno glasbo in besedili znanih pesnikov. Pevski zbori so delovali v nekaterih prleških vaseh že v prvem desetletju 20. stoletja. Posamezni pevci so imeli svoje, z roko pisane zbirke pesemskih besedil. Med ljudmi, ki so Dravcu peli, je bilo dosti članov in članic pevskih zborov, tudi cerkvenih. Pevec, elektromonter iz Radgone, je bil v času Dravčevega terenskega dela vodja *Radgonskega okteta*. Zatorej ni čudno, da je v Prlekiji toliko ponarodelih pesmi. Od manj znanih bi iz Dravčeve zbirke omenil napev št. 135 in tekst št. 334, kar je pevka izvedla z manjšimi razlikami v odnosu na tekst in napev pesmi *Tebi naj se glási spev goreči moj* iz lirične opere B. Ipavca *Teharski plemiči* (izvedene 1892. leta) na libreto A. Funtka. Avtorjevemu komentarju ob napevu št. 418 in besedilu (št. 353), na neznatno spremenjen tekst Stritarjeve pesmi *Le nocoj še, lunca mila* bi dodal, da je ta napev močno podoben napevu znane ruske pesmi *Volga, Volga*, zlasti prva in zadnja zvočna vrstica.

K napevu št. 475 — ki so ga, kot poroča Dravec v komentarju ob besedilu pesmi *Priša de, priša sveti Mihael* (št. 312), radi peli na gostijah v Kamenščaku pri Ljutomeru — pa še majhen muzikološki dodatek. Napev in delno tekst opozarjata na sorodnost z znano napitnico iz Hrvatskega Zagorja *Nikaj na svetu lepšega ni*. F. Kuhač (*J. Haydn i hrvatske pučke popievke*, Vienac, 1880) je pokazal, da je temu napevu zelo podoben začetek Notturna iz J. Haydnovega *Divertimenta* v G-duru za pet godal (okrog 1763, morda 1753—54), L. Županović (*Varaždinski skladateljski krug s kraja XVIII. stoljeća*) pa jasno sorodnost z drugo temo iz samo enega ohranjenega stavka Simfonije *ex C*, ki jo je češki skladatelj J. K. Vaňhal napisal l. 1773, ko je bival pri grofu I. Erdödyju na njegovih madžarskih in hrvaških posestvih. Splošno popularnost te melodije v prvi polovici 19. stoletja potrjuje Matija Majar-Ziljski. V opombi k pesmi *Moj pūbič do pol pūli gre* (K. Strekelj, *Slovenske narodne pesmi*, II, št. 1790) piše: »Napev po vsej Sloveniji znan i slišal sem ga pēti tako v Horvatskoj, pa k jinaj pēsni« (z drugim besedilom, op. J. B.).

Seveda vsebuje Dravčeva zbirka tudi veliko »klasičnih«, z dolgoletno prakso izbrušenih ljudskih pesmi. Ob lastnem zapisu znane prleške ženitovanjske *Mi pa mamō ženiha, lūšnega, veselega* avtor navaja tudi tekst in napev te pesmi, ki jo je l. 1825 zapisal Andraš Sef. Med pripovednimi so izvrstne stare pesmi, med šaljivimi zelo življenjske in duhovite, med novejšimi tudi ponarodele pesmi prleških avtorjev Petra Skuhale in Jakoba Gomilšaka (npr. *Dere sem jas mali bija, te je lūšno blo*, tekst št. 227, napev št. 282).

Z željo, da poudarim glasbeno pestrost glasbenih pojavov v glasbeni praksi Prlekov, sem v poročilu o ti zbirki posvetil toliko pozornost novejšim pesmim in posebno tistim, ki kažejo na medsebojne vezi ljudske in tako imenovane umetne glasbe. Hotel sem pokazati, koliko more Dravčevo gradivo, širše zajeto iz glasbenega življenja Prlekov, pričati o živi povezanosti Prlekije s širšo glasbeno javnostjo bližnje in daljnje soseščine, o povezanosti z glasbenimi pojavi iz različnih časov in različnih družbenih plasti.

Jerko Bezić

M. Pahor s sodelovanjem I. Hajnal, *Po jamborni cesti... v mesto na peklu*. Ljubljana 1961, 264 strani.

Sporočilo, ki ga prinaša knjiga, je zajeto v trditvi, da smo Slovenci ne samo alpski, ampak tudi pomorski narod. Z morjem smo bili povezani z nič kolikimi nitmi, ki jih M. Pahor in I. Hajnal na vabljev način razvozlavata in na koncu povežeta v prepričljivo celoto. Njuna študija je mikaven splet zgodovinskih in narodopisnih spoznanj, ki izzzvene v misli: »Slovenija bi bila brez morja in pomorstva okrnjena, skoraj bi lahko rekli nemikavna« in »Morje in pomorstvo nas družita, ker odpirata širši pogled na svet in na nas same« (251).

Narodopisni drobci, ki sta jih zbrala avtorja ob študiju »jamborne ceste« — tovrstne poti, ki je še v preteklem stoletju povezovala celinski del Slovenije z morjem,

predvsem s Trstom in njegovo bližnjo okolico — odkrivajo in potrjujejo, da je bil Trst z okolico dolgo živo povezan s slovenskim zaledjem. Prav tako pa je tudi res, da je pomenilo mesto za Slovence okno v svet in hkrati tudi trgovsko središče, kjer so kupovali lahko tudi kolonialno blago in si z njim popestrili svoje vsakdanje življenje. Trst je bil za Slovence iz bližnje okolice mesta, kot tudi za mnogo bolj oddaljene Stajerce, Korošce, Gorenjce, Dolenjce in Notranjce življenjskega pomena, saj so le ti oskrbovali tržaške ladjedelnice z lesom, ogljem in železnimi izdelki (žebliji, sidri), meščane pa tudi s kmetijskimi pridelki in kurjavo. Ilonka Hajnal in Miroslav Pahor sta naslikala to vrvenje med mestom in zaledjem s slikovito govorico in nas pripričala o življenjskem pomenu obmorskih mest, zlasti Trsta, za življenje Slovencev tudi v današnjih dneh. Njuna knjižica ne bi smela manjkati v nobeni narodopisnih knjižnic.

Tone Cevc

Na poti k etnologiji — zbornik raziskovalnih nalog srednješolcev v gibanju »Znanost mladini« v letih 1978—1981, izšlo v okviru Knjižnice Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 6. zvezek, Ljubljana 1982. Uredil mag. Janez Bogataj, glavni in odgovorni urednik Knjižnice Glasnika SED, s sodelovanjem Braneta Sotoška, sekretarja koordinacijskega odbora gibanja »Znanost mladini«, 115 strani.

Za zbornik lahko rečemo, da je v mnogočem nekonvencionalen, vsebinsko raznolik, da pa ponekod premajhno znanje onemogoči pravilnost sklepanja. Skoraj za vse prispevke velja, da bi jih bilo treba bolj izdelati, nekatere nedomišljene, prehitre domisleke črtati in poenotiti terminologijo. Objavljenih je 8 prispevkov 15 avtorjev. Naj omenim le nekatere pomembnejše ali problematičnejše:

Prispevek Brede Bešvir in Srečka Ritonje o hišnih imenih v okolici Tomaža pri Ormožu je kratek, jasen in ima zgledno dokumentacijo. Potrebno je popraviti lapsus Vid Pečjak, Oris sodobne psihologije v pravilno Anton Trstenjak, itd.

Prispevek Adele Cunja in Zvezde Jakac Družinska skupnost in sorodstveni odnosi je zanimiv po svoji izvorni obravnavi in problematičen zaradi nekaterih podatkov, ki ne upoštevajo poklicne etike. Raziskovalki opišeta razmerja med člani družinske in sorodstvene skupnosti na konkretnem primeru (relacije: gospodinjstvo očeta — gosp. sina; gosp. strica — gosp. nečaka; gosp. enega — gosp. drugega bratranca); v drugem delu spregovori glavni informator o nekaterih vidikih družinskega življenja (o zakonu, odnosu med možem in ženo, vlogi žene v družini). Pripombe: Potrebno bi bilo vprašati oba prizadeta, moža in ženo; posebnost drugega dela je komentar informatorjevih odgovorov. Komentar ima vlogo osmešiti patriarhalno pozicijo glavnega informatorja in (za izobražena nesmiselno) neskladje med njegovim izjavljanjem in realizacijo. Raziskovalki se postavljata v položaj vsevednega arbitra, v položaj, ki naj ga raziskovalec opušča. Ker gre za podobno razsodniško vlogo raziskovalca tudi v pisanju Jožice Bezjak, ga omenjam tu. Citiram: »Romi živijo z nami, a še zdaleč premalo z nami. ... Torej poskušajmo najti čimprej konec tej romski rdeči niti romskega življenja. Toda ne dovolimo si, da bi naši programi — nekateri ostali nedotaknjeni, da bi jih reševali le z besedo!« (57) Menim, da je prva raziskovalčeva, etnologova naloga, da skuša razumeti neko kulturo in da dopušča in odkriva njeno drugačnost. S črtanjem zadnjega odstavka bi bil spis Bezjakove o življenju Romov zanimivo, razmeroma neobremenjeno gledanje na drugo kulturo. Potrebno je dodati še stališče o poklicni etiki: Raziskovalki družinske skupnosti sta navedli imena, priimke, naslov in funkcije informatorjev. Ne gre za problem poklicne etike v primeru, ko informator govori o stvareh nezaupne narave. V tem članku pa gre za osebno zelo občutljivo temo, za problematizirana razmerja med člani neke skupnosti. In objaviti podatke v zvezi s tem, pomeni zlorabiti zaupanje informatorja, o katerem govorita raziskovalki v uvodu. Etično bi bilo uporabiti kratic, ne omeniti funkcij (po katerih se da prepoznati nekega človeka) in ne omeniti podatka o posvojenju.

Iz prispevka Vrednote in moralne norme moje generacije Ane Kovač in Staše Grahek naj omenim dve njuni ugotovitvi: da je posploševanje odgovorov nedopustno in da imajo učenci dokaj neizdelane poglede na življenjsko pomembne stvari.

Najobsežnejši (40 strani) je prispevek Rosane Bucaj in Marine Jurkota Primerjava oblačilne kulture dveh generacij na slovenski gimnaziji v Kopru. Prispevek, ki se je v veliki meri zgledoval po seminarski nalogi Ingrid Slavec, ima nekaj novih kvalitativnih. Prvo je primerjava dveh generacij, to je učencev in učiteljev. Drugo je natančno omejeno število opazovancev in sicer 605 učenek, 233 učencev, 48 učiteljic in 10 učiteljev. Tretje je delitev (po zgledu Slavčeve) znotraj skupin: pri učencih na »freake«, »šminkarje« in vmesno, prehodno skupino; pri učiteljicah na starejše in mlajše. Raziskovalki opišeta okvir, lahko bi ga poimenovali način življenja, v katerem se izražajo posamezne skupine. Eno od izrazil je tudi noša. Ta je po elementih natančno opisana, če se da z navedbo kraja oz. države, kjer se kupuje. Vsakemu tipu generacije je dodan sklepni povzetek stanja. Zanimiva je ugotovitev, da se razmerje do noše oblikuje ob vstopu v srednjo šolo z izbiro kroga sošolcev.

Zbornik prinaša torej zanimive prispevke, s temeljitejšimi posegi mentorjev (ali urednika) pa bi bil bistveno kvalitetnejši.

Jurij Fikfak

M. Makarovič, *Strojna in Strojanci. Narodopisna podoba koroške hribovske vasi*. Ljubljana 1982, 558 strani.

Več kot 500 strani obsegajoča knjiga M. Makarovičeve kaže na veliko prizadevanost avtorice, da bi celovito zajela podobo koroške hribovske vasi Strojna nad Mežiško dolino. Vas in ljudje so naslikani s svežimi barvami in s posebnim tonom, ki ga daje knjigi sociološka naravnost avtorice (primerjaj statistične tabele na koncu knjige). Delo, ki je napisano v tekočem in živahnem jeziku, je nastalo iz posrečenega sožitja terenskega in arhivskega dela. Avtorica je namreč preživela več mesecev med ljudmi v Strojni, pri čemer pa vendar ni prezrla za svoj oris prepotrebni arhivskih in drugih virov. Zasnova knjige je v marsičem drugačna od njene prve monografije (*Narodopisna podoba Mengša, Mengeš 1958*), kar kaže pravzaprav na razvoj narodopisne stroke in njeno spremenjeno naravnost od predmeta k človeku.

Študija M. Makarovičeve je poučna iz več razlogov. Predvsem zaradi strokovnih spoznanj — zlasti se ji je posrečilo osvetliti družbeno okolje Strojancev in razmerja ljudi do dela — kot tudi zaradi številnih podatkov, ki jih je avtorica zbrala in povezala v ustrezna poglavja. Ker je sama živela med ljudmi in neposredno spremljala življenje okrog sebe (ljudje so jo sprejeli »za svojo«), je imela pri pisanju lažjo nalogo, hkrati pa tudi oteženo, saj daje študija vtis, da je avtorica predstavila vas in njene ljudi v svetlejših barvah, kot bi jih sicer, če bi opisala razmere iz »daljave«, ob občasni obiskih v Strojni.

Bralca občutno obremenuje naštevanje imen informatorjev ob posamičnih narodopisnih prikazih, kar gre seveda na rovaš dokumentarnosti besedil in objektivnosti pričevanj. Marsikdaj bi si želel, da bi avtorica prikaze okarakterizirala, ne pa prepustila bralcu, da si sam izlušči iz številnih podatkov posplošeno podobo, karakteristično za čas in kraj, ne pa za posameznika (npr. pri orisu medsebojne pomoči). Ponekod pa je podoba zarisana prav nasprotno. Preveč posplošena je in premalo značilna, kar velja zlasti za predstavitev stavb. Pogrešam oris psihološke podobe Strojancev, čeprav ta naloga ni lahka.

Samo po sebi se mi vsiljuje vprašanje, kakšna bi bila podoba o Slovencih 20. stoletja, ki bi si jo ustvaril, če bi imel pred seboj dvajset ali trideset podobnih študij o naseljih in različnih območjih v Sloveniji? Ali bi lahko napravil sintezo načina življenja Slovencev in njihove kulture?

Dodobra bi lahko spoznal družbeno sestavo prebivalstva, njegovo gibanje, vire za preživljanje, dela, ki jih opravljajo, potrošnja dobrin, načine oblačenja pa tudi poglavite življenjske mejnike — rojstvo, poroko in smrt — medsebojne odnose v družini, znanje in obzorje prebivalcev pa versko življenje in skrb za zdravje. Manj bi se poučil o posamičnih kulturnih prvinah (npr. o delovnih orodjih, prometnih sredstvih,

gradnji stavb in notranji opremi, pravnih razmerah, umetnostnih spomenikih), ostale pa bi mi skrite tudi mnoge dileme, ki pestijo sodobnega Slovence. Manj bi vedel tudi o šegah in navadah Slovencev v različnih priložnostih, ne samo ob rojstvu, poroki in smrti. Skromna bi bila podoba o glasbenem, plesnem in likovnem življenju človeka na Slovenskem. Vse to bi moral dopolniti s spoznanji o tradicionalnem izročilu preteklega stoletja in tudi še starejših obdobj, če bi hotel dobiti kar najbolj stvarno in celovito podobo o človeku 20. stoletja na Slovenskem.

Ko se kritično ustavljam ob delu M. Makarovičeve in poskušam naštetati nekatere pomanjkljivosti njenega dela, pa seveda ne morem prezreti tistih odlik, ki dajejo študiji vrednost. Med slovenskimi narodopisci je M. Makarovičeva ena redkih, ki s svojimi deli posega na širna narodopisna področja. Poljuden slog in živ jezik ji omogočata približati bralcu tudi zahtevnejšo snov. Gradivo, ki ga razgrinja, je urejeno smiselno in sistematično, tako da ga more koristno uporabiti tudi specializirani narodopisec. Mislim, da je tudi to ena izmed odlik knjige *Strojna in Strojanci*, ki je vaščanom te koroške vasi prinesla naše simpatije, ugled in spoštovanje.

Tone Cevc

Ivanka Počkar, *Slivarji*. Brežice, september 1982. (Vodič k razstavi 9.) Založil Posavski muzej Brežice. 8°, 68 (+ 4) str. (od tega 19 celostranskih fotografij, 7 tekstovnih dokumentov in 2 zemljevida). Summary: The Plum-Peelers.

Snov je nanizana v poglavja: uvod, viri in literatura, razširjenost lupljenja in delitev dela, tako da katalog kulminira v prikazu delovnih postopkov (Priprave na lupljenje, Lupljenje, Zveplanje in sušenje, Koščičvanje in pakiranje). S tem je podarjeno avtoričino prepričanje, da je delovni postopek pogojeval vse druge kulturne elemente okoli njega. To so: bivališča slivarjev, noša, trgovanje in družabno življenje, ki skupaj tvorijo »differentio specifico« do drugih lokalnih in profesionalnih kultur oz. do načina življenja.

So pa še druge, omembe vredne okoliščine, ki so postavile delovni postopek v središče zanimanja razstave in kataloga. Za potrebe etnološke raziskave je namreč avtorica s pomočjo Bizeljancev rekonstruirala celoten potek dela s slivami, od obiranja do sušenja in pakiranja. Čeprav na Bizeljskem že od leta 1957 dalje ne prakticirajo več organizirane predelave sliv, je bilo to delo še tako živo v spominu krajanov, da so se le-ti množično in radi odzvali vabilu Posavskega muzeja. V septembru 1981 so nekdanje »luparke« spet sedle k lesam in v prijetnem razpoloženju podoživljale mladostne slivarske sezone, kar je »v času akcije ponudilo marsikatero dodatno informacijo, nove poglede v raziskovano temo«, kot ugotavlja avtorica v katalogu. Praktična korist rekonstrukcije pa je bila v tem, da je Posavski muzej pridobil večjo količino »prinela« (olupljenih in posušenih sliv), ki so jih nato okušali številni obiskovalci otvoritev razstav.

Rekonstrukcija je bila posneta tudi na filmski trak, s čimer je etnološka raziskava Ivanke Počkar dobila tro-medijsko razsežnost (razstava, film, katalog). V tem pogledu predstavlja etnološka razstava Posavskega muzeja osvežitev, če že ne kar inovacijo v slovenskem muzealstvu, kot primer različnih dokumentacijskih in prezentacijskih načinov hkrati. Po končani razstavi bo katalog postal spremno gradivo za film ali pa narobe — film bo ostal ilustracija kataloga.

Tudi sama rekonstrukcija, njena zasnova in potek bi zaslužili podrobnejšo obravnavo, ki se ji je avtorica v katalogu izognila. Ob kakšni drugi priložnosti pa bi se ji (pa se ji bo) morala temeljiteje posvetiti, saj bi njene izkušnje gotovo koristile drugim etnologom pri podobnih podvigih. Bizeljanska rekonstrukcija (ali bolje repriza) predelave sliv ni obudila samo stare tehnologije. Mimogrede: »stare« ne razumimo kot starinske. Ročna obdelava in sušenje na soncu, kot oblika »mehke tehnologije« (soft technology) se zna pokazati kot dober vzor sodobnim prizadevanjem za ponovno oživljanje nizko energijske tehnologije. Rekonstrukcija je na Bizeljskem, med prebivalci, povzročila močan dvig lokalne samozavesti in v prenekateri glavi tudi razmislek o morebitni koristi, ki bi jo imela predelava sliv danes za lokalno gospodarstvo.

Razstava o slivarjih je bila prvič postavljena v Brežicah 17. sept. 1982, nato pa je do konca leta 1983 gostovala v naslednjih krajih: Sevnica, Ljubljana, Hum v Brdih in Novo mesto. Povsod jo je spremljal tudi film, ki je bil doslej predvajan že 28-krat, med drugim tudi na Retrospektivi slovenskega etnološkega filma v Ljubljani (nov. 1982) in v Slovenskem klubu v Trstu (nov. 1982). Tematika razstave je torej zanimala širši slovenski prostor, kot je bilo pač tudi slivarstvo nekdanje razširjeno po dobrem delu zahodne in vzhodne Slovenije. S tem so Slivarji nakazali, kako tudi regionalni muzej lahko obravnava širšo slovensko tematiko, če ima le dovolj širokosrčen programski koncept in sposobne delavce. Vendar je mogoče očitati avtorici, da ji je prav na tej točki zmanjkalo sape, da ni še povsem opravila z vsemi zadržki regionalizma. Skozi ves tekst se kaže težnja, prikazati podobo celotnega slovenskega slivarstva ali vsaj objektivno upoštevati okoliščine porekla in težišče slivarstva, ki je bilo nedvomno v Goriških Brdih, odkoder se je razširilo tudi na Bizeljsko kot ena njegovih variant. Končni vtis po branju teksta pa je, da je konec koncev vse vendarle povedano skozi bizeljsko optiko in da neravnovesje med pomenom posameznih regij za razvoj slivarstva, kot je bilo ugotovljeno z dokumenti in kot se kaže v tekstu, ni v prid objektivni podobi o slivarstvu na Slovenskem.

Seveda pa ta manjši pomislek o metodološki pomanjkljivosti besedila ne more zmanjšati pomena akcije Posavskega muzeja, ki vsekakor ostaja eden najkompletnejših prikazov življenja, oblikovanega na podlagi specifičnih delovnih postopkov pol-profesionalnih delovnih skupnosti. Glavni elementi tega prikaza so: arhivsko in terensko delo, rekonstrukcija delovnih postopkov z inovativno družbeno-kulturno animacijo širšega okoliša, filmska dokumentacija, razstava in katalog.

Naško Križnar

I. Šprajc, *O razmerju med arheologijo in etnologijo*. Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, Ljubljana 1982, 100 str.

Knjižica — diplomsko delo I. Šprajca — predstavlja kljub majhnemu obsegu spodbuden, ustvarjalen teoretičen prispevek. Avtor se je lotil teme, ki jo je delno očrtal pred časom R. Ložar (Prazgodovinske osnove slovenskega narodopisja, *Etnolog* 15), vendar ji je dal I. Šprajc širšo vsebino in nove poglede. I. Šprajc v tem svojem delu kritično pretresa dosegljivo literaturo in posveti posebno pozornost vprašanju, »pri katerih problemih in na kakšen način si lahko ena veda v svojih interpretacijah pomaga s podatki, dognanji in teoretskimi koncepcijami druge«. Da bi začrtane cilje dosegel, je moral ovrednotiti (po časovnih obdobjih) arheološko in etnološko literaturo, ki se loteva razmerij med arheologijo in etnologijo. Pokazalo se je, da sta si bili obe stroki že od vsega začetka zelo blizu. I. Šprajc sluti stičišča obeh strok pri osvetljevanju vprašanj o kulturnih prvinah in študiju načina življenja nosilcev arheoloških kultur.

Seveda pa skriva medsebojno sodelovanje obeh samostojnih znanstvenih disciplin marsikatero težavo, ki nastaja iz različnih teoretičnih izhodišč obeh strok. Avtor posebej opozarja, da etnološke paralele ne smejo predstavljati arheologu dokončne razlage in potrditve arheoloških pojavov, temveč morajo biti le hipoteza in spodbuda za iskanje arheoloških potrditev. Podobna misel velja tudi za etnološke študije, v katerih je pritegnjeno tudi arheološko gradivo. Arheološke paralele naj bi etnologu koristile kot dobrodošla hipoteza, ne pa kot dokončni dokaz.

Pristop I. Šprajca do obravnavanega predmeta je stvaren in objektivni. Pri orisu razmerij med obema strokama sem le pogršel nekoliko širše utemeljitve etnoloških raziskovalnih ciljev, pravzaprav utemeljitve teh ciljev in vidikov z mislimi več avtorjev (domačih in tujih), medtem ko se je I. Šprajc zadovoljil s hipotezami samo enega (domačega), kar pa vendar v bistvu ne zmanjšuje sklepnih spoznanj, ki izzvenevajo v klic po kar najbolj živem sodelovanju med obema strokama.

Šprajcova knjižica bo brez dvoma naletela na ugoden odmev med arheologi kakor tudi med etnologi, saj spodbuja k poglobljenemu iskanju stičišč med arheologijo in etnologijo.

Tone Cevc

Štiri publikacije o Slovencih zunaj državnih meja

Prežihov Voranc, *Gosposvetsko polje*. Mohorjeva družba v Celju, 1979, »Naši kraji« 2, 110 str.

V zbirki Naši kraji, ki izide vsako leto pri Mohorjevi družbi v Celju, smo v drugem zvezku dobili prvo od štirih knjižic, ki govorijo o slovenski zemlji in Slovencih onstran naše državne meje. Naslov nam ne pokaže prave vsebine. Prežihovo Gosposvetsko polje je sicer znana novela, v kateri nam pisatelj razkriva svoje doživetje ob dogodkih, ki so bili v njegovem življenju tesno povezani s Celovško kotlino, vendar pa je ta literarna predloga le prvi del knjižice.

Avtor spremnega teksta in s tem drugega dela knjižice je dr. Pavle Zablatnik, kar žal ni navedeno v naslovnici. Najprej je orisana zemljepisna podoba Gosposvetskega polja. Ob tem poglavju bi prav prišel tudi zemljevid (bralec si z majhno skico na zadnji strani ovitka ne more ustvariti podobe o pokrajini, ki je opisana v tekstu) in morda še kakšna fotografija, ki bi nam pričarala pogled na ravnino z obrobim gričevjem. Potem je tu poglavje — Gosposvetsko polje v zgodovinskem ogledalu. V njem spoznamo čas od prvih arheoloških najdb iz kamene dobe pa vse do novih priseljencev Kelto, ko v 4. stol. pr. n. š. ustanovijo skupaj s staroselci Iliri prvo državno tvorbo — Noriško kraljestvo. Pred bralecem se nato zvrstijo še Rimljani v Virunumu in v 6. stol. Slovenci. Zgodovinska podoba je vedno bolj nadrobna in tako zvezo več o Gorazdu in Hotimiru, o začetkih krščanstva, o Brižinskih spomenikih, pa o obredu ustoličevanja koroških knezov, ki se je odvijalo tod z manjšimi spremembami vse do 15. stol. Tretje poglavje — Narodopisni utrinki z Gosposvetskega polja, so res samo utrinki. Legenda o nastanku Gospe svete, ljudsko izročilo o Krnskem gradu in še kratek opis romanja na Štalensko, na Senturško, na Sentviško in na Sentlovensko goro na praznik treh žebčev, ki mora biti opravljeno »v enem dnevu, med enkratnim sončnim obhodom« — to je vsa vsebina poglavja, od katerega bi pričakovali veliko več. Tu je še poglavje Znameniti spomeniki: ni jih malo in lepo je tudi, da so v knjigi njihove fotografije, le žal, da so preveč skromne — kar pa ne gre več na rovaš avtorja teksta.

V oddelku Gosposvetsko polje v literarni izpovedi so na kratko omenjeni spisi literatov, ki so se posvetili temu koncu naše domovine: P. Voranca, A. Aškerca, B. Zaplaznika, M. Turnška, V. Habjana, A. Kuchlinga, V. Polanška in ne nazadnje koroškega nemškega pisatelja J. F. Perkoniga. Na koncu so še viri in literatura, risbi Marka Pernharta pa sta pomembno slikovno dopolnilo.

Ivan Trínko, *Beneška Slovenija — Hajdimo v Rezijo!* Mohorjeva družba v Celju, »Naši kraji« 3, 1980, 192 str.

Tudi ta knjižica je delo dveh avtorjev. Začenja se s prikupno Trínkovo potopisno-kažipotno predstavitevjo Beneške Slovenije in Rezije, temu pa sledi poljudnoznanstvena študija izpod peresa M. Breclja.

Pripoved Ivana Trínka (napisana na začetku stoletja) je malce nenavadna za uho današnjega človeka, vendar je tako prepričljiva in slikovita, da bralec resnično doživi vso lepoto njemu neznanega sveta. Sèm in tja je pisateljevo opazovanje obeh pokrajin narodopisno v ožjem pomenu te besede: na kratko opiše pastirstvo, hiše, hrano, pa trgovce, krošnjarje in brusarje ter nošo, šege in narečje. Zgovorne fotografije, razpoloženske skice Staneta Kumarja in skromen zemljevid le še dopolnjujejo podobo te pokrajine.

Besedilo drugega dela spisa, »poljudnoznanstvenega značaja in namenjeno širokemu krogu mohorjanov«, je pripravil Marijan Breclj. Nadrobno spregovori o zemljepisni podobi, o zgodovini, o gospodarski in demografski sliki, potem razčleni kulturnozgodovinsko podobo teh krajev, kjer predvsem opozori na problem slovenskega jezika in trdega boja za njegovo ohranitev (od knjig in časopisov, mimo skromnih, vendar po svoje pomembnih spomenikov umetnostne zgodovine, do priraditev in srečanj, ki jih organizirajo tamkajšnja društva in kulturne ustanove). Poglavje Delež Benečanov pri narodnoobrambnem delu, v kulturi, umetnosti in znanosti se

dotika vseh pomembnejših ljudi s te zemlje, katere največji sin je bil in ostaja Ivan Trinko. Knjižica se izteče z zapisom o potresu leta 1976 ter o novi podobi Beneške Slovenije in Rezijske. Prav na koncu je le še izbor beneškoslovenske in rezijanske bibliografije.

Francek Mukič — Marija Kozar, *Slovensko Porabje*. Mohorjeva družba v Celju, »Naši kraji« 5, 1982, 126 str.

To je v zbirki Naši kraji tretji zvezek, ki bi ga lahko dali na skupni imenovalec prikazovanja slovenskih krajev in njihovih ljudi zunaj meja naše domovine. Kot že prejšnji dve knjižici, tudi ta najprej predstavi deželo ob Rabi v literarni obliki (avtor je Francek Mukič), medtem ko v drugem delu spregovori Marija Kozar z besedami narodopisca o svoji ožji domovini.

Nekaj besed o prvem delu, to je o literarnem opisu življenja v Porabju iz časov izseljevanja v Ameriko. Zgodba — lahko bi bila tudi resnična — nam kaže siromaštvo teh krajev in boj ljudi za boljše življenje. S številnimi domačimi besedami pisec obogati to (etnografsko obarvano) povest. Nekaj prikupnih ljubiteljskih risbic Marije Kozarjeve dopolnjuje to pisanje, ki nam daje dovolj dobro podobo Porabskih Slovencev iz časov pred drugo svetovno vojno.

Marija Kozar, ki je pred nekaj leti končala študij etnologije in slavistike v Ljubljani, je sestavila zemljepisni, zgodovinski, gospodarski in kulturnozgodovinski pregled Slovenskega Porabja. Vmes je tuintam dodala kak drobec v narečju. Tudi fotografije pomagajo do boljše predstave o deželi ob Rabi, manjka pa vsaj skromen zemljevid.

V poglavju Znameniti Porabci si lahko preberemo, da je na majhnem ozemlju Slovenskega Porabja vendarle delovalo nekaj pomembnih mož. Predvsem sta zaslužna Jožef Košič in Avgust Pavel, pa tudi drugi (A. Dravec, E. Svetec, V. Krajcar) so precej naredili na raznih področjih. Kot zadnje poglavje je obsežen zapis o šegah: najprej iz življenjskega kroga (rojstvo, ženitovanje, smrt), nato še o letnih ali kalendarjskih. V sklepnem delu je objavljen leta 1979 v Verici zapisan Zlati očenaš. Dokaj obširno je še poglavje Iz bibliografije o Slovencih na Madžarskem, na koncu pa je dodan slovarček narečnih izrazov.

Slovenci ob Soči, med Brdi in Jadranom. (Izbor besedil, zapis o Goriški in bibliografija Marian Breclj). Mohorjeva družba v Celju, »Naši kraji« 6, 1983, 287 str.

Tudi ta, doslej najboljše zvezek iz serije, ki nam predstavlja Slovence zunaj meja matične domovine, je razdeljen na leposlovje in strokovni zapis o Goriški pokrajini.

Literati, katerih pesmi in proza sestavljajo skoraj polovico knjige, (A. Gradnik, F. Bevk, I. Pregelj, S. Gregorčič, D. Lokar, P. Voranc, I. Gruden, K. Širok, L. Piščanc, S. Vuk, B. Pahor, A. Rebula, L. Šorli, Z. Piščanc, F. Benedetič in M. Košuta), so vsi, razen Voranca, doma z zahoda Slovenije. Skozi literarni del se nam odpirajo težka obdobja v zgodovini teh krajev, z usodnim vrhom v času prve svetovne vojne, ki »je pomenila ekonomsko in narodnostno katastrofo za te kraje«.

Vsebina drugega dela knjige je standardna: zemljepisna podoba, kratek zgodovinski oris, splošen in s pregledom cerkvene zgodovine Goriške. Tretje, obširno poglavje pa zajema upravno razdelitev pokrajine po občinah. Pri tem navaja ob opisu vsakega kraja tudi uradno italijansko ime, pa osnovne geografske podatke (nadmorska višina, površina, število prebivalcev in koliko od teh je Slovencev). Morda pa le niso bile zajete vse vasi, tako pogrešam npr. Cerovlje (it. Ceroglie), kjer pri slednji hiši govorijo slovensko. — Gospodarsko in kulturno pomembnejše občine avtor natančneje opisuje, tako nam npr. Gorico samo predstavi z vseh zornih kotov kar na šestnajstih straneh! Poleg tega bogatijo to raznovrstno gradivo še številne fotografije in ne nazadnje nam k popolni predstavi pomaga še zemljevid, priložen k zvezku. K obširni predstavitvi Goriške sodi še poglavje, ki zajema današnji čas: tako gospodarstvo, pa politično življenje Slovencev v Italiji, dotakne se problemov v zvezi s Cerkvijo in še

— povsod v zamejstvu tako težko vprašanje — o šolstvu. Bralcu predstavi tudi bogato literarno, likovno in glasbeno ustvarjanje, tisk in založništvo, obe zvezi (slovenske katoliške prosvete in slovenskih kulturnih društev) ter oba osrednja kulturna domova. Konec obširnega dela sestavlja zajetna bibliografija (več kot 20 strani, čeprav je v oklepaju dodano: »izbor«).

V sklepnih besedi omenja avtor sam: »Gornji prikaz je gotovoda pomanjkljiv, predvsem za nekatera obdobja in področja... (čitavnice, tabori)... ker bo o njih v bližnjem času izšlo podrobnejše delo. — Če bo delce odkrilo Slovincem v domovini za spoznanje jasneje slovenstvo na skrajnem zahodu, bo knjiga dosegla namen, za katerega je bila sestavljena.«

Ta pripomba M. Breclja velja tudi za prejšnje tri publikacije o Slovincih on-stran državne meje. Takšna dela potrebujemo, vendar bi naj bil pristop bolj enoten (vsaj kar se nanaša na tehnično stran izvedbe), dela sama pa manj monotona ter faktografsko napisana. Vse te dežele so tako lepe in vabljive, pa da bi se jih ne dalo tudi tako opisati? Zdi se mi, da je skoraj zgledna Trinkova — Brecljeva Beneška Slovenija in Hajdimo v Rezijo!. Tekoč in sproščen jezik lažje in raje beremo ne le mi v Sloveniji, tudi širom po svetu raztresenim Slovincem bo tak način pripovedi ljubši.

S. Zemljič-Golob

Branko Reisp, *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Mladinska knjiga, Ljubljana 1983. 435 str. s slikami.

Mnogo je že bilo napisanega o Valvasorju. Izjemna osebnost našega polihistorja in njegova vsestranska delavnost sta pobudili raziskave s številnih izhodišč. V zadnjih letih se je z Valvasorjem dosti ukvarjal avtor te obširne monografije, ki sloni tudi na njegovi doktorski disertaciji. V dolgoletnem delu se je seznanil z vso bogato literaturo o Valvasorju in jo dopolnil z lastnimi raziskavami. Tako je nastalo obširno, bogato dokumentirano in s skrajno akribijo napisano delo, ki hic et nunc res predstavlja »all about Valvasor«. Kljub obilici gradiva, ki ga avtor vpleta v svoje razpravljanje, ostaja besedilo lahko berljivo in je ponekod kar mikavno branje. Saj je delo metodološko dobro zastavljeno. Povprečnemu bralcu bo uvodno poglavje »Prostor in čas« (9—37) močno približalo Valvasorjev lik, mu dalo potrebno kulturno-zgodovinsko ozadje, ga postavilo v svojsko okolje 17. stoletja. Poglavje o »Rodbini« (39—69) osvetljuje rod Valvasorjev; kot priseljenci iz Italije so se akulturirali in rodili nazadnje Janeza Vajkarda, enega izmed največjih sinov nekdanje kranjske dežele. Njegova svojstvena osebnost izstopa že v mladih letih (»Mladost«, 71—90), ko se iz zametkov oblikuje njegov impozantni delokrog, ki se mu je zapisal za vse življenje in ki o njem obširno govore naslednja poglavja: »Grafični zavod, 91—141; »Razširjeni načrti«, 143—192; »Slava vojvodine Kranjske«, 193—263. Opravljenemu delu je žal sledil Valvasorjev tragični gmotni propad (»Zadnja leta«, 265—279), značilen za naše razmere, čeprav ga je sprožila kratkovidnost in inertnost tedaj vladajoče plasti tujih fevdalcev. »Ni bilo denarja« za rešitev Valvasorjeve knjižnice in njegove dragocene grafične zbirke, kaj šele za ohranitev njegovega Bogenšperka z grafično delavnico. Ob tem se nam vsiljujejo različne asociacije, saj nas podobne gmotne stiske spremljajo do današnjih dni... Delo je slikovno bogato in izvrstno dokumentirano. Obširnim opombam (281—335), ki hranijo mnogo dragocenih podatkov, sledita izčrpna bibliografija (337—352) ter obsežen nemški in angleški povzetek. Oprema Edite Kobe je stilno ustrezna in zelo decentna. — Avtor je lepo označil gibal Valvasorjevega delovanja: »Njegova ljubezen do kranjske zemlje in njenih prebivalcev, ki je sicer izvirala iz fevdalnega deželnega in ne narodnostnega domoljubja, in je bila tako močna, da je prodrla prek gradov in mest v osrčje te zemlje in segla v globino do najširših ljudskih plasti...« (225). In še: »Za Valvasorja... je osnovno gibal vsestransko predstavitelj svojo domovino tujemu bralcu in zunanjemu svetu, sodobniku in potomcu. Predstavi torej svojo domovino v preteklosti in sedanjosti, dosežke človeških rok in uma ter znamenitosti njene narave, kar pomeni nadalje ustvariti odnos do minulih in sodobnih vrednot, s tem pa tudi do prihodnjih. To je več kot zgodovinsko pisje v ožjem pomenu besede...« (260). Preobilje gradiva, ki ga je Valvasor zbral in

(po svoje) obdelal v svojih številnih delih, predvsem seveda v svoji »Slavi«, je za današnji čas zakopan zaklad. Na moč je zato pozdraviti Reispovo misel (257) o imenskem in stvarnem kazalu vsega, kar je Valvasor zbral in objavil. Hvaležni bi bili za to ne samo narodopisci. Sodim, da je Reisp poklican, da takšno kazalo sestavi in čimprej izda. Šele potem bo Valvasor vsem resnično »dostopen«.

Kuret

[Vilko Novak], *Slovenske ljudske molitve*. Zbral, uredil, predgovor in opombe napisal — Ljubljana 1983, izd. Družina, m. 8°, 560 (+ 4) strani.

Gorogranski župnik A. Steržinar (1676—1741) je s svojo pesmarico *Katoliškeršanskiga vuka pejsme* 1729 skušal doseči, da bi »mladi folk te hude, navarne, nasramne pejsme opustov, katere so grešne inu vse ljudi pohujšajo«, vendar se je v isti sapi obregoval tudi ob druge, »katere so od godcov sturjene; aku so lih od svetnikov, vender so folš, čez božjo vejro inu več k špotu koker k časti teh svetnikov: koker je ena sila douga pejsme od psalmista Davida, od zlatiga oča naša &c. Katere pejsme so čez božjo vejro.« Kot nadomestek je ljudem ponujal lastne verzificirane izdelke, »da bi te druge prazne, nanucne, folš pejsme opustili«.

Čas, ki nas loči od Steržinarja, je pokazal, da se njegova nestrpnost ni obnesla, predvsem zato, ker je ljudsko pesništvo dosti bolj trdoživo, kot si je mislil on in marsikdo pred njim in za njim. Celó za dolgo pesem »od psalmista Davida«, ki jo je sam Štreklj preneljeno odpisal leta 1907, je prišlo na dan, da pri nas še zmeraj ni zamrla (gl. SLP I 1970: 48/9, 12, 18—28), medtem ko so jo okoli srede prejšnjega stoletja zapisali tudi na Moravskem in na Lužici (n. d., str. 282). V zvezi z »zlatim očanašem« pa nam prav tukajšnja zbirka najbolje dokazuje, da so Steržinarjeva prizadevanja izzvenela tako rekoč v prazno. Kako bi neki moglo biti drugače, saj se človek vendar ne more kar tako okleniti nečesa novega samo zato, ker mu je ponujeno kot pravoverno, »nucno« ipd.

Da bi bila ironija večja, se je po dveh stoletjih in pol našel drzen mož, ki mu je prišlo na misel sprožiti akcijo zbiranja ljudskih molitev nič manj kot na straneh verskega tednika Družina. »Uredništvu tega tednika gre priznanje« — tako piše omejnjeni držež, prof. V. Novak — »da se je za stvar zavzelo z razumevanjem, jo priporočilo in sprejemalo pošiljke. Na veliko presenečenje vseh, ki so za poskus vedeli, je že v mesecu dni po prvem pozivu poslalo besedila nad sto oseb. Mnogi so poslali več besedil, včasih cele zvezke in stare tiske. Podobno je bilo drugi mesec, ko so poslali svoje prispevke od Chicaga in Belgije do Beograda in Koroškega. Pošiljanje pa se je nadaljevalo naslednji dve leti, čeprav ne v tako obilnem številu, pa še potem je kanil kak dopis...«

Sadovi te zbirateljske akcije niso vsi prišli v Novakovo zbirko. »Marsikaj od sorazmerno obilnega gradiva... ni ustrezalo za objavo, marsikaj se ponavlja, tako da je bilo treba izbirati.« V knjigi srečujemo besedila dveh vrst: zraven na novo nabranih in dozda neobjavljenih tudi ponatise iz raznih bolj ali manj znanih zbirk. Razmerje med obema sestavnima deloma je številčno skoraj enako, po obsegu pa so nekoliko v premoči ponatise (približno 55 : 45 %).

Pri tokrat prvič natisnjenih pesmih moramo pač sprejeti pojasnilo urednika, da je besedila objavil »v glavnem v obliki, v kakršni so bila zapisana«. Posebej poudarja pričevalno vrednost, ki jo imajo »z molitvami poslana spremna pisma, napisana večkrat s težko rokó osemdeset- in devetdesetletnikov... Nekateri so dodali tudi zanimive in poučne pripombe o tem, kdaj in kako so jih molili ali jih molijo.« Povečini so »navedli vsaj podatke o svoji starosti in kraju, pa tudi, kdo jih je naučil zapisanih molitev.« Tako je Novak pod marsikatero novo pesmijo mogel postaviti še kaj več kot suhe anagrafske podatke. Pri štev. 284 npr. zvemo med drugim to, da je bila zapisana v vlaku. In tako naprej.

Pri ponatisih so prvi teksti iz Štreklja (Š), katerim pa je urednik dodal to in ono, kar je izšlo pozneje. Glede na pogostnost bi te prevzeme mogli razvrstiti takole: Merkú 14, Cuffolo 11, Möderndorfer 11, Kumer 10, Turnšek 6, Cencig (obj. v Domu) 3, Pohlin 3, Matičetov (obj. v Lj. tedniku) 2, faksimila tiskov izpred 150 let 2 in nazadnje še

deset različnih virov, od koder je vzeto le po eno besedilo: Berden, Dravec, Duh, bramba, Filipič, Grafenauer, Koštiál, Lovrenčič, Nove knjige 1870, Steccati, Trubar.

O tem, kaj je spodbudilo Vilka Novaka, profesorja etnologije, da se je takrat, ko je dal slovo pouku na univerzi, lotil tega dela, nima pomena ugibati, saj upamo, da nam bo to slejkoprej najlepše povedal on sam. Oglasila se je pač ena njegovih žilic, ki mu ne dajo miru in ga vlečejo od poezije k historični leksikografiji, od filologije k literarni zgodovini in še k marsičemu. Tokrat je izdal knjigo, ki slovensko folkloristiko (tisto poklicno, v ustanovah) sili k premišljanju. Ko bojo pri Maticinem korpusu *Slovenskih ljudskih pesmi* (SLP) prišli na vrsto npr. zagovori, molitve, uspavanke, otroške pesmice itn., bo treba med drugim upoštevati tudi dragoceno Novakovo izkušnjo: da ob določenem poglavju oz. snovni skupini ne zadostuje skrbno zbrati vse razpoložljivo staro gradivo, ampak, da bi bilo morda dobro vsakokrat sproti poskusiti srečo tudi z nalašč pripravljeno anketo.

Za homogenost knjige bi bilo bolje, če bi bili zagovori izostali. Ne glede na priznanje, da zagovorov »ljudje nimajo za molitev«, naj omenim še to, da je urednik sam čutil potrebo »zagovarjati« se (= braniti se), prestreči očitke, zakaj jih je sprejel. In naštetih argumenti niso zadostj prepričljivi. Mar je res, da »bi jih (= zagovore) mogli združiti... z večernimi molitvami kot obrambne (apotropejske) ali varovalne molitve ali besedila«? Če bi to držalo, bi imeli enako pravico tudi do nasprotnega: prišteti k zagovorom ne samo večerne molitve, ampak še dolgo vrsto drugih. Vseeno pa je treba priznati, da celotna kategorija *molitev* ni zidana na trdni skali, ampak stoji na peščenih ali drsečih tleh. Zraven pomenskih prenosov »mo(d)liti« — »prostiti« — »peti« ne bo odveč omeniti vsaj še koroško »žebiranje« (molitev) in »dow-žebiranje« (zagovarjanje).

Za molitvijo, ki najbrž nikoli ni sama sebi namen, zmerom tiči ali nekaj zahvalnega ali/in nekaj priprošnjega. Formulacije so sicer najrazličnejše (včasih izrazito pesniške), bistvo — kaj molivec želi doseči, kaj si obeta — pa je zmerom precej podobno. Če bi iz Novakovih molitvenih besedil sestavili nekakšno imaginarno lep-ljenko, bi zvedeli približno tole:

Kdor bo to molitvico zmolil (spev ali zmolu 248, zapev 274, spev 241, spiu 231; te k jo die 344) vsak dan (221) na tešč, na mrzla usta (265), večer ali vutro (41), vsak dan dvakrat (260), vsako jutro in vsak večer (185), vsak' jutər na sōje tōše usta, vsak večer na soj marzu srce (49), trikrat na dan (248), trikrat zjutraj, trikrat zvečer (328), trikrat podnevi in trikrat ponoči (255), vsako jutro in vsako večer ali pa deno [= vsaj] vsaki petek in vsaki svetek (261), vsak petek (343), tri patki (231), vsako soboto zvečer trikrat (306), vsako nedeljo zjutraj (312) na tešč srce (293), vsak petek in soboto (301), vsaki petek 'n sboto jutro (48), vsak petek dvakrat, vsako soboto enkrat (272), vsaki petek pred obedam, vsaku sabotu pred kosilam (230), vsak pietək pred ermenəm soncam, vsako sēbuoto pred sv. mašo (286), usaki sv. patək in usako nedeljo zjutraj (238), vsak petek večer in nadeljo jutra (346), vsako soboto zvečer in nedeljo jutro (285), tri dni, v petek, soboto in nedeljo zjutraj pred soncem (281), vsak petek, soboto, v nedeljo med mašo (256), vsako srēdo, vsako suboto, vsako nedelo jutro (316), vsaki mladi petek, ... vsako mlado soboto in ... vsako mlado nedeljo (244), vsaj vsak kvatrni petek ali kvatarno soboto (269), vsaki svetek, či pa nej ..., te pa vsakši kvatrni petek (290), vél'k' teden (252), velk' petek pred obedom, velka sobota pred soncem, velko nedeljo pred sv. mašo (270), enbart, due al tribarte (250), enkrat ali večkrat glavi (331), kak v morji peska, na zemli trave, na drejvi listov [listja zelenega 265], na nebi zvezjd (290); — bi se mu vse odpustilo pred njegovo smrtno uro (305), dobi tol'ko odpustkov, kot je na nebu zvezd in v morju peska (329), ne bo šel ne v pekel ne v vice, ampak naravnost v paradiz (339), nēba pred njimi odprejta bode, pēpeo pa na veke zaprejti (290), bo viedu, kada umrje tri dni priet al pa tri ure priet (338), se ne bo bal, da bi v vodi utonil, ne v ognju zgorel (313), va gorah se zgibit (335), se ne bi bau z ognjom gorel, z dreva padat in z vojstro sekiro sekat (340), ne bo [mu] hiša nikol' do tla pogorela, uben otrok brez krsta umeru (252), se mu ne bo na svetu hudó go-dilo (348), bo njegova duša zveličana, usa žvahta u nebesa poklicana (314), bo rešil tri duše iz vic, očino, materno in sam svojo (225), eno dedekovo, eno babičino in san svojo (295). Da bo podoba popolnejša, naštejmo še lon-plačilo tistemu, ki bi naredil korak naprej in ne bi samo »žebiral«, ampak tudi nosil pri sebi tiskan izvod zlatega očenaša, Marijinih sanj ipd.: mljeko, da bi meo s štale tejči; kruha, da bo ga meal

s kamna striti; tistamo čoveko bon dal duš rješit, kar en senosek roažic posječe (254); ne bo nagle smrti delal, ne bo na gori ubit in ne bo trpel velikih muk (333); bo vsega hudega rešen, tudi se ne bo prej s sveta ločil, da bo sv. zakramente prejel, jaz [= Jezus] in moja mati bomo pri njem in bova njegovo dušico v nebesa peljala (str. 544). Za konec tega poučnega preleta pa moramo navesti vsaj še tole enkratno sklepno formulo, s katero so Ziljani prav nič pohlevno dvanajstkrat prijemali Ježiša za besedo: »Ti si nan oblubu sveti rej, — si nan ga oblubu, nan ga dej, — kako si ga dav svojin jogran dvanejstan!« (103)

Zraven vere, globoke, tuintam otroško naivne, ki preveva molitvene obrazce, je seveda stalno pričujoča molivčeva skrb, kako se zavarovati pred zemeljskimi in onstranskimi nesrečami, kako se izogniti trpljenju na tem in na drugem svetu. Če to premislimo, nam seveda ne bo več skrivnost, zakaj in kako so se vsi mogoči očenaši, češčenarije idr. mogli ohraniti celih 250 let od Steržinarja sēm. Brez dvoma pa je soodločalo tudi prepričanje, da molitvene formule, če ne ostanejo čimbolj zveste predlogam, zgubijo svojo moč in veljavo. Pri ustnem prenašanju tekstov iz roda v rod je še kako pomembno memoriranje, ki se kdajpakdaj celo izrečno omenja kot nekaj, kar je vredno priznanja. Na primer: »Srečna duša, k' to pesem znaš! Kdor je ne bo na tem svetu znal, se jo bo moral na unem svetu učiti!« (64) — »Ti si srečna, ker si molila zlat očenaš, tisti pa še bolj, ko te je naučil!« (183). — »Tista ja srečna, k' te ja navčiva, ti sa srečna, k' z' ga zamerkava« (42).

Po vsem tem se ne smemo čuditi takim ostankom prastarih verovanj, kot je tole partenogenetsko spočetje v ópenski pesmi: »Ana ruožca je zrasla... Mati buožja jo je utrgala in znosila Zrešnika« (186: Novak po Merkúju). Ob tem besedilu z roba kraške planote brž pomislimo na podoben relikv iz snovnega sveta: na »čupe«, monoksilne čolne-drevake, ki so jih imeli v nabrežinskem ribiškem pristanu do konca zadnje vojske... Potlej je tu še uganka o treh »svetnicah«, ki kljubuje razlagavcem od tistega dne, ko je duhovito pokazal nanjo Matija Majar Ziljski (gl. Novakovo št. 223): »Živa duša mi ni znala razložiti, kakšne svetnice bi bile Taša, Kropa in Klepa. Vedi ga Bog, ki pozna vso svojo nebeško družino.« Pod št. 288 pa je iz zbirke Z. Kumrove prišla pesem, ki jo je v Ribniško dolino zanesel pred sto leti »možičk nuotr s Postuojne«. V nji srečamo »čiste d'vice tri: prva bo Kozma Kózmare, druga Zaubá Zaubare, tretja...« Da niso to sestre ali vsaj sestrične Majarjevih skrivnostnih »svetnic«? Preveč poceni je hipoteza, češ da gre zgolj za »igračkanje z izmišljenimi imeni«. Kaj res tiči za njimi, ta hip sicer ne moremo reči, vendar se bo to prej ali slej komu nemara le posvetilo. Za zdaj je pglavitno, da se je z nepričakovano notranjsko paralelo začela počasi redčiti nepredirna megla, ki obdaja ziljske tri »svetnice« že skoraj poldrugo stoletje.

Veselje ob tekstih, ki smo jih po Novakovi zaslugi ponovno, čeprav v drugačni povezavi, in deloma sploh prvič dobili v roke leta 1983, pa nas vseeno ne sme odvrniti od tega, da zapišemo tudi kaj kritičnega na urednikov rovaš.

Iz Š prevzeta besedila so brez potrebe preveč poudarjena. Izvirne številke npr., ki jih imajo pesmi tudi v zbirkah P. Merkúja, Z. Kumrove in še koga, je Novak navedel kvečjemu v opombah, medtem ko se Štrekljeve redno košatijo na čelu pesmi. Ne glede na to, da po reprintu Cankarjeve založbe iz leta 1980 Š ni več redkost, ne vem zakaj ponatiskovati podčrtne opombe integralno, celo s tiskovnimi napakami vred (N 104 = Š 6656: pri dragi priliki). Ker pri novih pesmih in pri ponatisih iz drugih zbirk ni štetja vrstic, bi tudi ob pesmih iz Š to mirno lahko odpadlo, tako kot se je izjemoma zgodilo pri t. 225, medtem ko so vrstice drugega proznega teksta — 42 — štete napačno. Besedilo 316 — Majarjeva »Zlata češčena si Marija« iz Goričan pri Zilji — je ponatisnjeno nepopolno, brez navedbe kraja, brez štetja ob robu, kakor da bi ga bil Š prežrl (v resnici gl. Š I 404). V očitnem nasprotju s Štrekljevimi uredniškimi načeli sta Majarjev »Zlati očenaš« (225) in Lovrenčičeva priredba (253) istega predstavljena ločeno, čeprav logično spadata skupaj pod isto številko. Nerodno je nekajkratno sklicevanje na Š 6642; naravnješe bi bilo opozorilo na lastno št. 248. In le pod vplivom Š je v Novakovo zbirko moglo zaiti tudi nekaj hrvaških molitev («iz Uskokov«, iz Istre: po Valvasorju in Volčiču).

Zraven tega je treba opozoriti še na nekaj pomanjkljivosti. Uredniku »nenavadna kitica o Jezusovi motiki« (op. k 145 a) v resnici ni drugega kot navadna kontaminacija s pesmijo »Jezus vrtnar in ajdovska deklica« (Š 500 sl. in SLP II 1981 tip

100 — z več ko 20 variantami). Iz faksimilnega ponatisa dveh priredb molitve *Slati ozha nash* najprej spoznamo, da je prva — 249 — res prevod v osrednjo slovenščino, pri drugi pa razen oblik enbart, tribarti in dveh b iz v (bandrouc, šbah) ni najti nobene koroške prvine, še manj kaj ziljskega, kot je deklarirano. Ob prevzemanju besedil iz obrobnihih narečij se je Novak (z izjemo prekmurščine, kjer je sam izvedenec) oslanjal pač na avtorje, pri katerih je zajemal gradivo. Vseeno je prišlo do napak, ki so zdaj tiskovne (209: ospó di Bóu = ospódi/gospodu B.; tentac jun = tentacjun/skušnjava) zdaj tudi izvirni greehi (339: jso oracjón so = jso oracjónco / to molitvico). Pri krajevnih imenih — posebno z zahoda — so se tu in tam prikradli napačni zapisi: zraven St. Andreža (prav: Štandreža 45 in še dvakrat), ki ga je Novak »podedoval« od S, beremo še v Sevcí (najbrž v Sevcih 319), v Mirni (Mirnu 145 a) pri Gorici, v Lazu (Lazah 184 in še devetkrat), v Podbenešci (Podbonescu 162), v (na) Solbici (113); kje bi bilo »Pod Primožem pri Pivki« (342), mi je uganka. Priimek Madolfo (str. 170) beri Madotto, medtem ko je spodrslijajem tipa Demšar Valerijan (prav Viktorijan 303, 309) najbrž botvovala naglica. Če tiskovnih napak ni težko ugotoviti pri ponatisih (npr. 206: tri enčice nam. lučice), pri prvih objavah vsaj upajmo, da jih ni; kolacioniranje namreč za zdaj ni mogoče, razen če bi urednik lepega dne sklenil, da izvirne rokopiše izroči ti ali oni javni ustanovi.

Ker je bil urednik preveč radodaren s Štrekljem (dal mu je 160 strani, to je nekaj manj ko tretjino skupnega tekstnega prostora), si je s tem praktično zaprl vrata do drugih še neobjavljenih slovenskih pesemskih molitev, saj na kakršnokoli širjenje knjige ni bilo niti misliti, ko pa je že sedanji obseg na robu založniško smotrnega. Da je že nabranih, samo »vskladiščenih« pa ne valoriziranih pesmi-molitvic veliko, dobro vemo npr. sodelavci skupin, ki so pod vodstvom Etnografskega muzeja v Ljubljani zbirale vsakovrstno etnografsko in folklorno gradivo na Dolenjskem in Primorskem v letih 1948—1963. Nič manj, če ne še več takih pesmi z vseh koncev in krajev slovenskega prostora — z zamejstvom vred — mora biti med zapiski in na magnetofonskih trakovih sodelavcev Glasbeno narodopisnega instituta (sedanje Glasbeno narodopisne sekcije ISN ZRC SAZU). Podpisani pa sem že med svojim predvojnim počitniškim križarjenjem po Primorskem in ob precej široko razpredeni zbirateljski akciji med goriškimi sošolci sprevidel, da je te vrste izročilo — z izjemo zagovorov — še najbolj pri vrhu, najlaže dosegljivo. Potemtakem bo zaradi neizrabljene priložnosti ob slovenskih ljudskih molitvah (SLM) rokopisno gradivo zdaj moralo pač počakati na novega urednika in obdelovavca, ki se bo spet lotil te snovi.

Ker pa človek nikoli ne ve, za kaj in kdaj bi ta ali ona stvar lahko prav prišla, vzemimo za dobro tudi omenjeno neizkoriščeno priložnost. Kdor bo pri nas spet vzel v pretres pesmi-molitve, mu bojo pač na voljo Novakove pozitivne in negativne skušnje. Seveda pri tem ne gre samo za domače tekstno gradivo, ampak posebej še za primerjave, za povezave s podobnim tujim gradivom tako iz soseščine kakor iz raznih bolj ali manj odmaknjenih evropskih dežel. Kdorkoli bi se bil pri nas lotil tega dela takrat kot V. Novak, v Ljubljani praktično skoraj ne bi bil imel kaj vzeti v roke, da bi se poučil, kako stvari stoji drugod v Evropi. Iz podčrtnih opomb k SLM tu in tam sicer zvemo, da našim podobno pesmico — npr. s takim ali drugačnim številom angelecev varuhov ipd. — poznajo Italijani, Francozi, Nemci, Madžari, Čehi, Poljaki itn. Vendar so to le drobci in ne to, kar bi radi vedeli in kar bomo prej ali slej — kot raziskovavci — tudi morali dognati. Gre za to, kako se ta zvrst (v bistvu precej zanemarjena) vključuje v celotno podobo duhovnega sveta slovenskega in evropskega človeka v bolj ali manj odmaknjeni preteklosti. Ali se tudi v pesmi-molitvah morda kaže versko obzorje naših ljudi v srednjem veku, v času reformacije, protireformacije, razsvetljenstva itn.? Kdaj so nastale oz. začele nastajati pesmi-molitve? So samorodne ali uvožene? So naši predniki samo prejemali — od koga in kdaj — ali tudi dajali — komu, kdaj? Še bi mogli nadaljevati z vprašanji, pa naj bo dovolj.

Prof. Novak je za primerjavo imel na voljo bore malo izvirnega tekstnega gradiva in menda še manj študij o tekstih. Tako pri njem ni sledu o gradivu pri pomembnih vejah evropskega katolištva: med narodi na Iberijskem polotoku in v Pirenejih, na jugu Francije, med keltskimi Bretonci in Irci, pa ob Baltiku med Litavci. Zaradi izrazitega ali celo bojevitega poudarjanja verstva, potlej zaradi zgodovinskih okoliščin, ki so del prebivalstva že zelo zgodaj potegnile/pahnile čez Atlantik, si bo treba nadvse skrbno ogledati gradivo omenjenih krajev oz. narodov v njihovem

matičnem svetu in v novih okoljih za morjem. Tudi krščanski vzhod — ne samo slovanski — bi zaslužil poseben ekskurz, da bi se videlo, ali verski prelom z zahodom (pravoslavje) ni pustil morda kaj sledov tudi v zvrsti »molitev«.

Vse to niso pobožne želje, ampak prej opozorilo tistemu, ki se bo lotil obdelave slovenskih pesmi-molitev. Zase vem, da sem že leta 1954 ob prvem obisku v Arhivu nemških ljudskih pesmi (Deutsches Volksliedarchiv) v Freiburgu i. B. zastoj spráševal po ti zvrsti. Prof. Seeman mi je zaupal, ne da bi takih pesmi med Nemci ne bilo, ampak da se z njimi žal nihče ni posebej vbadal. Preveč da so se vsi zagrizli v zbiranje in preučevanje balad. (V Novakovem predgovoru pa je vendarle navedenih tudi nekaj nemških publikacij!)

»Družina«, ki je knjigo SLM izdala, je posvetila veliko skrb zunanji in notranji opremi (Tadej Tozon), izbiri papirja, tisku, vezavi (platno). Reprodukcijske — 36 — starih božjepotnih podob, oljnih slik, fresk, reliefov ali kipov zapolnjuje praznine na koncu posameznih tekstov in se razpoložensko ujamejo s celoto tudi po posrečenem rjavem tonu. Pač pa ni prav, da urednikovega — avtorjevega imena ni ne v naslovnici ne v predgovoru, ampak moramo zanj zvedeti šele iz kolofona.

Milko Matičetov

Jože Žagar-Jagrov, *Kostel. Ljudje in zemlja ob Kolpi*. Kočevje 1983, 208 str.

Kulturna skupnost občine Kočevje, v katero spada področje Kostela ob Kolpi, je ob štiridesetletnici zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju založilo zgoraj imenovano delo o Kostelu. Kostel ob Kolpi je večini Slovencev malo ali nič znan in velja za odmaknjeno, romantično področje na slovensko-hrvaški meji. To ozemlje je jugozahodni del Bele krajine in spada v kočevsko občino. Sega od Grglja do Srobotnika na levem bregu Kolpe in obsega 5667 ha. Domačini imenujejo svojo pokrajino Kostel (Kósteu, Kostêla) in ne »Kostélsko«, kakor večkrat napačno pišejo v naših časopisih; prebivalci pa so Kostelci (Kostêuci) in ne »Kostélčani«, kakor tu in tam lahko beremo. Vas ob kostelskem gradu domačini imenujejo Trg (uradno je Kostel), prebivalce te vasi pa Tržane; grad sam (sedaj v razvalinah) pa imenujejo trški ali stari grad. Kostel je torej področje, ki je nekoč spadalo pod kostelsko gospostvo. Ves Kostel ima 54 naselij s 16 zaselki.

Leta 1975 je Turistično društvo Kočevje v Zbirki vodnikov št. 2 izdalo drobno knjižico »Kostel ob Kolpi«, ki jo je pripravil Franc Cankar. Knjižica je bila namenjena predvsem učiteljem in šolski mladini kot pomoček pri pouku domače zgodovine. V tej knjižici je J. Žagar-Jagrov prispeval poglavje »Geografski in turistični oris Kostela«.

Leta 1983 pa je Jože Žagar-Jagrov, kostelski domačin z Gorénje Žage ob Kolpi, po stroki gozdar, izdal obširno delo »Kostel. Ljudje in zemlja ob Kolpi«. V posameznih poglavjih je podal splošen zemljepisni pregled pokrajine in naselij, nato zgodovino gradu in kmečkega podložništva. Pri tem omenja turške vpade, ob katerih se je Kostel skoraj izpraznil in so se za nekaj časa tam naselili Uskoki. Prav tako je obdelal kmečke upore, pri katerih so sodelovali Kostelci. Opisal je način življenja v Kostelu, kmetovanje, živinorejo, trgovino, krošnjarstvo, ki je bilo tako značilno za Kostelce. Dotaknil se je obrtniške dejavnosti in prometa, šolstva in kulturne dejavnosti ter cerkvenih razmer. Daljše poglavje govori o sodelovanju Kostelcev v NOV in o žrtvah, ki jih je dal Kostel v teh letih.

Posebno poglavje je v knjigi namenjeno ljudskim pesmim, pripovedim in rekom, šegam in navadam; to poglavje pa se je Žagarju najmanj posrečilo. Dovolil si je namreč nedopustne posege v ljudske pesmi: najprej je »popravljal«, to se pravi spreminjal in s kostelskimi narečnimi oblikami nadomeščal izraze, kot kostelske variante pa je proglasil pesmi, ki so bile zapisane drugod; nekaj takih »popravljenih« variant je celo podpisanimu pripisal. Zato moram tukaj povedati, da sem od 9 variant, ki jih Žagar pripisuje meni, zapisal le 5 pesmi, 4 pa so zapisali in objavili drugi. Te 4 pesmi so:

1. Zapuščena uroči nezvestega (str. 155). To balado je 1960 v Kostelu zapisala ekipa GNI (dr. Zmaga Kumer), objavljena pa je v zbirki Slovenske ljudske pesmi I

(1970, 332). Tam je pri 6. vrstici tiskovna napaka »nato sva se spozabila«, nam. »nato so se spozabila«. Moj zapis te balade je izšel v Glasniku SED II (1959—60, 25).

2. Pesnja umirajočega junaka (str. 156). Pesem je 1956 zapisala ekipa GNI, Retje v Loškem potoku. Glej SLP I (1970, 110)!

3. Jezusovo rojstvo (str. 156—57). To pesem je 1911 zapisal Fr. Kramar, Bitnje v Bohinju, SLP II, 26—27. Kostelsko varianto te pesmi sem podpisani objavil v Mladiki 1934, št. 2, na platnicah.

4. Marija in brodnik (str. 158—59). Pesem je pred 1889 na Štajerskem zapisal Anton Zagar, izšla pa je v SLP II (1981, 195). Ta ljudska pesem je znana tudi v Kostelu, toda 6. kitica se ne glasi »Marija prime kikle«, kot je objavil Zagar, ampak »Marija prime krilace«, v SLP II, 195 stoji: »Marija prime krilice«.

Tiskovnih napak, ki jih je v knjigi obilo, ne bom našteval, od stvarnih napak, ki jih tudi ne manjka, bom omenil le nekatere. Ni mogoče trditi, da so Kostelci »po večini potomci Uskokov« (str. 6). V začetku 40. let 16. stol. se je v Kostelu res naselilo mnogo Uskokov, ki pa niso tam ostali, mnogo Kostelcev, ki so pred Turki zapustili svoje domove, pa se je pozneje vrnilo. Tudi kostelsko narečje, ki je eno izmed štirih belokranjskih narečij, je ohranilo dolensko osnovo, kot periferno narečje pa je ohranilo mnoge starine v leksiki in oblikoslovju.

Na str. 130 beremo, da načrt za osnovno šolo pri Delaču (ne v Delaču) ni bil sprejet, ker je bilo v vaseh, ki so obsegale delački šolski okoliš, premalo šoloobveznih otrok; na str. 135 pa je zapisano, da pri Delaču ni bilo prostora, ki bi bil primeren za učilnico! Podpisane mu je znano, da so pri Delaču že merili prostor za šolo, zato je moral biti vzrok drugje, da je nazadnje prišla šola v Kostel. To šolsko poslopje, v katerem sem tudi podpisani tri leta hlače trgal, je danes zasebna last.

Zelo nedosleden je Zagar tudi pri pisanju predložitnih zvez ob krajevnih imenih. Kostelska značilnost je, da se pri nekaterih krajevnih imenih namesto predlogov »v« in »iz«, rabijo predlogi »pri«, »od«, »na«: pri Delaču, pri Krkovih, pri Fari — od Delača, od Krkovih, od Fare, na Žagi, na Vrhu, na Brigi. [Prim. članek O krajevnih imenih v Kostelu, Glasnik SED V (1963, 11), VI (1964, 14).] Prebivalci Banje loke niso Banjaločani, ampak Banjci. Pridevnik je banjski (prav na str. 97 in 144).

Zagarjevo knjigo je opremil in umetniške slike v njej prispeval Ivan Brudar; med tekstom je tudi obilo fotografij. Tako bo Zagarjeva knjiga — če odmislimo omenjene napake in pomanjkljivosti — vendarle dobra informacija o Kostelu in Kostelcih ter smo avtorju zanj hvaležni.

Jože Gregorič

Pripis

V začetku julija (7. 7. 1983) mi je kostelski rojak Jože Zagar-Jagrov po svoji sestri Nežki poslal svojo knjigo »Kostel. Ljudje in zemlja ob Kolpi«.

Ko sem knjigo prebral, sem avtorju v pismu sporočil svoje kritične pripombe. Izmenjala sva še več pisem in Zagar se mi je v njih opravičil za svoj spodrseljaj. Hranim njegova pisma z dne 14. jul. 1983, 8. avg. 1983 in 5. okt. 1983. Dne 8. okt. sem dobil tudi pismo (z dne 5. okt. 1983) od Bogomila Gerlanca, ki je podpisan kot urednik knjige in v pismu razlaga, kako je do napak prišlo.

Ko je bila zgornja ocena knjige že napisana in oddana uredniku zbornika »Traditiones«, sem 6. dec. 1983 prejel od Zagarja pismo (z dne 4. dec. 1983) in list z dopolnili in popravki h knjigi. V Pismu pravi Zagar: »Obveščam te, da sva z urednikom Bogomilom Gerlancem pripravila že pred dvema mesecema celotno korekturo spornih kostelskih ljudskih pesmi, ki so pogrešno priobčene v moji knjigi o Kostelu. To naj bi bil poseben vložek vseh strani od 153—158, ki bi ga tiskarna natisnila in uvezala namesto zgrešenih. Vendar založnica na tako rešitev ni pristala in tudi ne na sedanjo rešitev, za katero sem se odločil sam na svojo pest in v svoje breme. Menim, da sem tako zadevo vsaj v glavnem rešil in te prosim, da to rešitev, ki ti jo pošiljam, dobrohotno sprejmeš in vložiš v knjigo. Dopolnila in popravke bo tiskarna dostavila vsem obveznim prejemnikom, kot so NUK, vse knjižnice, arhivi itd. Za to bo skrbela tiskarna in založnica.«

Na listu z dopolnili in popravki pa beremo:

»V poglavju LJUDSKE PESMI, PRIPOVEDKE IN REKI dopolni oziroma popravi tako: str. 153 »Kralj Matjaž reši svojo ugrabljeno ženo« zapisal neznanec še pred

1819, a najpozneje do 1838; iz zbirke *Jožeta Rudeža iz Ribnice*. — Str. 155 »Zapuščena uroči nezvestega«, str. 156 »Prošnja umirajočega junaka« in »Jesusovo rojstvo« ter str. 158 »Marija in brodnik« so zapisi Glasbeno narodopisnega instituta v Ljubljani.

Zal niso vse pesmi napisane točno po zapisu GNI, ker sem tu in tam želel približati besedilo domačemu narečju; s tem sem nehotе posegel v znanstveni zapis; za to nepravilnost se s tem opravičujem in oproščam vsem prizadetim.

Med viri navajam nepravilno Štrekljevo namesto izdajo SLOVENSKE LJUDSKE PESMI. Prva in Druga knjiga. Uredili: Zmaga Kumer, Milko Matičetov, Boris Merhar in Valens Vodušek. Izdala Slovenska matica, Ljubljana 1971—1981.«

»Rešitev« Jožeta Žagarja-Jagrova sem dobrohotno sprejel, svojih kritičnih pripomb k njegovi knjigi pa nisem mogel spremeniti.

J. G.

M. Bošković-Stulli, *Singala-Mingala. Usmene pripovijetke*. Zagreb 1983, 234 str.

Priznana in tudi v tujih strokovnih krogih cenjena hrvaška folkloristka M. Bošković-Stulli je v knjigi z naslovom *Singala-Mingala* izbrala in uredila dvainšestdeset pravljic za odrasle. Ni naključje, da je to zadnje posebej poudarjeno; v nasprotju z izbori in stilizacijami, ki so namenjeni otrokom in šolskemu branju, je v pravljicah iz omenjene zbirke ohranjen izviren način pripovedovanja in pripovedna svoboda, kakršna v zbirkah za otroke ni navzoča niti ni mogoča. Vanjo so uvrščene tudi pravljice, ki niso »lepe« v standardnem smislu. To pomeni, da lascivni motivi iz njih niso izbrisani za vsako ceno. Ta zbirka jih sicer ni posebej iskala, vendar se jim tudi ni izmikala, če so organski del tradicijske pravljice, pravi avtorica.

Nato se avtorica v spremni besedi posveča predvsem živemu pripovedovanju, tj. izvajanju zgodbe v njenem naravnem okolju, ki ga označuje takole: »V njem se kaže pomembna udeležba pripovedovalca v igri med tradicijo prevzetega modela pravljice in pripovedovalčevega kreativnega prijema, posebno kadar jo pripoveduje nadarjen umetnik. Njegova ustvarjalnost se lahko kaže v jezikovnem izražanju, v načinu uporabe formul, izbiri in deloma označitvi oseb, izbiri, variiranju in povezovanju različnih pripovednih sižejev in tudi delnem odstopanju od kánonov vrste, npr. malo bolj poudarjeno realističnostjo v slikanju oseb in okolja, hkrati s pretanjnim občutkom za ohranitev temeljne oblike ljudske pravljice« (str. 7). Ustne pravljice, poudarja M. Bošković-Stulli, v izvirnem okolju ne žive kot enkrat za vselej oblikovana besedila, oblikujejo se v neposrednem stiku med ljudmi v njihovih majhnih skupinah, sosedskih ali družinskih, ob zelo različnih priložnostih, ki so primerne za pripovedovanje. Pravljica kot celota vsebuje tudi zunajjezikovne elemente, miko, geste, s katerimi pripovedovalec nadomešča ali dopolnjuje artikulirane besede. Tudi sama jezikovna sredstva ustno izvedene pravljice se razločujejo od tistih v napisanem besedilu, v katerem so izgubljene slušne vrednote govornega jezika: intonacija, intenziteta, register glasu in njegova hitrost. A kljub svoji ustnosti ali prav zato govorno besedilo, ki je preneseno na papir, ne izgubi svoje vrednosti in (lahko) sugestivno deluje na sprejemalca s svojo pogovorno avtentičnostjo in odstopanjem od normativne gramatike. Avtorica ne more mimo dejstva, da so starejši zapisovalci slovstvene folklorne slabo upoštevali okoliščine pripovedovanja in avtentičnost besedil. Kolikor opombe o kontekstu vendarle obstajajo, so preveč posplošene in se ne nanašajo na vsako posamezno pripoved posebej.

V skladu s svojimi teoretičnimi nazori avtorica pozorno predstavlja nekaj avtorjev pravljic, ki so uvrščene v omenjeno zbirko, in posebnosti njihovega pripovedovanja; pri tem ne zanemari niti sprejemalcev-poslušalcev, ki imajo v posamezni pripovedi aktivno funkcijo. Na kratko se ustavi tudi pri označbi nekaterih pripovedi, pri čemer naleti tudi na besedilo, ki deluje kot melanholična in ironična, moderno koncipirana antipravljica. Nazadnje je beseda tudi o šaljivih pripovedih, ki z uvajanjem banalnega, trivialnega v pripoved nevtalzirajo in karikirajo vzvišeno in patetično.

Večina pripovedi v knjigi je terenski zapis avtorice same. Z njihovim izvorom poznejšega datuma je želela pokazati, kako je slovstvena folklor dandanes še navzoča v določenih plasteh prebivalstva, a ne toliko v tradicijskem krogu izvajanja, ampak predvsem v spominu. To pomeni, da so neke vrste mrtvi kapital, saj je danes veliko manj možnosti, da se aktualizira, kot je bilo to v drugačnih okoliščinah življenja v preteklosti. Pomembno je tudi opozorilo M. Bošković-Stulli, da so pravljice v knjigi sicer v raznih narečjih, vendar jih ni mogoče šteti za jezikovne dokumente, kar pojasnjuje z dejstvi, da je narečje pogosto prepleteno s knjižnim jezikom, saj pripovedovalci pogosto nehoti prilagodijo svoj jezik (neznane — če gre za raziskovalca oz. zapisovalca) sogovorniku.

Na koncu izbranih pravljic sledijo opombe, namenjene širšemu krogu sprejemalcev (kdo jih je zapisal, povedal, od kod so prevzete) in strokovnjakom (podatki o klasifikaciji pravljic po mednarodnem AT katalogu in o njihovih variantah) in slovarček manj znanih besed.

Posebnost zbirke Singala-Mingala ni le v tem, da je namenjena odraslim, ampak tudi v tem, da je v uvodu vanjo avtorica poljudna, a še vedno strokovno obvezujoče predstavila svoja gledanja na slovstveno folkloro. Gre za njeno prizadevanje obravnavati in jemati jo kot *umetnost besed*, seveda s pogojem, ki je za to vrsto besedne umetnosti potreben, tj. z dovolj pozornim *upoštevanjem konteksta*.

Marija Stanonik

Maja Bošković-Stulli, *Usmena književnost nekad i danas*. Prosveta, Biblioteka XX vek, Beograd 1983, 319 (+5) str.

Branje enega izmed del Maje Bošković-Stulli predstavlja za folklorista izziv, da se hote ali nehoti »spopade« z avtoričino vizijo stroke in z njenimi razmišljanji o teoretičnih vprašanjih ustnega slovstva, s katerimi je že od začetka petdesetih let prisotna v jugoslovanski folkloristični literaturi. Njeno teorijo bogatijo in poživljajo terenske izkušnje, a je ne bremenijo, kar se rado dogaja pri folkloristih, ki so se celo že začeli ločevati na praktike-terence in teoretike. Tudi zadnje delo Maje Bošković-Stulli *Ustna književnost nekad in danes* dokazuje plodno povezovanje teorije in prakse, čeprav je res, da avtorica v tem delu namenja več prostora teoretičnim vprašanjem stroke, pri katerih pa uspešno rezonira njena terenska in življenjska izkušnja.

V najnovejši knjigi zbrani članki in razprave, deset po številu, ki so bili napisani in objavljeni od leta 1970 do 1982 v hrvaških in jugoslovanskih strokovnih časopisih in revijah, so teoretične narave. Skušajo odgovoriti na nekatera najbolj žgoča in odprta vprašanja v sodobni jugoslovanski folkloristiki, na terminološke ali metodološke zadrege. Nekaj člankov v knjigi je pisano bolj poljudno (prvotno so bili namenjeni širši publiki), vendar avtorica ohranja svoje teoretično bistvo in ob morda preprostih, vsakdanjih primerih gradi vizijo in teorijo stroke, opozarja na probleme, ki jih srečuje sama ali drugi raziskovalci. V razlagah se nikdar ne opira samo na lastno mnenje, ne vsiljuje svojega pogleda, ampak se ob vsakem še tako drobnem vprašanju opre na jugoslovanske, evropske in svetovne teoretike in bralcu predstavi njihove poglede in teze. Na kratko bi lahko rekli, da je bistvo pisanja Maje Bošković-Stulli v tej metodi: 1. Problem. 2. Morebitna literatura, teze in dejstva o razpravljanim problemu. 3. Dobre in slabe lastnosti predstavljenih teorij. 4. Ujemanje teorij s konkretnim problemom. 5. Avtoričino pogled in rešitev problema. Zelo značilno zanjo je še dejstvo, da ob vsakem problemu, članku ali razpravi pušča odprti prostor za »opombe«, torej še možnost za drugačno rešitev. Svoje, skoraj železno podkovanе teorije nikoli ne zapira z dogmatsko ostrino, vsevednostjo ali nestrpnostjo. Ta lastnost pa vsaj na prvi pogled »relativizira« avtoričino zanesljivost, v končni fazi pa daje člankom in razpravam dodatno težo in večjo sprejemljivost.

Ceprav družijo članke v knjigi skupna točka, pa so vsi v bistvu problemsko tako različni, da ni mogoče poročati o knjigi kot celoti, ampak o vsakem članku in razpravi posebej, kar je predstaviti knjige le v korist.

S prvo razpravo O *pojmiu ustna (usmena) in poljudna (pučka) književnost in njihovih nazivih*, posega avtorica v eno najodprtejših in aktualnih vprašanj sodobne

folkloristike. Tu prevladujejo različni interesi in pojmi, ki so jih pogojevale različne nacionalne usode in zgodovina.

Avtorica zgoščeno in pregledno prikaže najvažnejše pojme in definicije tistega, čemur pri nas pravimo ljudsko slovstvo, ljudska poezija... itd., pokaže različnost mnenj svetovnih folkloristov ob tem terminološkem vprašanju. Teorije odene še v zgodovinski okvir, tako da je lažje razumljiva neenotnost poimenovanja, vendar pa s tem ni nič rešeno. Zato sama išče rešitev in se s pomočjo nekaterih evropskih teoretikov odloči za termin ustno slovstvo, ustna poezija, ustna pesem. Termin ji je sprejemljiv tako s folklorne kot tudi z literarnozgodovinskega in književnega stališča. Maja Bošković-Stulli utemeljuje pojmovanje še drugače: folkloristiko sestavljajo različne značilnosti oz. opozicije. Te značilnosti (kot so prevlada tradicije nad inovacijo, opozicija kolektivnost-anonimnost, ideologija ljudskih množic — tradicionalni slog itd.) so se skozi zgodovino spreminjale, le ena opozicija — ustnost — nasproti literaturi je bila konstanta v vseh zgodovinskih obdobjih. Zato jo avtorica upošteva kot enega najpomembnejših opredeljevalnih kriterijev folklore, folklornosti in jo sprejme kot nesporen termin. Središčna raven avtoričinega razpravljanja o poimenovanju fenomena določenega slovstva pa se odvija na relaciji teksta in tekture na eni in konteksta na drugi strani. Poleg tega pa avtorica utemeljuje svojo odločitev sicer obrobno, a pomembnim dejstvom, ko ugotavlja, da izraz ustno slovstvo sploh ni tako nov in neznan, ampak se je velikokrat že v preteklosti uporabljal kot vzporednica ljudskemu slovstvu. Novost izraza je danes morda v tem, ko moramo s prevzemom novega termina (ustno slovstvo) sprejeti tudi drugačen in nov odnos do ljudskega ali ustnega slovstva, predvsem kar se tiče njegovega širšega življenjskega konteksta. Sprejetje »novega« oz. širšega konteksta pojavov gre pri jugoslovanskih folkloristih zelo počasi, zato bo tudi nova terminologija počasneje prodirala.

Ze leta 1973, ko je bila razprava objavljena v zborniku *Umjetnost riječi*, je začela »provocirati« folkloriste, ki so potem večkrat razmišljali o tradicionalni in sodobni terminologiji. Stvari pa niso preproste, kar dokazujejo številne polemike, razprave o tem vprašanju vsaj v Sloveniji, ki so se pojavljale celotno povojno razdobje, razplamtele pa so se spet na strokovnih srečanjih med folkloristi in etnologi ter med folkloristi, etnologi in slavisti. Slovenskim slavistom in deloma tudi etnologom se je termin ustno slovstvo zdel sprejemljiv, ne pa tudi folkloristom, ki zaradi zgodovinske tradicije in praktičnosti vztrajajo pri terminu ljudski, čeprav se jim ne zdi dober. Toda stalna raba in tradicija mu vedno bolj ožita in določata okvir, s tem pa ga tudi vedno bolj »potiskata« v vsakdanjo in strokovno rabo. Načelno se pri nas pojma ljudsko in ustno slovstvo mešata (lahko tudi v enem članku istega avtorja), v zadnjih letih pa se jima pridružuje še »nov« pojem folklorno slovstvo. Zmešnjava je tako popolna, članek Maje Bošković-Stulli pa postaja ob njej znova aktualen in izzivalen.

V nadaljevanju razprave se avtorica zaustavlja ob pojmu poljudna (pučka) književnost in pokaže pomenske in vsebinske razlike med poljudno in ustno književnostjo. Vso razgibano svetovno teorijo o poljudni književnosti je avtorica prenesla v hrvaški prostor in razmere in jih je tam tudi »preizkušala«.

Poljudna (pučka) književnost, ki jo sem in tja imenuje tudi popularno in kolportážno književnost, je tista, ki je v Sloveniji v zadnjem času definirana in razumljena kot trivialna (Hladnik), na Češkem kot polljudska (Beneš), v NDR pa kot pisana književnost ljudske ustvarjalnosti (Nedo). To je za Majo Bošković-Stulli tista književna vrsta, ki se prepleta na eni strani s tradicionalno ustno književnostjo, na drugi strani pa s pisano. Zato ta književnost nudi več zornih kotov za preučevanje. Raziskujemo jo lahko kot posebno zvrst ali povezano z ustnim slovstvom ali kot »čisto« literaturo. Vendar pa avtorica kljub vsem prepletanjem najde tudi zvezo med ustnim in poljudnim (pučkim) slovstvom, namreč v tipu oz. načinu komunikacije obeh zvrsti. Kljub poplavi terminov, ki spremlja to zvrst književnosti, jasno tiplje za najustreznejšim in mu določa pravo mesto. Tudi za bralca oz. raziskovalca, ki ima popolnoma drug vrednostni in poimenovalni sistem, ostaja razdelitev Maje Bošković-Stulli jasna in povedna pa tudi logična, čeprav samo za njen zorni kot. Ta je toliko širok, da ne dopušča dvomov o samovoljnosti in morajo tudi avtoričini terminološki nasprotniki priznati logičnost v razpletu njene trdne utemeljitve. Avtorica se seveda opira tudi na druge teoretike, v svoje teze pa zna vključiti celo »nasprotnike«. Omenjena razprava predstavlja temeljno delo jugoslovanske teorije folkloristike. Iz nje bodo iz-

hajali zagovorniki, mimo nje ne morejo nasprotniki, vsem prinaša širok zgodovinski okvir o rojstvu in razvoju pojma in kaže razglede po strokovni literaturi s tega področja.

Novjšega datuma (1982) je druga razprava v knjigi: *Bajka*.^{*} Avtorica po že znanem — preglednem in strnjem — konceptu spregovori najprej o terminu »bajka« pri različnih tujih in jugoslovanskih raziskovalcih. Izhaja iz spontane omembe bajke iz leta 1630, končuje pa pri najnovejših spoznanjih. Vsak raziskovalec po svoje odkriva pot in morda pomensko in vsebinsko transformacijo pojma. Nekoliko bolj se ustavlja pri izrazitejših teoretikih, kot so Propp, Jolles, Lüthi, Azadovski itd., pokaže slogovne značilnosti in temeljne kompozicijske črte »bajke«, analizira njeno strukturo in se loti odnosa med tradicijo in inovacijo znotraj bajke. Seveda pa je največ pozornosti namenjeno temeljni strukturi in funkciji »bajke«. Vse to seveda v okviru mišljenj teoretikov, ki so jo opredelili (npr. Jolles) kot »preprosto, enostavno obliko«. S to definicijo avtorica na koncu polemizira, kar je presenetljivo za članek, ki hoče biti izključen prikaz različnih teorij o »bajki«.

Od pripovedovanja do objavljene pravljice je spet razprava, kjer so pogostejše avtoričine intervencije in mnenja, ki jih podpira s svojimi spoznanji in terenskim delom. Gre namreč za problem pripovedovalca oz. informatorja. Kje je problem? Starejšo folkloristiko je zanimala samo pesem ali pripoved, pripovedovalec ali pevec sta bila pomembna le kot informatorja, ne pa kot člen v poustvarjalnem procesu, niti kot nosilca določene kulture Tam, kjer pa folkloristika začne načenjati tudi ta vprašanja, se v razpravo »vključi« tudi avtorica in predstavi tri dela, ki se ukvarjajo izključno s pripovedovalcem. Razmišljanje je le uvod v teoretično razglabljanje o pripovedovanju in pravljici. Avtorica opozori na metodološko nesprejemljive raziskave, ki hočejo problematiko usnega slovstva (proze) drobiti na literarnozgodovinsko, etnološko in folkloristično. To je pereč problem, ki je še vedno prisoten v metodologijah vseh navedenih strok. Seveda nobeni disciplini ne odreka pravice, da s svojega zornega kota raziskuje predmet, ki je vsem skupen, toda opozarja, da so glavne značilnosti usnega slovstva prav v prepletanju književnih (tekstovnih) in zunanjih (kontekstovnih), etnoloških elementov Zato zavrača vse tiste raziskave, ki se ukvarjajo le z eno plastjo pojava, bodisi, da gre le za literarno-teoretične analize besedil (jezika, sloga, leksike itd.) ali pa za stroke (npr. etnologija), ki te prvine v raziskavah izpuščajo. Opozarja na pasti in ožine, ki lahko utesnijo raziskovalca, da zaide v enostranskost.

Zelo plastično je podana razlika med živo in pisano pripovedjo. V zadnji raziskovalci kaj radi spregledajo kontekst pripovedi.

Raziskovalcu ustne književnosti in bralcu te knjige se odpira novo vprašanje: kaj je z ustnim slovstvom zunaj okvirov »izvirnega konteksta«. Maja Bošković-Stulli odgovarja nanj v članku *O ustni književnosti zunaj prvotnega (izvirnega) konteksta*. Razprava kaže, da ne gre le za akademsko ali obrobna vprašanja, ampak za temeljne probleme stroke, ki se v isti ali malo spremenjeni obliki vedno pogosteje postavljajo pred folklorista, posebno ko gre za »razmejitev« predmeta raziskave z etnologijo ali slavisti. Zato avtorico tudi v tem delu najbolj zanimajo mejna področja in bližnje discipline, ki se srečujejo s folkloristiko, se nji (ali ona njim) približujejo ali se celo prepletajo. Maja Bošković-Stulli se torej loteva problema, s katerim se bolj ali manj uspešno sreča vsak raziskovalec — folklorist.

Vse obravnavane razprave v tej knjigi pa se neposredno vključujejo v razgovor in polemiko med slovenskimi folkloristi, etnologi in slavisti, ki smo jo začeli leta 1980 na skupnem posvetovanju. Res, da je delo Maje Bošković-Stulli nastajalo v drugem okolju in času in neodvisno od slovenske polemike, vendar odgovarja na prenekatera odprta vprašanja takratnega posvetovanja.

* S to besedo M. Bošković-Stulli poimenuje tiste pravljice, ki v mednarodnem kazalu pravljčnih tipov (Aarne-Thompson, *The Types of the Folktale*, Helsinki 1961) zavzemajo nekako osrednje mesto — št. 300—749 — in so drugod znane pod takimi imeni: *volšebnaja skazka*, *Zauber-* ali *Wundermärchen*, *fairytale*, *conte de fées* ali *conte merveilleux* ipd.

Z našo literarnozgodovinsko in folkloristično raziskovalno prakso je povezana tudi razprava *Ljudske pesmi v okviru pesništva NOB*. Če ob predstavitvi knjige nekoliko pogosteje vlečem vzporednice s slovenskim dogajanjem, je to zato, ker smo pri nas v zadnjem času govorili prav o istih vprašanih, kot jih načenja Maja Bošković-Stulli, Zelo aktualno je takó tudi vprašanje množičnega pesništva NOB oz. njegova notranja delitev, kjer za razliko od slovenskih literarnih zgodovinarjev in raziskovalcev te zvrsti Boškovičeva dosledno ločuje med folklornim pesništvom, med ustnim slovstvom in med množično literaturo NOB. Glede na pojme in teorijo, ki jih je avtorica razložila že v uvodni razpravi, je tako ločevanje tudi logično in upravičeno. Slovenski raziskovalci NOB pesništva po Boškovičevi izenačujejo popularno, masovno in folklorno pesništvo. Boškovičeva, kot že v prejšnjih poglavjih, opozori na njihovo prepletanje, vendar nasprotuje izenačevanju. Prav tako polemizira z našim raziskovalcem dr. Borisom Paternujem, ki je po njenem mnenju v raziskavah zanemarljivo moč tradicije, ki poleg vseh idejnih sprememb deluje prav na stilni in poetološki ravnini. Poleg tega pa naj bi Paternu spregledal sam tip folklorne komunikacije kot enakovredno umetniško porajanje v malih skupinah. Avtorica opozori še na nekatera splošna odprta vprašanja NOB pesništva, kot so npr. problemi odnosa pétihih partizanskih pesmi do tradicionalnih z ene strani ter novimi masovnimi z druge. Opozori še na problem odprtih epskih kronik in na važno vprašanje vrednotenja ustnega slovstva NOB.

Pisma bralcev v Vjesniku oz. starševska moralna skrb za otroško čtivo pa so Majo Bošković-Stulli pritegnili še na področje pedagoških vprašanj. Razprava *Pravljici in otrokov svet* je povezana z razumevanjem in vrednotenjem folklorne, saj gre avtorici za rehabilitacijo pravljice, ki je v današnjem nedomišljijem času podvržena še cenzorski mentaliteti, utilitarnemu presojanju in pedagoški zaskrbljenosti ter budnosti zaradi baje nevzgojnih lastnosti (nasilje, strah). Avtorica predstavi zgradbo pravljice in trdi, da v otrokovem domišljijem svetu »krute« pravljice sploh ne povzročajo takih pretresov kot pri odraslih, ki so vprašanje nevzgojnosti nekaterih pravljic sprožili celo v dnevnem časopisju. Kajti pravljica je umetniški izdelek, ki je distanciran in sublimiran od vseh mogočih »prvotnih izvirov«. Najvažnejše je, da pravljica ni realistična, zato je bralec (tudi otrok) ne sprejema dobesedno. Prav otroci to neresničnost pravljic najbolje razumejo, za razliko od zaskrbljenih pedagogov.

Avtorica se zavzema za avtentične objave (tudi »nevzgojnih«) pravljic, če gre za znanstveno gradivo. V zbirkah za otroke pa nekoliko »popušča«, s selekcijo besedil in dopušča nekatere jezikovne popravke, da bi bilo besedilo otroku razumljivo in privlačno.

Razprava prinaša tudi nekaj »nepedagoških« — načelnih vprašanj, ki so zanimiva za vsakega folklorista: gre namreč za vprašanje pisanja (jezikovne podobe) pravljic za mladino. Avtorica je dosledna glede znanstvenih izdaj, širokosrčna pa pri poljudnih, mladinskih izdajah.

Še bolj direktno spregovori pedagogom v razpravi *O nujnosti povezovanja učnega in študijskega obravnavanja ustne književnosti*, kjer se kot folkloristka spopada z metodiki pouka. Ti so namreč njen izbor pravljic izrinili iz šolskih beril, zaradi preveč poudarjene erotičnosti v eni pravljici. Avtorica to pravljico analizira in vidi povod za pedagoško čistunstvo tudi v tem, da so bili raziskovalci sami prevečkrat čistuni in »skrivači« erotičnih pripovedi. Avtorica se širše loti moralnega čistunstva, zato je pregledala in analizirala vrsto beril in učbenikov, kjer je govor o ustnem slovstvu. Ugotovi, da sestavljalci učbenikov niso kos stvarem. Glavno vodilo pa ji je bilo slediti znanju, ki ga dijaki dobijo o ustnem slovstvu iz teh učbenikov. Boškovičeva je opazila, da se v šolskih knjigah pojavljajo preživeli stereotipi o ljudski kulturi kot nečem, kar je nekdanje bilo, ko so ljudje še verovali ipd. Avtorica se z vso človeško in znanstveno avtoriteto spoprime s temi stereotipi, hkrati pa skoraj s prstom pokaže na bistvene in prave sestavine ustnega slovstva, ki pa jih pedagogji do zdaj še niso odkrili, ker vedno preveč poudarjajo le etične smotre. Kljub znanstveni suverenosti in »jezi« pa avtorica ni nasilna, saj pušča prostor odprtim vprašanjem in drugačnemu mišljenju. Razpravo konča z vprašanjem, kako bodo mladi ljudje spoznali ljudske pesmi v času, ko bodo sposobni razumeti mnogostranost in lepoto pesniških sporočil.

Ker ob vsaki razpravi vlečemo paralelo s slovenskim prostorom, naj jo še tu. Z enakimi vprašanji smo se slovenski, hrvaški, italijanski, francoski itd. folkloristi spopadli na mednarodnem simpoziju l. 1982 v Gorici. V Sloveniji, kjer je ljudska tradicija manj v zavesti pedagogov kot na Hrvaškem, je zato ta problem še bolj pereč. Zadnji učbeniki za usmerjeno izobraževanje nam to potrjujejo.

Z naslednjo obširno študijo *O folklorizmu* se avtorica vrne v območje »čiste« teorije stroke. Folklorizem — »ekstrakt folklorne atraktivnosti« — je avtorici določen način gledanja in sprejemanja ljudske tradicije. Opazuje ga vse od časov hrvaškega preporeka do danes. Preuči ideološki pomen »naroda in narodnosti« skozi zgodovino in kaže na spreminjanje pojma in na menjavo ideološke teže tega pomena. Najbolj pa jo seveda zanima 19. stoletje, ko je folklorizem kot »patos nacionalnega duha« tudi vzniknil.

Drugo poglavje razprave je posvečeno problemom folklorizma v današnjem času in razčisti, kaj folklorizem sploh je ob vsej zgodovinski, ideološki in terminološki obremenjenosti. Folklorizem je prikaz ljudske kulture iz »druge roke«. Za folklorizem preteklosti je značilna ljubezen do vsega narodnega, v sedanosti pa je folklorizem komercialno obarvan in ukleščen med turistično in zabavno industrijo. Avtorica sleduje folklorizem v Jugoslaviji po 2. vojni, ko se kaže v polakiranih in skomercializiranih prireditvah. Tako ga namreč vidijo tisti, ki se bojijo za »avtentično« ljudsko kulturo. Ta avtentična kultura pa je za avtorico iluzija, s katero prav tako polemizira. Ko gleda na položaj ljudske kulture po vojni, se sicer bori proti profanaciji in ponarejanju, vendar pa ni sentimentalna, ko gleda na nekatere stvari kot na razvojni proces. Zato le hladno (za nekatere mogoče prehladno) znanstveno in brez patosa opazuje današnjo dvojno funkcijo folklorizma. Prva funkcija je zunanja, turistično-komercialna, druga pa je notranja, psihološka, taka, ki ustreza potrebam ljudi. Med obema funkcijama pa ne potegne ostre ločnice, ampak vidi prepletanje in dopolnjevanje obeh. Nujno je avtorica morala ob folklorizmu spregovoriti še o rekonstrukcijah, starih običajih na Hrvaškem in pri tem opozorila na zanimive pojave, ki se pokažejo ob odrskih nastopih vaških skupin, saj se pred našimi očmi odvija proces menjave vseh važnejših funkcij, kar spet spravlja v zadrego strokovnjake, ki razmišljajo, ali je smiselno govoriti o »izvirnih skupinah«, in ugotavljajo relativnost današnjega pojma — izvira folklorja. Avtorica ne ostaja samo pri teoretičnih, ampak »preizkuša« njihovo učinkovitost na praktičnih primerih, kot so novejša množična pesmi in melodije (narodno-zabavna glasba), ki kombinira folklorne elemente s sodobno glasbo in to podrejšo današnjemu množičnemu okusu. Avtoričin »preizkus« je samo nakazan, vprašanje pusti odprto, ker se ji zdi, da narodno-zabavna glasba ni edina manifestacija folklorizma v današnjem času. In kaj torej storiti s folklorizmom? To vprašanje se gotovo pojavi pri vseh raziskovalcih »prave« folklore. Nekateri ga »ignorirajo«, nekateri pa nanj ostro, tudi čustveno reagirajo, saj je preneka-teremu folkloristu in etnologu — folklorizem pravo zlo, eden izmed množičnih vzrokov onesnaževanja okolja in življenja. Jugoslovanska teoretična folkloristika nam nudi vrsto zgledov za oba tipa reagiranja, vendar je drugi tip pogostejši. Zato je toliko bolj napeto slediti odgovoru Maje Bošković oz. njeni (ob)sodbi. Vendar odgovor vsaj v prvem trenutku raziščara, ker pričakujemo plebiscitarno odločitev za ali proti folklorizmu, avtorica pa nas »potolaži« z diplomatskim odgovorom, da folklorizem ni ne dober in ne slab. Maja Bošković-Stulli prenese pogovor o folklorizmu iz neučinkovite čustvene ravnine v strokovno meditacijo in ugotovi, da je folklorizem del kompleksa masovne kulture, zato je kot tak nepotrebna nujnost in ni niti dober niti slab. Folklorizem je heterogen družbeno-kulturni pojav našega časa.. Diplomatski je avtoričin sklep, da sta nivo in kvaliteta folklorizma odvisna od nosilcev dogajanja pa tudi od nivoja celotnega družbenega okolja. Ta avtoričina navidezna nedorečenost je hkrati tudi odgovor, ki nas zelo neposredno usmerja v zaključek, da je pojav sam (ne glede na njegovo kvaliteto) tako važen, da je potreben posebnih raziskav, toda ne v neplodni smeri dobro—slabo, ampak preprosto kot pojav. Avtorica se s takim načinom razmišljanja približuje nekaterim etnološkim razmišljanjem, »občutljive« etnologe celo prehiteva, »moderniste« pa izvrstno dopolnjuje, pa naj to priznajo ali ne. To vlogo je ob ohranjeni samostojnosti lahko dosegla zato, ker je široko in globoko zabredla v evropsko in svetovno folkloristično in antropološko literaturo in — ob njej pa tudi mimo nje — izgrajevala svoj teoretični nazor, ki je vsaj v folklori-

stičnih okvirih dokaj samosvoj. To samosvojost ali »drugačnost« srečujemo na vsakem koraku in ni slučaj, da avtorica v svoje raziskovanje vključuje tudi sodobne in vsakdanje probleme, kar je redkost tudi pri številnih mlajših folkloristih. Naslednja razprava, *Pregovori v zagrebškem Vjesniku*, je tak problem. Poenostavljeno bi rekli, da avtorica išče »folkloro« v množičnih sredstvih javnega obveščanja. Članek je bil referat na Etnološki tribuni. Med vsemi razpravami v knjigi je morda tale najbolj »pozitivistična«, saj gre za informativni pregled in odziv folklorista, da ljudem zunaj stroke pokaže življenje določene folklorne oblike v današnjem času. Kljub mestoma že »kramljajočemu« tonu članka pa Boškovičeva ne zaide v paberkovalno poljudnost.

Tudi z zadnjo razpravo *Zagrebška pripovedovanja* (usmena pričanja) v *prepletanju s časopisi in televizijo*, posega Boškovičeva v sodobnost. Kar je še važnejše, z razpravo se ustavlja ob eni vrsti folklorne ustvarjalnosti, ki jo največkrat sploh spregledamo, ker smo prepričani, da danes ni več mogoča. Avtorica torej brani živost folklorne in s svojo metodologijo dokazuje, da folkloristika ni samo varuška starosvetnosti, ampak živa stroka, ki ji predmet raziskave ni dogmatično statičen, čeprav ni brez določenih stalnic.

Primeri v zadnjem članku opozarjajo na prepletanje tradicije s sodobnostjo oz. sodobno vsebino v tradicionalni obliki. Avtorica sledi »glasovom«, »zgodbicam« (paničnim ali fantastičnim), »preverjenim resnicam« ipd., ki izhajajo iz današnjega dne, iz sedanjega življenja. A v najnovejšem kontekstu takih »zgodbic« se lahko odkrije preteklost. Nekoliko širše spregovori o fenomenu Dudek in Barica (junakov iz televizijske nadaljevanke), o katerih je nastalo mnogo zgodbic in »vicev«. Boškovičeva zanima, v kakšni meri se časopisni in televizijski medij prepletata z današnjo ustno ustvarjalnostjo. Hkrati je članek tudi spodbuda za raziskovanje stila današnjih urbanih zgodb. Zadnja pripoved v knjigi o »Dudeku in Barici« je povezana z začetnim, zelo teoretičnim člankom o ustnem slovstvu, saj oba članka (oz. vse razprave v knjigi) dajeta celovit pregled avtoričine usmerjenosti in metodologije, sta pa tudi prikaz stanja in poti, ki jo ubira hrvaška folkloristika oz. raziskave o ustnem slovstvu. To pa je moč razbrati le iz dokaj celovitega pogleda na predmet, kar knjiga Maje Bošković-Stulli gotovo je. Še več, nova knjiga je zaokrožen pregled teoretičnih problemov stroke. Zato jo bomo večkrat vzeli v roke kot informacijo in kot kažipot k enotnejšim in sprejemljivejšim rešitvam iz jugoslovskega folklorističnega paberkovanja in privatništva. Prepričan sem, da bo knjiga Maje Bošković-Stulli *Ustno slovstvo nekdanj in danes* zanimava spodbuda tudi etnologom, saj je znano, da je današnja hrvaška etnologija dobila marsikatero spodbudo za svoj razvoj prav od folkloristike. Upam, da bo tako tudi po drugih republikah. Slovenci moramo žal ugotoviti, da tako sistematičnega prikaza folkloristične metodologije še nimamo, ker smo se dolgo otepali »nepomembnih« problemov, za katere je Maja Bošković-Stulli dokazala, da so pomembni elementi stroke, saj se v njih skrivajo odgovori na osnovno vprašanje, kaj je predmet naše vede. Na drugi strani pa z odgovorom na to vprašanje načnemo probleme, ki jih do sedaj naše raziskave niso zajele. Eno z drugimi je tesno povezano.

Vrednost knjige Maje Bošković-Stulli je prav v tem, da nam razgrinja najbolj aktualne probleme današnje folkloristike in po moje nanje tudi odgovarja. Odgovori so sicer »osebni«, a če poskušamo biti objektivni in iskati znanstveno resnico, so določeni namigi v knjigi tudi obvezujoči, saj avtorica večkrat da zbirke rešitev več strokovnjakov, ki se pa kljub različnosti v določenih stvareh ujamejo. To daje misliti, posebno še zato, ker v knjigi tudi ni namišljenih konstruktov in teoremov, ampak živa vprašanja naše stroke. Iz jasne avtoričine teorije (čeprav bi se ji dalo tudi oporekati) izhaja neproblematična sinteza kulturne dediščine in sodobne ustvarjalnosti kot premet raziskave naše stroke. Razvidnost in logičnost izpeljav je avtorica lahko dosegla le s »strogostjo« v selektivnosti, v inflaciji nepovednih ali zlorabljenih terminov in pojmov. Z doslednostjo in znanstveno strogostjo je dala težjim strokovnim vprašanjem na videz »preproste« rešitve.

Na koncu moram reči še to, da se mi vsi moji strokovni ugovori avtorici, ki so se nabrali ob branju, izkažejo za dlakoepske, ko objektivno ovrednotimo rezultate avtoričinih razmišljanj in rešitev v njeni zadnji knjigi.

Marko Terseglav

Denana Buturović, *Morići od stvarnosti do usmene predaje*. Svjetlost Sarajevo 1983, 326 str.

Denana Buturović, sarajevska folkloristka in priznana raziskovalka muslimanske dediščine v Bosni in Hercegovini, nam v svoji najnovejši knjigi razkriva zgodovinsko in literarno resničnost bratov Moričev. V središču njene pozornosti sta Hadži Mehmed (Pašo) in Ibrahim — cesarska odpadnika, ki sta bila ubita v Sarajevu leta 1757, od takrat naprej pa živita kot junaka »ene najlepših muslimanskih ljudskih pesmi«. Vendar imata brata Morića v pesmi nekatere negativne značilnosti, ki jih je vsilila zgodovina oz. uradni letopisci. Avtorica zato posveti precejšen del razprave zgodovinskim virom, ki so po njenem preveč enostranski ali pa sploh ne prikazujejo dejanj bratov Moričev.

Knjiga je razdeljena v štiri večja poglavja. V prvem piše avtorica o bratih Moričih kot jih predstavljajo dokumenti in zgodovinska literatura. Opozori tudi na njuno vlogo v družinski skupnosti.

Drugo poglavje prinaša celoten historiat ljudske pesmi o bratih Moričih. Avtorica analizira zgodovinska dejstva in ustno tradicijo o Moričih. Na koncu poglavja je pregled raziskovanj in razprav o tej pripovedni pesmi.

Drugi del knjige oz. tretje poglavje prinaša gradivo. Tu je objavljena glasbena in tekstovna transkripcija pesmi o Moričih, kakor jo je leta 1981 posnela avtorica v Sarajevu. Tej objavi sledijo vsi zapiski pesmi o Moričih od najstarejših različic do danes. Vsem tem zapisom oz. različicam, ki neposredno govorijo o bratih, je Denana Buturović dodala tudi pesmi — fragmente, ki na kakršenkoli način in le posredno omenjajo Moriće. Avtorica je pesemskemu delu dodala še prozno gradivo o Moričih. Na enem mestu so torej zbrane vse pesemske različice in prozno gradivo, ki je bilo do sedaj raztreseno po različnih dokumentih, časopisih in revijah.

V četrtem poglavju je pregled virov in literature. Sledi kratek povzetek razprave v angleščini.

Knjiga Denane Buturović rešuje tri osnovne probleme: bralcu odstira meglo o zgodovinski biti upornikov Moričev, saj je bilo njuno ime povezano le s predstavo, ki jo je bralcu dajala ljudska pesem. Avtorica s pomočjo dokumentov postavi brata Morića v zgodovinski prostor in čas.

Z natančno analizo zgodovinskih dokumentov o Moričih je avtorica izpeljala rehabilitacijo Moričev, ki ju je zgodovinska in literarna zavest prikazovala kot izdajalca in odpadnika. Negativni predznak so jima dali uradni sarajevski letopisci 18. stoletja. Knjiga dokazuje pristranskost »uradne« zgodovine, ki je vplivala tudi na mnenje ljudskih pevcev.

Tretja dimenzija knjige in pomembna vloga je v tem, da avtorica primerja in razčlenja zgodovinsko in literarno življenje bratov Morič in razčlenjuje nekatere specifične lastnosti življenja ustnega slovstva, v katerem se prepletajo fantazija, literarnost in tudi iluzija z nenatančnimi refleksijami dnevne politike. Kljub negativnim predznakom, ki jih je literaturi vsilila dnevna politika, se Morića prav v ustnem slovstvu vedno bolj kristalizirata v posebnosti, če že ne v junaka.

Seveda pa avtorica ne ostaja pri grobih dejstvih, ampak skuša s svojim razmišljanjem prodreti v jedro in odgovoriti na vprašanje, kje se skrivajo vzroki, da se je prek ustnega slovstva lahko ohranil do današnjega dne dogmatski in negativni pogled na brata, po svoji naravi literarno nedorečen in dvoumen:

»nikad mira biti neće
ni sultanu ni veziru
dok nad Bosnom oni budu.«

Po primerjanju arhivskega in literarnega gradiva se avtorica loti še folkloristične oz. literarne analize pesmi o Moričih.

Tip razprave oz. tema, ki nam jo je predstavila dr. Denana Buturović, je za avtorja lahko usodna, saj se nemalokrat zgodi, da tovrstne razprave zapadejo v pozitivizem in deskriptivnost, ki izmaličita literarnost ustnega slovstva. Avtorica se je tem pastem res približala, pa srečno izognila. Metodologija avtoričine raziskave je v tem, da z zgodovino razlaga literaturo, kar je manj »nevarno«, kot z ustnim slov-

stvom delati zgodovino, kar se v naši stroki večkrat dogaja. »Nevarno« je tudi prvo početje, saj lahko zgolj zgodovinske razlage uničijo literarnost knjižnega dela. Buturovičeva pa je primerjala obe resničnosti tako, da sta zgodovinska in literarna resnica ohranili svojo samostojnost in povednost.

Marko Terseglav

Duško Nanevski, *Vilinski konjič*. Prevedel Ivan Minatti. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1983, 169 (+ 3) strani.

Duško Nanevski, *Samovilskoto konjče*. Makedonski bajki. Nova Makedonija, Skopje 1978, 129 (+ 3) strani.

Sam slovenski prevod — za madžarskim (1980), srbohrvaškim (1981) in albanskim (1981) je to že četrti prevod v jezike narodov in narodnosti Jugoslavije — me ne bi bil spodbudil/spodbodel k pisanju. Tukajšnje pripombe veljajo predvsem izvirniku, ki se ga pa strokovna kritika od izida še ni dotaknila, kolikor vem. Če sem se odločil spregovoriti o ti knjižici, drobni po obsegu, je to zato, ker skriva v sebi več nevarnih klic in je neke vrste izziv ne samo makedonski, ampak celotni jugoslovanski folkloristiki. Ko sem hotel to povedati na skupnem kongresu Zveze društev folkloristov in Zveze etnoloških društev Jugoslavije v Rogaški Slatini oktobra 1983, mi je bilo rečeno, naj bi to naredil v folklorni sekciji, do česar pa ni prišlo in se zato oglašam tule.

Da se je »znan makedonski književnik, kritik in esejist« odločil sestaviti antologijo makedonskih pravljic za otroke, je lepo in prav. Drugo pa je, kako se je lotil te naloge in kako jo je speljal. Pri D. Nanevskem me najbolj moti njegovo gledanje na ljudske stvaritve zviška, kar ni težko razbrati med vrstami makedonskega uvoda. Avtor-prireditelj-urednik se je sam postavil za absolutnega arbitra v vprašanih jezika, stila, kompozicije ipd., čeprav je pravljica zvrst, ki ima za sabo tisoč in tisočletno tradicijo in ne potrebuje takih radikalnih korektorjev in cenzorjev. D. N. je bil oboje, saj je po lastnih izjavah tekste včasih »sublimiral« (reduciral) v »moderno (?), kratko formo« in včasih podaljševal, »dorazvijal motive«, »povezoval elemente«, po neki »dosledni« (?) pravljici »logiki«. Ne da bi pravljicam »odvzemal kaj vrednega«, jih je »prečiščeval od vsega odvečnega in grobega«, da bi jim dal »novo estetsko formo«, jih »avtoriziral v svoj stil«.

Pri svojem »preustvarjanju« si je D. N. baje prizadeval »ohraniti lepe elemente, ki jih je ustvarila ljudska umetnost«, pri čemer — tako pravi — »nisem opustil niti enega simbola ali metafore, niti ene lepe slike, obdržal sem tudi vsako lepo reklo ali besedo.« Hudo relativna trditev! Le kateri čarovnik bi npr. mogel na 14 straneh objavljeno pravljico (Najlepša na svetu/Dunja G'uzeli — obnova iz M. Cepenkova *Makedonski nar. umotvorbi* 3, Skopje 1972, nr. 89) skrócić na 4 strani in doseči vse navedeno?! In kaj naj rečemo o pravljici *Samovilskoto konjče*, po kateri ima zbirka naslov in je štirikratna okrajšava Cepenkova 2/70? Najkrajši konec pa je potegnila klasična makedonska zgodba *Siljan Štrkot*, ki jo je prireditelj obtesal kar na petino izvirnega obsega... Tak način dela mi je nerazumljiv in pri najboljši volji ne najdem zanj opravičila.

Naj si bo to čist Cepenkov izmislek ali pa samo ljudsko fabulativno jedro, ki ga je Cepenkova razširil, v vsakem primeru gre za nekaj avtorskega, s čimer ni moč kar tako šariti, še celo ne brez kakršnegakoli pojasnila. Iz zbirke Marka Cepenkova — po tem zaslužnem Prilepčanu je bil nedavno poimenovan Institut za folklor v Skopju — si je Nanevski sposodil za »obdelavo« kar devet proznih tekstov; štiri je odbral pri Šapkarevu; za preostale štiri pa ob gradivu, ki mi je ta hip pri roki, ne morem vedeti, kje jih je vzel.

Nasprotno pa prav dobro vem, da v zbirki nimajo kaj iskati ta tri besedila: Marko i Samovilata, Zaspanata G'urg'elija in Bolen Dojčin. Ob izobilju makedonskih pravljic res ne vidim potrebe presajati v prozo pesmi, ki se po svoji vsebinski zasnovi in še posebej po svoji dikciji nikakor ne ujamejo s proznim tekstom! Podoben poskus v slovenski literaturi je na srečo ostal osamljen, ker ga je takoj energično

odklonil Oton Župančič (gl. Zbrano delo 7, 1978, 99), ko je Franu Milčinskemu (Pravljice, 1911) s posrečeno prisposobo očital, da je »narobe alkimist«. Glede tega se v zadnjih sedemdesetih letih ni nič spremenilo, ne v teoriji ne v praksi. Milčinskemu, ki je delal v pravni stroki, pa njegov »greh« seveda laže spregledamo kot Nanevskemu, ki je končal študij književnosti in bi mu moralo biti jasno, da različnih vrst (žanrov) ni moč brez škode mešati kar meni nič tebi nič.

D. Nanevskega je pri izbiranju vodila misel na motivno originalnost, ki naj bi pripomogla tem makedonskim pravljicam, da bi se uvrstile med podobno svetovno gradivo in bile mikavne za otroke po celem svetu. Priznati je sicer treba, da se te pravljice gladko berejo, vendar mislim, da je makedonsko ljudstvo ustvarilo tudi še marsikaj drugega, kar bi brez problematičnih redaktorskih posegov bolje reprezentiralo makedonsko pravljico in pomenilo seveda tudi boljši prispevek ali darilo Makedoncev »v zakladnico svetovne umetnosti«.

D. Nanevskemu so vseskozi pred očmi samo v starih zbornikih tiskane pravljice. »Celi rodovi naših otrok« — pravi — »so dozdej rasli tako rekoč brez stika s čarobnim delovanjem makedonskih pravljic.« Na srečo je stvarnost drugačna. Le odkod so se namreč vzele pravljice, ki jih beremo — pisane oz. tiskane — v »starih zbornikih«? Iz živega ustnega izročila vendar, od koder so jih vsak po svoje zajemali in fiksirali — ta spretnijej oni pač nerodnejše — zbiravci entuziasti, največkrat samouki, že v prejšnjem stoletju! Pravljico ustno izročilo pa je ne glede na redke zapisovavce živelo slej ko prej svoje samostojno življenje, se razvijalo po svojih notranjih zakonitostih in prišlo skoraj neokrnjeno do praga naših dni. V Institutu za folklor »Marko Cepenkov« hranijo na magnetofonskih trakovih nešteto posnetkov, ki bojo pokazali makedonsko pravljico v čisto drugačni luči kot »stari zborniki«. Na primerno predstavitev in ovrednotenje v arhivih nakopičenega bogastva željno čakamo folkloristi zunaj Makedonije. Ne da bi bili nestrpni, smo voljni potrpeti, saj se zavedamo, da je s tem v zvezi pred makedonskimi kolegi še ničkoliko težaškega dela.

Če naj se le za hip povrnemo k makedonskim otrokom, bi nemara smeli reči, da so skoraj vsi razen mestnih imeli prav do nedavnega srečo, da so nanje lahko še delovale pravljice, kajpada ne v tiskani obliki, ampak tako kot so jim jih direktno, ustno podajali bolj ali manj spretni hranitelji izročila, ki so vsak zase in vsak v svojem okolju zalegli več ko še tako imenitno sestavljena tiskana zbirka. Če je knjižica *Samovilskoto konjče*, ki nam jo D. Nanevski ponuja kot kvintesenca makedonskih pravljic, štela prvotno 22 enot, kaj naj rečemo ob tem, da repertoar enega samega makedonskega pravljčarja Dima Stenkoskega iz Peštanov ob Ohridskem jezeru (obj. K. Vroclavski 1984) obsega nad sedemdeset tekstov?!

Srbohrvaška izdaja (*Vilinski konjič*. Dečje novine, Gornji Milanovac 1981) ima uvod, ki bi se zdelo, da je zvest prevod makedonskega iz novembra 1977, pa ni; v njem namreč najdemo tudi nekaj (gotovo avtoriziranih) novosti. Svojim očem nisem mogel verjeti ob tehle ne najprimernejših analogijah: »slično postopku bratce Grim, Šarla Peroa, Božane (!) Nemcove, i ja sam tražio bajkama lep oblik.« [V uvodu k albanski izdaji (*Kali i zanës*. Rilindja, Prishtinë 1981) je Nemcova postala celo Rožana!] Kjer se dotika »dosad u svetu nepoznatih makedonskih bajki«, pa se vprašujem, ali je dopustno prezreti v seriji »Die Märchen der Weltliteratur« objavljene *Mazedonische Volksmärchen* (Düsseldorf-Köln 1972, prev. W. Eschker).

Tako slovenska izdaja kakor že pred njo madžarska, srbohrvaška in albanska imajo le po dvajset besedil; od prvotnih makedonskih dvaindvajset je očitno sam D. N. predlagal, naj se izpustita dve: Bolen Dojčin, Devojčeto i 12 meseci. Na čelo slovenske izdaje je namesto starega makedonskega uvoda prišlo novo, precej nevtralnno besedilo z naslovom »Sanjski ekran«. Glede svojega deleža Nanevski tokrat piše dosti bolj umirjeno in — posplošeno: »Te čudovite makedonske pravljice so stvaritev ljudskega duha. Jaz sem jih samo preoblikoval in jih preliil v sodobni jezik.«

*

Minattijev slovenski prevod je tekoč. Iz radovednosti sem primerjal z izvornikom prvo besedilo in našel v njem tale drobna neujemanja: Vila Bela (beri: Vela) je Marku oči zatisnila (v izvorniku: »na Marko race si sklopila«). Za odklepanje in zaklepanje železnih vrat so srebrne ključavnice (katanci). Pri arhaični besedi *gora* ne bi bilo odveč razložiti kar zraven, da je to »gozd«. Na koncu — vendar ne na-

zadnje — pa še nekaj. Mislim, da bi makedonskega junaka, ki mu je ime *Kralj Marko*, pri slovenjenju makedonskih literarnih tekstov ne samo smeli ampak *morali* imenovati *Kralj* (ne *Kraljevič* in še manj »kraljevič«) *Marko*. Slovenci, ki premoremo že enega svojega literarnega *Kralja* — *Matjaža*, gladko lahko posvojimo še enega — makedonskega *Kralja Marka*! Tem laže, ker je junaku več starih slovenskih pripovednih pesmi ime *Knez Marko*, *Mladi Marko* ipd. (več o tem gl. na str. 49 tega zbornika).

Milko Matičetov

D á m László: *Lakóházak a Nyírségben*. Debrecen, 1982. 116 str.

Bera madžarskih etnoloških knjig je vsako leto velika. Ne le ustanove v Budimpešti, tudi v večjih mestih po vsej državi izdajajo pomembna dela. Tako izhaja na stolici za etnologijo univerze v Debrecenu zbirka *Studia folkloristica et ethnographica*, v uredništvu Zoltána Ujváryja. Njena dela obravnavajo predvsem ljudsko kulturo v severovzhodnem delu Madžarske. Tako knjižica L. Dáma: *Stanovanjske hiše v Nyírségu* seznaja s stanovanjsko in gradbeno kulturo te obrobne pokrajine z »letečim peskom« na Veliki madžarski nižini. Čeprav je del Alfölda, se tu srečujejo prvine iz erdeljskih in podkarpatških pokrajin. Zato je bila ta pokrajina od nekdaj mikavna za raziskovanje kulturnih stikov. Naseljevanje Slovakov, Romunov in Nemcev na veleposestvih od konca 18. stoletja je posredovalo tuje kulture, dokler se po sto letih niso asimilirali.

Še v prvi polovici našega stoletja so bile tudi tu — kot drugod na Madžarskem — splošno v rabi stanovanjske jame. Naprednejše oblike bivališč pa so različice iz gline in lesa zgrajene stavbe: glinaste stene z lesenim ogrodjem, iz protja pletene in ometane stene, butane hiše in iz posušene, nežgane opeke grajene hiše. Dokler niso iztrebili gozdov, so gradili tudi lesene stavbe. Zanimive so tudi tehnike gradnje, ostrejša, notranja ureditev, posebno ognjišče in način odvajanja dima. Tudi za primerjalni študij našega stavbarstva koristno delo. Povzetek v nemščini in slovaščini.

V. Novak

F a r k a s József: *Fejezetek az Ecsedi-láp gazdálkodásához*. Debrecen 1982, 196 str.

Madžarska je tudi zaradi tega tako mikavna za etnološko raziskovanje, ker je pokrajinsko tako raznolika, kar se močno odraža v življenju ljudi. Zgodovinska preteklost in pokrajinska izoblikovanost sta ustvarili tudi množino krajskih enot z imeni, ki jih iz šole — tu sta zemljepis in narodna zgodovina zelo upoštevana! — pozna vsa država. Tako ime je tudi *Ecsedi-láp* — Ečedska močevina, močvirje, ki je že nekako sto let izsušeno, vasi pa so nastale ob njegovem obrobju. Tu so nekoč živeli kot zbiralci in pastirji in to izumrlo življenje so mnogi raziskovali, Farkas pa je napisal »poglavja o gospodarstvu Ecsedskega močvirja«. Pokrajina leži v županiji *Satmár*, na robu Velike nižine proti severovzhodnim Karpatom. Danes imenuje ljudstvo to pokrajino *Rétoldal* — pokrajina lok, travnikov. Drugi del knjige se ukvarja s poljedelstvom in vaškimi stavbami po izsušitvi močvirja.

V. Novak

D o b r o s s y István — F ü g e d i Márta: *Termelés és életmód*. Debrecen, 1983, 283 str.

9. zvezek zbirke *Studia folkloristica et ethnographica* prinaša s knjigo *Pridelovanje in življenjski način za nas nekaj docela novega*. Avtorja namreč objavljata uspehe tridesetletne raziskave o razvoju in delu kmetijske zadruge v *Putnoku*, ki

zajema deset vasi in deluje kot veliko podjetje. V povojnem razdobju so madžarski etnologi sicer objavili več razprav o življenju kmetijskih zadrug, toda tako vsestranskega raziskovalnega načrta si še niso postavili. Pri tem so upoštevali tudi kmetijstvo in življenjske oblike v preteklosti, da so mogli ponazoriti prehod v nove razmere. Zato so prva poglavja namenjena opisu naravnega okolja, demografskim in gospodarskim razmeram v preteklosti, opisu naselij in človeka v njih (velikost nekdanjih posesti, poklici), sledijo sintetična poglavja o značilnostih nekdanjega kmetovanja, ki se je posebej posvečalo pridelovanju zelja, melon, maka, živinoreja pa je poznala tudi ovčerejo.

Prehod k drugemu delu knjige je poglavje o nadaljevanju izročila starega zasebnega gospodarstva v prvem razdobju skupnega gospodarstva. Zadržno gospodarstvo obravnavajo po posameznih krajih od prvih kmetijskih zadrug do industrijskega podjetja, kakršno je danes. Sorazmerno kratko je sklepno poglavje, ki govori o v naslovu nakazanem »načinu življenja« le bolj z gospodarskega vidika, kar je vsekakor premalo, čeprav je temu delu obravnavane teme nekaj zanimanja namenjena v vsej knjigi.

V. Novak

Gráfik Imre: *A magyarországi fahajozás*. Néprajzi Közlemények XXVI. Budapest, 1983. 372 str.

V glasilu Etnološkega muzeja v Budimpešti je kot rokopis prišlo na svetlo obsežno delo o rečnem ladjarstvu na Madžarskem, bogato ilustrirano. Na številnih rekah nekdanje Ogrske je bila ta oblika prometa zelo razvita in pomembna. Natančno so opisane plovba s čolni, ladjami, splavi, s človeško in konjsko močjo, vrste prevažanih tovorov, oblika plovil, ki jih posebno mikavno predstavljajo stare upodobitve. Posebno poglavje je namenjeno »vlačilcem — kot osebnosti in njegovi skupnosti« ter posebno folklorni strani plovilstva. Avtor tudi ni zanemaril primerjav s tujim gradivom in dogajanjem. Vsekakor vzorno delo, ki ga povzetki v tujih jezikih ne morejo približati madžarščine nevesčemu bravcu.

V. Novak

Ujváry Zoltán: *Játek és maszk*. Dramatikus népszokások. I—III. Debrecen, 1983, 360 + 356 + 342 str. Izdaja Biharskega muzeja.

V treh zajetnih zvezkih pod skupnim naslovom: »Igra in maska. Dramatične ljudske šege.« je strnil svoja dolgoletna primerjalna raziskovanja debrecenski profesor, katerega dela smo v naši reviji že večkrat obravnavali. Prva knjiga raziskuje igre in maske v ljudskih šegah, druga pri svatbi in tretja pri delu, njeno zadnje poglavje pa je namenjeno bedenju pri mrliču. Delo je tudi obilno ilustrirano in opremljeno s povzetki v nemščini in slovaščini, kazala pa so prevedena tudi v angleščino, francoščino in romunščino. Tako bo to tudi za nas potrebno delo dostopno vsaj v informativni obliki, s svojo bogato navajano literaturo v raznih jezikih — tudi v vseh slovanskih — pa kliče vsaj enega naslednika tudi pri nas, ki bo mogel posredovati bogato etnološko delo madžarskih sosedov... Od naših del navaja seve največ Kuretova, nato B. Orla, H. Ložar-Podlogarjevo.

V delu je mnogo opisnega, z besedili v pesmi in prozi, ki predstavljajo igre in šege, tako da je na enem mestu zbrano že več kot poldrugo stoletje raztreseno madžarsko gradivo, osveženo z novim gradivom in posebno z novimi slikami (skoro na vsaki strani) in primerjano z enakimi ali podobnimi igrami in maskami pri vseh priložnostih pri drugih evropskih narodih. Pred desetletji je to področje ljudskega življenja pregledno obravnavala v svojih delih Tekla Dömötör, katere »usmerjevalni vzor« priznava avtor v uvodu, kjer omenja tudi raziskave srednjeveških madžarskih iger Tiborja Kardosa.

V kratkem poročilu ni moč več, kot pokazati na skrito nam, a tako bližnje bogastvo — z obžalovanjem, da pri nas tega mogočnega dela razen dveh, treh niti prelistali ne bodo — za primerjalni pregled madžarskega gradiva s slovenskim pa bi bila potrebna posebna razprava. Ko bi jo dočakali od kakega mlajšega peresa!

V. Novak

Szalay Emöke — Ujváry Zoltan: *Két fazekas falu Gömörben*. Debrecen, 1982, 156 str.

Ta knjižica obravnava dve lončarski vasi v Gömöru, nekdanji ogrski županiji, ktere del je danes slovaški. Debrecenski etnologi so začeli sestavno raziskovati madžarski del pokrajine in eden od njihovih uspehov je v tej knjigi prikazano lončarstvo v dveh od nekoč mnogih lončarskih vasi v tej obmejni pokrajini. Od tod so širili svoje izdelke daleč v notranjost Madžarske. Avtorja ne opisujeta le lončarskega dela, marveč tudi življenje potujočih lončarjev in objavljata spomine nekega lončarja o njegovih potovanjih in doživljajih, ko je prodajal posodo tudi onstran državnih mej. Gemerska keramika je bila dolgo zelo pomembna tako v ogrskih kot v sosednih deželah, zato je študija o njej — čeprav le za dve vasi — zelo koristno pričevanje o njenih oblikah in njeni zgodovini. Kdaj bomo dobili knjižico o slovenskem lončarstvu?

V. Novak

Minderheiten- und Regionalkultur. Vorträge des 4. Internationalen Symposiums »Ethnographia Pannonica« in Bernstein 1978.

Veröffentlichungen der Ethnographia Pannonica Austriaca, I. Uredili: Olaf Bockhorn, Károly Gaál, Irene Zucker. Wien, »Gesellschaft für Pannonische Forschung«, 1981, 251 str.

Od 11. do 16. decembra je bil v Bernsteinu na Gradiščanskem 4. simpozij »Ethnographia Pannonica«. Na simpoziju je z referati sodelovalo 19 strokovnjakov, med njimi tudi dva slovenska: Niko Kuret in Vilko Novak. Referati so izšli l. 1981 v posebnem zborniku. Olaf Bockhorn v uvodu podaja poročilo simpozija. Károly Gaál v svojem prispevku »Monographische Erzählforschung und kleinregionale Kultur« poudarja, da je pripovedništvo znotraj večjezikovnega območja lahko kulturna dobrina, ki je skupna vsem regionalnim jezikovnim skupinam, kar tudi grafično ponazarja. Metodološka spoznanja regionalnih etnoloških raziskav v Romuniji nam posreduje Ion Vlăduțiu (Die Dokumentation der Regionalen Volkskundeforschung in Rumänien). Dunja Rihtman-Auguštin je raziskovala tradicionalno kulturo Hrvatov zunaj matičnih meja, na Gradiščanskem (Die Erforschung der traditionellen Kultur der Kroaten ausserhalb der Landesgrenzen). V svojem prispevku nam predstavi projekt »Zgodovina in kultura gradiščanskih Hrvatov«, ki so ga skupaj zastavile različne institucije gradiščanske deželne vlade v Zelezem in Center za zgodovinske znanosti, kakor tudi etnološki inštituti iz Zagreba. Avtorica natančneje opisuje folklorišni del, medtem ko nam v nadaljevanju Nives Rittig-Beljak predstavi probleme in rešitve istega projekta. Predlog za skupni projekt raziskave o Lucijah v panonskem območju je udeležencem predložil Niko Kuret (Luzienbrauch im panonischen Raum und in seinen ostalpinen Grenzgebieten). Etnološke raziskave v Prekmurju je s svojim referatom Volkskundliche Beziehungen und Forschungen im slowenischen Grenzraum Prekmurje (Übermurgebiet) predstavil Vilko Novak. Obsežen in zanimiv je prispevek Horsta Haselsteinerja Nationale Frage und Assimilation in Ungarn in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts (Narodnostno vprašanje in asimilacija na Madžarskem v 2. pol. 19. stol.). Probleme raziskovanja nacionalizma in socialnih sprememb v vzhodni srednji Evropi na podlagi primerov obravnava Arnold Suppan, Ivan Balassa pa razmišlja o pomenu in vplivih Herderja in Dunaja na madžarsko kulturo (Herder, Wien und Ungarn). K vprašanju o kulturnih območjih v zahodno-madžarskem jezikovnem prostoru se vrača Jenő Barabás (Zur Frage der

Kulturregionen im westungarischen Sprachgebiet), Ilona Nagy pa obravnava vprašanja funkcionalnih raziskav legend in kot primer navaja zgodbo o sv. Petru (Gattungsfragen der Sankt-Peter-Geschichten aufgrund funktioneller Untersuchungen). Njen referat dopolnjuje László Timaffy z zgodovinskimi povedkami iz Alfölda. Kot primer interdisciplinarnega dela pri raziskavi neke manjše regije predstavlja Ladislaus Triber kraj Ober Wart. O raziskavah ljudskega pripovedništva pri donavskih Švabih govori Alfred Cammann, Hrvatje v komitatu Zala in njihovo življenje pa nam približa Edit Kerecsényi. Nekaj lingvističnih aspektov raziskovanja jezikovnih otokov na primeru gradiščanskih Hrvatov predstavi Gerhard Newekolowsky, kot socio-kulturno problematiko pa Walter Dujmovits prikazuje gradiščanske izseljence v Ameriko. Kot zadnji je v zborniku prispevek Bertha Petreia o vsakdanjiku in prazniku (Alltag und Festbrauch in der regionalen Kulturforschung).

Zbornik tega simpozija je vsestransko zanimiv, lahko le obžalujemo, in to samokritično, da v njem ni predstavljena tudi slovenska etnična skupina iz Porabja.

Helena Ložar-Podlogar

Volkskunde als akademische Disziplin. Studien zur Institutionenausbildung. V: Mitteilungen des Instituts für Gegenwartsvolkskunde št. 12. Ur.: Wolfgang Brückner in Klaus Beitzl. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1983.

Na temo »Narodopisje kot akademska disciplina« je bil od 8. do 10. oktobra 1982 v Würzburgu simpozij, ki se ga je udeležilo 22 strokovnjakov, od katerih jih je 15 sodelovalo z referati, objavljenimi v tem zborniku. Uvod je prispeval direktor Instituta za narodopisje sodobnosti in Narodopisnega muzeja na Dunaju. Z zasnovno posvetovanja nas v svojem otvoritvenem govoru seznanil W. Brückner, ki je imel tudi prvi problemski prispevek na temo Zgodovina narodopisne vede in raziskovanje institucij v duhovnih vedah (Die Wissenschaftsgeschichte der Volkskunde und die Institutionen-Erforschung in den Geisteswissenschaften). Brückner meni, da vsako institucijo sestavljajo njeni sodelavci in zato bi bili za zgodovino znanosti nujno potrebni življenjepisi, avtobiografije teh sodelavcev, iz katerih bi lahko spoznali, »kako nekdo postane etnolog« pa tudi, »zakaj je postal etnolog«. V nadaljevanju razmišlja o problemu uveljavljanja vede na univerzah, o virih za pisanje zgodovine vede in o raziskovalnih programih. Brückner nam na koncu svojega obširnega prispevka navede nekaj za narodopisje pomembnih splošnih del pa tudi posamezne študije s področja narodopisja in germanistike in najvažnejše publikacije narodopisju sorodnih ved.

Nadalje je govora o uveljavljanju narodopisja kot univerzitetne stroke in o institucionaliziranju discipline z znanstvenim delom v ustanovah. Helmut Eberhart nam predstavi razvoj narodopisja na graški univerzi (Die Entwicklung des Faches Volkskunde an der Karl-Franzens-Universität Graz). Za nas je tu posebno zanimivo dejstvo, da sta dva Slovenca poskrbela za to, da narodopisje na graški univerzi tudi po odhodu K. Weinholda ni bilo črtano iz seznama predavanj. G. Krek, takrat privatni docent, je v poletnem semestru 1867 predaval uvod v literarno in kulturno zgodovino Slovanov, kot izredni profesor 1873/74 o osnovah slovanske mitologije, kot redni profesor pa 1883 uvod v slovansko arheologijo in etnografijo, K. Štrekelj pa o srbohrvaški ljudski pesmi (1899).

Georg R. Schroubek nam s svojim prispevkom predstavlja zgodovino in regionalne posebnosti narodopisja na nemški univerzi v Pragi do l. 1934. V seznamu predavanj te univerze se je ime »Volkskunde« prvič pojavilo leta 1894, ko je privatni docent Adolf Hauffen (rojen v Ljubljani) v poletnem semestru podajal pregled duhovnega življenja in narodopisja Nemcev na Češkem. Sicer pa so narodopisno snov v svoja predavanja že prej vključevali germanisti, slavisti, geografi itn.

Zgodovino narodopisne vede in društva v nemškem delu Švice nam predstavi Hans Trümper (Volkskundliche Forschung und Lehre an den deutsch-schweizerischen Universitäten und die Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde). Kakor drugod, so se tudi tu začeli prvi koraki v okviru germanistike z E. Hoffmannom-Krayer-

jem. V razpredelnici nam avtor predstavi vse predavatelje in glavno smer njihovega delovanja na vseh treh univerzah nemškega dela Švice (v Bernu, Zürichu in Baslu).

Razvoj narodopisne znanosti za Nemčijo so obdelali Rolf. W. Brednich za Göttingen (1782—1982), Alfred Höck (Zur Geschichte der Volkskunde in Hessen) za univerzi v Gießnu in Marburgu in Erich Wimmer (Zur Volkskunde an Bayerischen Universität) za München, Würzburg in Erlangen.

Christoph Daxelmüller obsežno govori o narodopisju Židov v Nemčiji pred 1933 (Jüdische Volkskunde in Deutschland). Posebno poglavje v zborniku je namenjeno narodopisju v Tretjem rajhu. Heidemarie Schade predstavlja arhiv založbe De Gruyter kot znanstveno-zgodovinski vir (De Gruyter und die Volkskunde bis 1945), Gerhard Lutz pa dejavnost nacionalsocialističnega urada, ki se nanaša na nemško narodopisje. Peter Martin obravnava etnološke vire v delu nacionalsocialistične študentske organizacije (Volkskundliches im Reichsberufswettkampf der Deutschen Studenten 1935—1941).

Zbornik zaključuje poglavje o problemih dokumentacije narodopisja sodobnosti. K. Beitzl in W. Brückner predstavljata znanstvenozgodovinski dokumentacijski center v Mattersburgu (Idee und Zielsetzungen eines wissenschaftsgeschichtlichen Dokumentationszentrums in Mattersburg), Michael Martischinig pa Bio- in Bibliografski leksikon narodopiscev z nemško govorečega območja (Erhebungsstand und Editionsprobleme eines Bio-Bibliographischen Lexikons der Volkskundler im deutschsprachigen Raum). Kot zadnji nam Thomas Finkenstaedt predstavlja probleme s podobnim projektom na anglistiki (Erfahrungen mit und gegenwärtige Projekte zur Personen- und Institutionengeschichte in der Anglistik).

Pri nekaterih prispevkih so na koncu objavljeni še predlogi diskutantov, ki naj bi avtorju pomagali pri njegovem nadaljnjem delu na tem področju.

Zbornik »Volkskunde als akademische Disziplin« nam tako dokaj pregledno in natančno predstavlja zgodovino nemškega narodopisja in nakazuje težnje nemških etnologov za moderno dokumentacijo gradiva z željo po ustanovitvi znanstveno-zgodovinskega centra.

Helena Ložar-Podlogar

Werner Röllin — Alois Bruhin, »Die alti Rellete« von Wollerau. Wollerau 1983.

Že od nekdaj živi v človeku želja, da bi se v starosti pomladil. Iz nje se je porodil burkasti motiv pomlajevanja stark (in starcev) v srednjeveškem gledališču, ki je v zabavo preprostih gledavcev kazalo pretapljanje starih ljudi v fužini, njihovo prekovanje na nakovalu, menjavo glav ipd. (Sledovi so se ohranili v ljudskem pripovedništvu — tudi na Slovenskem — med drugim v tipu Aarne-Thompson Nr. 753: »Christ and the Smith«.) V slovstvu je bil priljubljen vodnjak mladosti, v katerem se je človek s kopeljo pomladil. Nazadnje je obveljal motiv »mlina«, ki je iz starega človeka naredil mladega. Zlasti se je razširil motiv »babjega mlina«, ki je postal tudi hvaležen predmet slikovnic, pri nas pa — najbrž pod njihovim vplivom — pogost motiv na panjskih končnicah. (O vsem tem gl. tudi moja razprava v SE 8, 1955, 171—206). W Röllin je izrabil priložnost, ko so v švicarskem Wollerauu 1983 obnovili staro pustno predstavo o babjem mlinu, ki jo je literarno obnovil in aktualiziral A. Bruhin, da je besedilo zanjo pospremil z izčrпно študijo o motivu pomlajevanja v evropskem izročilu, posebno pa babjega mlina. Dognal je, da so še v 19. in 20. stol. babji mlin predstavljali v Sloveniji, Bolgariji, na Južnem in Severnem Tirolskem, na Salzburškem, na Štajerskem, na Gradiščanskem, na Bavarskem in Svabskem, v Porenju, na Saškem in v Turingiji. V Švici se je pokazal babji mlin v baselskem pustnem sprevodu 1822 in pozneje. Izpričan je tudi v drugih švicarskih krajih, v Wollerauu so ga pokazali zadnjič 1938, a ga 1983 precej svojevoljno obnovili. Avtor študije objavlja obilno slikovno gradivo in reproducira v celoti ilustracije iz SE 1955, kakor tudi sploh izčrпно obravnava slovenski delež v izročilu motiva. Ponovno oživilni motiv, ki se na Slovenskem še zmerom ohranja med dobrepoljskimi mačkarami, je dobil z Röllinovo študijo poučno zgodovinsko ozadje.

Kuret

- Angelos Baš, dr., univ. prof., znan. svetnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Smoletova 18, 61000 Ljubljana
- Jerko Bezić, dr., znan. svetnik, Zavod za istraživanje folklor, Rooseveltov trg 3, 41000 Zagreb
- Tone Cevc, dr., znan. svetnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ka-juhova 13, Preserje, p. 61235 Radomlje
- Janez Dolenc, prof., Grajska 8, 65220 Tolmin
- Andrej Dular, kustos etnolog, Belokranjski muzej, Cesta bratstva in enotnosti 80, 68330 Metlika
- Jurij Fikfak, višji strok. delavec, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Pivška 4, 66230 Postojna
- Majda Fister, višja knjižničarka, Centralna biblioteka SAZU, Na jami 5, 61000 Ljubljana
- Jože Gregorič, prof., župnik v pokoju, Samostan Stična, 61295 Ivančna gorica
- Marta Koren, samost. tehnična delavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Prijateljeva 16, 61000 Ljubljana
- Slavko Kremenšek, dr., univ. prof., PZE za etnologijo, Filozofska fakulteta, Trubarjeva 61, 61000 Ljubljana
- Naško Križnar, višji strok. sodelavec, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Križnarjeva 1, 64000 Kranj
- Monika Kropelj, kustodinja — stažistka SEM, Brilejeva 1, 61000 Ljubljana
- Zmaga Kumer, dr., znanstvena svétnica, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Kristanova 10, 61000 Ljubljana
- Niko Kuret, prof., dr., znan. svetnik v pokoju, Zarnikova 16, 61000 Ljubljana
- Helena Ložar-Podlogar, mag., višja razisk. sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Velnarjeva 3, 61000 Ljubljana
- Dušan Ludvik, dr., univ. prof. v pokoju, Privoz 5, 61000 Ljubljana
- Aldo Madotto, matičar v pokoju, Osojane-Oseacco, I-33010 Resia (UD)
- Milko Matičetov, dr., znan. svetnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Langusova 19, 61000 Ljubljana
- Lenka Molek, dipl. ing. arh., Urbanistični inštitut Ljubljana, Ul. Pohorskega bataljona 23, 61000 Ljubljana
- Anka Novak, muzejska svetovalka, Gorenjski muzej v Kranju, Zaloška 10, 61000 Ljubljana
- Vilko Novak, dr., univ. prof. v pokoju, Rožna dolina C. V/31, 61000 Ljubljana
- Silvana Paletti, medicinska sestra, Rávanca-Prato, Via S. Giorgio, I-33010 Resia (UD)
- Mirko Ramovš, viš. strok. sodelavec, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Titova 295, 61000 Ljubljana
- Alenka Simikič, kustodinja — dokumentalistka SEM, Jurčeva 8, 61210 Vižmarje
- Ingrid Slavec, dipl. etnol. knjižničarka PZE za etnologijo, Gasilska 3, 61000 Ljubljana
- Viktor Smolej, prof. v pokoju, Valvazorjeva 5, 61000 Ljubljana
- Marija Stanonik, asistentka z reelekcijo, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Bijedičeva 6, 61000 Ljubljana
- Julijan Strajnar, viš. strok. sodelavec, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Celovška 106, 61000 Ljubljana
- Marko Terseglav, mag., asistent z reelekcijo, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Švabičeva 3, 61000 Ljubljana
- Tanja Tomažič, višja kustodinja SEM, Celovška 136, 61000 Ljubljana
- Valens Vodusek, dr., znan. svetnik v pokoju, Pražakova 6, 61000 Ljubljana
- Sinja Zemljič-Golob, strok. sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Langusova 23, Ljubljana

Za znanstveno vsebino svojega prispevka odgovarja vsak avtor sam.

M. Matičetov, Po dvajsetih letih [<i>Zwanzig Jahre nach dem Tode Ivan Grafenauers</i>]	5
--	---

RAZPRAVE — DISSERTATINES

Valens Vodušek, Tridelni osmerek v slovenskih in drugih slovanskih ljudskih pesmih — <i>Der dreiteilige Achtsilbler in slovenischen und anderen slawischen Volksliedern</i>	7
Zmaga Kumer, Balada o rokovnjaču Matjonu — <i>Die Ballade vom Räuber Matjon</i>	35
Milko Matičetov, Pesmi o Marku (Knezu, Kraljeviču ipd.) na Slovenskem — <i>Die Marko — (Fürst, Königssohn . . . M.) — Lieder bei den Slowenen</i>	49
Mirko Ramovš, Vloga ljudskega plesa v življenju slovenskih izseljencev — <i>Die Rolle des Volkstanzes im Leben slowenischer Auswanderer</i>	59
Anka Novak, Vaška skupnost v Ratečah — <i>Die Dorfgemeinschaft in Rateče</i>	63
Angelos Baš, Moda — <i>La mode</i>	71
Tone Cevc, Votivna podoba iz začetka 19. stoletja in njena pričevalnost za stavbno zgodovino — <i>Ein Votivbild aus dem Beginn des 19. Jahrhunderts und sein Zeugnisgehalt für die Baugeschichte</i>	87
Majda Fister, Odprta vprašanja topografije na Koroškem, predvsem o stavbarstvu — <i>Offene Fragen der ethnologischen Topographie in Südkärnten, namentlich im Bauwesen</i>	99
Tanja Tomažič, Gospodinjski izdatki v meščanski družini — <i>Haushaltsausgaben einer bürgerlichen Familie</i>	111

GRADIVO — MATERIALIA

Stanko Vurnik (obj. Vilko Novak), Predavanje o ljudski umetnosti — <i>Ein Vortrag über Volkskunst</i>	127
Lenka Molek, O posebni stavbni zasnovi nekaterih starejših kmečkih stavb v Gornjesavski dolini — <i>Über einen besonderen architektonischen Entwurf einiger älterer Bauernbauten im Oberen Sava-Tal</i>	136
Silvana Paletti, Samoobrambne besede, navade in verovanja v Režiji — <i>Dalla medicina popolare resiana: formule di scongiuro, usi e credenze</i>	143
Tina Vajtova (obj. M. Matičetov), Smrt (AT 332) — <i>La comare Morte (AT 332)</i>	144

Janez Dolenc, Tolminska pravljica o grbcu — <i>Das Tolminer Märchen vom Buckligen</i>	149
Andrej Dular, Gradivo o belokranjskem vinogradništvu na prelomu stoletja — <i>On viticulture in Bela Krajina (1890—1910)</i>	152
Milko Matičetov, Folklorne drobtine iz Svetja (Svetine) — 9. XI. 1947 — <i>Folkloristische Kleinigkeiten aus Svetina bei Celje</i>	156

GLOSE — DISPUTATIONES

Slavko Kremenšek, Za kakšne in čigave »neprijetne občutke« gre? [<i>Um was für und wessen »unangenehme Gefühle« handelt es sich?</i>]	159
Alenka Simikič, Pojasnila k začetkom dela terenskih ekip [<i>Erläuterungen zu den Anfängen der Feldforschungsequipen des Ethnographischen Museums</i>]	163
Niko Kuret, Slovenski etnografski muzej in Inštitut za slovensko narodopisje [<i>Das Slowenische ethnographische Museum und das Institut für slowenische Volkskunde</i>]	166
Julijan Strajnar, Objavljanje ljudske glasbe v teoriji in praksi [<i>Das Veröffentlichlichen von Volksmusik in Theorie und Praxis</i>]	167
D. Ludvik & M. Matičetov, O rezijanščini v »Merianu« [<i>Über das Reisanische im »Merian«</i>]	171

POROČILA — RELATIONES

Marija Stanonik, O pripravah za izdajo slovenskih povedk [<i>Über die Vorarbeiten zur Ausgabe der slowenischen Sagen</i>]	173
---	-----

KRONIKA — CHRONICA

Naško Križnar, »Festival dei popoli« spet s slovensko udeležbo [<i>Das »Festival dei popoli« wieder mit slowenischem Beitrag</i>]	185
---	-----

IN MEMORIAM

Milko Matičetov, Tina Vájtova (1900—1984)	187
Milko Matičetov, Alojzij Bolhar (1899—1984)	191

ZAPISKI — MISCELLANEA

Aldo Madotto & M. Matičetov, Čudne navade za klicanje dežja [<i>Eigenartige Bräuche zum Regenrufen</i>]	195
Milko Matičetov, »Juzda žausperska«	196
Dušan Ludvik, »Dvojna obleka« v Župančičevi Dumi [<i>Das »doppelte Gewand« in der »Duma« von O. Župančič</i>]	199
Viktor Smolej, Nesrečna nočna pot zaradi stave [<i>Tragischer Nachtgang infolge einer Wette (AT 1676 B)</i>].	200
Marta Koren, Pranje z govejim žolčem [<i>Das Waschen mit Rindsgalle</i>]	201

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE —
DE NOVIS LIBRIS RELATIONES ET IUDICIA

M. Makarovič, Kmečko gospodarstvo na Slovenskem (M. Kropelj) 203 — D. Rešek, Šege in verovanja ob Muri in Rabi (H. Ložar-Podlogar) 204 — P. Štrukelj, Romi na Slovenskem (I. Slavec) 204 — M. Ramovš, »Plesat me pelji«, Plesno izročilo na Slovenskem (J. Strajnar) 206 — J. Dravec, Glasbena folklorna Prlekije. Pesmi (J. Bezić) 208 — M. Pahor in I. Hajnal, Po jamborni cesti... V mesto na peklu (T. Cevc) 211 — J. Bogataj in B. Sotošek, Na poti k etnologiji (J. Fikfak) 212 — M. Makarovič, Strojna in Strojanci. Narodopisna podoba koroške hribovske vasi (T. Cevc) 213 — I. Počkar, Slivarji (N. Križnar) 214 — I. Sprajc, O razmerju med arheologijo in etnologijo (T. Cevc) 215 — *Stiri publikacije o Slovincih zunaj državnih meja*: Prežihov V., Gosposvetsko polje; I. Trinko, Beneška Slovenija — Hajdimo v Režijo; F. Mukič in M. Kozar, Slovensko Porabje; M. Brecelj, Slovenci ob Soči, med Brdi in Jadranom (S. Zemljič-Golob) 216 — B. Reisp, Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor (N. Kuret) 218 — V. Novak, Slovenske ljudske molitve (M. Matičetov) 219 — J. Žagar-Jagrov, Kostel. Ljudje in zemlja ob Kolpi (J. Gregorič) 223 — M. Bošković-Stulli, Singala—Mingala. Usmene pripovijetke (M. Stanonik) 225 — M. Bošković-Stulli, Usmena književnost nekad i danas (M. Terseglav) 226 — Dj. Buturović, Morici od stvarnosti do usmene predaje (M. Terseglav) 232 — D. Nanevski, Vilinski konjič / Samovilskoto konjče (M. Matičetov) 233 — Dam L., Lakóházak a Nyírségben (V. Novak) 235 — Farkas J., Fejezetek az Ecsedi-láp gazdálkodásához (V. Novak) 235 — Dobrossy I., Fűgedi M., Termelés és életmód (V. Novak) 235 — Gráfik I., A magyarországi fahajozás (V. Novak) 236 — Ujváry Z., Játék és maszk (V. Novak) 236 — Szalay E. in Ujváry Z., Két fazekas falu Gömörben (V. Novak) 237 — O. Bockhorn, K. Gaál, I. Zucker, Minderheiten- und Regionalkultur (H. Ložar-Podlogar) 237 — W. Brückner, K. Beitzl, Volkskunde als akademische Disziplin (H. Ložar-Podlogar) 238 — W. Röllin, A. Bruhin, »Die alti Rellete« von Wollerau (N. Kuret) 239.

Sodelavci tega zvezka — *Collaboratores huius voluminis* 240

V tem zborniku je med tekstom uvrščenih 14 fotografij, 12 risb (7 izvirnih, 5 presnetih), 1 tloris, 17 notografiranih napevov in 5 faksimilov iz rokopisov.

Zraven tega pa prinašamo nekaj fotografskih pričevanj, posvečenih spominu Ivana Grafenauerja ob 20-letnici njegove smrti:

— I.G. preučuje plan mesta København (28. 8. 1959)	5
— Med udeleženci posvetovanja Alpes Orientales I na ekskurziji po Gorenjskem (28. 3. 1956)	48
— Med jugoslovanskimi udeleženci kongresa o ljudskem pripovedništvu v Kielu in Københavnu (avgusta 1959)	86
— S Stithom Thompsonom na ljubljanskem gradu (julija 1959)	184
— Proslava 80-letnice rojstva I. G. v Inštitutu za slovensko narodopisje (7. 3. 1960)	202

UREDNIŠKI ODBOR — CONSILIUM COMMENTARIIS EDENDIS
(ob upoštevanju zadnjega stavka »Pojasnila« v zborniku Traditiones 4, str. 380)

dr. Tone Cevc
(tehnični urednik)

dr. Zmaga Kumer

dr. Niko Kuret

dr. Milko Matičetov
(gl. in odgovorni urednik)

dop. član SAZU Boris Merhar

dr. Valens Vodušek

- (7) Boris Orel: Bloške smuči (*Summary: The skis from Bloke*). Ljubljana 1964. 184 pag. din 19.—
- (8) Ivan Grafenauer: Spokorjeni grešnik (*Zusammenfassung: Das slowenisch-kroatische Lied vom bussfertigen Sünder*). — Zmaga Kumer: Slovenski napevi legendarne pesmi »Spokorjeni grešnik« (*Zusammenfassung: Slowenische Melodien des Legendenliedes vom bussfertigen Sünder*). Ljubljana 1965. 159 pag. din 41.—
- (9) Ivan Grafenauer: Marija in brodnik (*Zusammenfassung: Das slowenisch-kroatische Volkslied »Maria und der Fährmann«*). — Zmaga Kumer: Legendarne pesem o »Mariji in brodniku« z glasbenega vidika (*Zusammenfassung: Das Legendenlied von Maria und dem Fährmann. Seine musikalische Gestalt*). Ljubljana 1966. 160 pag. din 37.—
- (10) Alpes Orientales (V) Acta quinti conventus de ethnographia Alpium Orientalium tractantis, Graecii Slovenorum 1976. Ljubljana 1969. 304 pag. din 15.—
- (11) Josip Dravec: Glasbena folklor Prlekije. Pesmi (*Summary: Musical Folk-Lore of Prlekija. Songs*). Ljubljana 1981 1520.—

Zbirka se nadaljuje — *Series continuatur*

B. GRADIVO ZA NARODOPISJE SLOVENCEV
MATERIALA AD ETHNOGRAPHIAM SLOVENORUM SPECTANTIA

- (1) Vinko Möderndorfer: Ljudska medicina pri Slovencih (*Medicina popularis Slovenorum*). Ljubljana 1964. 431 pag. din 50.—

Zbirka se nadaljuje — *Series continuatur*

C. RAZPRAVE (= R) — DISSERTATIONES

Separatov ni, na prodaj so celotni zvezki »Razprav« — *Separata 1—10emi non possunt, emenda sunt volumna completa »Dissertationum«*

- (1) Ivan Grafenauer: Matije Murka znanstvena pot (*Zusammenfassung: Des Matthias Murko wissenschaftlicher Weg*). R 2. Ljubljana 1956. Pag. 5—30.
- (2) Ivan Grafenauer: Zmaj iz petelinjega jajca (*Zusammenfassung: Der Drache aus dem Hahnen-Ei*). R 2, Ljubljana 1956, pag. 311—333.
- (3) Zmaga Kumer: Slovenske prireditve srednjeveške božične pesmi Puer natus in Betlehem (*Zusammenfassung: Slowenische Fassungen des mittelalterlichen Weihnachtliedes Puer natus in Betlehem*). R 3, Ljubljana 1958, pag. 65—164.
- (4) Vilko Novak: Struktura slovenske ljudske kulture (*Résumé: La structure de la culture populaire slovène*). R 4, Ljubljana 1958, pag. 5—43.
- (5) Ivan Grafenauer: Bogastvo in uboštvo v slovenski narodni in irski legendi (*Zusammenfassung: Reichtum und Armut im slowenischen Volkslied und irischer Legende*). R 4, Ljubljana 1958, pag. 37—99.
- (6) Milko Matičetov: Kralj Matjaž v luči novega slovenskega gradiva in raziskovanj (*Zusammenfassung: König Matjaž im Lichte neuen slowenischen Stoffes und neuer Forschung*). R 4, Ljubljana 1958, pag. 101—155.
- (7) Ivan Grafenauer: Neték in »Ponočna potnica« v ljudski pripovedki (*Zusammenfassung: Ungedeih und »Nächtliche Wandrerin« in der Volkssage*). R 4, Ljubljana 1958, pag. 157—200.
- (8) Niko Kuret: Ljubljanska igra o paradižu in njen evropski okvir (*Zusammenfassung: Das Ljubljanaer Paradeisspiel und sein europäischer Rahmen*). R 4, Ljubljana 1958, pag. 203—252.

- (9) Jože Stabéj: Staro božjepotništvo Slovencev v Porenju (*Zusammenfassung: Die alten Wallfahrten der Slowenen am Rhein*), R 6/4, Ljubljana 1965, pag. 141—214, sep.
- (10) Jože Gregorič: Kurnikova parodija k pesmi Koseskega »Kdo je mar?« (*Zusammenfassung: Vojteh Kurnik und seine Parodie »Kdo je mar?« [Wer ist es denn?]*). R 6/2, Ljubljana, pag. 36—68, sep.

Zbirka se ne nadaljuje, nadomešča jo zbornik »TRADITIONES« — *Series DISSERTATIONUM volumine X^o finita est et his actis, quae TRADITIONES inscribuntur, continuatur.*

D. PERIODIKA — COMMENTARII PERIODICI

- (1) GLASNIK Inštituta za slovensko narodopisje SAZU (*Bulletin de l'Institut des Traditions Populaires auprès de l'Académie Slovène des Sciences et Bx-Arts*).
Vol. I: 1956-57 pošel — *emi non potest.*
Izdajanje »Glasnika« je leta 1957 prevzelo Slovensko etnografsko društvo (letniki 2—15); od leta 1976 (letnik 16) se publikacija nadaljuje pod imenom »Glasnik slovenskega etnološkega društva«. — *Ab anno 1957 haec ephemeris a Societate ethnographica Sloveniae edebatur (volumina II—XV); anno 1976 (vol. XVI) ephemeris »Glasnik slovenskega etnološkega društva« appellari coepta est.*
- (2) »TRADITIONES« 1. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje — *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*. Ljubljana 1972 din 90.—
- (3) »TRADITIONES« 2. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje — *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*, Ljubljana 1973 din 160.—
- (4) »TRADITIONES« 3. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje — *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*, Ljubljana 1974 din 220.—
- (5) »TRADITIONES« 4. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje — *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*, Ljubljana 1975 din 330.—
- (6) »TRADITIONES« 5—6 (1976—1977). Kuretov zbornik — *Miscellanea Niko Kuret*, Ljubljana 1979 din 400.—
- (7) »TRADITIONES« 7—9 (1978—1980) — *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*, Ljubljana 1982 din 1250.—
- (8) »TRADITIONES« 10—12 (1981—1983) — *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*, Ljubljana 1984 din 1900.—

E. ZUNAJ REDNIH ZBIRK — EXTRA SERIES

- (1) Tone Cevc: Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem (*Zusammenfassung: Die bauliche Überlieferung der Hirten, Holzfäller und Kohlbrenner in Slowenien*). Ljubljana, DZS, 1984, 313 (+ 3) pag. din 2500.—
- (2) Niko Kuret: Maske slovenskih pokrajin (*Summary: The Masks of the Slovene Regions*). Ljubljana CZ, 1984, 540 (+ 4) pag. din 2400.—

Naročila in pojasnila na naslov —

Titulus officii praenotationibus permutationibusque quaerendis:

Slovenska akademija znanosti in umetnosti — Biblioteka
Novi trg 5/I — Yu-61001 Ljubljana
p. p. 323 — Tel. (061) 331-021